

Digitized by the Library and Information
Centre of the Hungarian Academy of
Sciences

314.579

67 5-6

VILÁGTÖRTÉNET

5-6

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI
TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

VILÁGTÖRTÉNET

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

Kézirat gyanánt kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete

Szerkesztőbizottság: Borus József, Csatári Dániel, Dolmányos István, Gonda Imre,

H. Haraszti Éva, Jemnitz János, Kovács Endre, Salgó László

Felelős szerkesztő: Makkai László

Szerkesztőségi titkár: P. Mayer Mária

1965

5-6.szám

T a r t a l o m

LATIN-AMERIKA TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI FEJLŐDÉSE

Osztályerők és osztályviszonyok a latin-amerikai országokban. /M.Danilevics/	5
Latin-amerikaiak Latin-Amerikáról. /Jászay Gabriella/....	15
Nemzetközi konferencia az első Internacionálé történetéről. /Kivonat Carlos M.Rama professzor Latinamerika és az Internacionálé c. beszámolójából/.....	31

LATIN-AMERIKA HISTORIOGRÁFIÁJA

A gyarmati Spanyol-Amerika történeti irodalma. /T.H.Donghi/.....	35
Irányszatok és problémák Latin-Amerika ujkori történetírásában. /G.Beyhaut/.	57
Ausztria-Magyarország, az európai integráció "modellje" /V.M.Turok/.	71
"Megragadni a világhatalmat..." Történészek vitája nyugat Németországban. /Gonda Imre/.	87

WINSTON CHURCHILL /1874-1965/ /Haraszti Éva/.	103
--	-----

Keleteurópa

S.Arnel-M.Zychowski: Lengyelország története. /Kovács E./	121
Bulgária története. /Niederhauser E./.....	122
H.E.F.Smith: Az oroszországi földművelés kezdetei.... /Bartha A./	123
V.P.Susarin: A régi Oroszország a mai polgári történetírásban. /Niederhauser E./.....	124
Két új történeti feldolgozás Nagy Kázmérról. /Kovács E./.....	126
G.Otruba: Mária Terézia gazdaságpolitikája. /Varga J./	127
D.Rapant: Az 1848-49. évi szlovák felkelés. /Spira Gy./	130
A.Tamborra: Az olasz államok, Európa és a török kérdés Lepanto után. /Lukács L./.....	132
V.Liveanu: Az 1918-as forradalmi év. A romániai forradalmi harcok történetéből. /Szász Z./.....	134
Forrásanyag a jugoszláv állam megalakulásáról. /Kővágó L./.....	135

Újkori politikai történet

Saint-Just: Beszédék és jelentések. Albert Soboul bevezetésével és jegyzeteivel. /Benda K./.....	137
R.G.Charlton: A pozitivistá gondolat Franciaor- szágban a második császárság alatt. /R.Várkonyi Á./	137
R.Luraghi: Cavour gróf közgazdasági eszméi és mű- ködése. /Lukács L./	139
A.Campanella: Frigyes Gusztáv, az ismeretlen nagy magyar garibaldista. /Lukács L./	141
H.Schnee: Karl Luéger. Egy nagy társadalom- és község-politikus élete és működése. /Somogyi É./..	143
O.Pflanze: Bismarck és Németország fejlődése. Az egyesítés korszaka. /H.H.E./	144
B.Brachmann: Orosz szociáldemokraták Berlinben. /Nevelő I./	145

Az I. világháborúval foglalkozó legújabb szovjet művek

/Összeállította P.Mayer Mária/

K.B.Vinogradov: Az első világháború burzsoá histo- riográfiája. /M.M./	147
I.V.Besztuzsev: A külpolitikai kérdések körüli harcok Oroszországban 1906-1910 között. /Palotás E./.....	148
A.V.Ignatyev: Orosz-angol viszony az I. világháború előestéjén. /M.M./.....	150
I.M.Majszkij: Utazás a múltba, Visszaemlékezés a londoni orosz politikai emigráció éveire. /P.Mayer M./.....	150
V.I.Bovikin: Az első világháború keletkezésének történetéből. Oroszország és Franciaország vi- szonya 1912-1914-ben. /M.M./.....	152

M.D.Boncs-Brujevics: Minden hatalmat a szovjeteknek. Visszaemlékezés. /P.Mayer M./.....	152
A.I.Verhovszkij: Válaszuton. Visszaemlékezés. /P.Mayer M./.....	153
E.I.Rubinstein: Az Osztrák-Magyar Monarchia össze- omlása. /Puskás J./.....	154
D.Verzhovszkij-V.F.Ljahov: Az I. világháború. Ka- tonai történeti leírás. /M.M./.....	156
A.O.Csubarjan: A breszti béke. /M.M./.....	156
F.F.Golovacsov: Munkásmozgalom és szociáldemokrácia az első világháború éveiben. /Nevelő I./.....	157

Az I.világháború angolnyelvű modern történeti irodalmáról

/Összeállította: H.Haraszti Éva/

A.J.P.Taylor: Az első világháború. /L.Nagy Zs./.....	159
Lord Hankey: Anglia és a párisi konferencia. /H.H.É./..	161
J.Terraine: A nyugati front 1914-1918. /H.H.É./.....	161
B.W.Tuchmann: 1914 augusztusa. /H.H.É./.....	161
A.Horne: A dicsőség ára. Verdun 1916. /Hatos G./.....	162

Az I.világháború az olasz történetírásban

/Összeállította: Jászay Gabriella/

E.Ragioneri: Az első világháborúról. /J.G./.....	165
V.E.Orlando: Visszaemlékezés. /1915-1919/ /J.G./.....	167
O.Malagodi: Beszélgetések a háborúról. /J.G./.....	
L.Valiani: Az Olasz Szocialista Párt a semlegesség szakaszában. /1914-1915/ /H.H.É./.....	172

Németország az I. világháborúban

J.Geiss /Szerk./ A juliusi válság és az 1914-es háború kezdeté. /H.H.É./.....	173
V.Carlgren: Semlegesség vagy szövetség: Németország kapcsolatai Svédországgal az első világháború idején. /H.H.É./.....	174

Latin-Amerika

Latin-Amerika országai. Bibliográfia /M.M./.....	175
Latin-Amerika multja és jelene. /Sobieski A./.....	176
Napjaink nemzeti-felszabadító mozgalma Latin- Amerikában. /M.M./	178
I.Lavreckij: A Vatikán árnyéka Latin-Amerika felett. /M.M./.....	180
Carlos M.Rama: Munkás és szocialista mozgalmak. /Jemnitz J./.....	181
S.Arnoldsson: A fekete legenda. /Wittmann T./.....	182
J.Gerassi: A nagy félelem. /H.H.É./	184
V.I.Jermolájev /szerk./: Argentína rövid története. /M.M./.....	185
J.R.Scobie: Argentína. A város és a nemzet. /H.H.É./..	185
Jermolájev és mások /szerk./: Brazília történetének rövid vázlata. /Sobieski A./	186

Franklin de Oliveira: Forradalom és ellenforradalom Braziliában. /Sobiesky A./.....	188
J.H.Rodrigues: Nemzeti törekvések: történeti-politikai interpretáció. /H.H.É./.....	190
Amado Canelas O.: Petroleum: imperializmus és nacionalizmus. /Sobiesky A./.....	191
L. Penaloza: A forradalmi nacionalista mozgalom története. /Sobiesky A./.....	192
R.R.Gonzalez: Bolivia. /Sobiesky A./.....	193
H.R.Plata: A Socorro antik tartomány és a függetlenség. /Sobiesky A./.....	195
M.G.Romero: A függetlenség hőse fia, Pedro Acevedo Tejada. /Sobiesky A./.....	196
R.M.Tisnes: A nagykolumbiai függetlenséget megelőző mozgalom. /Sobiesky A./.....	197
V.Wright Mills: Castro Kubája. A kubai forradalom. /Havel J./.....	199
Kuba. Történelmi-néprajzi tanulmányok. /Sobiesky A./.....	200
A kubai forradalom öt éve. /Puskás J./.....	202
D.Scers: Kuba gazdasági és társadalmi forradalma. /H.H.É./.....	203
Ph.S.Foner: Kuba és kapcsolatai az Egyesült Államokkal. /Wittmann T./.....	204
Alperovics-Rugyenko: Az 1910-17. évi mexikói forradalom és az Egyesült Államok politikája. /Sobiesky A./.....	206
A.Bremauntz: A mexikói forradalmak társadalmi panorámája. /Sobiesky A./.....	209
F.Chevalier: Föld és társadalom a gyarmati Mexikóban, a nagy hacienda. /H.H.É./.....	210

A VILÁGTÖRTÉNET c. tájékoztató folyóirat egyedárusítója:
Akadémiai Könyvesbolt, Budapest, V. Váci utca 22.

LATIN-AMERIKA TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI FEJLŐDÉSE

Latin-Amerika problémái az utóbbi években a világ érdeklődésének előterébe kerültek. A magyar történészek ezekkel a problémákkal még kevéssé találkoztak. Feladatunknak tekintjük, hogy mind a szovjet, mind a nyugati polgári történetírást oly nagy mértékben foglalkoztató latin-amerikai fejlődést, legalább nagy vonásaiban, közelebb hozzuk olvasóinkhoz. Elsőnek M. Danilevics: A latin-amerikai népek nemzeti felszabadító harcának mozgató erői c. tanulmányából közlünk részleteket. A tanulmány a "Nemzeti felszabadító harc Latin-Amerikában a jelenlegi szakaszban" c. gyűjteményes kötetben jelent meg Moszkvában, 1961-ben, a latin-amerikai függetlenségi mozgalmak megindulásának 150. évfordulója alkalmából a Szovjet Tudományos Akadémia által rendezett ülésszakon elhangzott előadások gyűjteményeként. Ezzel a marxista álláspontot tükröző tanulmánnyal szembeállítva, a másik oldal megismertetése céljából latin-amerikai szerzők írásaiból hozunk bő ismertetést.

Osztályerők és osztályviszonyok a latin-amerikai országokban

A latin-amerikai országok osztályszerkezetének jellegzetessége, hogy mindegyikben megtaláljuk a világ leghatalmasabb félféudális földbirtokosait, a latifundiumok urait. Ez az agrár-oligarchia volt sok évtizeden keresztül az imperializmus fő támasza, ama döntő erők egyike, amelyek sok latin-amerikai országban meghatározták nemcsak az agrárviszonyokat, de a politikai hatalom osztályjellegét is. Argentínában a művelt földterület 84%-a 400 hektáron felüli gazdaságokban összpontosul, Braziliában az 500 hektár fölötti gazdaságok a művelt földterület 63%-át, Uruguayban 71%-át, Ecuadorban 45%-át Kolumbiában 40 %-át teszik ki. Mexikóban, annak ellenére, hogy az agrárreform folytán jelentős földterületeket adtak át a községeknek /"Ejidós"/ az 500 hektár és ezen felüli nagybirtokok aránya eléri a 60 %-ot.

Még Latin-Amerika fejlettebb kapitalista országaiban is - Argentínában, Braziliában, Chilében, Kolumbiában, Uruguayban - mind a mai napig a latifundiumok uralma határozza meg

az agrárviszonyokat és a földhasználat sokféle félf feudális formáját. A latifundiumok megléte a feudális viszonyok leglényegesebb maradványa, ez szolgáltatja az alapot a parasztok, zsellérek, mezőgazdasági munkások számos félf feudális kizsákmányolási formájának fenntartásához.

Ha összehasonlítjuk a földbirtok-statisztikai adatokat, azt látjuk, hogy több országban /Argentína, Brazília/ folytatódik a föld nagygazdaságokba koncentrálati folyamata, ami lényegében a nagybirtokok koncentrációját jelenti; így pl. Braziliában 10 év alatt /1940 és 1950 között/ a nagybirtokok további 23 millió hektárnyi földet szereztek maguknak.

A nagybirtokok léteztése nem jelenti azt, hogy a mezőgazdaságban a nagyüzemi termelés az uralkodó. A nagybirtokokok túlnyomó többségükben nem maguk szervezik meg a mezőgazdasági termelést, hanem bérbeadják a földet. A latifundiumokon a földterület nagyobb részét műveletlenül hagyják. Kubában a forradalom előtt a latifundiumok földterületeinek 90%-át nem művelték meg. Braziliában a 10 hektár alatti gazdaságokban a föld 56%-át, a 10-24 hektáros gazdaságokban 24%-át, az 1000 hektár és ennél nagyobb latifundiumokban viszont nem egészen 2 %-át művelik meg. A nagy, szarvasmarhatenyésztő gazdaságok ugyancsak külterjes jellegűek: a szarvasmarha rendszerint egész éven át szabad ég alatt van, természetes legelőkön.

A földmonopólium, amely a magántulajdon egyik formája, egyre növekvő járadékot biztosít a földtulajdonosoknak. A lakosság minden rétege kénytelen hatalmas adót fizetni nekik. Az agrár-oligarchiával szoros kapcsolatban áll a főpapság, a hadsereg legfőbb parancsnoksága és az államapparátus legmagasabb vezető rétege.

A latin-amerikai társadalom másik reakciós ereje a nagypolgárság /kereskedők, iparosok, bankárok/, melynek alapvető gazdasági érdekei összefonódnak a külföldi tőke és az agrár-oligarchia érdekeivel. Latin-Amerika gazdasági fejlettségének viszonyai között ez már nem a korábbi közvetítő, ún. komprador-polgárság, amely az áruforgalom területén tevékenykedett. Ezek már olyan nagytőkések, akik a kül- és belkereskedelem, a pénzügyek, az ipari és mezőgazdasági termelés szférájában működnek; ők képezik az imperialista-barát nemzetellenes burzsoáziát.

A második világháború alatt a reakciós burzsoázia új rétege alakult ki, amely nagymértékben részt vesz a "vegyes társaságokban" és amely meggazdagodott a stratégiai nyersanyagok, élelmiszerek és könnyűipari cikkek termelésén és szállításán. Argentínában, Braziliában, Mexikóban, Chilében a helybéli monopolitőke tehetősebb csoportjai kezükbe kaparintják a különböző iparágakat. Braziliában és Argentínában ezek monopolisztikus egyesületek, "családi" társaságok, egy és ugyanazon család tagjainak birtokában. /Ilyen monopolisztikus családi egyesületek a Matarassto, Votorantin, Jaffet, Abdalla, Clabin./ Így pl. a Matarassto család 300 különböző vállalat, vasutvonal,

és kereskedelmi flotta ura. Ennek a cégnek fiókvállalatai megtalálhatók nemcsak a szomszéd országokban, hanem sok európai állam fővárosában is. A sajtó közlései szerint nincs a nemzetgazdaságnak olyan területe, ahová ez az egyesülés még ne hatolt volna be. Az Abdalla-csoport számos textilipari, továbbá műselyem- és cementgyár ura.

A helyi nagytőke és az agrároligachia összenövése a külföldi monopóliumokkal, a juttatások és nyílt korrupció különböző formáinak elterjedése a nagypolgárság és a politikusok egy részének soraiban különösen a diktátor-rendszerek viszonyai között a latin-amerikai országokban a belső reakciós erők és az amerikai imperializmus blokkjának kialakulásához vezetett.

A nemzeti burzsoáziát - a burzsoázia számszerint tulnyomó részét az ipar, mezőgazdaság és kereskedelem területén működő kis-, közép- és részben nagytőkések alkotják. Olyan vállalkozók ezek, akik tőkéjüket a nemzetgazdaság különféle ágaiba fektetik és lényegében a belső piacon működnek. A nemzeti burzsoázia gazdasági helyzetét bizonyos mértékben megvilágítják az alábbi adatok:

Argentínában az 50 munkásnál kevesebbet foglalkoztató vállalatok csoportjába az összes iparvállalatok 96,4 %-a tartozik; ugyanez a szám Braziliában 95,2%, Mexikóban 92,5%, Kubában 94,2%, Kolumbiában 95,2%, Ecuadorban 91,0%, és Salvadorban 99,0%. Ezek a vállalatok lényegében a nemzeti tőke birtokában vannak. A külföldi monopóliumok csorbitják a nemzeti burzsoázia osztályérdekeit, mert gátolják fejlődését és korlátozzák tevékenységi szféráját.

Mexikóban pl. az 50-100 millió pesót jövedelmező vállalatok és társaságok 46%-a van a nemzeti tőke birtokában; ugyanakkor a 100 millió pesónál nagyobb jövedelmet hozó vállalatoknak csak 39%-a. Mexikó gazdasági életének fontos pozícióit az északamerikai tőke tartja megszállva.

Kolumbiában a nyersanyagkitermelő iparban 72 külföldi társaság tevékenykedett mintegy 290 millió peso tőkével, ami más szóval azt jelenti, hogy átlagban minden egyes társaságra 4 millió peso jutott. Ugyanakkor a 229 nemzeti társaság 119 millió peso tőkével rendelkezett, azaz mindegyik társaságra átlagban 0.5 millió peso jutott.

A nemzeti burzsoázia objektíven érdekelt az ország gazdasági függetlenségének kivívásában, ezért az önálló gazdasági fejlődés, a nemzeti ipar megteremtése, a belső piac kiszélesítése és - habár részleges és korlátozott - földbirtokreform végrehajtása mellett foglal állást. A nemzeti burzsoázia önálló gazdasági fejlődésére irányuló törekvései az amerikai tőke erősödő behatolásába ütköznek. Élesednek az ellentétek egyrészt a nemzeti burzsoázia különböző rétegei /ide számítva a nemzeti nagypolgárságot is/, másrészt az amerikai monopóliumok között. A nemzeti polgárság osztályérdekei-

nek érvényesítését óhajtván elérni, arra törekszik, hogy élére álljon az antiimperialista, antifeudális mozgalomnak, hogy így kezébe vehesse a hatalmat és uralkodó helyzetet biztosít-hasson magának. Amikor azonban részt vesz az imperializmus és a feudalizmus maradványai elleni felszabadító harcban, kimutatja állhatatlanságát, ingatagságát, kompromisszumok iránti hajlandóságát és nem tudja a felszabadító mozgalom legfontosabb feladatainak sikeres megoldását biztosítani. Példa erre a mexikói forradalmat vezető nemzeti burzsoázia. Amilyen mértékben növekedett hatalma, a "mexikói forradalom doktrínájának" propagandájába burkolózva egyre szélesebb körei tolódtak jobbra. Mexikó mind a mai napig továbbra is szoros gazdasági függésben áll az USA-tól, a földesuri nagybirtokokat nem számolták fel, bár a földreform súlyos csapást mért rájuk.

A nemzeti burzsoázia következetlen, a döntő pillanatokban meginog, és abban a mértékben, ahogy a nemzeti felszabadító harcban magának vezető szerepet kiharcoló proletáriátus egyre aktívabban lép fel, a nemzeti burzsoáziát félelem fogja el és az imperializmusnak tett engedmények útjára lép. Szemléltető példa erre Chile, Bolivia, Venezuela és Argentina nemzeti burzsoáziájának politikája. A Guatemalában hatalomra került nemzeti burzsoázia /Arbens elnökségének idején/ szintén nem szánta rá magát arra, hogy a tömegekre támaszkodjék: az imperializmus, valamint a belső reakció erőinek blokkja meg is döntötte /1954/.

A nemzeti burzsoázia gazdaságilag és politikailag legbefolyásosabb rétegei a legmegalkuvóbbak, leginkább hajlandók az imperialistákkal való megalkuvásra. És bár egyes esetekben saját érdekeinek védelmében ez a megalkuvó nagyburzsoázia is szembeszegül az imperializmussal, mégis utóbbinak rendszerint sikerül azt bevonnia a reakciós erők blokkjába. Az, hogy a diktátori rezsim egész sor országban megbukott, arra készteti az USA-t, hogy a burzsoáziának éppen ezekre a rétegeire orientálódjék, támogatást nyújtson nekik, erősítse pozícióikat, hogy azután rájuk támaszkodva, lefékezhesse a felszabadító mozgalmat.

A megalkuvó burzsoázia már nem egyszer elárulta országa nemzeti érdekeit. Ez történt a chilei radikálisok vezérével, Videla Gonsales-szel, az argentinai "engesztelhetetlenek" Polgári-radikális Szövetségével, a kolumbiai liberálisokkal stb. Hasonló politika útjára lépnek más országok megalkuvó burzsoá csoportjai is.

Abból a tényből azonban, hogy a latin-amerikai országok nemzeti burzsoáziája - amint a tapasztalat mutatja - nem tudja győzelemre vinni a mozgalmat, ha a vezetés az ő kezébe kerül, még nem következik, hogy a nemzeti burzsoázia jelentős rétegei ne vehetnének részt az antiimperialista harcban.

A nemzeti burzsoázia és az imperializmus között objektíven fenálló és mélyülő gazdasági ellentmondások, gazdasági önállóságra és politikai hatalomra irányuló törekvések e-

redményezték azt a tényt, hogy Kolumbia, Venezuela, Argentína, Chile és Kuba nemzeti burzsoáziája, elégedetlen lévén a diktátori rezsimekkel, aktív hatóerőnek bizonyult a társadalmi és politikai élet demokratizálásaért vívott harcban. Tevékenyen sikraszáll a külföldi társaságok korlátozása, a nemzet természeti kincseinek megvédése, a nemzetgazdaság azon belül az állami szektor fejlesztése érdekében, továbbá azért, hogy gazdasági kapcsolatokat létesítsen az országok egyre szélesebb körével, többek között a szocialista országokkal is.

Latin-Amerika felszabadító mozgalmában éppúgy, mint más függő és gyarmati országokban, fontos szerepet játszik a városi kispolgárság - az iparosok, kiskereskedők stb. Közel áll ezekhez az alacsony fizetésű alkalmazottak igen népes, de szintén állhatatlan, ingadozó társadalmi rétege. Nagy jelentősége van az értelmiségnek, különösen a diákságnak. A kispolgárság alkotja sok polgári és kispolgári párt befolyásos erejét. A reakció és a diktátori rezsimek évei elősegítették e rétegek forradalmosítását. A kispolgárság potenciális forradalmi lehetőségei különösen szembevetődnek a kubai nép felszabadító harcában.

A parasztság Latin-Amerika csaknem valamennyi országában a lakosság többségét alkotja. Lényegében kisküldü, vagy földtelen parasztok, akik kénytelenek voltak beletörődni a kiuzsorázó bérleti feltételekbe, abba, hogy a nekik juttatott talpalatnyi földért terményjárandósággal és ingyenes munkával fizessenek.

A latin-amerikai sajtó adataiból ítélve Argentínában, Braziliában, Kolumbiában és Uruguayban - nagyon hozzávetőlegesen - parasztgazdaságnak lehet számítani /az egyes művelési ágak elterjedtségének és a termelési sajátosságoknak figyelembevételével nélkül/ az 50 hektáron aluli gazdaságokat, jómóduaknak pedig az 50 és 100 hektár közötti, vagy néha még ennél is nagyobb gazdaságokat. A szarvasmarhatenyésztő gazdaság rendszerint nagyobb földterületet foglal el, mert földterületet külterjeđen, természetes legelőként hasznosítják.

Guatemalában, Costa Ricában, a Dominikai Köztársaságban és néhány más országban a parasztgazdaságok méretei kisebbek. Itt a 7-10 hektáros gazdaságok már középparaszti, sőt néha jómódu gazdaságnak számítanak.

Kis gazdaságnak számítanak néhány országban a 3-5 hektár közötti gazdaságok /átlagban mindegyik gazdaságra 1.5 - 2 hektár jut/, míg más országokban ez a szám 10 hektárig terjed.

50 hektáron aluli gazdaságok teszik ki Braziliában az ország valamennyi gazdaságának 75.9%-át, a földterület körülbelül 10%-át. Ugyanezek a számok másutt így alakulnak: Ecuadorban - 95,5% és 26,5%, Kolumbiában 91,0% és 21,0%, Uruguayban 62,0% és 5,0%, a forradalom előtti Kubában 85,0% és 19,0%. A braziliai 10 hektáron aluli kisparaszti gazdaságok az összes gazdaságok 34,4%-át alkotják, de az összes megművelt

földterületnek csak 1.3%-a az övék. Ugyanezek a számok másutt így alakulnak: Venezuelában - 80,6% és 3,8%, Hondurasban - 75,0% és 16,0%, Ecuadorban - 83,7% és 11,7%, Kolumbiában - 70,5% és 6,9%.

A latin-amerikai-országokban a földbirtokelosztásban élesen kifejezésre jut az osztálydifferenciálódás. Braziliában pl. a 164 ezer 2 hektáron aluli gazdaság a művelt földterületnek csupán 0,1%-át birtokolja, ugyanakkor a 200 hektáron felüli 169 ezer gazdaság az egész művelt földterület 75,6%-át mondhatja magáénak. Argentínában az 5 hektáron aluli 81 ezer gazdaság földbérleti vagy földtulajdoni jogon az egész művelt földterület 0,1%-ával, míg a 101 ezer 200 hektáron felüli gazdaság az egész művelt terület 89,7%-ával rendelkezik.

Számos kutató adatai szerint Latin-Amerikában a föld két harmadát nem a tulajdonosok, hanem a bérlők, részes-bérlők és mezőgazdasági munkások művelik.

Argentínában 1947-ben az olyan gazdaságokra, melyekben a tulajdonosok művelik meg a földet /az összes gazdaság 36,6%-ára/ a hasznosított földterületnek mindössze 22,2%-a esett. A bérletek számaránya szakadatlanul nő: 1888-ban a gazdaságok teljes számának 23,0%-a, 1896-ban 39,0%-a, 1914-ben 50,0%-a, 1957-ben 62,0%-a volt a bérlők kezén.

Uruguayban 85 ezer gazdának a fele bérlő, részes bérlő, stb. Bérletben és a földhasznosítás különböző más formáiban áll a hasznosított földterület 3/5-e. A szarvasmarhatenyésztők több mint 70%-a bérlő.

A paraszti földtelenségből és a latifundiumok félféudális privilégiumaiból következően a parasztok nemcsak gazdasági, hanem gazdaságon kívüli függőségben is állnak /az u.n. peonok személyi függősége mellett gyakoriak a meg nem fizetett kényszermunka egyéb formái is./

Latin-Amerika legfejletlenebb országaiban széles körben el vannak terjedve - különösen az indián lakosságon belül, - a rabszolga-jobbági viszonyok maradványai, amelyek ingyenes paraszti munkát és földesuri robotot /heti 4-5 napi ingyenes munka a földesur gazdaságában a kapott földparcella használatának ellenértékeként/, feles- és részesbérletet, a paraszt családtagjai által a földesur házában végzett kényszermunkát /"szolgáltatok" végzését/ jelentenek. A kizsákmányolás félféudális formáit elterjedten alkalmazzák a külföldi társaságok tulajdonában lévő ültetvényeken is és ez az egyik fő oka annak, hogy a külföldi társaságok érdekeltek a nagy latifundiumok fenntartásában s makacsul szembeszegülnek a mezőgazdaságban végrehajtható radikális változtatásokkal.

"Az indiánok - a parasztok legszámosabb rétege - a rabszolgaság és teljes jogfosztottság állapotában vannak. Ecuador társadalmának keretein kívül, embertelen létfeltételek között élnek", - így határozza meg a parasztok helyzetét az országban

Ecuador kommunista pártjának programja. Ugyanez a helyzet a jelentős számú indián lakossággal rendelkező többi országban is.

Az egész parasztság egészében véve kettős kizsákmányolástól szenved: a félféudális és a külföldi monopolista kizsákmányolástól. Ezért érdeke az egész parasztságnak a nemzeti felszabadító harc győzelmes kimenetele.

A latin-amerikai országok munkásosztálya a háborús években és a háború utáni időszakban számbelileg megnövekedett s nagy tapasztalatot szerzett a nemzeti felszabadító és az osztályharcban. Jelenleg Latin-Amerika országaiban több mint 25 millió a munkások száma, ami az aktív önálló keresettel rendelkező lakosságnak több mint harmada. A proletáriátus számbeli gyarapodása annak volt a következménye, hogy megnövekedett az ipar /számos országban megvetették a nehézipar alapjait/, a mezőgazdaságban pedig fejlődésnek indultak a kapitalista termelési viszonyok.

A munkásosztály strukturájáról és a lakosság egészében, valamint az önálló keresettel rendelkező lakosság sorai-
ban elfoglalt helyzetéről az ötvenes években végrehajtott népszámlálási adatok adtak képet. A népszámlálási adatok szerint Latin-Amerika országaiban 8,9 milli ipari proletárt és 10,8 millió mezőgazdasági proletárt számoltak össze. Jelenleg Latin-Amerikában több, mint 12 millió az ipari és szállítási munkások száma.

A proletariatus Latin-Amerika összlakosságának 12,2%-át, az önálló keresettel rendelkező lakosságnak pedig 34,7%-át teszi ki.

A csak ipari munkások /ideértve az építő és szállító munkásokat is/ a lakosság összlétszámának 5,1%-át, az aktív, önálló keresettel rendelkező lakosságnak pedig 14,2%-át teszik ki.

A munkások és alkalmazottak tekintélyes serege dolgozik a kereskedelemben, a közhasznú vállalatokban és az ún. "szolgáltatások" szférájába eső más munkáágakban /mint pl. bankok, biztosító társaságok, polgári és községi szolgáltatások, szórakoztató ipar, szállodák stb./...

Az egyes latin-amerikai országok között nagy különbségek tapasztalhatók a proletariatus számát illetően, ami a kapitalizmus latin-amerikai egyenlőtlen fejlődésére mutat. Legmagasabb az ipari és mezőgazdasági munkások számaránya Argentína, Chile, Uruguay, Costa Rica, Brazília, Kuba lakosságán belül, a legalacsonyabb pedig Paraguayban. Panamában, Haitiban, a Dominikai Köztársaságban és Bolíviában. Ami Costa Ricát illeti, ott a proletariatus magas számaránya a mezőgazdaságban alkalmazott bér munka széleskörű elterjedésével magyarázható. A latin-amerikai országok proletáriátusának túlnyomó többségét a könnyűiparban, mindenekelőtt az élelmiszer- és textiliparban foglalkoztatott munkások alkotják, habár megjelentek már az

olaj- és fémipari munkások, valamint a bányászok előcsapatai is.

A kézmű- és háziipar, ha nem is termelvényei mennyiségét-, de a foglalkoztatott munkaerő számarányát illetően továbbra is uralkodó szerepet játszik, ami a Latin-Amerika ipari fejlődésének gyengeségét jelzi. A kézműipart a kézműiparosok családtagjainak, többek között kiskorú gyermekeknek tömeges fizetetlen munkájával tartják fenn.

A munkásosztály jelentős része a vállalatok 5-50 munkást foglalkoztató csoportjában dolgozik. Argentíában ezeknél a vállalatoknál a munkások 42%-a van foglalkoztatva. Braziliában 30%-a, Kolumbiában 43 %-a, Mexikóban 37 %-a, és Chilében 28 %-a...

A latin-amerikai országokban a munkásosztály strukturájának jellemző sajátossága, hogy benne számbeli túlsúlyban van a mezőgazdasági proletáriátus, amely a munkásosztály-összlettségének 57%-át teszi ki...

A mezőgazdasági munkások többsége időszaki munkás, akik évente nem több, mint 3-4 hónapot vannak foglalkoztatva.

A mezőgazdasági munkások számbeli kövekedése annak a következménye, hogy a tőkés termelési viszonyok falun is terjednek, hogy a parasztság tönkremegy, s a földesuri nagy gazdaságok egy része tőkés termelési módokra tér át. A mezőgazdasági proletáriátus strukturájának jellemző vonása a nagy ültetvényeken és a mezőgazdasági termelvények elsődleges feldolgozásával foglalkozó üzemekben való koncentrációja. Ez utóbbiak jelentős része északamerikai társaságok birtokában van.

A latin-amerikai országok munkásosztályában a "fiatal" munkások rétege képezi a többséget. Ezzel az elnevezéssel azokat illetik, akik csak a második világháború utáni időszakban, sőt sok elmaradt országban még ennél is későbbben kapcsolódtak be a termelésbe. A legutóbbi években az ipari proletáriátus új elemeit a tönkrement városi kispolgárok, kézműiparosok és parasztok szolgáltatják. Jelentős csoportot alkot a termelési folyamatba bekapcsolódó ifjúság is. Ezek a munkások hálás talajul szolgálnak mindenféle szociális demagógia számára.

A latin-amerikai ipari és mezőgazdasági munkásosztály strukturájának jellemző vonása a nők és gyermekek magas számaránya, különösen a textil,- a ruha,- az élelmiszeriparban és az ültetvényeken...

Bolivia, Guatemala, Brazília, Kolumbia, Peru, Chile, Mexikó és Haiti mezőgazdasági, valamint bányaiipari munkásai között jelentős számban vannak indiánok és néger, akiket a legnehezebb legrosszabbul fizetett munkáknál foglalkoztatnak. E munkások tekintetében faji megkülönböztetést alkalmaznak /különösen az amerikai ültetvényeken/, s ez kiterjed nemcsak termelési tevékenységünkre, hanem politikai és polgári jogaikra is...

Az a körülmény, hogy a munkások, parasztok, értelmiségiek és a nemzeti burzsoázia jelentős rétegeinek érdekei az amerikai imperializmus és a feudális viszonyok elleni harcban azonosak, megteremti egy széles imperialistaellenes antifeudális nemzeti front megalakításának lehetőségét és szükségességét. A diktátor-rendszerek elleni, a politikai függetlenségért, a demokratikus szabadságjogokért, az ország gazdasági önállóságának kivívásáért és progresszív fejlődés útjára lépéséért folytatott harcban szükség van valamennyi hazafias haladó erő összefogására...

A latin-amerikai országok felszabadító mozgalmait alkotó erők akcióinak összefogása és koordinálása rendkívül nagy jelentőséggel bír.

Az utóbbi években a függetlenségért és demokráciáért harcoló hazafias, demokratikus erők tömörítését célzó mozgalom egyre nagyobb lendületet ölt. A különböző országokban ez a mozgalom a fejlődés különböző lépcsőfokain áll és különböző formákat ölt. Az antiimperialista nemzeti front megalakításához vezető utak is sajátosak voltak mind Chilében, mind Braziliában, Argentínában, Venezuelában, Kolumbiában és Kubában. Nem azonos az a szerep sem, amit ebben a munkáosztály és a kommunista pártok játszottak. Ettől függően különbözőek azok a feladatok is, amelyeket a front program-követeléseibe felvett.

A nemzeti egység megteremtésének útján nagy akadályokat kell leküzdeni. A nehézségek fő oka a munkáosztály megosztottsága, az, hogy sok országban nincsenek egységes szakszervezetek és hiányzik a proletárok sorainak politikai egysége is. Bár Latin-Amerika legtöbb országában nincs még a nemzeti front megteremtéséhez szükséges tapasztalat, mégis Latin-Amerika minden országában fokozatosan kialakulnak a demokratikus erők tömörítésének feltételei...

M. Danilevics

Latin-Amerikaiak Latin-Amerikáról

Latin-Amerika, szélsőséges kontrasztjaival, sokszínűségével, változatosságával kimeríthetetlen kincsesbányája a társadalomtudományoknak. Északamerika és Európa kutatói intenzívebben a második világháború után kezdik felfedezni-tudományos feltérképezése folyamatban van, bár számtalan fehér folt, kiaknázatlan terület várja még a kutatás minden ágát.

A bordeauxi egyetem 1963 áprilisában tartott kerekasztal-konferenciáját teljes egészében Latin-Amerika XX. századi történetének és történetírásának szentelték; a konferencia anyagát a Cahiers d'Histoire Mondiale 1964. 2.száma közli.

A tanulmányok mindegyikét nem áll módunkban ismertetni, néhány érdekesebbel azonban talán nem lesz haszontalan részletesebben foglalkozni.

Germán Arciniegas hosszú bevezető tanulmányában latin-Amerika XX. századi politikai irányvonalait teszi vizsgálat tárgyává, előre bocsátva, hogy a XIX. század atmoszférája olyan elevenen és határozottan hatott még a XX. században is, hogy a 30-as évekig tulajdonképpen alig észlelhető lényeges változás a belső pártalakulásokban a sorsdöntő függetlenné válás óta eltelt 150 év alatt.

A korszak legfontosabb eredményeként a köztársasági államforma megszilárdulását emeli ki; Délamerika erősebb ellenállást győzött le, hatalmasabb ugrást tett a gyarmati sorból a köztársaságig, mint az angolul beszélő északi gyarmatok. A két Amerika függetlenségi forradalmát összehasonlítva világos, hogy Spanyolország, elsősorban társadalmi összetételénél fogva, sokkal több közös vonást mutat a francia forradalommal, mint az északi államok. Észak jobban előrehaladt a polgárosodásban, társadalmi rétegződése összehasonlíthatatlanul kevésbé szélsőséges, mint akár Franciaországé, akár Spanyolországé, ahol a skála egyik végén dúsgazdag birtokosokat találunk, a másik végén azonban középkori elmaradottságban, jobbágyszinten élő mesztic- és indián tömegeket.

Észak-Amerikának, függetlenségi forradalma kitörésekor, már kialakult önkormányzata volt, az aránylag elviselhető angol adó terheivel - Spanyolország ezzel szemben teljesen Spanyolországtól függött. Onnan nevezték ki az alkirályokat, magasabb, alacsonyabb rangú bírósági és egyéb tisztviselőket; ott tartották a gyeplőket, többnyire rá nem termett kezek. A függetlenséget hozó forradalom óriási megrázkódtatást jelen-

tett. Az eddigi intézményekkel szakítva, az új államok vezetőinek minden kormányzási, adminisztrációs mult nélkül kellett új intézményeket kreálni, gyakorlati tapasztalatok nélkül alkotmányt álltani össze, közigazgatási rendszert építeni ki, törvényeket, rendeleteket konstruálni. Az őket három évszázadon keresztül minden kezdeményező készségtől megfosztó centralizációtól való irtózásukban a másik végletbe esnek: minden kapcsolatot megtagadnak még egymással is, és az USA fejlődési útjával ellentétes irányba fordulnak. Nem alapítottak egyesült államokat; a Rio de Plata-i alkirályság három köztársaságra oszlik, Peru, Új Granada szintén háromra, Mexikó pedig, mely megpróbált volna védnökséget gyakorolni Középamerika felett, öt középamerikai állam megszületésének lehetett tanúja. A sok új állam szinte burjánzik – hogy háború, a Peru és Chile közötti konfliktuson és Paraguay háboruján kívül nem tört ki közöttük, pusztán annak tulajdonítható, hogy határaik egymástól messze, szűz területek között vezettek.

A spanyol elnyomók elleni gyűlölet bizonyos fokig közös nevezőre hozta Délamerika kreol, indián és néger lakóit, első lépésként a demokratikus fejlődés felé. A három szinből, a fajok keveredése során, a legváltozatosabb színárnyalatok jöttek létre, a társadalmi rétegződés is osztottabb lett – új félgazdag, félszegény elem keletkezésével a társadalom már nem három szintű; sokkal több rétegre bomlik, de a különbségek is elviselhetőbbekké válnak. A XIX. század gazdag birtokosai, minden vagyonuk ellenére sem tudnak igényesebb életkörülményeket teremteni maguknak. A XX. századi újgazdag-réteg számára a gőzhajózás megindulásával válnak elérhetővé azok a luxuscikkek, melyek segítségével életmódján keresztül is látványosan tudja bizonyítani szociális felsőbbiségét.

A mult század legáltalánosabb jelensége minden új államban a küzdelem, részben a politikai vezetők között a hatalomért, részben életképes polgári rendszerek kiépítéséért, és a közös felismerés, hogy csak a köztársasági államforma alapján juthatnak előre. A korszak – a látszólagos anarchia ellenére is – mutat bizonyos stabilizációt. Minden európai köztársaság is – francia kivételével, később keletkezett, mint a spanyolamerikaiak, és míg Franciaországban utána is egymást váltják még az államformák, itt megmarad a köztársaságok kontinuitása, kivéve Miksa császár rövid, tiszavirágéletű mexikói uralmát.

A XX. századba messze belenyúló kialakulási korszakban, Arciniegas szerint, minden spanyolamerikai államban két fő politikai irányvonal kristályosodik ki. Az unió és a federáció hívei, a fehérek és színesek, a radikálisok és a konzervatívok, vagy a liberálisok és a konzervatívok állnak egymással szemben – nagyjából e meghatározások alapján lehet meghuzni a választvonalat a szokványosan jobb- és baloldalnak nevezett érdekcsoportok között. A sok komplikált összetevőt egészen leegyszerűsítve, a jobboldalhoz sorolhatjuk a koloniális korszakot visszaálmódó politika örököseit, a baloldalhoz a függetlenségi hagyományokat továbbvivő vonalat. A konzerva-

tív, magát elitnek nevező kisebbség felsőbbrendűségénél fogva magát érzi hivatottnak az ország kormányzására s politikai harcában még a gondviselés akaratát is belekalkulálni igyekezve, az egyházi hatóságokkal lép szövetségre. Így rajta keresztül tovább él az irányzat, amely a gyarmati korszak alatt a királyság és az egyház összefonódásán alapult. A függetlenségi törekvések gyökerei is messze nyulnak vissza Latinamerika multjába és ma is tovább élnek: politikai ideáljuk a francia forradalom eszméi alapján álló demokratikus állam.

Arciniegas végig nyomon követi ezt a kettősséget Mexikó fejlődésében, ahol a korona örökösei egészen 1911-ig szakadatlan küzdelemben álltak a forradalom örököseivel. Az 1810-ben kezdődő függetlenségi háború egyesítette a kreolokat és a szegényebb rétegeket, szemben a magasrangu papsággal és a főváros arisztokrata köreivel, élükön az alkirályal. A felkelés vidéken kezdődött, egy Hidalgó nevű falusi pap vezetésével, aki harangzúgás közepette szólította cselekvésre a hívőket, egy, a francia forradalom eszméivel kevert katekizmus doktrínái nevében. Hidalgót egy másik pap, Morelos követte - mindkettőt agyonlőtték és a következőkben a függetlenségi háború a vallásháború jellegét is magára öltötte - ettől a színezettől végig nem is szabadult. Az arisztokrácia, a magasabb klérussal karöltve, később Miksa császár trónraültetésével remélte helyreállítani a rendet; az őt elsőprő forradalom ma is a protestantizmus emlékéét idéző "La Reforma" nevet viseli.

A középamerikai államok és a többi délamerikai köztársaság alakulásában ugyancsak felismerhető ez a jelenség. A konzervativok egyházi hatóságokra való támaszkodása erőteljesen latinamerikai vonás; teljesen hiányzik az Egyesült Államok politikai fejlődéséből. A spanyol hódítás kezdettől fogva a misszionárius gyarmatosítás jellegét igyekezett magára öltetni; az egyház így óhatatlanul belebonyolódott Spanyolország politikai fejlődésébe, még a függetlenülés után is. A forradalmárok az egyházban a spanyol imperializmus támaszát látták - ezzel szemben az alsópapság kezdettől fogva rendszerint a forradalom oldalára állt.

A hatalomhoz ragaszkodó klerikális oldal és a függetlenség zászlója alá sorakozó antiklerikálisok két fő ideológusa Manuel Gonzáles Prada /1848-1918/ és José Carlos Mariátegui /1895-1930/ volt. Irodalmi munkásságuk gazdag anyagot nyújt a korszak politikáját kutatók számára és hidat épít a XIX. és XX. század fő ideológiai vonalai között.

A szembenálló pártok ennyire kiélezett ellentéte okozta, hogy a XIX. századnak két lehetőség között kellett választania - vagy utat enged a felfordulásnak, anarchiának, polgárháborúknak, vagy erős hadsereggel, kemény terrorral katonai diktatúrát vezet be. Érdekes képet kapunk Arciniegas nyomán a jellegzetesen spanyolamerikai diktatúrák sajátosságairól.

Porfirio Diaz 1876-1911 közti u.n. felvilágosult despotizmusa Mexikóban kompromisszumot jelentett a haladás és

a diktatura között. Uralma III. Károly virágzó korszakára emlékeztetett, a tudományok támogatásával, vasutak, táviró létesítésével, városfejlesztési programjával. Madero forradalma a gyarmati civilizáció ellen is fellázadt és a demokratikus, lefelé való kiegyenlítést hirdette, az agrárkérdés kapcsán pedig végül antiklerikális irányba is tolódott. A mexikói forradalom kétségtelenül a modern idők nagy forradalmi mozgalmai közé sorolható - a Zapata mögött felálló paraszttömegek és az új köztársaságot irányító politikai vezetők Arciniegas szerint Oroszország előtt jártak. Döntő fontosságú eseménynek tekintendő az olajmezők 1917-es államosítása, hiszen Mexikó teljesen e gyedül állt ebben az időben, sehonnan nem remélhetett segítséget. Ugyancsak forradalmi volt agrárpolitikája is, a század első nagyarányú földreformját hajtva végre. Sulyt kapott a földosztás mellett a közoktatási programm erőteljes végrehajtása is.

Érdekes ezzel szemben, hogy a régi gyarmati intézmények mégis mennyire túléltek mindent ebben az országban is. Mexikó konzervatív elemei mindenképen igyekeztek a régi rendet helyreállítani, mint a valódi stabilizáció egyetlen bázisát, - ahogy a többi szomszédos államban, itt is állandó apály-dagály hullámozás észlelhető a politikai élet küzdelmeiben.

A Diaz-féle mexikói diktaturánál jóval retrográdabb rendszereket rajzol Arciniegas tanulmánya a többi délamerikai államban. Venezuelát 1908-tól 1935-ig Juan Vincente Gomez kormányozta, kemény kézzel és meglehetősen politikai ügyességgel; San Domingot pedig, hasonló módszerekkel, Rafael Leonidas Trujillo. Mindkét diktatura, ahogy az előző században az argentin Juan Manuel Rosas argentin és dr. Francia paraguay-i uralma, tipikusan kreol jellegű. Közös vonásuk, hogy a polgárháborúkban viharedezett katonák kerültek az élre, akik fegyveres erővel állították helyre a "rendet". E régidivatu diktátorok mindegyike szokatlan figura, mindegyikben van valami rendkívüli és egyéni, ahogy a hatalom gyakorlásában is egyéni utakon járnak. A forradalom gyermekeinek vallják magukat, szívesen vállallják az európai reminiscenciákat, a felvilágosodás íróit pedig szinte kisajátítják. Ideológiáját mindegyik a saját képe formálja - a philadelphiai alkotmány, a francia forradalom, a manchesteri liberális mozgalom, a 48-as szabadságharcok eszméiből délamerikaivá összegyurt sajátos egyveleg ez, áthatva azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy az adott ország speciális körülményei között csak ő tudja magát igazán kiismerni. Maguk-fogalmazta törvényeik, rendeleteik hűen tükrözik vissza egyéniségüket.

Teljesen más forrásból meríti ideológiáját az argentin Juan Domingo Perón, aki már az új diktátor-típus képviselője; mintaképének Mussolininit tekinti, az ő politikáját akarja követni. Bolívia és Argentína, katonai klikkjeivel, korán jó talajnak bizonyult a náci ideológia számára - ezt az ideológiát már az imperializmus szelleme is áthatja, programja a többi latinamerikai állam bekebelezését, az egész kontinens megszerzését is felöleli. A bolíviai nemzeti forradalmi mozga-

lom és a német nemzetiszocialista párt programja kísérteties hasonlóságot mutat. A modern fasiszta diktatúráknak nemcsak ideológiáját, de eszközeit is átvették, erőszakszervezeteik kiépítésében, propagandájukban, tömegszervezeteikben minden kölcsönzés. A XX. század technikai fejlődése az eddigieknél fejlettebb terror eszköztöket biztosíthatott mind Délamerika, mind Európa fasisztái számára - ezzel párhuzamosan a demokratikus ideológia teljes aláadását tüzték ki célul, támadva a szabadság, parlamentarizmus, szabad választási rendszer létjogosultságát. Az új doktrínák összeállítóját, filozófiájának kidolgozóját és védőjét, a venezuelai Laureano Vallenilla-t "Cesarismo Democratico" c. könyvéért a fasizmus ragyogó előfutáraként és prófétájaként ünneplik a 30-as évek Olaszországában. Ugyanakkor az argentin fasiszták Juan Manuel Rosas személyét és rendszerét igyekeznek rehabilitálni, nem kis érdemül tudva be, hogy már 100 évvel a fasizmus kialakulása előtt olyan komoly és hathatós rendőr-rendszert tudott kiépíteni, mint Hitler Gestapója.

A belpolitikai küzdelmek erősen hátráltatták a sürgető szociális reformok keresztülvitelét, pedig hangoztatásuk már a XIX.sz. elején elkezdődik. A paraguayi, perui és új gránadai parasztság már előbb, 1780-ban sikraszállt követeléseivel a szociális igazságosztásért, megindítva ezzel az amerikai történelem egyetlen valódi parasztfordulalmát. A földreform mai hirdetői rendszerint városi teoretikusok, akiknek nincs közvetlen kapcsolatuk a parasztsággal, a mozgalom propagálásával többnyire a város még súlyosabb bajairól akarják elvonni a figyelmet. A gyarmati rendszer ellen 1780-ban fellázadt parasztság követeléseit azonban minden későbbi agrárreform-mozgalom alapjaivá váltak és a függetlenségi háború katonatoborozásainál is propagandaanyagul szolgáltak. Érdekes tény, hogy elveik Rousseau elveiben gyökereztek, a Contrat Social-t minden más nemzetnél előbb fogadva el forradalmi katekizmusként.

A XIX. század, a rabszolgaság eltörlésével a köztársasági korszak kezdetén, döntő társadalmi változásokat hozott. A korszak romantikusai nem voltak érzéketlenek a szociális igazság iránt. Korán, már a múlt század harmincas éveiben terjedni kezdenek a szocializmus tanai, persze erősen romantikus, retorikus megjelenési formában - ezek indítják meg azt a folyamatot, mely végül Rosas argentin diktatúrája megbuktatásához vezetett. A szocialista, progresszív iskola főleg irodalmi vonalon él tovább - az argentin Szocialista Párt 1890-ben alakult meg, 30 évvel később pedig a Kommunista Párt.

Latin-Amerika társadalma egészen a XX. századig erősen agrárjellegű; fejletlen városai nem nyújtanak elég jó terepet a teoretikusoknak a proletárréteg tanulmányozására, sem propagandacélokra nem alkalmasak. A szocialista tanok a XX. század huszas éveiben kezdenek csak intenzívebben behatolni Délamerika társadalmába, bár Mexikó 15 évvel előbb megcsinálta már földreformját. A hirtelen fejlődésnek indult városokban kialakulóban van már az új, ipari társadalom, de még mindig a föld a legdöntőbb tényező a kontinens gazdasági életében.

A két világháború erősen befolyásolta Latin-Amerika további fejlődését. Az első világháború elvágta kapcsolatait Európával, új eladási és vásárló piacát az Egyesült Államokban találta meg - kulturális vonatkozásban ugyanez volt a helyzet. Iparosodása ekkor kezd fellendülni, s e fejlődési folyamat a második világháború idején ugrásszerűen meggyorsul. Új társadalom épül ki, sokkal árnyaltabb világnézeti eltérésekkel mint a két háború előtti konzervatív-liberális párhuzam. Gomba módra kezdenek szaporodni a pártok is. A század elején egyetlen városuk sem érte el az 1 millió lakost; ma már minden állam fővárosa túllépi ezt, Buenos Aires és Mexico City pedig már az 5 millió felé járnak. A századfordulóig még a cipőket is Európából importálták; ma már Latin-Amerika autó- és gépipara is versenyképes. A rohamos fejlődés mellett hadereje is aránytalanul megnőtt, eleinte főleg az Egyesült Államok ösztönzésére, bár a félt háborúk eddig kikerülték a kontinenst. Ennek következtében viszont a katonai elemek, egyéb tevékenység híján, újra hangot kapnak a politikában, pártokat formálnak, magukhoz igyekeznek ragadni a hatalmat és mindenképpen beleavatkozni próbálnak a belpolitika ügyeibe.

Az utolsó évtizedben végbement döntő politikai változások Délamerikában inkább az európai háborúkra vezethetők vissza, mint az amerikai forradalmakra; a kiegyensúlyozatlanság, belső ingadozás pedig nem annyira az anarchiákra való alapvető hajlam, mint a távoli, külső érdekek-gyakorolta nyomás következménye. Számottevő tényezőt jelent ezen a téren a külföldön képzett fiatal értelmiségi réteg, akik egyetemi évek után új filozófiával, új ideológiával telítve térnek haza, aszerint változóan, hogy az Egyesült Államokban, Nyugateurópában, vagy Moszkva, Prága, esetleg Peking főiskoláin végezték tanulmányaikat. Aktivitásukat otthon rendszerint politikai síkon élik ki.

A politikai kiegyensúlyozatlanság másik okát Arciniegas a gazdaságilag összehasonlíthatatlanul fejlettebb Egyesült Államok nyomasztó sulyában látja. A különbségek szembetűnő volta állandó belső nyugtalanság forrása. Kezdetben az USA, demokratikus ideáljaival, doktrínáival, példaképpül szolgált a délamerikai államoknak. A XIX. század végén, XX. század elején imperialista színezetet öltő északamerikai külpolitika, terjeszkedő tendenciával, hamarosan olyan ellenérzést váltott azonban ki a latin-amerikai országokban, hogy a kezdeti tisztelet teljesen feledésbe merült. A közvélemény felháborodása élénk politikai irodalmat teremtett Délamerikában - ez az USA-ellenesség adott széles bázist a Castro-féle mozgalom terjedésének. A kontinens északi és déli része közötti viszony az utóbbi évtizedekben változó, néha enyhülő, néha élesedő tendenciát mutat - még Kennedy kiegyenlítésre irányuló politikája sem tudta enyhíteni a fájó pontokat.

A sok külső tényező hatására a külpolitika mindenesetre tulságos hangsúlyt kapott Délamerika életében - belpolitikájának gyengesége, ingadozása részben ennek tulajdonítható.

Érdekes vetületet kapunk Arciniegas cikkében Brazília politikai fejlődéséről. Ez sokkal békésebb vonalon haladt, mint szomszédaié; a gyarmati sorból vérontás nélkül jutott el a függetlenségig. I. Don Pedro, mikor kérdést intéztek hozzá, akar-e Brazília császára lenni ahelyett, hogy Portugália nevében kormányozná az országot, habozás nélkül az előbbi választotta - ezzel megoldották az elszakadás problémáját. Később ugyanilyen simán alakult át Brazília köztársasággá. II. Don Pedro, a hasonlóan feltett kérdésre, hogy nem akarná-e elhagyni az országot, hogy ki lehessen kiáltani a köztársaságot, udvariasan igent mondott, és hátralévő éveit illő nyugdíj élvezése mellett Európában élte le. - Az utána következő Vargas-féle diktatura patriarchális, békés államforma volt, megdőlése egyetlen halálesettel, Getúlio Vargas öngyilkosságával járt. Quadros elnök, mikor Brazília belpolitikai helyzete forrpontig jutott, néhány kiáltvány után önként lelépett a posztumról, a hadsereg pedig, mely a kormány leválasztásánál aszisztált, a kevésbé harcias Rend és Haladás jelszavakat írta sárga-zöld zászlajára. A Kommunista Párt, mely Délamerikában talán itt a legerősebb, szintén nem folyamodott erőszakhoz - tevékenysége leginkább irodalmi, kivéve a Latinamerikában mindig lelkesen fogadott sztrájk-akciókat. Az aktívabb cselekvési módszereket Kuba igyekszik propagálni - e tanok teoretikusa Ernesto Guevara, akinek a guerilla hadviselésről írott könyvét Délamerika kommunistái Marx műveivel egy szinten emlegetik. Braziliának, ha belpolitikai élete nyugtalan is néha, egyensúlyt biztosít óriási kiterjedése és hatalmas városainak szintén önálló élete. Reformjait rendszerint békés egyezmények útján sikerül keresztülvinnie.

Kubában a Battista rendszer megdöntését pozitíven értékeli a cikkíró. Sorsának további alakulását azonban már szkeptikusan szemléli, kényes földrajzi és politikai helyzeténél fogva valószínűtlennek tartja, hogy el tudja érni a minden latinamerikai állam végső célját képező teljes függetlenséget.

Sokat foglalkozik Arciniegas tanulmánya Latin-Amerika gazdasági életével. A részben szintén külső tényezőktől függő, erősen megingott közgazdaság súlyos kríziseket okozott a közelmúlt éveiben. A Kennedy-alapította Alliance for Progress sem tudott ezen a helyzeten hathatósan segíteni; a nyersanyagárak hatalmas zuhanása, a konkurens afrikai kávétermelés felfutása okozta bevétel-csökkenést az Alliance for Progress dollárjai nem tudták ellensúlyozni. A politikai pártok különböző reform programokkal akarnak a bajokkal megküzdeni, nehéz azonban megoldást találni olyan helyzet megoldására, melynek egyrészt a világgazdaságban bekövetkezett változások, másrészt a diktatura-rendszerek belső korrupciója és a katonai célokra fordított összegek minden eddigti meghaladó mértéke az okai. Perón gyorsított iparosodási terve Argentínában teljes gazdasági káoszt eredményezett; Jimeneznek Venezuela gazdag olajforrásaira alapozott, virágzó gazdasági életét sikerült alapjaiban megingatni. A gazdasági krízisek áthidalására az egyes országok egyéni lehetőségei, erőforrásai aligha elégségesek - a forradalomért harcoló politikai pártok és a békés megoldások

kidolgozásán fáradozó közgazdászok között elszánt közdelem folyik napjainkban.

Mexikó statisztikai adatai viszont növekvő konszolidációra vallanak - belső egyensulya elérésével siker lt bizonyos prosperitást teremteni ipari, mezőgazdasági vonalon egyaránt, megtartva közben függetlenségét. Uruguay és Costa Rica megközelíti Mexikó kiegyensúlyozottságát, a többi délamerikai állam azonban messze elmarad mögötte.

A belső anarchia ellenére Latin-Amerika országai tulnyomó többségben, meg tudták tartani képviseleti alapon nyugvó demokratikus rendszerüket, és bár mindegyik keresztülment hosszabb-rövidebb diktatura-korszakokon, ha nehézségek árán is, de mindig vissza tudta állítani ezt a politikai helyzetet; államcsinyek, katonai felkelések, külső provokációk között is eddig többnyire sikerült megtalálniuk a demokratikus utat. Ma már a keresztény demokraták is szociális programmal lépnek a porondra.

Columbiában Alberto Lleras Camargo vezetésével nemzeti front döntötte meg Rojas Pinilla diktatúráját - sajátos rendszer felállításával próbálják mosta liberálisok és a konzervatívok közötti egyensulyt biztosítani. Az elnöki tiszteet felváltva fogja beölteni hol az egyik, hol a másik oldal választottja, a két párt pedig egyenlő számban képviselteti magát a parlamentben, szenátusban, minisztériumban, stb. E békés megoldást a többségben lévő párt javasolta; ma már 5 éve működik, egyelőre sikerrel.

Llerasnak nagy szerepe van a kontinens védelmére kidolgozott új rendszer kidolgozásában, mely lehetetlenné teszi az államok egymás közötti háborúját. Az általános leszerelés kérdése még nem vetődött fel, de a szomszéd államok közti háboruk kísérleteit eddig sikerült megakadályozni. Lleras szerint a rendszernek nincs köze a Monroe doktrínához, sőt azt teljes mértékben megtagadja.

A jövőt Arciniegas meglehetősen bizonytalannak látja: nehéz lenne ma eldönteni, hogy a gazdasági krízisek, az Egyesült Államokkal szembeni óriási életszínvonalkülönbség és a katonai klikkek okozta zavargások talaján sikerül-e a forradalmi pártoknak magukkal ragadni a többséget. A nyugtalanság állandó, a hegyekben lángolnak a guerilla-harcosok tüzei, a városokban robbannak a bombák, a nyugtalanság forrponton van.

Moisés González Navarro, a mexikói forradalom társadalmi vonatkozásait elemzi. A súlyos belső krízis az 1910-es években, a függetlenné válás százéves fordulóján, Porfirio Diaz kormánya idején mélyült el. Az ország zömében nagybirtokokból állott, a kézművességet éppen felváltó, fejlődő iparral és fellendülő bányászattal. A nagymértékben meginduló vasutépítés, részben munkaalkalmat nyújtva, részben szállítóeszközként, a munkásvándorlást segítette elő; az írás-olvasás elterjedése a forradalmi osztályöntudat kifejlődésére vezetett; az újonnan alapított számos tanítóképző pedig a forradalmi ideológia terjesztésére alkalmas emberanyagot képezte ki. A bennszülött társadalmi közösségekből kiszakadó paraszttömegek proletáriátussá alakultak. Szorította őket, fokozva a feszültséget, a nagybirtokok növekvő terjeszkedése, melyet a mezőgazdasági termékek /kávét, cukor, gyapot, dohány/ exportját magához ragadó nagytőke is támogatott. Az egészségügyi reformok a halálozási arányszámot csökkentették - a lakosság számának ily módon való növekedése munkásáradatot indított az Egyesült Államok felé, ahonnan egy részük forradalmárként tért vissza.

Ebből a képletből nőtt ki a mexikói forradalom, melynek időhatárait nehéz lenne pontosan meghatározni. Állandósult forradalmi folyamatként szokták definiálni, melybe egyaránt belefért a félszázad előtti fegyveres küzdelem és az utána következő, viszonylag békés korszak is.

Előfutáraikként a Diaz kormánnyal ellenzékként szemben álló újságíró-csoportot szokták tekinteni, ezeknek azonban csak kis része volt a szó elsődleges értelmében forradalmár. Legtöbbjük, polgári értelmiségi teoretikusok, elsősorban Maderó, megelégedett volna politikai reformokkal, választójogi követeléseket hangoztatott, bár a régi rendszer védői ezeket a relatíve mérsékelt jelszavakat is tul veszedelmes, gyulékony anyagnak találták. A baj gyökerei azonban ennél sokkal mélyebbre nyúltak, a tömegek szemében a forradalomnak vajmi kevés köze volt az "új választás", "igazi szavazás" jelszavakhoz, ők egyszerűen enni akartak és szegénységüktől szabadulni. Legégetőbb problémát az agrárkérdés jelenette, bár Maderóék ennek a megoldását is halogatták. A föld tulajdonjogának követelése azonban általános volt, sok helyen szinte paraszt-felkelés formájában jutott kifejezésre, a XIX. századi parasztlázadás folytatásaként. Maga a Diaz-kormány is tisztában volt a kérdés fontosságával: 1911-ben törvényt hoztak az állami földek felparcellálásáról, 1912 folyamán pedig számos további kísérlet történt a probléma közvetett megoldására, részben kölcsönökkel, a termelés fokozására öntözéses gazdálkodás bevezetésével, a kisbirtokra kedvező adórendszer kidolgozásával. Gyökeres orvoslásra azonban ezek a reformok kevésnek bizonyultak, és végrehajtási kísérleteik is kudarcot vallottak a Diaz kormány bukása utáni politikai bizonytalanság korszakában.

Radikálisabb reformot jelentettek Cabrera 1912-es tervai a spanyol hódítás előtti szövetkezeti alapokon álló agrár-közösségek újraélesztésére; Enriquez ezzel szemben a földek kiosztását követelte azok között a rétegek között, akik részben

gazdasági okok, részben elmaradottságuk miatt nem jutottak a spanyol hódítás után kialakult magántulajdon-rendszeren belül földbirtokokhoz.

Ez a kétféle felfogás végigkíséri a forradalomnak agrár-forradalomként definiálható szakaszát. Hogy ebben a korszakban valóban parasztfelkelésként hatott, az elsősorban Zapata és csoportja radikálizmusának, Molina Enriquez ideológiai munkásságának és Cabrera törvényhozásának tudható be. Az északi vidékek inkább a nagybirtok-rendszer megdöntéséért küzdöttek, a déli részek a közös gazdálkodás ujraszervezését tüzték ki célul.

Felszínre kerültek a munkásproblémák is. Ez a réteg, bár számszerint kicsiny volt, szervezettebben vette fel a harcot. A Porfirio-Díaz-rezsim óta bányászok, vasuti munkások, textil-munkások egyaránt szakszervezetekbe tömörültek. Különböző, egymással szembenálló politikai csoportok számtalan munkavédelmi reformot készítettek elő; törvénytervezeteket állítottak össze a női és gyermek munkaerők alkalmazásáról, üzemi baleset védelemről, szabadnapok, fizetések szabályozásáról, sztrájk-jogról.

A forradalmi ideológia magától kristályosodott ki az események során. Eleinte, az 1917-es alkotmányt megelőzően, mind agrár, mind politikai reformjai terén demokratikus volt, némi nacionalista és később, a Zapata-vonal hangsúlyosabb válása során, antiklerikális vonásokkal. A legradikálisabb szint a forradalom skáláján a városi közép- és kispolgárság jelentette, amely jogot formált magának arra, hogy gyámkodjon a paraszttömegek és a növekvő számú ipari munkásság fölött – ugyanakkor azonban elfogadta, sőt erősítette az ország kapitalista strukturáját. Ezt a kezdeti stádiumot élesen el szokták különíteni a későbbi fázistól, melyet már kommunistának neveznek. Mikor az 1917-es alkotmány körvonalozásánál az agrárproblémák jutottak túlsúlyba, azok, akik csak addig támogatták ezt az irányt, míg politikai változást nem tudtak vele elérni, bolseviknek kezdték azt bélyegezni; mások a földközösségen alapuló agrárpolitikában a mezőgazdaság tönkretételét látták. Sokak szerint a forradalom elsődleges célja a nagybirtokok felosztásán keresztül kis egyéni birtokok létesítése volt, egyetlen lehetőségként a termelés fokozására és a parasztságnak a földbirtokosok szolgálata alóli felszabadítására és szabad munkásokká való tételére. Mások szilárdan ragaszkodtak meggyőződésükhöz, hogy a forradalom célja erős gazda-középosztály kialakítása lett volna – ennek léte és fejlődése különben a század negyvenes éveire már érezhetővé válik.

A forradalom "építő korszaka" a 20-as években kezdődik, az Agua Prieta tervvel, mely mexikói és külföldi honosoknak egyaránt speciális védelmet és szabadságokat akar biztosítani az ipar és kereskedelem minden ágazata számára. A hat évig tartó Cardenas-korszaknak ez egyik legdöntőbb ténykedése. Másik jellemzője a forradalom kezdetén uralkodó ideológiákkal szemben a marxista ideológia elfogadása, némi nacionalista,

tradicionális színnel festve át ezt is. Agrárprogramjában újra a közös gaudálkodás vonalát erősítette. A marxista doktrínák elfogadása azonban nem jelentett változást a gazdasági struktúrában, - továbbra is a kapitalista alapokat tartotta meg, de elég erős korlátozásokkal. Marxista jelleget kapott közoktatása is. Az 1917-es októberi forradalmat példának tekintve igyekeztek a mexikói forradalmat a helyi viszonyoknak megfelelően átalakítani. Új vonást jelentett a forradalomban a Cardenas-korszak iparosítási programja - politechnikai intézet alapításával, az olajmezők államosításával igyekezett fellendíteni az ipart. Közgazdászok ezt nagyobb jelentőségűnek tekintik, mint agrárreformjait.

Általában az 1940-es évben látják azt a mérföldkövet, mely az agrármozgalmat lezárta és a közigazgatási és ipari forradalom kezdeteit jelzi. Az 1940-58 közötti korszakot mérlegre téve úgy tűnik, a mexikói forradalom háttérbe szorította elsődleges célját - a proletáriátus kárára nemzeti középosztály erősödését igyekezett elősegíteni, bár a kisbirtoknak mindig, néha törvényellenes módszerekkel is kedveztek. A társadalmi megbékélés igényéből is látszik, hogy a proletárérdekeken felülkerekedtek már a polgári érdekek.

A jelenlegi kormány célja az ipari forradalom gyorsítása és egyben az agrárreformok teljes véghezvitele. Más szavakkal, jólétet hozni létre, de biztosítani közben a javak egyenletesebb elosztását. E célkitűzés elérése egyelőre nem látszik nagyon közelinek. A különböző osztályok és csoportok közötti ki-egyensúlyozatlanság még mindig fennáll, sőt talán egyre fokozódik.

Kiskereskedőkből, szakmunkásokból, bányászokból, olajmező-munkásokból és egyéb alkalmazottakból új középosztály van alakulóban - ez az osztály nagyrészt azokból a rétegekből jött létre, akik a közelmúlt társadalmi törvényhozásának haszonélvezői voltak és viszonylag kevésbé érintette őket az utolsó néhány év inflációs politikája. A közigazgatási és ipari forradalom valódi hasznát azonban a nagypolgárság aratta leegyrészt azok a birtokosok, akiknek városi vagyonuk, rendszerint északamerikai tőkeérdekeltségekkel összefonódva, megmaradt, másrészt azok a forradalmárok, akik a politikán, hivatali állásuk segítségével meggazdagodtak. Ez a két szektor most közeledőben van egymáshoz.

Ismeretlen tényezőt jelent még a nagyvárosok proletárnegyedének növekvő száma lakossága és még a rendkívüli nagy, bár csökkenőben lévő vidéki agrárproletariátus - e réteg kapott ugyan földet, de nem eleget ahhoz, hogy kielégítsék a millió parasztot, akiknek "jogait biztosították", vagyis elismerték, de akik számára nem jutott már szabad föld. Ezekből a tömegekből szakad ki a számtalan USA-ba vándorló tanulatlan munkás.

Az ingadozó gazdasági fejlődés és a bizonytalan társadalmi egyensúly mellett befolyásolja még az ország helyzetét függő viszonya a külső, főleg északamerikai tőkeérdekeltségektől,

es az utóbbi években a hidegháboru fenyegetése, melyet a társadalompolitikai reformok gyorsítására és késleltetésére egyaránt szívesen használ fel minden oldal.

X X X

Latin-Amerika XX. századi faji és társadalmi tagozódásával Magnus Mörner tanulmánya foglalkozik, elég nehéz feladatot vállalva, hiszen statisztikai módszerek alkalmazása, forrás anyag híján, nem jöhet szóba és még a rendelkezésre álló kevés adóösszeírás is elég bizonytalan adatokat tud csak nyújtani. A fajok keveredése már a felfedezés után hamar megindul, és idővel, a közlekedés könnyebbé válásával, a belső migráció fokozódásával egyre intenzívebbé válik. A meszticek számának folytonos szaporodásával a lakosságnak a bőrszín alapján fehérek és indiánokká való kettéválását már a függetlenülés előtt is lehetetlenné válik. Később már a faji eredetű, de társadalmi meghatározást is magába foglaló mesztic, indián stb definíciókat is inkább a nemzetek szerinti megkülönböztetés kezdi felváltani. A függetlenné válásig valamennyire nyomon követhetők a fejlődési folyamat főbb vonalai, bár ezeket számadatokban nehéz lenne meghatározni. Az önállóság kivívása után azonban mindez még nehezebb, csaknem lehetetlen lett, és csak egyes országokban kaphatunk némi képet a helyzetről, azt is hiányosat.

Latin-Amerika bizonyos területein a keveredés idővel már nagyjából homogén népességet tudott létrehozni; jóval egyenletlenebb képet mutat ezen a téren Brazília és a Karaib tenger vidéke, jelentős néger keveredésével. A meszticekre vonatkozóan szorosan biológiai adat kevés áll rendelkezésünkre, bár feltételezhető, hogy számuk folytonosan szaporodott - az antropológus is csak néhány csoport vagy kisebb területi egység vonatkozásait dolgozta fel, egy-egy rövid korszakon belül. A keveredés faji sajátosságain túl azonban a történettudományt jobban érdekli a művelődési fejlődés nyomon követése, mely szintén eléggé szélsőséges, hiszen az Andok, Mexikó, Guatemala egyes vidékén és belső Délamerika őserdeiben ma is számos teljesen vad indián törzs él.

Egy jelentős történeti demográfiai munka áll rendelkezésre a kérdés tanulmányozásához, George Kubler: *The Indian Caste of Peru 1794-1940. c.* kötete. Megírását az a körülmény tette lehetővé, hogy Peru a függetlenség kivívása után is egészen 1854-ig folytatta az indiánokra kivetett régi adók beszedését. Ezeken az adóösszeírásokon kívül Kubler felhasználta az 1876-os és 1940-es listákat is, melyekben mindenütt megtalálható a "faj" című rovat; ez azonban már inkább társadalmi, mint biológiai meghatározás. Kubler tanulmánya érdekes eredményre jut: az 1795-1876 közötti korszakban a perui társadalomban az indiánok százalékszámára növekvő tendenciát mutat, vagyis a korai függetlenségi korszak retrográd társadalmi szerkezete jobban akadályozta a művelődési folyamatot, mint a koloniális periódusé. Nem tudjuk, 1876 és 1940 között mikor kezdődött el az

indian lakosság számának fokozatos csökkenése. Richard Adams: A Change from Caste to Class in Peruvian Sierra Town c. tanulmánya szerint bizonyos vidékeken az indiánok és meszticek közötti megkülönböztetés helyett osztálymegkülönböztetést használtak, erre azonban csak szórványos adatok állnak rendelkezésre.

A többi spanyolamerikai országban még nehezebb lenne statisztikai képet adni a lakosságról, ugyanis a nemzeti kor-
szakban összeírásaik vagy hiányoznak, vagy nem tesznek faj- és osztály szerinti megkülönböztetéseket. Mexikóban valamivel szerencsésebb a helyzet ilyen szempontból, bár bizonytalanná teszi a kutatást az, hogy míg az 1921-es adóösszeírás, főleg antropológiai alapokon, 29.2 %-ban állapítja meg az indiánok számát, addig az 1910-es és 1930-as összeírások, ahol társadalmi osztály és kultúrfok közötti megkülönböztetéseket használtak, 11-13% bennszülött lakosságot tüntet fel. Szokás volt Mexikóban a nyelv feltüntetése is; eszerint a század első felében a lakosság kb. 15%-a csak egy /bennszülött/ nyelvet beszélt, vagy kétnyelvű. Szoros összefüggés van az osztálytagolás és a faji hovatartozás között, annak ellenére, hogy a kasztrendszer eltörlését már másfél századdal ezelőtt kimondták és a forradalom óta fokozott erőfeszítéseket tesznek az u. n. indigenista politika intenzívebbé tételére.

A faji- és osztálytagolódás közötti összefüggés érdekes képet adja Brazília, a csak 1888-ban felszabadított néger rabszolgák leszármazottjaival. Francia, északamerikai és brazilai szociológusok egyaránt arra az eredményre jutnak, hogy a társadalmi tagolódásnál a fizikai sajátosságok lényeges, de nem döntő szempontot jelentenek. Brazília toleranciája közismert. Összeírásai fehér, fekete, sárga és barna szín szerint különböztetik meg a lakosságot, de az egyének rugalmasan maguk döntik el, hova sorolják magukat. Sötétebb, de gazdag és "iskolázott" ember mind az összeírások rovataiban, mind reális társadalmi helyzetében világosabb kategóriába számít, mintha csak a faji szempontokat vennék figyelembe. Hallgatólagosan fehérnek fogadják el, ha eléggé tanult, eléggé befolyásos és megfelelő köztisztviselőként álló foglalkozása van. A XX. század folyamán erős középosztály fejlődött ki Braziliában, számtalan eléggé sötétbőrű elemet is magába foglalva. Efajta változások leginkább itt észlelhetők, a többi államban többé-kevésbé a XIX. századi állapotok maradtak.

Kubában, melynek jelentős számu néger lakossága van, a statisztikák rendszerint fehér és sötét bőr szerint különböztették meg a lakosságot, az utóbbihoz sorolva a négereket, ázsiaiakat és a keverékeket is. A hasznathozóbb, vonzóbb foglalkozási ágaknál mindig kevesebb a sötétbőrű - az 1945-ös kongresszus tagjai között látunk ugyan már néhány színes személyné, de ez kb. a fele annak, amennyi arányos százalékszám szerint lehetne. A felsőbb osztályok lehetőleg nem engedték be maguk közé a sötétbőrűeket.

Összefoglalva, alig van lehetőség rá, hogy Latin-Amerika

néhány országában statisztikai módszerekkel lehessen tanulmányozni a faj és osztály közötti összefüggés fejlődését. És még a kivételes esetekben is, ahol áll némi forrásanyag rendelkezésre, bizonytalanná válik az alapkritériumok különbözősége miatt.

Ha számszerű feldolgozása lehetetlen is, szociológiai, pszichológiai, társadalomtörténeti szempontból érdekes a kérdés tanulmányozása. A középosztály megerősödése befolyásolja a szociális magatartást, bár európai és északamerikai mértékkel mért osztályöntudat kifejlődésére nem vezetett. A meszticek társadalmi megítélése egyre javul, még a tradicionális, de már felhígult felsőbb osztályok is kevésbé kényesen kutatták a leszármazást. Ez a középső elem egyre erősödik, kulturális, szociális, politikai vonatkozásban egyaránt.

Mörner cikke végén az aránylag ujkeletű indigenista mozgalommal foglalkozik, melynek célja nem a különbségek elmosása, kiegyenlítése, de a bennszülött öntudat kifejlesztése minden vonatkozásban, kulturális multjuk jobb elemei átvételével /részben a Columbus előtti civilizáció erősen idealizált propagálásával/, politikai, szociális követelésekkel. A földreform-mozgalmak pl. erre az áramlatra támaszkodva követelik a föld visszaadását a bennszülött lakosságnak. A szocialista eszmékkel való összefonódásuk kétségtelen, bár ezeknek országoként más-más vetülete van. Mexikóban részben szociális lecsapódásaik észlelhetők, részben erőteljes nacionalizmus formájában jutnak kifejezésre, mindennel szembefordulva, ami spanyol eredetű. Bolíviában, Guatemalában politikai és szociális téren egyaránt a radikális aktivitás formáit öltik; a bennszülött elem kezd aktiv részt kérni a politikában ahelyett, hogy elégedetlenségének pusztán szórványos felkelésekkel próbáljon kifejezést adni. A tulnyomóan mesztic lakosságú Paraguayban is megtaláljuk az indigenista mozgalom nyomait, bár inkább az anyanyelv és az indián mult absztrakt tiszteletében.

A néger elemekkel vegyes országokban megint újann változatra bukkanunk. Itt az indigenizmust az Afrika iránti szentimentális és akadémikus érdeklődés és rokonszerv jellemzi; Braziliában különösen rendkívül eleven, itt nem egyszer fel szólalások hangzottak már el az ellen, ha az indigenista egyesületek tagjai közé fehér vagy világosabb bőrű elemek is kerültek, holott tudvalevő, hogy eddig minden "indigenista" mozgalomnak fehér vagy kevertvérű vezetője volt.

Kedvező fogadtatása van a kommunista tanoknak a faji egyenlőség hirdetésével. Castro Kubájában a színesekre nehezedő régi stigma teljesen eltűnt. Igaz ugyan, hogy azelőtt is jutottak politikai vagy vezető szerephez sötétbőrűek, de főleg a szakszervezeti mozgalomban, vagy a baloldali soraiban.

Ha a lehetséges megoldás a társadalmi kiegyenlítésben képzelhető el, kérdéses, vajon hasznos-e a hangsúlyozottan indián vagy afrikai jellemző vonások kiélezése, mely mindenkép

pen az egyedek faji különbözőségét huzza alá és az indiánok és meszticek közötti kasztkorlátokat erősíti. A XX. századi Latin-Amerika faji és társadalmi összetevői, Mörner szerint, volta-képpen paradox képet mutatnak - amikor a faji kiegyenlítődés lassu, láthatatlan folyamata megindult már, amikor a művelődés egyre gyorsabban és biztosabban halad, amikor az egyedi faji tulajdonságok kezdik elveszíteni jelentőségüket, - az indiánok és afrikaiak, tudatos nacionalizmussal, egyéb tradíciókat elvetve, politikai és kulturális szimbolummá emelik fajukat.

Jászay Gabriella.

Nemzetközi konferencia az első Internacionálé

történetéről

Páris, 1964 november 16, 17, 18

Kivonat Carlos M. Rama professzor

Latinamerika és az Internacionálé

c. beszámolójából

A Nemzetközi Munkásszövetség /Association Internationale des Travailleurs, A.I.T./ latinamerika művelődésének vizsgálata egyelőre csak ideiglenes eredményeket mutathat fel, tekintettel arra, hogy magukban a latinamerikai államokban is meglehetősen elmaradott fokon áll még a tárgykör feldolgozása és a megfelelő intézetek vagy kutatási központok is hiányoznak hozzá.

Általában véve az A.I.T. későn terjedt el Latinamerika területén, és első helyi federációi csak az után keletkeztek, hogy a spanyol, portugál vagy olasz munkások gyakorlatilag csatlakoztak hozzá. Mindenképpen fontos tényezőt jelent ezen a téren a politikai menekültek érkezése, akik részben a párisi kommun bukása, részben az 1873-as spanyol kantonális forradalom után telepedtek itt meg, vagy ahogy az olasz és német munkások esetében is, az országukban végbement politikai események következtében választottak maguknak új hazát.

Lényegében minden latinamerikai főváros napi sajtójában gyakran láttak napvilágot hírek az Internacionáléval kapcsolatban. Az érdeklődés annak a ténynek tudható be, hogy a közelmúlt éveiben szaporodtak el a munkás-társaságok és váltak ismertté Fourier, Saint Simon, különösen pedig J.Proudhon eszméi.

A hajdan spanyol gyarmat Kuba és Puerto Rico esetében az Internacionálé a spanyol internacionalista mozgalom nyulványává vált és ezért a félsziget munkásnívójához igazodott, főleg a dohánygyártás területén. Az 1866-ban alapított Dohánygyári Munkások szövetségén keresztül, továbbá ujságjaik, az 1865-ben megindított Aurora segítségével propagáltak az A.I.T. létezését és terjesztették a proudhonista és anarchista eszméket, főleg kollektivistá megnyilvánulási formájukban.

A többi latinamerikai országban két csoportot különböztetünk meg. Ezek egyikét a fejlettebb országok alkotják, ahol gyorsabb volt az új eszmék terjedése és rendszerint egybeesett az európai menekültek letelepedésével, akikből aktív kéz-

műves és ipari proletár-osztály alakult.

E csoporthoz sorolható feltehetőleg Mexikó, Argentina Uruguay, Chile és Brazília - ezekben az országokban megtalálhatók voltak az Internacionálé szervezetei, vagy legalább az európai központi mozgalom hivatalos összekötője vagy összekötő i. A többi országról nincsenek adataink, valószínűnek látszik, hogy azok kívül maradtak az Internacionálé szervezetén.

Az előbbi országok mindegyike különböző helyzetet tükröz, mellyel érdemes foglalkoznunk.

Mexikóban a fejlődés útja párhuzamosan haladt a történelmi események alakulásával, így az 1861-67-es évekre döntő európai imperialista beavatkozással, majd a mexikóiak által La Reforma-nak nevezett radikális átváltással, mely gyorsította az iparosodást, hathatósan előmozdította a kapitalizmus kiterjedését a vidékre, elősegítette a köznevelést, stb. 1871-ben alapítják a El Socialista c. napilapot, majd további ujságokat, melyek tájékoztatnak az európai eseményekről; lefordítják a Kommunista kiáltványt is. 1872 óta áll fenn a mexikói Circulo de Obreros, mely a szakszervezeteket alakítja ki. Közvetlen összeköttetésben álltak az Internacionáléval, annyira, hogy a genfi egyezményeket kiadták 1866-ban, a központi tanács határozatait ugyszintén. A görög Proudhon-fordító Plotino Rhodakanaty irányította fő irányvonal a bakunista ellenzéknek kedvezett és a "La Social" nevet viselő, vezetékből álló sejtcsoport 1872 óta mint az A.I.T. mexikói szekciója működött - természetesen azé az Internacionáléé, mely a Saint Imier-i kongresszusból nőtt ki.

Argentínában a folyamat szabályosabb képet mutat. Egy francia menekült-csoport 1872 januárjában megalapítja az A.I.T. egy szekcióját, melyet a londoni tanács hivatalosan elismer és amely már képviselteti magát a hágai kongresszuson. Ezt követően feltűnik Buenos Airesben egy olasz és egy spanyol szekció, de 1874-ben már Cordoba városában is újabb szekciót találunk. Ez a sejt, miután a kormányzat, bűnrészességet tulajdonítva nekik egy templomi merénylet elkövetésénél, pert folytatott le ellenük, - részben pedig a bakunisták leszakadása következtében - 1875-ben eltűnik.

Az uruguay internacionalisták szervezetének kialakulása hasonló Argentínához. Tagjai a Montevideóba többnyire frissen érkezett franciákból, spanyolokból, vagy olaszokból állnak. Ezek általában a bakunista irányzat hívei. 1872-ben már az A.I.T. uruguay-i szekciójáról beszélnek, ahogy a párhuzamos mexikói mozgalom kebelén belül mexikói szekcióról. De a montevideói Regionalis Federáció az 1877-es verversi kongresszuson, a spanyol federáció közvetítésével, hivatalos befogadását kéri, melyet biztosítanak is számára. Ez a mozgalom dominál az egész uruguayi szakszervezeti élet látképében az 1917-es orosz forradalomig.

Chilére és Braziliára vonatkozólag, szemben az előb-

bi három országgal, nincs megfelelő jelentős dokumentációs anyaga. A tárggyal foglalkozó chilei történészek állítják, hogy az Internacionálé közismert volt Chilében, hogy eszméi és munkái közkezen forogtak, hogy összekötőket tartott számon, - ezek majdnem mindig az európai munkások - többnyire németek - köréből kerültek ki, akik ezekben az években érkeztek az Andokon túlra. Az Internacionálé megszervezését Chilében, ahogy az előző esetekben is, több ok hátráltatta: egyik volt ezek között a csendesóceáni háború általános politikai hatása, ahol egyrészt Chile, másrészt Peru és Bolivia álltak egymással szemben, továbbá a nehéz belpolitikai helyzet következtében előállt események is ezekben az években.

Brazília nagyjából Kubával azonos jellegzetességeket mutat, a fekete rabszolgaságnak a munkaerő-piacon játszott döntő szerepe következtében. A 64-74-es években itt kisebb jelentősége van az európai munkások alkalmazásának.

Közben azonban európaiak hozzák el Braziliába az új, internationalista eszmét /ahogy megelőzőleg pl. az utópistákat is/ és alapítják meg, éppen ezekben az években, az első szakmai szakszervezeteket.

A beszámoló összegezése a következő lehetne:

"Ha mérlegre akarjuk tenni az Internacionálé életének e szakaszát Latinamerikában, történetileg pozitív képet fog mutatni a mérleg. Az addig aktívabb és csaknem kizárólag a szövetkezésekre és szakmai társaságokra utalt munkásmozgalom sok országban beérik és immár alkalmassá válik arra, hogy tartósabb, szilárdabb szervezetet keressen magának. E munkásközpontok, ahogy Európában, itt is valódi akadémiákká válnak, ahol megtárgyalják az 1860-as szocializmus új, forradalmi eszméit. E magból fejlődik ki gyakorlatilag az egész munkásmozgalom a XIX. század második felében Latinamerika legfejlettebb országaiban. Ez hozza létre a 20. század első éveinek nagy szövetkezeteit, az első szocialista pártokat, az első anarchista köröket és a chilei Santiagótól Havannáig befolyásolja a század vég kulturális fejlődését."

/A konferencia anyaga a Francia Nemzeti Tudományos Kutató Központ kiadásában fog megjelenni./

LATIN-AMERIKA HISTORIOGRÁFIÁJA

A gyarmati Spanyol-Amerika történeti irodalma

Délamerika történeti irodalma már kezdettől fogva a szokásosnál közelebb állt a földrajzi problémákhoz és a széles értelmében vett társadalomtudományokéhoz is. Ez a jellege - hogy tágabbra tudta tárni a humanista hagyományokon nyugvó történettudomány határait -, Federico Chabod szerint az amerikai földrész felfedezésekor alakult ki, és különös intenzitással rajzolódik ki a történettudománynak éppen azokon a területein, melyeket a felfedezés nyitott meg. Pietro Martire di Anghiera-tól Ovideó-n és Acosta-n keresztül egészen Humboldt-ig a földrajz mindig végigkíséri és teljesebbé teszi a politikai történetet. Ugyanettől a Pietro Martine-től kezdve Clavigero-ig Amerika társadalmi és etnográfiai vonatkozásainak - gyakran rendkívül beható - kutatása állandóan az érdeklődés középpontjában állt, és nemcsak a szokatlan iránti kíváncsiság, hanem az európai társadalom egésze számára levonható tanulságok keresése irányítja. A spanyol hódítás korszaka előtti Amerika az - még előbb, mint Kína - ahonnan az európai kultúra egyik később szinte legjellegzetesebbé váló vonását merítette: képességét a számára idegen dolgok megértésére.

Korlátaival és lehetőségeivel együtt ez az irányzat a délamerikai történetírás egyik hagyományos vonala. Ezzel szemben áll az "histoire historique" tradíciója, melynek egyik kulcsponja a hódítás történetéről kialakult felfogás. Ez kiemeli a felfedezők és gyarmatosítók hősie erőfeszítéseit, melyeket oly kevésbé értett meg és még kevésbé méltányolt a nagy városok népe. Az ilyenfajta elbeszélő történetírás voltaképpen nem politikai történetírás; a politikai eseményeket rendszerint a jó és a rossz szemszögéből nézve ítéli meg. Alapvető erkölcsi felfogása azonban koránt sem az, melyet az ember a hasonló tárgyú európai történetírásnál megszokott - kevésbé boncolgató jellegű annál és legszembevetőbb vonása az elfogultság, melyet a történetíró kalandos hőse iránt érez.

Ettől a felfogástól, mely - ahogy már mondtuk - a felfedezés egész történeti irodalmát áthatja, csak az a valamivel szakszerűbb jellegű irányzat válik el, amely a felfedezők és az egyes nemzetek érdemei és elsőbbségi joga alapján tesz megkülönböztetéseket, óhatatlanul függő viszonyba kerülve így

nemcsak a különböző nacionalizmusoktól, hanem a jelenre vonatkozó jogi vitáktól is. /ilyen pl. a kolumbiai történeti irodalom, melyet kezdettől fogva eltorzított a spanyol-portugál elmentés; - még ma is új és új érveket találnak olyan területek határvitáihoz, melyek hosszú ideje elismerten Spanyolország vagy Portugália gyarmatai voltak./

Tudományos szempontból termékenyebbnek bizonyult a dél-amerikai történeti irodalom másik hagyományos vonala.

Elsődlegesen liberális szellemtől áthatva, ez az iskola csatlakozott a spanyol liberalizmus hatalmas erőfeszítéséhez, a nemzeti multtal - és nemcsak e mult egyes, különösen idealizált szakaszaival - való megbékéléséhez. Ez a megbékélés azzal járt, hogy teljesen nacionalista hangra szerelték át a spanyol multat. A spanyol-európai vita során elhangzott vádakra azzal érveltek, hogy bizonyították, a Spanyolország követte politikai irányvonalak nem estek messzire a többi európai ország politikai vonalától. Amíg pl. a tradicionalizmus a vallási egység politikáját védte, addig a korai liberális irányzat a kor kívánalmaihoz képest elítélte mindezt; az új liberalizmus viszont azt tűzte ki céljául, hogy igazolja a modern Spanyolország vallásos elhivatottságát, mely önmagában akarja megvalósítani azt a minta-nemzetet, amelynek modelljét Európa dolgozta ki.

E történészek a legszélsőségesebb érvektől sem riadtak vissza, hogy támadóival szemben igazolják Spanyolország európai és amerikai politikáját. De az ut, melyen elindultak, nem volt teljesen kockázatmentes. Hogy minél gyorsabban leszereljék az "aranyházad" Spanyolországa elleni politikai, vallási és kulturális vádakát, végülis szem elől tévesztették magukat az alapvető jellegzetességeket is. Ugyanez történt Spanyolamerika gyarmati történetével kapcsolatban is. Egészében ítélve el azokat a szempontokat, melyek - talán elhamarkodottan - az u.n. fekete legenda kialakulásához vezettek, odáig jutottak, hogy mellőzték azokat a problémákat is, melyek pedig - bármi legyen is a polemisztikus cél, mely felé kutatásuk elkötelezte magát, - döntően fontosak lettek volna az amerikai spanyol kolonizációnak a hivatalos szövegeken túlmenő megértéséhez.

Hála ennek a polémianak, az Indiák közintézményeinek és közigazgatási rendszerének tanulmányozása központi helyet foglalt el Latinamerika gyarmati multjának rekonstrukciójában. A kutató csoport, mely ezt feladatul küzte maga elé, nemcsak spanyolokból állott és mégcsak nem is nevezhető olyan iskolának, melynek kifejezett vezetője lett volna. Rafael Altamira, a rájuk legnagyobb befolyást gyakorolt spanyol történész, nem volt a szó szoros értelmében amerikai problémákkal foglalkozó kutató, s így nem annyira eredeti eredményei, mint inkább elvi szempontjai hatottak. Nagyobb szerepet játszottak az irányzat kialakításában a filológusok. A spanyol filológus Ramón Menéndez Pidal által vezetett Centro de Estudios Historicos keretén belül adták ki a Tierra Firme folyóiratot, a spanyol polgárháborút megelőző években ennek az iránynak leghűbb visszatükrözőjét. A kezdeményezés élén Americo Castro állott, aki

abban az időben teljesen filológus volt még, és aki, bármennyire is kötődött személyes élményei révén Spanyolországhoz, csak mellékesen foglalkozott amerikai kutatásokkal.

Hogy megismerjük ennek az irányzatnak - mely kb. 1910 és 1950 között volt a legerősebb - összetevőit, számtalan ide sorolható történész szükségképpen hiányos és semmitmondó felvontatása helyett helyesebbnek látszik konkrétabb formában tárgyalni néhányat a legkiemelkedőbbek közül.

Talán a spanyol José Ots Capdequi volt az, aki a leghatározottabban megőrizte és leginkább elmélyítette a jogi-közigazgatási irányt. Nagyobb munkái, melyeket a polgárháború után, emigrációban publikált, rövid, világosan megszerkesztett tanulmányok az Indiák közigazgatásáról. El estado español en las Indias /Mexikó, 1941/ kitűnő szintézis, az egész csoport össz munkájának eredménye, a gyarmati Spanyol-Amerika közigazgatási rendszeréről. A vállalkozás korlátai azonban hamar nyíl várválókká váltak, amikor Ots Capdequi abbahagyta a közigazgatás elvont leírását és ehelyett konkrét funkciójukat kezdte vizsgálni, /pl. El siglo XVIII español en America. El gobierno politico del Nuevo Reino de Granada. Aporte documental. Mexikó, 1945./ A célkitűzés megváltoztatása ebben az esetben főleg a forrásanyag eltérő jellegének tulajdonítható: a számozott elszakította Ots Capdequi-t az Indiák sevillai levéltárából. De ez a perspektíva-változás, melyet külső tényezők okoztak, inkább látszólagos, mint valóságos. Ots számára ez, az Indiák gyakorlati közigazgatási rendszerére vonatkozó hatalmas mennyiségű, színes anyag a kivételek és egyedi esetek gazdag választékát jelentette csupán a már előzőleg felállított szerkezeti váz keretei között. Érdeklődése inkább a jogászé, vagy ha úgy tetszik, a jogtörténészé, mint az általános történészé. Éppen ezért minél több részadat kerül birtokába a bíráskodási rendszer gyakorlati eltorzulásaival kapcsolatban, annál óvatosabban áll ellen a kísértésnek /amelynek pedig nem egyszer engedett a polgárháború előtti írásaiban/, hogy jogi intézmények rendszeréből következtetéseket vonjon le társadalmi intézményekre is.

Mig Ots Capdequi annak a témakörnek a keretei között marad, amely az irányzatnak közös elnevezését is adja, az argentin Ricardo Levene és a mexicói Silvio Zavala kitörni próbálnak abból, anélkül azonban, hogy elvesztenék a jog- és közigazgatástörténéskutató iskola jellegzetes bélyegét. A képzettségét tekintve jogász Ricardo Levene, az argentin múlt rekonstruálására irányuló kísérletében eredetileg a romanticizmus-hoz csatlakozva indul el, hogy később új ideológiára, a pozitívizmusra állítsa át magát, melyet azóta sem hagyott el. A gyarmatosítás korszakában annak a liberális demokráciának a gyökereit keresni, melynek magvalósítása akkor, amikor első munkája, a Los orígenes de la democracia argentina 1911-ben megjelent, az új Argentina hivatásának tűnt, már abban az időben sem volt új elképzelés. Mindenesetre Levene későbbi munkáiban ebből a magatartásból nem maradt más, mint az a törekvés, hogy ideológiai kontinuitást keressen a gyarmatosítás korszaka és a

függetlenség korszaka között. Altamira hatására Levene-nek sikerült tuljuttnia a korlátozott argentin szempontokon, hogy globálisabb délamerikai szemlélethez jusson. Tanulmányaiból a közintézménytörténet iránti érdeklődés mellett egyre növekvő vonzódás világlik ki afelé, hogy a jogfejlődésben ideológiát lásson. A spanyol-amerikai jog nagy összefoglalói a XVII. században Solórzano, Pinelo, szerepüket tekintve többet jelente nek számára egyszerű eligazítóknál az Indiák közintézményeinek életében; szerinte ezek mindenekelőtt jogi és politikai gondolkodók, akiknek írásaiban sok olyan motívum megtalálható, melyeket azután a forradalom a legvégső következményekig kifejlesztett.

Az eszmeáramlatok története, ilyen értelemben, nem állott távol annak a spanyol iskolának érdeklődési körétől, melyhez Levene csatlakozott. Az első kísérletektől kezdve, hogy a liberalizmust nemzeti és tradicionális gyökerekből származtassák le /ahogy pl. Martinez Marina felfogásában látjuk, a XIX. század elejéről/, nem egy történész kereste az ideológiai fejlődésben az intézménytörténet interpretálásának legbiztosabb kritériumát. Bizonyos, hogy utóbb ez a szemlélet viszonylag háttérbe szorult, mert nem járulhatott hozzá a megújított liberális spanyol történetírásnak ahhoz a célkitűzéséhez, hogy globálisan megbékéljen saját országos multjával.

Kétségtelen, hogy Levene számára az ideológiatörténet nem jelentette az anakronizmus kockázatát. Az őt érdeklő ideológiai elemek olyan természetűek voltak, hogy semmilyen kifejezett történeti korszakhoz nem tartoztak - általános humanizmus, ködös emberszeretet - és egyformán fellelhetők mind a XVI. mind a XIX. században. Később Levene, Argentinának Spanyolországéhoz hasonló politikai-ideológiai fejlődése befolyására a forradalmi gondolat gyarmati gyökerei utáni kutatását lassan lassan átállította a forradalom előtti tradíciók tartós érvényességének hirdetésére. Ebbe az új irányba fordulásának egyes szakaszait jelzik az Ensayo histórico sobre la Revolución de Mayo y Mariano Moreno /Buenos Aires, 1920-21/, az Introducción a la historia del derecho indiano /Buenos Aires, 1924/c. művei és a hatalmas Historia del derecho argentino /Buenos Aires, 1944-1958,/. A legmesszibbre ezen a vonalon kétségtelenül a Las Indias non eran colonias c. munkájában megy el; kifejezetten jogi természetű analízise olyan nyilvánvalóan kerül meg azoknak a kevésbé formális elemeknek vizsgálatát, melyek az effektív gyarmati kapcsolat létezését bizonyítják, hogy még a spanyol közvélemény is, amelynek Levene számos munkáját szánta, sokkal kevesebb lelkesedéssel fogadta, mint ahogyan azt a szerző kétségtelenül remélte. Javaslat, hogy a "gyarmati korszak" kifejezést iktassák ki a spanyol-amerikai történetírás szokványos szótárából, nem kis meghökkenést váltott ki a madridi akadémikus világban. A jogtörténet iránti szenvedély elvonta Levene-t egyéb érdeklődési területeiről, ahonnan pedig légmentesebb tanulmányai kikerültek, Investigaciones económicas sobre del Rio de la Plata, 1927/.

A spanyol polgárháboru után újra élénkebbé és kifejezettebbé vált a történetírásban a liberalizmus által elhagyott apologetikus színezet. Az új spanyol állam, nyíltan hirdetve a restaurációs politika iránti rokonszenvét, elődeinél tervszerűbben veszi pártfogásába az amerikai történelem kutatóit, akik meglehetősen kényelmes helyzetbe kerültek az új rezsim által a kutatások irányítására és elősegítésére teremtett tág és eléggé üres apparátusban. Ha a Tierra Firme-t pótolni hivatott Revista de Indias néha tulságosan is kedvezett a mai politikával foglalkozó tanulmányoknak a mult problémáit kutatók kal szemben, a Sevillában alakult iskola hivatalos orgánuma, az Anuario de estudios hispanoamericanos általában tisztább lelkiismerettel tartotta magát a követelményekhez, melyeket a történetírás azokkal szemben támaszt, akik ezt még komolyan veszik. A politikai gyámság, ha egyrészt előnyben is részesítette azok dilettantizmusát, akik csatlakozva az uralkodó ideológiai irányhoz, a multon keresztül próbáltak arra igazolást találni, másrészt azt is eredményezte, hogy a többiek - akár mert ezzel az ideológiával nem értettek egyet, akár mert történetész-mesterségük iránti tiszteletből nem kívántak résztvenni kétesértékű vállalkozásokban - az óvatos tartózkodás álláspontjára kényszerültek, a tudós elővigyázatosságával indokolva a rájuk kényszerített magatartás igazolását. Ezeknek a kutatóknak minden bizonnyal kitűnő munkákat köszönhetünk -hogy a sok közül csak egy példát említsünk, Juan Manzano művét. La incorporación de las Indias a la corona és Castilla, Sevilla 1944, melyben a bírósági-közigazgatási rendszer legkifinomultabb, legátfogóbb elemzését kapjuk.

Spanyolamerikában is gyakran találkozhatunk hasonló törekvésekkel. Ide sorolható Argentínában a Buenos Aires-i egyetem történeti intézetében működő Levene-iskola, mely őrzi az alapítója fejlődésének utolsó korszakát jellemző irányt. A csoport legkiemelkedőbb tagjai közé tartozó Ricardo Zovraquin Becu mesteréhez hasonló utat járt be, nagyobb gyorsasággal, a politikatörténet iránti érdeklődéstől /El federalismo argentino, Buenos Aires, 1939/ a jogi-közigazgatási rendszer aprólékos feldolgozásáig /La organización política argentina en el periodo hispánico, Buenos Aires, 1960/. Argentínában, de még inkább Latin-Amerika többi országaiban érezhetővé vált a sevillai iskola befolyása. Ez olyan irányzatot képviselt, melyet a mindenkor uralkodóosztályhoz rendszerint szorosan kötött akadémiai körök is jóváhagytak; ezért biztosabb helyzetben volt annál, mint a hasonló politikai szituációba tartozó történetészek általában. Főleg azokban az országokban, ahol a társadalmi egyensúly - mely sokszor egyuttal faji egyensúlyt is jelent - az utóbbi időben az ingadozás jeleit kezdi mutatni, az uralkodó osztály legtöbbször feláldozza liberális ideológiája friss tradícióit és bűnbánó zarándoklatban kanyarodik vissza hatalma és presztízse gyarmati forrásaihoz, értékes szövetségességre találva a történetészekben és munkáikban. E szerzők munkáiban a közigazgatástörténeti feldolgozásokat sokszor erősen nosztalgikus hangnemben megírt eseménytörténet is kíséri. A délamerikai életben egyre inkább elhatalmasodó, főleg ideológiai vonatkozású feszültségnek tulajdonítható, hogy e

környezetben olyan nagy sikere volt ennek az iskolának. De a hirtelen sikerért nagy árat kell mindig fizetni; a magukra vállalt mentegető szerep nemcsak arra kényszerítette a történészeket, hogy olyan álláspontot képviseljenek, amely nem mindig tekinthető komolyan megalapozottnak, de ami talán még súlyosabb, arra is, hogy fátyolt borítsanak a délamerikai mult leglényegesebb területeire. Ezek a teljesen önkényes definíciókon alapuló hallgatólagos megegyezések, hogy mi lehet és mi nem lehet történeti kutatás tárgya, ma már nehezebben védhetők, mint akkor, amikor e tiltott területek - társadalomtörténet, gazdaságtörténet, átfogóbb, nem adomázgató értelemben vett kultúrtörténet - szinte monopóliumai voltak azoknak a publicistáknak, akik igényesebb történeti rekonstrukció helyett inkább bizonyos forradalmi eszmék propagálására törekedtek.

Talán a mexikói Silvio Zavala az egyetlen a közigazgatás-történeti vonal kiemelkedőbb művelői között, aki következetesen hi maradva önmagához, nem hagyja, hogy bonyolult ideológiai tudományos irányzatok befolyásolják. Hogy történész-magatartásában e tény jelentőségét jobban megérthessük, emlékeznünk kell arra, hogy Mexikóban, az 1910-ben kezdődött forradalmi ciklus lezárulásával, egy típusában inkább a nyugati kapitalistákhoz hasonló, új vezető osztály vette át már néhány évtizede, némileg váratlan módon, a szocialista forradalom örökségét. Mindez arra vezetett, hogy a kezdetben még erőteljes forradalmi mítoszok megszeliidültek. A spanyol uralom előtti Mexikó felmagasztalása nem járt együtt a hódítás idején meghonosodott és egészen a forradalomig fennmaradt társadalmi rend alapjaiban való elítélésével. Ellenkezőleg, a büszke bennszülött mult kultuszából és a gyarmati tradíciók ápolásából összetett új rakéta röppen fel egy olyan vezető réteg pártfogása mellett, mely bár nem azonosítja magát a forradalom előtti társadalmi renddel, de nem tudja fenntartás nélkül osztani azokat a törekvéseket sem, amelyek arra a forradalomra vezettek, melynek örökösevé vált. Itt, Mexikóban, ebben a történelmi klímában tudott tovább élni az a spanyol iskola, melynek fejlődését brutálisan szakította meg a polgárháború.

Ez a továbbélés elsősorban Zavala munkásságával indult meg. A fejlődésért kialakító iskola felfogása alapján egyik fő témája a nagy délamerikai birtokkomplexumok gyarmati eredetének kutatása. Fő célja, hogy bebizonyítsa, nincs jogfolytonosság az "encomiendas", a földek feudális felosztása és az ezeket követő "mercedes de tierras" /földeladás/ között. Az, hogy az ily módon bebizonyított kontinuitás-hiány ugyanilyen kontinuitás-hiánynak felel meg demográfiai és társadalmi vonalon, és hogy a nagybirtok ily módon egy előzőleg elnéptelenedett kontinensen alakult ki, már kevésbé érdekli őt. A spanyol félszigeten folytatott, vagy legalábbis ott elkezdett kutatásainak gyümölcsei a Las instituciones jurídicas en la conquista de América, a La encomienda indiana, Madrid, 1935 és a De encomiendas y propiedad territorial en algunas regiones de América española /Mexikó, 1939/ c. munkája. Hazájába visszatérve, anélkül azonban, hogy alapelveit tervszerűen megváltoztatta volna, a gazdaság-történet felé fordult. /Orígenes

coloniales del peonaje en México, Mexikó, 1943 és Fuentes para la historia del trabajo en Nueva España, Mexikó, 1939 etc./. Később mégis elhagyta ezt a területet is, melyet mások egyéb megfontolások alapján kezdtek tanulmányozni és mindenekelőtt az eszmeáramlatok történetének szentelte magát. /La filosofía política en la conquista de América, Mexikó, 1947 és América en el espíritu francés del siglo XVIII, Mexikó, 1949/.

Ez az irányzat, mely Zavala munkássága alapján kezd Mexikóban meghonosodni, később olyan problematika felé kezdett fordulni, mely mindinkább szabad utat nyit a társadalomtörténet felé: jó példái ennek José Miranda tanulmányai /El tributo indígena en la Nueva España durante el siglo XVI, Mexikó, 1952/. Az ilyen jellegű társadalomtörténetből ered az a szándékosan anekdotikus színezetű történetírás, mely azért mégsem esemény történet: gyors képekben eleven és pontos rajzot akar adni a mexikói multtról. A színes elbeszélőmód könnyedsége mögött azonban aggályos gondnal rendszerezett anyag huzódik meg. A társadalomtörténet e fejlődésének köszönhetjük több kétesebb értékű munkával együtt, Fernando Benitez mesterműveit: La vida criolla en el siglo XVI, Mexikó, 1953 és La ruta de Hernan Cortes, Mexikó, 1958/.

A közigazgatástörténet iránti érdeklődést találjuk anélkül azonban, hogy olyan egyeduralkodóvá válnék, mint ahogy a maga idejében Spanyolországban és Spanyol-Amerikában történt - a Pireneusoktól és a Rio Grandétól északra művelt történetírásban is. Külföldön ez az irányzat sohasem volt egyeduralkodó és kevésbé volt kitéve a torzulásoknak, részben azért is, mert főleg az Egyesült Államokban/ az volt a célja, hogy egyetemi hallgatók számára, /akiknek nagyrésze Délamerika történetével kapcsolatban csak a legelemibb ismeretekkel rendelkezett/ érthető vázlatot adjon. Ez arra kényszerítette a történészeket, hogy a közigazgatási rendszer körvonalazásán keresztül reális tényekre épült konstrukciót próbáljanak felállítani. Kitűnő példa erre C.H. Haring egyik kései munkája: The Spanish Empire in America, 1946. E mesterien kiegyensúlyozott tanulmányban a harvardi professzor, akinek a délamerikai gazdaságtörténet néhány, ma legfontosabbnak tekintett problémájával foglalkozó tanulmányt köszönhetünk nemesfém-termelésről; meg a hajózásról és kereskedelemről /Trade and Navigation between Spain and the Indies in the time of the time of the Hapsburgs, 1918/, szándékosan a közintézménytörténetet helyezte tanulmányai központjába, mert úgy látta, ezt kell vezérfonalként használni akkor, mikor egy térben és időben annyira széteső realitást akar bemutatni, mint amilyen a délamerikai gyarmatoké.

Az intézménytörténet művelése, éppen, mert kezdettől fogva inkább alkalmazkodott a gyakorlati lehetőségekhez, mint az elméleti kíváncsákhoz, mindig prespektívát nyújtott más tudományágak, így a kultúrtörténet számára is. Különösen az USA-ban éppen a történelem- és nyelvtanítás egymáshoz való közelsége is erősen hozzájárult ahhoz, hogy e kapcsolatot szorosan tartsa, instruktív jellegű, kitűnő munkák segítségével, melyek

csak a legújabb időkben találtak egyenértékű versenytársra magában Latin-Amerikában, pl. a venezuelai Mariano Picón-Salas mesteri szintézisében: De la conquista a la independencia. Tres siglos de historia cultural hispanoamericana Mexiko.1944/

Az európai kutatókat a forrásanyaghoz való hozzájutás ne hézségei bizonyos óvatosságra készítették a közintézménytörténeti témák kidolgozásában. Ez az óvatosság érezhető a német Richard Konetzke kutatásain, aki egyre inkább Spanyol-Amerika népességtörténete, faji és társadalmi rétegződése felé fordult. Általános társadalomtörténeti vonatkozásban Konetzke ki-tűnő, egyetemi színvonalu segédkönyvet adott a tanítás számára Colección de documentos para la historia de la formación social de Hispanoamérica, Madrid, 1953 c., és egyéb munkáival. A társadalomtörténet és közintézménytörténet kapcsolatának fenntartását jelenti az angol J.H. Parry tanulmánya The Sale of Public Office in Spanish Indies under the Hapsburgs. Berkeley, Los Angeles 1953/.

Az utolsó két évtized során - felfedezve a függetlenülés után kiépült politikai apparátusban a gyarmati struktúra gyökereit - tárgyában és problématikájában újraéledt a délamerikai gyarmati mult iránti érdeklődés, mely több szempontból emlékeztet a XIX. század derekán virágzó hasonló irányzatra. Emlekeztet elsősorban polemikus és sokszor politikai jellegénél fogva, amellyel ez a mult felé fordulás szükségképpen jár, és amely a hivatásos történészeknél sokkal szélesebbkörű közönség érdeklődését biztosítja számára.

Kettős eredője van. Egyrészt a spanyol polgárháború, meg-hiusítva Spanyolországban a hagyományok az újító erők közti megbékélési lehetőség illuzióját, szétzúzta a spanyol mult harmonizálási kísérletét. E drámai szakítás egy félévszázad európai szintű spanyol kulturájának hagyományaival a legtelje-sebben Americo Castro gőgös és zaklatott hangulatu műveiben jut kifejezésre, melyekben Spanyolország sajátosságait fejte-geti. Az *Espana en su historia* c. könyve egymás után következő verzióban kifejti, mennyire összeegyeztethetetlen a spanyol karakter az európaival mennyire hiábavaló volt egy korábbi generációnak az a törekvése, hogy megnyissa Spanyolországot Eu-rópa számára. E törekvés kihatással volt a délamerikai gyarma-ti történelemmel kapcsolatos kutatásokra is - szinte azonnali eredményként utat nyitott ezuttal az eszmeáramlatok kutatása felé, vagyis afelé a történetírás felé, amely legkülönbélebb megjelenési formában igyekszik felfedni az etikai-ideológiai ellentmondásokat.

Kis késéssel még egy másik ok is hozzájárul ehhez a gyar-mati történelmi multhoz való visszatéréshez. A fekete legenda egyedülálló jelenséggként mutatta be a spanyol kolonizációt. Az ellentábor viszont úgy gondolta, azzal hogy a civilizált Európa gyarmati történetében legalább olyan terhelő tényeket sorakoztat fel, mint amilyenekkel a barbár Spanyolországot vá-dolták, el tudja a vitát dönteni. Ma már, a legfrissebb tapasztalatok alapján, arra a következtetésre jutottunk, hogy csak arról a pontról érdemes kiindulni, amely gyümölcsözőbb vitára

nyújt lehetőséget, - abból a felismerésből, hogy a gyarmati történelem valóban gyarmati. Ezen az uton, feltevéseink szerint a problémákat helyes rendbe tudjuk sorakoztatni. Ez lehetőséget ad arra is, hogy a mult történetének aktuális dimenziót adjunk, ami egyrészt tágabb kör érdeklődését biztosítja számára, másrészt azonban felkelti a történészek nem mindig indokoltan bizalmatlanságát. Az utóbbiak elővigyázatossága nem mindig politikai óvatosság, sokkal gyakrabban a mai Spanyol-Amerika folytonos mozgásának tudható be, néha pedig olyan viszszahatások is okozzák, amilyen akkor keletkezett, amikor a XVII. századi Mexikóra, vagy a XIX. századi Rio de la Platára a XX. század politikai realitásainak tanulmányozásából levont hipotéziseket vetítették. A szaktörténészeknek ez a visszahatása elősegítette a mult olyan interpretátorainak tündöklő fel-tünését, akik sokszor gyengébb képzettséggel, sokszor kevésbé szakmai célkitűzésekkel - amennyiben nemcsak arra törekedtek, hogy a jelent keressék a multban, de arra is, hogy politikai céljaiknak megfelelően visszamenőleg mítoszokat is gyártanak - kitölteni próbálták ezt az űrt. Ezek szenvedélyes visszhangra találtak egy, a remélnél is szélesebbkörű közönségben, mely írásaikban harci cselekményeket látott abban a küzdelemben, amelyben maga is részt vesz, akár azért, hogy a gyarmati rend visszatérjen, akár, hogy ma gyakoribb is, hogy felszabadítsa a teljes kontinenst, attól a rendszertől, amely a spanyol hódítással kezdődött. E széles és zajos publicisztikai görgetéggel együtt mélyebben szántó ujitási hullám is indul a délamerikai történeti irodalomban, azzal a céllal, hogy meghonosítsa a föld tulsó felén élő történészeket foglalkoztató tematikát. Ennek az ujitási hullámnak néhány előharcosa, úgy látszik, azt is reméli, hogy e módszertani és tematikai modernizáció kapcsán a történeti tudatot is a mai kíváncsalmaknak megfelelő szintre tudja emelni. Ilymódon új célok egész tömegét körvonalazzák tőlük teljesen távoleső tematikai területeken is; ezért erőfeszítésük nem eléggé koncentrált, irányvonalaikban mindazonáltal fel lehet bizonyos egységet fedezni. Hála ennek az erőfeszítésnek, bár egységes kép még nem alakult ki a gyarmati Amerika gazdaságtörténetéről, társadalomtörténetéről, népesség történetéről, ma már mégis lehetségessé vált, hogy a délamerikai valóság e multbeli szakaszának - immár nem annyira absztrak-t - fő vonásait felismerjük.

Helyesnek látszik, hogy nemcsak globálisan, de részleteiben is megvizsgáljuk az ezekben az ujitó hullámokban a mai napig elért eredményeket, ezt is úgy, hogy teljes felsorolás helyett inkább a kiemelkedőbb példákat vonultassuk fel.

A spanyol Ramón Iglesia mexikói emigrációja során teljes drámaiságában élte át a spanyol történeti irodalomnak a hagyományokkal való újkeletű szakítását, a saját történeti mult megtagadását. Iglesia szerint a spanyol liberalizmus korszakában kialakult történetírás csiszolt, semleges felülete alatt a spanyol kultur-elit réteg vonzalmait rejtegette, s ezért csak egy bizonyos réteg számára kínálta megoldást, különben elfogadta volna a dolgokat a maguk akkori állapotában és igyekezett azokat másokkal is elfogadtatni. Alig tudta leplezni, hogy nem

hajlandó az alázat és igazság szellemében felvenni a harcot a népi tömegek mellett, a régi rend ellen. Pusztán téves értéktételestől eredt vajon ez az elhajlás, amely győztesnek vélte már a fennálló régi rendet? Iglesia egyre inkább kételkedik ebben: a harc feladásában nem annyira tévedést, mint inkább bűnt lát. A polgárháború epilógusa /mely, más-más okokból, de mindenképpen tragédiát hozott a győzők kemény törvénye által egyformán sujtott felvilágosult kisebbség és a népi tömegek számára, nemcsak a spanyol liberalizmusra mondott történelmi ítéletet, de súlyos bűn következménye is volt, melyet etikai szempontból lehet és kell vizsgálni.

Ez a problematika, mely egy adott történetírási irányzat vizsgálatából kiindulva a spanyol történelemben az utolsó két évszázadban uralkodó etikai-politikai hagyományok elitelésére vezetett, sajátos szint ad Iglesia egész munkásságának. Ennek tulajdonítható az a szenvedélyes hevesség, mellyel történész-kollegáira veti magát - főleg mert saját multbeli énjét látja bennük, akivel nem azonosítja többé önmagát. De ugyanez a hevesség, ha eltekintünk a körülményektől, melyek kiváltották, Iglesia munkáinak egy negatív elemét is képezi: a figyelmes olvasó nem mindig tudja felfedezni mögötte a jó felkészültségű tudós szilárd biztonságát, aki megengedheti ugyan magának, hogy saját multja ellen forduljon, de azt már nem, hogy megtagadja az éppen a multban szerzett intellektuális fegyverzetet. A kevéssé rendezett előadásmódnak az eszmék belső egyensúlya áldozatul esik.

Önként vállalt halála előtt Iglesiának sikerült néhány, teljesen új szempontokban gazdag munkát létrehoznia a hódítás történeti irodalmáról: El hombre Colón. /Mexikó, 1942/ és El ciclo de Hernán Cortes /Mexikó, 1947/. Fejlődési vonala, mely erőteljesebb munkáiban bontakozik ki, leginkább talán a Bernal Diaz del Castillo-ról szóló könyvében tükröződik, valamint a Mexikó meghódításáról szóló Verdadera historia-ban, mely a Cortes ciklus egyik része. E katonában, az 1500-as évek kasztíliai prózája egyik legcsodálatosabb szövegének szerzőjében Iglesia a nép hangját vélte felfedezni, tiltakozó kórust a hős Cortes ellen, aki szerényebb társai szenvedései és kínódásai árán hirt és gazdagságot szerzett magának. Ebben az egyszerű elbeszélésében vélte valóban megtalálni Mexikó meghódításának igazi történetét. Bernal Diaz szövege szinte a Gómara-é ellen szolgáltat bizonyítékot, aki annyi év távlatából és a nagyvárosokból írta meg urai, Cortes nemes leszármazottai számára a mexikói foglalás tulságosan is jól összeállított történetét. Iglesia kettős tévedést követett el ezzel az értékeléssel: Bernal Diaz, ez a meggazdagodott kiszolgált katona, aki guatemalai házában, egy csapat "indios encomendados" között, öregségében azzal szórakozik, hogy megírja kalandos ifjúsága emlékeit, nem annyira a nép mitikus hangját képviseli, mint inkább szóvivője néhány. dicsőségük elmulása miatt elkeseredett veteránnak. A történésznek nem kellett volna állást foglalnia a hajdani vezérrel támadt konfliktusokkal kapcsolatban, mielőtt alapos kutatásokat nem végzett, hogy tudja, voltaképpen miről is van szó. Másrészt Diaz gazdag és spontán stílusa sem igaz-

ságának garanciája: elbeszélése szónoklat és vallomás egyszerre és tendenciózus szemlélete mellett szellemi képességei is elégtelenek arra, hogy felmérni tudja a Cortes-féle foglalatás főbb aspektusait. Ezzel szemben Gomara rendelkezésre írt szövegének világossága nemcsak a hagyományos humanista történetírás formái követelményeinek tesz eleget, de azt a gondosságot is visszatükrözi, mellyel ez az éleselmű, művelt pap a szenvedélyévé vált történeti téma vizsgálatának szentelte magát.

Nehéz megérteni, hogyan kerülhettek ezek a módszertanilag csiszolt technikákon alapuló eredmények az iskolázott, jólfelkészült történetírás elleni támadás zászlaja alá. Pedig nyilvánvaló, hogy Iglesia ez alatt a zászló alatt vonultatta fel őket, reakcióképpen az általa jól ismert, kifinomult történetírási módszerre, mely tanulmányozott anyagával kapcsolatban mindig kész a bírálatra, de kevésbé alkalmas arra, hogy kritikai vizsgálat tárgyává tegye azokat a feltételeket is, amelyek között ő maga e dokumentumok kutatásához fogott. Iglesia olvasói azonban, akikre hat erőteljes prózája, könnyen hajlanak arra, hogy a módszertanilag alapos, csiszolt történetírás hamis bizonyosságát, szolgáltságát sokoldalubb módszeresség helyett zabolátlan alkotó képzelettel cseréljék fel.

Hogy mekkora ez a veszély, felmérhetjük egy mexikói történész, Edmundo O'Gorman munkásságában, aki, bár történésszé formálódása Iglesiától függetlenül történt, benne vélt megerősítést találni szempontjaihoz. Nála a szakszerű történetírás elleni harc más formában jut kifejezésre, a tények kutatása helyett kifejezetten a történész koncepciójának alapos analízisért ajánlva. Amilyen mértékben O'Gorman koncepciója - mely a Fundamentos de la historia de América /Mexikó, 1942/ és a Crisis y porvenir de la ciencia histórica /Mexikó, 1947/ megírásánál még oly gazdag volt ötletekben, - ehhez a kátyúhoz közeledik, olyan mértékben téved egyre önkényesebb utakra. Teljesen zavaros területre jut már La idea del descubrimiento de América. Historia de su interpretación y crítica de sus fundamentos Mexikó, 1951/ c. munkájában. Ahogy a szerző határozottan hangsúlyozza, ebben nemcsak eszmetörténetet akart adni, hanem jelenségei alapján analizálni akarta magát Amerika lényét. Eredménye: felfedezte, hogy ontológiai vonalon Amerika nem fedezhető fel. Marcel Bataillon vállalta magára, hogy megfelelő módon erőteljesen kifejezésre juttassa sokak által osztott elképedését a felett az olyan problémákkal folytatott szélmalomharc felett, amelyekről nem tudhatni, hogy megoldásuk miféle hasznot hozhatna történeti szempontból. /Marcel Bataillon és Edmundo O'Gorman: Dos concepciones de la tarea histórica. Mexikó, 1955/.

A spanyol liberalizmus hagyományos történetírásának krízise nemcsak a száműzött Iglesia kolerikus állásfoglalásán keresztül nyilvánul meg. A nosztalgikus szellem, mely nem minden tetszelgés híján visszafordul, hogy melankólikusan elmélkedjék a kisebbségben lévő spanyol intelligencia elkerülhetetlen és ismételt kudarcán, eszmetörténeti vonalon a munkák új áradatát indítja meg Mexikóban. Irányukat a spanyol José Gao

szabja meg, magasszintű, komoly felkészültségével. Már a polgárháború idején váratlanul nagy visszhangra talált Bataillon Erasme et l'Espagne /1937/ c. könyve annak az értelmiségnek a körében, mely úgy érezte, hogy a liberális köztársaság küszbéről vonszoltak át a proletariorradalomba. Hasonlóságot érezték a maguk és a spanyol Erasmus-követők sorsa között, mert az utóbbiak kifinomult lelkükhöz illő belső vallásosság után áhi-toztak s egy pillanatra azt remélték, hogy V. Károlyban megkapták azt az uralkodót, aki hajlandó lesz arra, hogy a kevesek vágyálmában politikája ihletőjét keresse, de megbénította őket a plebejusabb gyökerekből fakadó lutheri reformáció brutális lökése és a mórók és zsidók iránti ellenszenvtől már amugyis felzaklatott Spanyolország ebből eredő reakciója. A mai értelmiségiek úgy érezték, elődeik végzete saját végzetüknek is előfutára volt. Bataillon könyvének tanulmányozása adta meg a lökést Americo Castro-nak, hogy vizsgálni kezdje azokat a történeti előzményeket, melyek meghatározhatják a spanyol szellemet egység- és meder nélküli hömpölygésében. /Em lékezzünk vissza, hogy a Lo hispanico y el erasmismo c. munkája 1940-ből származik./ Az Erasmus-követőkön kívül a tulságosan brutális végletek között ingadozásra ítélt Spanyolország más kifinomult áldozatai közül az illuminátusok felé fordult a figyelem, akiket a spanyol nép vulkánikus kitörése söpört el a Napoleon elleni háborúban. Gaos követőinek szinte minden tanulmánya a spanyol illuminizmus délamerikai visszhangjaival foglalkozik, kezdve a Spanyolországot átható eklektikus filozófia tanainak tanulmányozásától / főleg a fizikával kapcsolatos doktrinák terén/ egészen a kései skolasztikus tradíciókig/ Olga Victoria Quiroz Martinez: La introducción de la filosofía moderna en España, México, 1949/, és a Mexikóban mutatkozó analóg jelenségekről /Barnabé Navarro, La introducción de la filosofía moderna en México, México, 1948/, egészen addig, a kísérletig, hogy felmerni próbálják, vajjon az orthodox beállítottóságuknál fogva féltékeny egyháziak által kezdeményezett új hullám a tradicionális vonallal való teljes szakításra vezetett volna, vagy csak javítani igyekezett azt. Pablo Gonzales Casanova: Misoneismo y modernidad cristiana en el siglo XVIII. /Mexikó, 1951/c., az inkvizíciós forrásanyag alapos vizsgálatára támaszkodó ideológiai jellegű fejtegetésében tukrózódik leginkább ez a törekvés. Arra az eredményre juthatunk így, hogy az első állomás, a tradicionális kultúra belső megújítása felé való igyekvés után egy sokkal függetlenebb szakasz következett, egészen addig a pontig, amikor az ellenzéki vélemények már nem annyira a vallással, mint a politikai-szociális problémákkal kapcsolatban jutottak kifejezésre, mint azt a portoricoi Monelisa Lina Pérez-Marchand Dos etapas ideológicas del siglo XVIII en México /Mexikó, 1945/ c. érdekes könyvében olvashatjuk. Gaos iskolája a délamerikai eszmétörténeti munkákban azelőtt ismeretlen, részletekbe menő finomsággal dolgozik, s hála eddigi eszmétörténeti munkásságuknak, amelyhez néhány Egyesült Államokbeli tudós csiszolt és jó felkészültségű munkássága is járult, lehetővé tette, hogy Spanyolország kulturális fejlődéséről helyesebb távlatokat nyerjünk. Kiderült, hogy a fejlődés első szakaszában sokkal kevésbé zárkozott el az újítások elől, mint amennyire azt a XVIII.

század spanyolelles szelleme elképzelni szerette, viszont az ujitások kevésbé voltak forradalmi szelleműek, mint amennyire hitték. Az elsövel kapcsolatban alapvetöek Irving F. Leonard, Books of the Brave, 1949 és John Take Lanning, Academic Culture in the Spanish Colonies, 1940 c. munkái.

Ilymódon a liberális spanyol lelkiismeret krízisébö és a hajdani reményekre való visszatekintésbö az új tanulmányok egész sora keletkezett Spanyolamerikában, ezek azonban egyre kevésbé viselték magukon az eredeti célkitüzések bélyegét. A közbeesö időben Spanyolországban, a barátságtalan politikai légkörben, egy-egy kutató egyéni vállalkozásba kezd: Spanyol-amerika történetének főbb momentumait akarja feldolgozni, olyan felfogásban, melyet mindenképpen liberálisnak kell neveznünk, ha a szerzők teljes öszinteséggel vissza is utasítják ezt a meghatározást. Annyi bizonyos, hogy Manuel Giménez Fernández liberalizmusa nagyon kevésbé hasonlít a polgárháboru előtti utolsó ötven év spanyol történeti irodalmának liberalizmusához. Amaz tiszteletteljes, de tartózkodó megértéssel nézte a katolikus spanyol tradíciókat, - ez szenvedélyesen vállalta azokat. Katolicizmusából ered a modern Spanyolországban uralkodó irányzattal szembeni, lényegében negatív állásfoglalása. Ezt az irányzatot képviselte Giménez szerint Katolikus Ferdinánd, V. Károly, olyan mértékben, hogy utódaik már a komor Castilia számára oly idegen burgundiai és itáliai császári tradíciók légkörében mozognak. Giménez Fernandez felfogása eléggé furcsának tűnhet ma; de azt hiszem, érthetövé válik, ha párhuzamba állítjuk a spanyol liberalizmus kezdeti, primitív állásfoglalásával, mely felfedezi ugyan a középkor szabadságát és idealizálja annak utolsó védöit, a comunerosokat, de arra már tökéletesen alkalmatlannak bizonyul, hogy megértse az abszolút monarchia belső logikáját; ebben csak a jogtalanság szörnyetegét látja, melyet részben morális, részben ideológiai szempontok alapján kell elítélni. Ha Giménez Fernandez messze is van Altamira-tól, annál közelebb áll a tudós doktorhoz, Martinez Marina polgárhoz, aki 1813-ban mutatkozott be olvasói előtt *Teoria de las Cortes* c. müve címlapján.

Giménez Fernandez felfogása - melyet olyan csodálatos macacssággal tartott fenn egy olyan rendszerrel szemben, mely pedig a katolikus és imperialista Spanyolországból merítette saját ihletö mítoszáat - más munkákban is kifejezésre jut. Ezek - ahogy nem ritkán történik hasonló rezsimeknél, amelyek mindenre alkalmatlanok, még arra is, hogy olyan egyeduralkodóak legyenek, amilyenek lenni szeretnének - a "Consejo de investigaciones científicas" hivatalos kiadványai sorában kaptak helyet. Közülük néhányat teljesen áthat az ellentmondás és a politikai-ideológiai kritika szelleme - épp oly széleskörü, mint biztos szaktudásra támaszkodnak, de azért nem kevésbé vitathatók. Las doctrinas populistas en la independencia de Hispanoamérica, Sevilla, 1948; Hernán Cortes y su revolución comunera en la Nueva España, Sevilla, 1953 / Ugyanaz a Las Casas, akit maguk a liberálisok ítéltek el az inkább spanyolelles, mint antikatolikus "fekete legenda" legföbb ihletöjeként, itt hös lesz - körülötte egyesül a kereszténységtől mély

ségesen áthatott politika védelmében Castilia színe-jáva. A részletek aprólékos vizsgálata során a spanyol korona és az indiánok védője közötti első összeütközések elemzésénél a Giménez rajzolta képben az ideológiai ellentétek elvesztik domináns jellegüket; helyükbe a morál nevében vívott konfliktusok kerülnek és végső eredményben Las Casas és udvari védelmezőinek harca a jók harcává válik a rosszak ellen.

Ezt az egyszerű és lelkesítő alternatívát zsinormértéknek fogadják el más történészek is a gyarmatosításról szóló viták kapcsán. Ezek a történészek nem mindig elég képzetek ahhoz, hogy sikerülne egyensúlyban tartaniok sematizáló hajlamukat azzal a rendkívül pontos, elmélyült tudással, amellyel Giménez Fernandez rendelkezik a spanyol cinquecentóról. Ez a helyzet az Egyesült Államokbeli Lewis Hanke The Struggle for Justice in the Spanish Conquest of America, 1949 c. munkájával, amely, témáját tekintve, bizony eléggé laza. Az olvasó számára, aki sem Hanke yankee szimplicitását, sem Giménez Fernandez szenvedélyes moralizmusát nem osztja, megkönnyebbülés áttérni Márcel Bataillon rövidebb tanulmányaira, amelyekben Las Casas hódító hadjáratát a maga történeti és emberi teljességében igyekszik visszaadni, a dominikánus szerzetesben nem a jó elvont bajnokát látva, hanem öreg katonát, aki tele van haraggal a foglalás embertelenségei miatt: és alig titkolt gyengédséggel öreg bajtársai iránt, akik szintén a korona politikájának áldozatai lettek.

Ez a történetírás - melyet voltaképpen posthumusnak is lehetne nevezni abban a történész iskolában, mely kezdetéiben azonosította magát a spanyol liberalizmus legkiterjedtebb korszakával - ha tematikai vonalon ki is egészítette Délamerika gyarmati történetének képét, lényegében semmi újat nem tudott hozni. Ahogy már hangsúlyoztuk, a mélyebben szántó, újítóbb jellegű történetírói irány valamivel később alakult ki, a háború utáni korszak természetes gyümölcseként. Az egész világ felé kitérülő új perspektíva, az új problematika mellé, mely a különböző zónáktól függően már-már jelleggel ugyan, de mégiscsak az egység felé haladó emberiség alapvető kérdéseit tükrözi, hozzájárult most már az a példa is, hogy más történészek más területen mennyire jutottak a kutatások terén. A délamerikai történelem kutatói olyan helyzetbe kerültek, hogy konkrét formában mérhették fel, hogyan egyesülhet az új problematika az új módszertannal a mult tanulmányozásánál. Ez az újítási hullám a kezdet kezdetén van még csak, nem csodálkozhatunk hát, ha eddigi eredményei nem terjednek ki a mult egészére.

Az újítási hullám kutatási vonalai közül kiemelhető az az irány, amely a spanyolamerikai társadalom kialakításának tanulmányozását tűzte ki célul.

Ehhez a vonalhoz sorolható elsősorban egy tudóscsoport, amelynek közös munkájából született az University of California Press kiadásában megjelenő "Iberoamericana" sorozat. Ha ez esetben iskoláról csak bizonyos fenntartással beszélhetünk is

- hiszen a csoport témái és szempontjai igen különbözőek - mégiscsak a mindaddig legsikeresebb kollektív munkával állunk szemben, mely a történelmi demográfia nyújtotta perspektíván belül vizsgálja a mexikói hódítás történetét, olyan eredménnyel, amelynek jelentősége messze túlmegegy a szerzők által feltárt adatokon.

A népességtörténet felé irányuló érdeklődés önmagában nem egyedül e tudós csoport ujitása. Ellenkezőleg, a Madridban és Berlinben tanult filológus, Angel Rosenblat vezetése alatt ugyancsak Madridban alakulni kezdő közigazgatástörténeti iskola repertóriumában is szerepel. Rosenblat munkái /melyek töredékesen a Tierra Firme-ban jelennek meg, kötetben pedig Buenos Aires-ben 1945-ben és később több bővített kiadásban, 1954-ben és 1959-ben, La población indígena y el mestizaje en América címen, /jó összehasonlítási alapot jelentenek annak megértéséhez, mi az, amit eredetiségében a kaliforniai iskola hozott.

A filológus-képzésű Rosenblat munkája főfeladatának azt tekintette, hogy megvizsgálja az egykori krónikások és publicisták számadatait a tanulmányozott eseményekkel kapcsolatban. Az első felfedezők elképedése a jól megművelt földek, a nagyszerű városok láttán hamar előkészíti a módszeres nagyizolás talaját. A filológus kritikai vizsgálata alapján kevésbé szélösséges kép alakul így ki a hódítás után bekövetkező óriási elnéptelenedésről. De vajjon ezt a kritikai vizsgálatot nem irányították-e hasonlóan szigorú vizsgálatnak alá nem vetett előítéletek? Ugy látszik, nem; eredményei ehhez tulságosan összhangban vannak azokkal az adatokkal, amelyekhez a más problematikájú közigazgatástörténeti irányzat is eljutott, ezekben pedig nem fedezhető fel a Rosenblat mestereit jellemző, rejtett ten mentegető tendencia. Másrésről viszont Rosenblat negatívuma, hogy nem látta szükségesnek végére járni a történeti demográfia specifikus problémáinak. A filológus hitetlenségén túl, Rosenblatnak bizonyos adatokkal kapcsolatos szkepticizmusából az a szándék érződik ki /és ez annál is erősebb, mivel nem teljesen tudatos, / hogy a demográfiai folyamatnak, amennyire csak a forrásokból leszűrhető, a lehető leglassabb ütemet próbálja adni. Rosenblat felfogása szerint ez a ritmus közelíti meg leginkább a reális igazságot.

A kaliforniai iskola eközben egészen más alapokon, más szempontok szerint fejlődik tovább. A filológus szigora az ő számára sem ismeretlen, és amikor szükségesnek látja, azzal az elővigyázatossággal vizsgálja meg dokumentumait, amelyet azok megkövetelnek: mindez azonban sokoldalubban történik. Nem csodálkozhatunk, ha ez az iskola, az antropológus Kroeber meglehetősen távoli támogatásával /aki aprólékos gondnal vizsgálta meg a részeredményeket/ és a tudós Carl Sauer valamivel közelebbi közreműködésével régóta kevés jelentőséget tulajdonít már a társadalomtudományokat egymástól a szükségesnél jobban elválasztó határoknak. A vegetáció történetével foglalkozik, és olyan témákkal, amelyek a geológia, antropológia és a történelem által csak mellékesen érintett területek merész feltárását követelik. A történeti kutatásoknál a bizonyító anyag

éles kritikai vizsgálatát követeli meg. Az archeológia, a földtani vizsgálatok, de a történész számára kevésbé új eszközök igénybevétele is, mint a polgári és egyházi igazgatásra vonatkozó dokumentumok, ha nem is adnak egyszerre teljes képet az amerikai népesség változásairól a hódítás idejétől kezdve, legalább jelzik a fejlődés vonalát. Ezek alapján kezdenek beigazolódni, ha későn is, Las Casas dramatizáló kijelentései és a prédikátorok túlzottnak ható állításai, akik frissen megtérített hiveik számát ezrekre tették, megcáfolva azok szüklátókörű józanságát, akik egészen a közelmúltig visszaütöztették szenvedélytől áthatott állításaikat.

Az ennek az iskolának jegyében született tanulmányok fő érdeme nem az, hogy megvédelmezték Las Gasas hitelességét, hanem, hogy tágabb perspektívába helyezték a demográfiai problémákat. Lehet, hogy a spanyol idők előtti Mexikó olyan csúcspontot ért már el a népességnövekedésnek, mely után csak katasztrófális visszaesés következhetett - talán az új uralkodóosztály nyomása lehetett elviselhetetlen, mely nem semmisítette meg az előzőt, hanem magát fölébe plántálta, - talán az új Spanyol-szág Mexikóban való felépítésének munkája követelt túl nagy erőfeszítési többletet, gyakorlati értelemben is, a városok, lakóházak, templomok felépítésénél. Sok mindenben kereshetjük a magyarázatot a népességnövekedés óriási zökkenőjére, melyet az egyre mélyebbre hatoló kutatások egyre súlyosabbnak ítélnék. Tény, hogy az e csoport kutatói által publikált utolsó adatok alapján egy évszázadnál rövidebb idő alatt a hódítás előtti bennszülött mexikói lakosság 95 %-os veszteségével lehet számolni.

A Berkeley-féle iskola működése azon alapul, hogy a népességi adatok meghatározásánál a legkülönbözőbb szaktudományok adatait vetik egybe. /Carl Sauer: Clima of New Spain in the Sixteenth Century, 1949; S.F. Cook és L.B. Simpson: The Population of Central Mexico in the Sixteenth Century, 1948; W. Borah és S.F. Cook: The Population of Central Mexico in 1548. An Analysis of the "Suma de visitas de pueblos", 1960; S.F. Cook és W. Borah: The Indian Population of Central Mexico, 1531-1610. - 1960./ A talajok vizsgálatán alapuló, teljesen technikai jellegű kutatásokkal pl. a földműveléstörténet terén döntő eredményekre lehet jutni a spanyol hódítás előtti és utáni népsűrűsége vonatkozó, más úton felállított hipotézisek megerősítésére; /D.G. Cook: The Historical Demography and Ecology of the Teotlalpan, 1949; S.F. Cook: Soil Erosion and Population in Central Mexico 1949; L.B. Simpson: Exploitation of Land in Central Mexico in the Sixteenth Century 1952:/ és egyéb, a demográfiai problematikához nem annyira közvetlenül csatlakozó, de ehhez is támpontokat nyújtó kutatások segítségével is, pl. ártörténeti vonalon. /S. Borah és C. S. Cook: Price Trends of some Basic Commodities in Central Mexico 1531-1570, 1958/. Eredményeiket és következtetéseiket ritkán terjesztik ki az általános történetre. Egy kitűnő munka van erre, W. Borah könyve, New Spain's Century of Depression, 1951. Mivel célkitűzéseiknek megfelelően inkább megbízható részeredményekhez akartak jutni az áttekinthetetlenül tág területen, nem

törekedtek szintézisre s ebből magyarázható az a relativ elszigeteltség, amellyel egészen a közelmúltig ez a csoport dolgozott. Valójában persze ez az izoláltság - túl a kaliforniai iskola előadásmódjából eredő megértési nehézségeken - mélyebb okokra vezethető vissza. Az e között a vonal között és a dél-amerikai történetírás tradícionális iránya közötti közös nevező hiánya nemcsak - és nem is elsősorban - az előadásmódban nyilvánul meg. A Berkeley-iskola, olyan kutatási területen mozogva, mely tulajdonképpen közelebb esik a többi társadalomtudományhoz, mint magához a történelemhez, ha a történetírási hagyományok sodrában csatlakozik is az amerikai érvelési módhoz - ezt bizonyítja pl. a rengeteg hivatkozás Robertsonra vagy Humboldtra - lényegében kezdettől fogva kívül marad e tradíciókon és nem tartja fenn velük, legfeljebb a legfelülbibb szinten, még azt a vitakozó viszonyt sem, amelyet pedig egyéb ujitó hullámok megőriztek.

Az ujitásra való törekvés érződik a gazdaságtörténet területén is, bár céljait és módszereit tekintve kevésbé egysegesen, mint a kaliforniai iskola népszágtörténeti kutatásainak oly csodálatosan megművelt területén. A közigazgatástörténetről átállni a gazdaságtörténet vonalára igazán nem lehetetlen, - különösen az északamerikai kutatók közül sokan számtalanszor megtették azt. Eredménye azonban olyan gazdaságtörténet létrejötte volt, melyet inkább irányítottak a közigazgatástörténeti szempontok, mint a gazdaságtörténeti célkitűzés. Példa erre egy egyébként kitűnő monográfia a caracasi Reale Compagnia-ról /R.D. Hussey: The Caracas Company, 1728-1784, Cambridge, Mass., 1934/.

Később alakult csak ki az intézménytörténet kötöttségeitől mentes gazdaságtörténet; ihletői is, modelljei is meglehetősen különbözőek; említésre méltó köztük a délamerikai kutatók nemzetközi nivóju munkássága. Ezek azonban csak most kezdik feltárni a beláthatatlan tág terület körülhatároltabb részeit. Talán elhamarkodott dolog lenne bizonyos témákkal kapcsolatos kifejezett előszeretetről beszélni egy ennyire kezdeti stádiumban lévő felmérési kísérletnél, amely, ahogy már említettük, irányzataiban is különböző példákat követ. Csak tájékoztatásul kiemelhetjük a kereskedelem-történet iránti vonzódást, mely önmagában nem annyira új, de szempontjai kevésbé hagyományosak. Az Indiák spanyol birodalmának a XVIII. században kialakulni kezdő és teljesen csak a függetlenség elnyerése után megvalósuló belső gazdasági struktúrája áll az érdeklődés középpontjában. Ebben a perspektívában egyre nyilvánvalóbbá válik Mexikó központi szerepe és másodlagos centrumpént Perué. Borah /Early Colonial Trade between Mexico and Peru, Berkeley 1954/ vagy a kubai Julio le Riverend /Orígenes de la economía cubana, Mexikó 1945/ munkáihoz hasonló tanulmányok megerősítik az egyre jobban kirajzolódó képet Latin-Amerika gazdasági elzártaságáról. Még élelnebb érdeklődést ébresztett a XVIII. században kezdődő elszakadási folyamat kutatása, melyet a gyarmati terjeszkedés során a korona és a nagyvárosok egyaránt elősegítettek /ez volt Katalónia esete, mely Cadiz kereskedelmének nagy-

részét megkaparintotta/. E történelmi folyamat feltárásának szentelte magát Eduardo Arcila Farias /egy másik munkának, az Economia colonial de Venezuela, Mexikó, 1946 is szerzője, melyben alapos és biztos képzettségről tesz tanubizonyyságot, de kevésbé törődik a történeti fejlődés vonalaival,/ a Comercio entre Venezuela y Mexico en el siglo XVIII., Mexikó, 1950 és a Relaciones entre Nueva España y Cuba /1502-1820/ "Revista de historia de America" Mexikó, 1954 c. tanulmányaiban. Guillermo Céspedes del Castillo a Lima y Buenos Aires, Repercusiones economicas y politicas de la creación del virreinato del Plata, Sevilla, 1947 c. munkája már más témákhoz is kapcsolódva foglalkozik e tárggyal.

E tanulmányok általában csak az európai gazdaságtörténet területén bekövetkezett új /vagy szigorúan véve nem is annyira új/ fejlődés peremén jöhettek létre - a gazdasági ciklusok felállításával itt nem sokat törődnek. Ez magyarázza talán, hogy H. és P. Chaunu monumentális munkája. /Séville et l'Atlantique/, melyet a mi kutatóink jól ismernek és igyekeznek is mériteni gazdag és biztos adatainak tárházából, módszertanilag oly kis sullyal esik latba nálunk.

A két Chaunu munkája tükrözi talán legfejlettebb módon a konjunkturátörténet szempontjait, mely szívesen tetszeleg az általános történetírás "clavis universalis"-a szerepében. A könyv, bár aggályosan pontos tudományos kutatások eredménye, mégis inkább szinte vallási hittételekhez hasonló feltételezésekben nyugszik, mint tudományos meggyőződésen. De éppen Spanyolországával kapcsolatban, mely olyan rosszul volt hozzákegyeztve a kapitalizmust és a ciklikus gazdasági életet kialakító Európához, ezek a feltételezések nehezen találhattak fogópontot. És talán éppen a sevillai perspektiva sugalmazta az Amerikáról alkotott kifejezetten európai és modern képet. Ez magyarázza azt, hogy Latin-Amerikára vonatkoztatva nem szívesen vonnak le általános következtetéseket ebből a könyvből.

A konjunkturátörténet kritikájára irányuló szándékból fakadó értékes kezdeményezés a legfrisebb munkák között Ruggiero Romano-nak Chile és a Rio de la Plata XVIII. századi gazdasági életéről szóló tanulmánya, mely az Annales 1960-as és 1962-es évfolyamaiban került közlésre. Romano az árgörbék alapján megállapítja /elősszőr Chilével, később, nagyobb meglepetésre, a XVIII. századi spanyol birodalom egyik legdinamikusabb zónájával, a Rio de la Plata-val kapcsolatban is/ hogy ciklikus hullámlázás itt nincs: százados szakaszokat felölelő egyenes vonalak észlelhetők. Ez a felfedezés indítja Romano-t arra, hogy felvesse azt a problémát, amelynek első helyen kellene voltaképpen állnia a gyarmati történelemmel /és nemcsak gazdaságtörténettel!/ foglalkozók előtt: a modern gyarmati gazdaság jellegzetes vonásainak meghatározását. A problémára választ keresve Romano, Dopsch-on keresztül, azokhoz a szempontokhoz közeledik, amelyeket a XVIII. század gazdasági életének kutatói és teoretikusai már kialakítottak az önmagát túlélő spanyol birodalomról. Romano rövid, de mélyenszántó tanulmánya jelenti pillanatnyilag a legkiforrottabb kezdeményezést a dél

amerikai gyarmati történelem problematikájának körvonalazására. Segítségével felszínre lehet hozni a folyamat mélyen eredeti voltát, anélkül, hogy már túlhaladott elméleti és módszertani szempontok szerint járnánk el. Fontossága azonban abban rejlik, hogy benne van talán legvilágosabban megfogalmazva egy sor történés közös kíváncsága és hiányérzete, akik képzésüktől és nyelvüktől függetlenül, teljes egyetértésben szögeznek le, mennyire szükségesnek tartanak új magvat keresni a témáknak, problémáknak, hogy pótolni lehessen a tradicionális, ma már nyilvánvalóan meghaladott szempontokat.

Hasonló törekvések érezhetők a társadalomtörténet terén jelenleg folytatott tanulmányokban. Említettük már, hogy Mexikóban, hála főleg Jose Miranda-nak a hivataltörténet fejlődése a társadalomtörténet irányában haladt. Párhuzamosan, szintén Mexikóval foglalkozva, dolgozott a francia Francois Chevalier, a *La formation des grands domaines au Mexique*, Paris 1951. c. tanulmány szerzője. Gazdaság-társadalomtörténeti vonalon, Marc Bloch mezőgazdaságtörténeti tanulmányai nyomán haladva, újra vizsgálat tárgyává teszi azt a folyamatot, amelyet Zavala jogi-közigazgatástörténeti szemszögből tanulmányozott. A két szemszögön keresztül elért eredmények összevetése bizonyítja, mennyivel gazdagabbá, bővebbé tudja tenni a történeti folyamat képét a gazdaság-társadalomtörténet. Másik, még később keletkezett társadalomtörténeti kutatási központ Chilében van: két tudós, Alvar Jara és Rolando Melaffe vállalta magára a hatalmas feladatot, hogy biztos alapokra fektessék a chilei gyarmati társadalom történetének feldolgozását. Munkájuk első szakaszának körvonalai Jara *Guerre et société au Chili*, Paris, 1961. c. műtermében bontakoznak ki. Jara és Melaffe intenzív kutatásai - melyeknek eredményeit később az *Estudios de historia economica americana. Trabajo y salario en el periodo colonial* c. sorozatban tették közzé - azt vizsgálják, hogyan nyertek felhasználást a hódítók által talált természeti és emberi erőforrások a gyarmatok tipikus hierarchiájának keretei között. A társadalomtörténet itt megint szorosan kapcsolódik a hivataltörténethez, olyan mértékben, amennyiben a gyarmati társadalom természeténél fogva függő viszonyban van mind a politikai eseményektől, mind a társadalmi gazdasági folyamatokról. E tudósokat leginkább az érdekli - ez világosan kifejezésre jut Jara *El salario de los indios y los sesmos del oro en la tasa de Santillán*, 1961. c. tanulmányának eredményeiben, - hogyan lehetne rekonstruálni Spanyolország közgazdasági rendszerét, azét az Amerikáét, melyet egy hódító-csoport épített fel, mindenképpen arra törekedve, hogy az új gazdasági élet és az új társadalom előnyeit tulnyomó részben magának biztosítsa. És így azok az intézménytörténeti tények, melyeket elővigyázattal került el a megelőző intézménytörténettel foglalkozó irányzat, állnak ismét a történészek érdeklődésének középpontjában. Az új perspektíva felfedezése új problematika és új módszertan kapujához érkezik. A gyarmati társadalom genetikus és leíró ábrázolására való törekvés érettebb formáiban Jara és Melaffe munkáiban mutatkozik meg leginkább, de mindehütt észlelhető. Ugyanakkor hiányzik az érdeklődés a modern szintü kulturtörténet, vallástörténet iránt. Ez a hiányosság

még szembetűnőbbé válik a portugál Braziliáról szóló tanulmányokkal való összehasonlításban. Egy olyan mű, mint Robert Ricardé, La conquête spirituelle du Mexique, 1932 megjelenése után annyi évvel sem tudott sem követőket, sem utánpótlást vonzani. Ha vannak is már alapos és jó egyháztörténeti munkák, a mesztic vallásosság sajátosságait – mely kétségtelenül kevésbé látványos, mint Brazília, vagy az Antillák négereié – rendszeresen fel kell még dolgozni. Hogy továbbra is az egyháztörténet vonalán maradjunk, a svéd Magnus Morner The Political and Economic Activities of the Jesuits in the La Plata Region, The Hapsburg Era, Stockholm, 1953 c. könyvének kívül nem akad történelmi munka, mely az egyháztörténet, az általános gazdaságtörténet és a bennszülött lakosság antropológiája közötti összefüggéseket kutatná.

A társadalomtörténettel foglalkozók másik nagy problémája: a szociális alap, amelyen az Indiák függetlenségi krízise megoldáshoz jutott – erősen politikai szempontokhoz kötött. Az irodalom a függetlenítési folyamatot úgy könyveli el, mint a kialakuló polgárság küzdelmének eredményét, mely megsemmisítette a gyarmatok feudális rendjét. Ezt a tételt szovjet tudósok, pl. Jermolajev dolgozták ki. Csak aki felületesen ismeri a spanyol helyzetet, csodálkozhatik azon, hogy a feudalizmus és a születő polgárság összeütközéséről szóló tézis a /mindmáig visszاسirt/ imperialista mult lezárásával bekövetkező krízis magyarázatánál szinte értelmzési kánonná vált és a hivatalos álláspont rangjára emelkedett a mai Spanyolországban is. A Moszkva és Sevilla közötti egyetértés elég indok vajon arra, hogy elfogadjuk ezt a tételt? Spanyolamerika gyarmati feudalizmusa sokkal komplikáltabb annál, minthogy hasonló általánosításokkal elintézhetnők.

Erre utal az argentin Sergio Bagú bátor vállalkozása /olyan anyagból kiindulva, amelyeknek korlátozott voltát a szerző maga is hangsúlyozza/ Marxista módszereket követ, de függetlenszellelem alapján. Estructura social de la colonia ed economia de la sociedad colonial, Buenos Aires 1949 és 1952/. Kétségtelen, hogy tanulmányának elkerülhetetlenül negatív eredményei részben a rendelkezésre álló forrásanyag már említett korlátozott voltának tulajdoníthatók, részben azonban annak, hogy a feudális rendszerről kialakított nagyon merev sémákat vesz alapul. Ha jobban elmélyült volna a Közép-Kelet-Európa modern történetírásában elért eredményekben, világosabbá vált volna talán számára a probléma. Mindenesetre ezideig részletesebb tanulmányok nem állnak rendelkezésünkre.

Még nagyobb problémákkal jár a forradalmi folyamat végső eredményeinek felmérése. Fogalmat kapunk róla a német Manfred Kossok kitűnő tanulmányában a Rio de la Plata forradalmi krízisééről. /Megjelent a lipcsei Karl Marx Egyetem Wissenschaftliche Zeitschrift-je 1957-es évfolyamában és spanyol nyelven könyv formájában Buenos Aires-ben 1959-ben; El Virroinatc del Río de la Plata. Su estructura económico-social cimen/. Mivel túlságosan mereven a feudalizmus és burzsoázia kategóriáiban gondolkodik, spanyol kollegái számára ismeretlen terminológiá-

val nyul a polgári forradalom vizsgálatához, amelynek eredménye az, hogy a földbirtokososztály a világpiac felé fordult. Félni lehet attól, hogyha csak arra szorítkozik, hogy saját iskolája nyelvére fordítsa át a függetlenség kríziséről azt az értelmezést, melyet az annak előnyeit élvező osztály állított fel, a marxista történész missziójának csak a felét tudja teljesíteni. E tételek egyébként más területek viszonylatában is segítettek megvilágítani, hogy a fejlett gazdasági központokkal való összeköttetés kereskedelmi kötelekeken keresztül sokszor éppen a feudális vonások megerősítését szolgálja.

Hátra van még mindenesetre egy hasonló, de radikálisabb feldolgozás elkészítése azokról a társadalmi összefüggésekről, amelyek következményeképp a függetlenülés létrejött. Pillanatnyilag ez az alig feldolgozott terület az, ahol a legvilágosabban látszik a társadalomtörténet függő helyzete a politika szempontjaitól, amely nemcsak, hogy buzdít bizonyos problémák kutatására - ami önmagában véve még jogos is lenne - de - és ez már éppen nem az - a megoldást is előírja.

Íme tehát a gyarmati Spanyolamerikára vonatkozó történettudományi kutatások mai helyzetéről készített vázlat, amely, ha más nem, de mindenesetre becsléletes és pontos kíván lenni. Az összkép romokkal van tele, bár néha tiszteletreméltókkal, de az új épületek alapzatai sem hiányoznak belőle. Vajon elkészülnek-e ezek az alig megkezdett konstrukciók?

/Tulio Halperin Donghi tanulmányának
részletei a Rivista Storica Italiana
1964. 1. füzetéből./

Irányzatok és problémák Latin-Amerika ujkori
történetírásában

Külföldi és helyi tanulmányok, akár kutatócsoportok, akár egyedi tudósok tollából kerülnek ki, szakfolyóiratokon keresztül és egyre növekvő bibliográfiájukkal segítik elő az új irányú kutatásokat. Ebből a szempontból ki kell emelnünk az Egyesült Államokban megindult élénk tevékenységet, néhány francia és angol munka magas szintjét, és fontos helyi tanulmányok kiadását főleg Braziliában, de Mexikóban, Argentínában, Chilében és más országokban is. A Pánamerikai Földrajzi Intézet Történelmi Bizottsága, Marti születésének századik évfordulójával egyidejűleg, megkezdte a "Programas para la Enseñanza de la Historia de América" sorozat publikálását, amelynek három jelenkori kötete jelent meg eddig. /Maria del Carmen Velázquez: México, Centroamérica y Antillas, Período nacional. Mexikó, 1953; E. Pereira Salas: América del Sud Peru, Bolivia, Paraguay, Argentina y Chile. Período Nacional, Mexikó 1956; A. Jacobino Lacombe: Brasil, Período nacional. Mexikó, 1956 /. Ezekben már érezhető a megújulás szándéka, bár a gyakorlatban a szerzők sokszor olyan témák kidolgozásához voltak kénytelenek nyulni, amelyhez nem mindig lehetett bibliográfiai segítséget találni. Ugyanennek a sorozatnak egy korábbi kötetében /Hispano-américa septentrional y media. Período colonial, Mexikó, 1953 /Zavala már rámutatott a gyarmati és a nemzeti korszak néhány közös vonására, az összehasonlító rendszer előnyeire, a hagyományos történetkutatás által elhanyagolt szempontokra. Ennek a törekvésnek a továbbfejlesztését jelenti az ugyancsak Zavala szerkesztésében megjelenő új History of the New World /Mexikó, 1961/ amelyben C.C. Griffin felvázolja a nemzeti korszak fő tendenciáit.

Az eszmeáramlatok története. - Az eszmeáramlatok története egyike a legkedveltebb kutatási területeknek Latinamerikában. W.R. Crawford /A century of Latin American Thought, 1944, 2. kiad. Cambridge-Harvard, 1961/ munkájának érdeme a szintetikus szemlélet. - A legerősebb indítást José Gaos munkássága jelentette és Leopold Zea-ban talált követőre. Zea a Dos etapas del pensamiento en Hispanoamérica: del romanticismo al positivismo /Mexikó, 1949/ c. munkájában a XIX. század főbb eszmeáramlatait taglalja. Később, elmélyültebb módszerekkel, a korszak mexikói eszmeáramlataival foglalkozott és az América como conciencia /1953/ és América en la historia /1957/ c. könyvekben problémakörét még szélesebbre tágította. Ebből az irányzatból említendők még Ioao Gruz Costa munkája Braziliáról /Esbuzo de una historia de las Ideas en Brazil. Mexikó, 1957/ és Arturo Ardao-é /Espiritualismo y positivismo en el

Uruguay, Mexikó, 1950 és Racionalismo y liberalismo en el Uruguay, Montevideo, 1963 /

Az eszmeáramlatok kutatásánál talán azt róhatnók fel hibául, hogy sokszor tulságosan exkluzív, nem törődik a társadalmi háttérrel, vagy a népi kultúra sok olyan megnyilvánulásával, amelyeknek pedig talán nagyobb jelentőségük van, mint a műveltebb körökből fakadó gondolatoknak. A kulturálódás folyamataival foglalkozó koncepciók, a civilizációk értelmezése világos körvonalakat kapott. Robert Redfield /The folk culture of Yucatán, Chicago, 1941/. G. Foster /Culture and conquest. America's Spanish heritage, 1960/; Traditional cultures and the impact of technological change, 1962/, Roger Bastide /Sociologie des religions africaines au Brésil. Paris, 1960/ vagy Charles Wagley és Marvin Harris /A typology of Latin American subcultures - American Anthropologist 1962/3/ munkáit joggal sorolhatjuk fel azok között a tanulmányok között, melyek ki szélesítették a történettudomány látóhatárát.

Hogy jön létre bizonyos változás a kultúrában? Milyen tényezők segítik azt elő és milyen tényezők akadályozzák? Milyen ellenállási jelenségek kísérik? R. Bastide /Le mithe de l'Afrique noire - Esprit 1958/okt./ tanulmányában az európai-afrikai szinkretizmus népi elterjedését vizsgálja és rámutat annak művelődésseljes hatására a nagy brazil városok mesztic bömegeiben, pl. a spiritizmus vonatkozásában. Jahnheinz Jahn /Muntu: las culturas neoafricanas, spanyol ford.: Mexikó, 1963/ német eredeti: 1958/ hozzásegít a maga részéről, hogy megért-sük, miért terjedtek el bizonyos hiedelmek és felfogások, melyek egyesek szerint e népek feltételezett primitivségéből fakadnak, és adatokat szolgáltatt ahhoz, hogy nyomon tudjuk követni alakulásukat.

Összehasonlító tanulmányok.- A történeti kutatások mai helyzetének logikus következménye, hogy mindezideig senki nem publikált teljesen kielégítő szintű, átfogóbb jellegű paname-rikai munkát. A klasszikus északamerikai /J.F.Rippy, A. C. Wilgus, W.L. Schurz, Hubert Herring - H.M.Biley és mindenké-lett A.P. Nasatir/ vagy angol /R.A.Humfrey, George Pendle/ kézikönyvek egyszerű bevezetések, és nem tudnak felülkerekedni a nehézségeken, amikor magasabb szintű, informatív jellegű munkákra lenne szükség a fontos összefüggések megállapítására. A Vicens Vives által szerkesztett Historia economica y social de Espana y de América, mely olyan szerencsésen tárgyalt annyi ujkorai történeti témát, egyre gyengébbé válik, ahogy a legujabb korszakokhoz ér.

Figyelmet érdemel azonban néhány összehasonlító jellegű tanulmány napjaink történetéről. J.F. Normanno The Struggle for South America c. munkájában a nagyhatalmaknak a latiname-rikai piacokon való befolyásáért való vetélkedésével foglalkozik; olyan könyv ez, amelyről leszögezhetjük, hogy nem vált idejét-múlttá, különösen a feszültségek ideológiai kihatásai-nak tárgyalásában. J.F. Rippy a maga részéről két kötetbe gyűjtötte össze az összehasonlító történettudomány körébe tartozó

főbb tanulmányait. A Latin America and the Industrial Age /2. kiad. New York, 1947/ c. munkában főleg az északamerikai forrásokat aknáztta ki a gőzhajózással, vasúttal, a táviróval és az első gyáriparokkal kezdődő korszakra vonatkozóan; British Investments in Latin America 1822-1849/ Minnaopolis, University of Minnesota, 1959/ c. tanulmánya az angol tőke viszontagságaival foglalkozik. John J. Johnson könyve Political change in Latin America: the emergence of Middle Sectors /Stanford, 1958/ szinte kötelező olvasmánnyá lett, inkább a tárgy fontossága, mint a tárgyalás mélysége miatt. A XIX. század közepén elkezdődő politikai változás meglehetősen használható felvázolása után a szerző öt országot tesz vizsgálatá tárgyává: Uruguayt, Chilét, Argentínát, Braziliát, Mexikót. Az Uruguay-nak szentelt fejezet végén irt összefoglalása utal az egész munka irányára. "Ilyen körülmények között, és figyelembevéve azt az agitációs tevékenységet, melynek a néptömegek alá vannak vetve, a proletariátus hajlandóvá válhat annak a kifejezetten nacionalista természetű demagógiának befogadására, mely az államhatalom növekvő befolyását mint nemzeti csodaszert magasztalja. Ez a folyamat megzavarhatja a köztársaságnak az Egyesült Államokkal való szívélyes kapcsolatait, sulyosbitva ilymódon az ország problémáit, hiszen az USA kínálja a legjobb perspektívákat Uruguay megsegítésére, hogy legyőzhesse a gazdasági nehézségeket, melyekkel küszködik." Az Egyesült Államok politikai érdekeit szolgáló klasszikus latin-amerikai tanulmánynak tekinthető Edwin Lieuwen Arms and Politics in Latin America /New York 1960/ c. munkája. Ilyen természetű tanulmányokban sokszor találkozunk igazságos értékelésekkel is, mindazonáltal nem tudják elosztatni azt a kedvezőtlen benyomást, hogy nagyon kevésbé tájékozottak Latinamerika történetével kapcsolatban, amiből egyszerűsítő sémák, szemlémes, de tarthatatlan ötletek erednek.

Pedro C.M. Teichert Economic Policy, revolution and industrialisation in Latin America /University of Mississippi, 1959/ spanyol fordítás Mexikó, 1961/ c. kiadványában tanulmányorozatot ad közre néhány délamerikai állam XX. századi gazdaságtörténetével és gazdaságpolitikájával kapcsolatban. Említést érdemelnek az összefoglalásokat tartalmazó részek, azokból is főleg a XIX. századi előzményekre vonatkozóak. A közgazdász-tudós rutinos könnyedségével mutatja be anyagát, melyben a frissen hozzácsatolt statisztikai anyag is figyelemreméltó. Kevésbé elfogadható viszont - főleg Uruguay esetében - a majdnem mindig hivatalos forrásokból származó anyag felhasználásánál a kritikai mérlegelés hiánya. Ezek a dokumentumok, mivel szükségképpen hiányoznak belőlük azok az elemek, melyek segítségével bizonyos okok és következmények meghatározhatóak lennének, nem elegendőek a gazdaságpolitika helyes felméréséhez.

Az irodalomtörténet területén észlelhető fejlődés mellett /méltó előfutárja ennek Pedro Henriquez Urena, Las corrientes literarias en la América Hispana c. könyve/ a képzőművészeti, zenetörténeti munkák, nemkülönben az egyre szaporodó népművészeti tanulmányok, - amennyiben meghaladják a pusztá adatok

felsorolását és figyelembe veszik a tárgyalt jelenségek távolabbi környezetét is, - szintén az átalakulás stádiumában vannak afelé, hogy hozzásegítsenek Latinamerika társadalmi változásainak jobb megismeréséhez. Mellőzzük itt sok olyan munka felsorolását, melyek a közigazgatásfejlődés, a forradalmak, a caudillosok, a nemzetközi kapcsolatok terén és egyéb tárgyfeldolgozásánál nem lépik túl az esszék határát. Az összehasonlító történettudomány akkor válik csak értékké, ha forrásokra épül, nem kézikönyveken vagy másodkézből vett adatokon alapszik. Ezért helyesebb lesz most szűkebb területekre vonatkozó munkák vizsgálatára térni át.

Brazília története. - Lehetetlen a brazil történetirásról beszélni anélkül, hogy fel ne merüljön Gilberto Freyre neve. Jelenkori vonatkozású művein kívül kiadta Sobrados e mucambos /Sao Paulo, 1936; 2. kiad. Rio de Janeiro, 1951/ c. munkáját a XVIII. század végéről és a XIX. század első feléről, amikor Braziliában megdőlt a jobbágy- és rabszolgatartó-jellegű patriarchális rendszer és megindul az urbanizációs folyamat. A családi kapcsolatokban, a lakásviszonyokban, a fogyasztási szokásokban végbement változások mélyebb társadalmi átalakuláshoz és ahhoz a kulturális változáshoz fűződnek, melyet az európai befolyás erősödése jellemez. Fejtegetéseinek vezérfonala eléggé gyöngye, Ami azonban az olvasóra leginkább hat, az az író ékesszólása, amellyel hol egy képzeletbeli múzeum legkülönbözőbb tárgyait vetíti elé, hol végigvezet a mai Brazilián, hogy pontról-pontra magyarázza el összefüggéseit a múlttal. Ezért nem is tudjuk osztani mások ellenvetéseit, miszerint a szerző tulságosan sokat foglalkozik nyilvánvalóan aprólékos részletekkel. Ezeket nem elszigetelten sorakoztatja fel, hanem egy tágabb koncepció gondolatsorába kapcsolja bele, magyarázó elemként.

És ha már a tárgyak iránti érdeklődéséről van szó, tekintetbe kell vennünk azt is, hogy ez a fajta antropológiai archeológia szűkségképpen termelődik ki egy olyan korban, amelyben az ipari civilizáció következményeként újra felszínre kerül az ember és az általa készített tárgyak kapcsolatának problémája és amelyben már nem lehet stílusokat magyarázni a pusztán katalógusokba illő adatfelsorolások alapján.

G. Freyre az Ordem e progresso-ban a brazil társadalomban a XIX.sz. végén és a XX. elején végbement változásokat tárgyalja - felfogása szerint ez jelentette a patriarchális rendszerű, a jobbágyi munkaerőn nyugvó társadalom végleges felbomlásának korszakát. Elsőizben mutatkozik itt hajlandónak, hogy egy politikai eseményt /a császárság bukását/ a társadalmi változások szempontjából jelentősnek tekintsen és ezért kezd hozzá a 1889-ben létrejött köztársaság analiziséhez. Másik újszerű vonás, hogy munkáját egy rendkívül széleskörű közvéleménykutatás eredményeivel kíséri, egy több mint ezer, különböző körülmények között élő kortársnak kiadott kérdőív - analfabéták esetében személyes beszélgetés - alapján.

Ami összefoglalásait illeti, fel lehetne hívni G. Freyre

figyelmét bizonyos megközelítő általánosítások szükségességére, meg lehetne próbálni eloszlatni előítéletét a kvantitatív analízis segítségével elérhető eredmények iránt, rá lehetne mutatni a mult iránti előszeretete túlzott voltára és érdeklődés hiányára akkor, amikor azoknak a változásoknak újító hatását kellene mérlegelnie, melyek nagymértékben hozzájárultak a régi intézmények lerombolásához. De a könyvről felállított mérleg egészben véve nagymértékben pozitív és alkotó jellegével a brazil történettudomány legkiemelkedőbb munkájának tekinthető.

Gazdaságtörténettel nem nagyon foglalkoztak Braziliában. Roberto C. Simonsen /Historia economica do Brasil. São Paulo, 1937; A evolução industrial do Brasil, São Paulo, 1939/ egyike volt az elsőnek, akik szintéziseiket szervezett kutatásra alapozták. Őt követően Caio Prado adta közre a gyarmati korszakkal foglalkozó kitűnő könyvét, a Formação do Brasil contemporâneo-t /4.kiad. São Paulo, 1953./ Historia economica do Brasil /3.kiad. São Paulo, 1953/ c. tanulmánya kissé sematikus részben azért, mert bizonyos helyzetek elemzésénél túlságosan érezhető rajta a szerző marxista felfogása, másrészt, mert minden korszakot egyszerre akar felölelni. Nícia Vilela Luz Luta pela industrialização do Brasil /São Paulo, 1961/ c. művében a XIX. század elején kezdődő ipari fejlődésre vonatkozó kutatásait foglalja össze. - Az utóbbi idők legjelentősebb alakja: Celso Furtado, akiben a történelem iránti érdeklődést alapos közgazdász-képzettség kíséri. Lehet, hogy sok megállapítása idővel meghaladottá fog válni, mindenesetre azonban /különösen Formação economica do Brasil, Rio, 1959 c. művében/ az ország gazdasági fejlődésének legvilágosabb rajzát adja, gondosan számbavéve a legkülönbözőbb tényezők és a vidékenként eltérő helyzetek kölcsönhatásait. Jól ismerve az egyetemes gazdasági fejlődést, és különösen a többi volt rabszolgatársadalom gazdasági életét /a Középamerikai Szigetvilágot és az USA déli államait/, Fortadunak sikerült teljes képet adni a brazil gazdasági élet jelenségeiről egészen napjainkig és ezzel a latinamerikai gazdaságtörténet legvilágosabb, kézikönyvjellegű feldolgozását nyújtani. Akik meg akarják ismerni mélyebben szántó és alaposabb tanulmányait, olvassák el Északkelet Brazília történetéről írt munkáit, melyekben élénk elbeszélőkészségével világítja meg minden probléma mélyét, anélkül hogy a társadalmi vonatkozásokat szem elől tévesztené.

Két fiatal brazil szociológus - Fernando H. Cardoso a Capitalismo e escravidão no Brasil meridional /São Paulo, 1962/ és Octavio Ianni az As metamorfoses do escravo /São Paulo, 1962/ c. kötetekben - a módszeres és közvetlen kutatások előnyeit mutatják be olyan problémák feldolgozásánál, melyek egyaránt érdeklik a történészeket, közgazdászokat és szociológusokat. Féltun áll a történelem és a politikai tudomány között Hélio Jaguaribe az O nacionalismo na atualidade brasileira /Rio, 1959/ és a Desenvolvimiento economico e desenvolvimiento politico /Rio, 1962/ c. munkákkal. Jaguaribe egyik legtipikusabb képviselője annak a magas színvonalnak, ahova Brazília, Latinamerika többi részével ellentétben, a politikai tudományok terén eljutott; hatása a történeti kutatások vonalán is

érezhető lesz. Megemlítendő még néhány, nem kifejezetten történetész-szemszögből irt francia munka: Pierre Monbeig, Pionniers et planteurs de São Paulo /Paris, 1952/ c. tanulmányában a kávétermelő gyarmatok eredetéről és fejlődéséről nyújt bőséges adatokat, Charles Morazé könyve, Les trois âges du Brésil /Paris, 1954/ a választási szociológia és a politikai és társadalomtörténet kutatása terén jelent nagy előrehaladást; Jacques Lambert Os dois Brasis /Rio, 1959/ c. könyvében szélesen fejtegeti az egy országon belüli társadalmi kettősség tételét.

Kétségtelenül Brazília az a latinamerikai ország, amelyben a legélénkebb az érdeklődés a saját mult iránt; sokan a kulturális érettség szimptomáját látják ebben és annak jelét, hogy az elit-társadalom már felül tudott kerekedni a tulságosan europaizált voltából eredő nehézségeken.

Mexikóról szóló tanulmányok. - Mexikóban is nagy fellendülés mutatkozik a történettudományi munkák terén, de talán, Braziliával szemben, - a mexikói forradalom és ennek az országnak közigazgatási szerkezetére gyakorolt hatása következtében - a politikátörténet itt inkább tulsulyra jutott. Első helyen kell említenünk a Mexikó városában alapított Seminario di storia moderna-t, Daniel Cosío Villegas vezetése alatt. Célja az volt, hogy feldolgozza a forradalom előtti Mexikó politikai, gazdasági- és társadalomtörténetét /1867-1910/; az első öt kötet meg is jelent már, számtalan kiegészítő tanulmány és folyóirat cikk mellett. Cosío a sorozat első kötetében ismerteti munkamenetét, mellyel a kutatókat megszervezte és munkájukat irányította. Ahelyett, hogy előzetes kutatási hipotíziseket állítanának fel, egyenesen nekilátnak a forrásanyag feltárásának, főleg az elsődleges adatoknak tulajdonítva jelentőséget, de aprólékos gondossággal dolgozva fel minden egyéb rendelkezésükre álló anyagot is. Lehet, hogy ez a módszer nagyon költséges és komplikált. Viszont tudjuk azt is, hogy hiába vannak önmagukban hathatós, jó módszerek, ha nincsenek megfelelő személyek, akik alkalmazni tudják azokat, és ilyen vonatkozásban állíthatjuk, hogy Daniel Cosío Villegas személye garanciát jelent a munka eredményességének biztosítására.

1957-ben alakult egy másik szeminárium, hogy összeállítsa a következő korszak forrásait és bibliográfiáját; első kiadványuk a Fuentes de historia contemporánea de México, 1911-1950 volt Luis Gonzáles szerkesztésében. A "Colegio de México" ahol ez a két szeminárium helyet kapott, kiadja ezenkívül a "Revista Histórica Mexicana" c., háromhavonként megjelenő anyagban elég gazdag folyóiratot; és most van megjelenőben két kitűnő statisztikátörténeti munka, Moises Gonzáles-től az Estadísticas sociales del Porfiriato, és Fernando Rosens és Luis Cossío Silva-tól az Estadísticas del comercio exterior durante el Porfiriato.

A mai mexikói történeti irodalom másik kiemelkedő egyénisége Jesus Silva Herzog, a "Cuadernos Americanos" szerkesztője, mely latinamerikai tematikában egyik leggazdagabb folyóirat.

Fontosabb tanulmányai között említhetjük az El agrarismo mexicano y la reforma agraria /Mexikó, 1959/ és a Breve historia de la revolución mexicana /Mexikó, 1960/ c. műveket.

Északamerikai tudósok is széles körben foglalkoztak Mexikóval. Agrárvonalon szinte klasszikussá vált már Eyler N. Simpson könyve, The ejido. Mexico's way out, továbbá N.L. Whetten Rural Mexico-ja. Más területeket tesz vizsgálatára tárgyává Stanford A. Mosk, Industrial Revolution in Mexico /University of California Press, 1950/ c. művében; érdeklődését inkább a Mexikó és az Egyesült Államok közötti kapcsolatok foglalkoztatják, a forradalmat kirobbantó politikai feszültségek, és a forradalom által kialakított új társadalmi struktúra és nemzeti kapitalizmus sajátosságai.

Érthető, hogy a diadalra jutott forradalom intézményes sulya a visszamenő utolsó 50 év vonatkozásában tulságosan is meghatározza a mexikói történettudományi munkák nagyrésznének irányzatát. Ennek ellenére időről-időre igen hasznos tanulmányok olvashatók egyéb tárgyakról is, főleg az "El trimestre económico" hasábjain, amely a latin-amerikai gazdaságtörténeti cikkek legjobb gyűjteménye, valamint a "Revista mexicana de sociologia"-ban.

A Rio de la Plata vidéke. - A nemzeti korszakra vonatkozó argentin történetírás, akadémikus megnyilvánulási formáiban, de egyéb vonatkozásaiban is nagyon megsínylette a függetlenséggel foglalkozó témák túlradását. Ez ellen az irányzat ellen indult meg bizonyos ideje a bőséges vitairódalom, anélkül azonban, hogy sikerült volna megoldani a nagyobb jelentőségű problémákat. Az első gazdaságtörténeti munkák Alejandro Bunge tanulmányai. Korai előretörést jelent a statisztikátörténet felé Juan Alvarez munkássága, aki Estudio sobre las guerras civiles argentinas c. munkájában a különböző vidékek érdekelentéteivel foglalkozik és összefüggéseket állapít meg a gazdasági konjunktura és a polgárháborúk között.

Ricardo M. Ortiz Historia económica argentina-jában Buenos Aires, 1955/ jó összefoglalást ad az 1850-1930 közötti korszakról, elhagyva a régi eljárást, amely a törvényhatósági változásokból és a kormány akcióiból vezette le a gazdasági fejlődés folyamatát. Ahogy más esetekben, itt is, Ricardo Ortiz gazdaságtörténeti érdeklődése marxista beállítottságából ered: mindez nem meglepő, ismerve, hogy az akadémiai körökben mennyire kevés támogatást kapnak a gazdaságtörténeti tanulmányok. Másokkal ellentétben Ortiz munkájában túlhaladta az esszé-szintű értekezés jellegét és tanulmányai, bár kissé elavultak már, kétségtelenül értékes hozzájárulást jelentenek.

Különleges esetnek tekinthető José Luis Romero-é, akinek munkásságában a jól feldolgozott európai témák sorozatos felvonultatása nem gátolta sem a helyi vonatkozású problémák elemzés feldolgozását /pl. a kivándorlások lerakódásaiból létrejött társadalom elemzése/, sem azt, hogy értékes és tartós segítséget nyújtson tanítványainak és az amerikai történelemmel

foglalkozó más tudósoknak, a tradicionális történetírás megszokott célkitűzéseinél sokkal tágabb perspektívájával.

Sergio Bagú, a gyarmati korszakkal foglalkozó, összehasonlító módszerű kiadványai után az argentin történelemnek szentelte magát, kutatásait az argentin társadalmi rétegeződés történelmi előzményeire irányítva; eredményeiből, cikkeik formájában, fontos részeket adott már közre, Tullio Halperin Donghi, aki inaséveit először Luis Romero, majd Fernand Braudel oldalán töltötte, a XIX. század gazdaság- és társadalomtörténetével foglalkozott. /El Rio de la Plata el comenzar el siglo XIX. Buenos Aires, 1961/; Horacio Giberti, Historia económica de la ganaderia argentina /Buenos Aires, 1954/ és Adolfo Dorman, Historia de la industria argentina és Evolución industrial argentina c. munkái sajátos tipust jelentenek a gazdasági élet egy-egy ágának technológiai feldolgozásával. Ujabban Aldo Ferrer kísérelte meg, hogy braziliai útján elindulva, ugyanezt argentin vonatkozásban elvégezze /La economia argentina. Mexico, 1963./, ismeretanyaga azonban elégtelen, pontatlan és egyoldalú.

Az argentin történetírás szempontjai legtöbbször a legszorosabban függenek a politikai hatalmakkal való kapcsolataitól, és már csak azért is, szinte sohasem sikerült túlhaladnia a hivatalos követelményeken a kutatásra kitűzött problémák megválasztásánál. A gazdaságtörténet és a szociológiai kutatások fellendülésével mégiscsak szükségessé vált mélyebb történeti ismeretek megszerzése és haladásként könyvelhető már el az új intézmény, a "Consejo de Investigaciones Cientificas" részéről adott korlátozott kutatási segély; a Buenos Aires-i egyetem szociológiai intézete és társadalomtörténeti tanszéke által közösen kezdeményezett kutatómunka /a Rockefeller-alap támogatásával/ a tömeges kivándorlások hatásáról a Rio de la Plata társadalmára; valamint a történészek, szociológusok és antropológusok kísérleti bekapcsolódása a Litoral egyetem által indított Valle de Santa Maria-i táj kutatásaiba.

Külföldi tudósok tollából kimagasló tanulmányok kerültek ki Argentínára vonatkozóan. Miron Burgin The economic aspects of Argentine federalism. 1820-1852 /Harvard University Press, 1946/ c. munkájában a caudilloknak a központi hatalom egyeduralmi törekvéseivel szemben tanúsított ellenállását dolgozza fel társadalmi-gazdaságtörténeti vonatkozásban. Forrásfelhasználása, értékelései messze felülmulják az e korszak történeteinek megszokott színvonalát.

Meglepő munka az angol H.S. Ferns professzor könyve, a Britain and Argentina in the Nineteenth Century /Oxford, Clarendon Press 1960/. A szerző kitűnően hasznosította az angol levéltárakban található forrásanyagot az angol tőkebefektetések hatásai és helyi alakulásai feldolgozásában. Tanulmányán keresztül világossá válik, mi volt a szerepe a külföldi tőkeérdekeknek és az argentin kormányköröknek a liberalizmus zászlaja alatt a gazdasági élet eltorzításában és a jövedelmek igazságtalan elosztásában.

Másik említésre érdemes tanulmány Thomas F. Mc.Gann Argentina, the United States and Inter-American System. 1880-1914 /Harvard University Press, 1957/ c. munkája. Mc Gann kitűnő módszerrel értékesíti összegyűjtött anyagát, dinamikus ábrázolást adva az un. 800-as generációról, terjeszkedésének teljében, az Angliától való függés idején.

Uruguay történetét is szívesen dolgozzák fel látványosabb vonatkozásaiban az idegen történészek. John Street az Artigas and the emancipation of the Uruguay /Cambridge University Press, 1959/c. tanulmányában a korszak legteljesebb képét adja. - Két kutató, egy amerikai és egy svéd egyszerre fogott hozzá Batlle y Ordóñez kormánya és pártja tanulmányozásához; a kettjük Uruguay-i találkozása során megegyezés jött létre az anyag kettéosztására; az első kiadvány, az északamerikai Milton Vanger könyve, José Batlle y Ordóñez, the creator of his time, 1902-1907 /Harvard University Press, 1963/ különösen jó felkészültségéről tanuskodó munka; célja, hogy eloszlassa azt az elterjedt közhelyet Batlle hatalomrajutásáról, mintha az az új társadalmi osztályok nyomásának eredménye lenne.- Kevésbé alapos, de jóval mutatósabb Linda G. Göran tanulmánya, az Uruguay's new path. A study in politics during the first Colegiado, 1919-1933 /Stockholm, 1962./

Ami a belföldi termést illeti, a legjobb tanulmány /Juan E. Pivel Devoto, Raíces coloniales de la revolución oriental de 1811, 2. kiad. Montevideo, 1957/ a korszerű irányzat felé törekszik, ami azonban nagyszámu egyéb munkáiban, sem tanítványai munkásságában nem tükröződik eléggé. Az Uruguay-i történetírást is leterheli a függetlenségi harc korszaka felé irányuló egyoldalú érdeklődés, amely a hivatalos kultusszal övezett Artigas, eme érdekes népi caudillo alakjának és korának pozitív elemzését eredményezte, de nem vezet tovább gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások felé.

Kuba és a Karaibi tenger. - Ennek az "Északamerikai Földközi Tengerre" alakuló területnek alapos tanulmányozása rendkívül fontos, ha meg akarjuk érteni a kubai forradalom kirobantásának eredetét és annak a faji és kulturális keveredésnek a sajátosságait, mely a Karaib szigeteken létrejött. Csak a nagyon összetett társadalmi fejlődés alapos kutatásán keresztül kaphatunk magyarázatot olyan festők feltűnésére, mint amilyen Wilfredo Lam, olyan írókéra, mint Aimé Césaire vagy olyan irányzatokéra, mint amilyen pl. Frantz Fanoné, akinek politikai tételeit lehet vitatni, de nem lehet érdektelenséget tanúsítani az egyéniséget kialakító kulturális körülményekkel és a munkáiban felsorakoztatott bizonyítékok súlyával szemben.

Az új kubai történetírás 1920-tól kezdődik, Ramiro Guerra y Sánchez munkái megjelenésével. 1927-ben jelent meg az Azúcar y población en las Antillas, mely a nagy cukorültetvények társadalmi vonatkozásait elemzi. Fernando Ortiz, a Contrapunteo cubano del azúcar y el tabaco /Havanna, 1940/ c. munkájában e két, egymástól annyira eltérő termelési ág, a cukor és dohány termelésének társadalmi következményeiről kialakított elméle-

tét, a "transzkulturáció" koncepcióját fejti ki, mellyel a társadalmi hatást és átalakulást igyekszik magyarázni. Etnográfus és egyben történész lévén, módjában állott a következő években olyan intenzív munkásságot kifejteni, amelyben néphit, táncok, zenei vontkozások is bőséges tárgyalásra kerülnek. Módszerének hibrid volta és előadásmódjának könnyedsége miatt Gilberto Freyre-hez hasonlíthatjuk. Témáinak egyrésze később Alfred Métraux, Claude Lévi-Strauss és Michel Leiris kutatásaiba és tudományos feldolgozáiba került át.- 1944-ben jelent meg Havannában H.E. Friedlaneder Historia económica de Cuba c. munkája. A német neveltetésű szerző a náciizmus idején kivándorlásra kényszerült. Kubai tartzkodása idején eljutott a magán- és közlevéltárakba, ahol a XIX. század végéig terjedő kutatásokat folytatott a gyarmati gazdaságra vonatkozóan. Könyve felületes kutatási módra vall, nem is egységes, de nagyon értékes utbaigazításul szolgálhat annak, aki tovább akar kutatni.

Az északamerikai Roland T. Ely nemrégiben adta ki Quando reinaba Su Majestad el azucar /Estudio histórico sociológico de una tragedia latino-americana: el monocultivo en Cuba/ című, jól illusztrált, vaskos kötetét régebbi és újabb tanulmányai-ból. Érdeklődése inkább a kereskedelem és a termelés történetére vonatkozó kutatásoknak szól/ amelyeket északamerikai és kubai levéltárakban folytatott/, mint általában a gazdaságtörténetnek vagy éppen az összefoglaló értékeléseknek.

Az Egyesült Államok gazdasági érdekeiből fakadó külpolitika sok polemikus jellegű munkát hívott életre. Azok közt, amelyek említést érdemelnek, a legértékesebb egy sorozat. Az American Fund for Public Service támogatásával Harry Elmer Barnes irányítása alatt 1927 és 1935 közt számos kötete jelent meg: Leland H. Jenks, Our Cuba colony; M.N. Knight, The Americans in Santo Domingo; Scott Nearing és Joseph Freeman, Dollar Diplomacy. A study in American imperialism; Robert W. Dunn, American foreign investments; Ch.D. Kepner és J.H. Soothill, The banana Empire, a case study in economic imperialism; Margaret Alexander Marsh, The bankers in Bolivia. A study in American foreign investments.- Könnyen lehet, hogy a tanulmányoknak ez a tömege összefüggésben van az Egyesült Államok külpolitikájának revizionista klímájával, mely a Roosevelt-korszakhoz hasonló jószomszédi viszony eljövételét próbálja előkészíteni; Északamerika népe intellektuális egészségének jeléül tekinthető, hogy saját köréből termelődnek ki a legjobb kritikai szellemű tanulmányok saját belső bajaikról és érdekeik külföldi vetületeiről. - Tökéletesen ellenkező irányzatot mutat Stacy May és Galo Plaza műve, La United Fruit Company en América Latina - ez a könyv egy darabja annak a tanulmány-sorozatnak, mely a National Planning Association gondozásában az USA-vállalkozások külföldi működését dolgozza fel és többek között a "Sears Roebuck de México S.A.", a perui "Casa Grace", és a venezuelai "Creole" petróleumtársaságról szól.

Venezuelával kapcsolatos reprezentatív tanulmányként említhetjük George S. Wise, Caudillo, a portrait of Antonio

Guzmán Blanco /Columbia University Press, 1951/ c. könyvét és Edwin Lieuwer Petroleum in Venezuela: a history /University of California Press, 1954/ c. munkáját, a helyi tanulmányok között pedig Mariano Picón Salas követét: Los días de Cipriano Castro, Historia venezolana del 1900 /Caracas, 1953/. Az új nemzedék felfogására példa Germán Carrera Damas Historia de la historiografía venezolana /Caracas, 1961/ c. műve, melynek bevezető lapjain az ország történettudományának hagyományos bajairól rajzolt kép sok más spanyolamerikai országokra is tökéletesen alkalmazható.

Columbiát illetően Vernon Lee Fluharty, Dance of the Millions. Military Rule and the Social Revolution in Columbia. 1930-1956 c. munkája sok vitát keltett, de valamennyire is színvonalas helyi történettudományi terméket nem tudunk helyébe megjelölni. Ugyanez áll Középamerikára is. Ezzel szemben érdekesebbek a szociológiai tanulmányok; többek között Orlando Fals Borda, Campeones de los Andes /1961/ és - ugyanattól a szerzőtől, M.G. Guzmán-nal és E. Umana Lima-val együtt: La violencia en Columbia. Estudio de un proceso social c. kötetek, leíró elemekkel és az agrárvidékeken végbement sulyos rablógazdálkodás néhány előzményének bemutatásával.

Nagyon hasznos Vera Rubin, Caribbean Studies: a Symposium /2.kiad. University of Washington Press, Seattle, 1960/ c. publikációja és az Unión Panamericana kiadásában megjelent Sistema de plantaciones en el Nuevo Mundo /Washington, 1960/.

Chile és a Csendes Óceán partvidéke. - Chile javára szól, hogy szinte bölcsője a jól megszolgált nemzetközi hírnévnek örvendő történészeknek és egész hadserege van már a gyarmati korszakkal foglalkozó kutatókból, akik, Alvaro Jura-val és Rolando Mellafe-val az élükön a kutatók megújításában irányító centrumot igyekeznek kialakítani - ugyanez nem mondható azonban el a jelen korszakkal foglalkozó történettudományra.

Anibal Pinto e közösségen kívül írta meg könyvét, a Chile: un caso de desarrollo frustrado-t /Santiago, 1958/, pontos elemzést adva a chilei gazdasági fejlődésről a XIX. század elejétől kezdve, megvilágítva a "külföld felé irányuló törekvés" negatív elemeit, mely állandósítja a bizonytalanságot és a függő helyzetet. Hasonlóképpen meg kellene vizsgálni, mi észlelhető ilyen viszonylatban Latinamerika többi országaiban. Pinto az ipari kapitalizmus következményeit is feldolgozta Latinamerikára vonatkoztatva, módszertanilag kitűnően megalapozott cikkében: Los modelos del subdesarrollo: il impacto del capitalismo en la América Latina /"Revista de la Universidad de Buenos Aires", 1961 jan.-márc.

Pánamerikai szemléletet tükröz Lulio César Jobet, Ensayo critico del desarrollo económico y social de Chile /Santiago, 1955/ c. munkája, melyben a hatalmon lévő társadalmi osztályok magatartását vizsgálja. Kitűnő forrásfelhasználása miatt említésreméltó Hernán Ramírez Necochea, Balmaceda y la contrarrevolución de 1891 /Santiago, 1958/ c. könyve, mely kiegészíti,

rendezi és az angol és spanyol levéltárak forrásanyagával is alátámasztja már előzőleg összegyűjtött adatait és kialakított szempontjait. Későbbi könyvében, a Historia del imperialismo en Chile-ben /Santiago, 1960/ Hernan Ramirez veszt valamit az előző munkájában tükröződő alaposságából. Az imperializmus történeti feldolgozása fontos tárgy, de nem járhat megfelelő eredménnyel, ha a forrásokra való támaszkodás, és a történelmi tények sokféle megnyilvánulási formájának figyelembevétele helyett antiimperialista vádbeszédeket mandanak el. Ilyenkor nem különböztethető már meg világosan, mi az igaz és mi a hamis, sem a fontos dolgok nem válnak el a másodlagosan fontosaktól. Bizonyos, hogy mindez nem teszi teljesen érdektelenné Ramirez munkáját, de szerintünk sokkal értékesebb lehetne, ha alaposabb kutatásokat folytatott volna, az előre nem látott iránti több érdeklődéssel írta volna meg könyvét és kevésbé tartotta volna magát tulságosan merevre szabott koncepciójához.

Egy északamerikai történész, Watt Stewart megírta Henry Meiggs, a yankee Pizarro történetét /Durham, Duke University Press, 1946/. Jó életrajz, középpontjában a XIX. századi külföldi üzletember pénzügyi, kaladjaival. Említésreméltó munkát írt egyébként a Csendes Óceán vidéke kínai munkásairól is: Chinese bondage in Peru. A history of the Chinese coolie in Peru. 1849-1874 /Durham, Duke University Press, 1951/. Ricard Donoso és Guillermo Felio Cruz Chilében és Jorge Bosadre Peruban olyan történetírókat képviselnek, mely módszereiben semmi újat nem hozott; érdeklődésüket a hagyományos politikai történetírás szempontjai irányítják.

A Commissione Economica per l'America Latina és a fejlődés kérdése. - A Latinamerikai Gazdasági Bizottságot, ezt az Egyesült Nemzetektől függő szervet 1948-ban alapították. Intenzív munkássága, technikus munkatársai mély közösségi szellemet tükrözi és egyedülálló állhatatosságot a segítő szándékban, mellyel a gazdasági fejlődés problémáit tanulmányozzák és melyről Paul Prebisch számol be El desarrollo economico de la America Latina y sus principales problemas c. összefoglalásában. /E/CN, 12/89, 1949 május./ Bírálja a nemzetközi munkamegosztás hagyományos koncepcióját és rávilágít az ipari centrumok és a periférikus vidékek közötti különbségekre. A CEPAL által összeállított statisztikai kimutatások szerint a nyersanyagtermelő országok és az ipari országok közötti árucseréforgalom feltételül 1870 és 1930 között az előbbieket fokozódó hátrányára alakultak. A CEPAL adatai, noha megegyeznek H. W. Singer és más tudósok eredményeivel, első pillanattól kezdve vita tárgyai voltak - de a fejlődésben elmaradt területek és az ipari területek közötti növekvő szintkülönbség egyre inkább nyilvánvalóvá vált. Hogy ennek következményeit kiküszöbölje és a gazdasági fejlődést előmozdítsa, a CEPAL széleskörű kutatásokhoz fogott az egyedi esetek tanulmányozására, hogy az ebből leszűrt eredményeket már számításba vehessék a következő tervezéseknél, és hogy ezzel is bebizonyítsa, mennyire sürgős lenne a helyi piacok egységesítése. Megjegyzendő, hogy bár a CEPAL által vezetett kutatások nagyrésze dinamikus képet ad a jelenségekről, ezek szinte sohasem nyulnak hátrább a XX. század elejénél; mindez arra vall, hogy egyrészt a már elérhető

statisztikai adatokat akarják mielőbb hasznosítani, másrészt kevésbé hisznek abban, hogy statisztikai érvényű gazdasági kutatásokat lehessen folytatni a XIX. századra vagy a megelőző korszakra vonatkozólag. Mindenesetre nem gondolnak a modern történeti módszerek alkalmazásának lehetőségére, s ami még rosszabb, elutasítva egy szélesebb perspektívát, megelégednek azzal, hogy e néhány munka eredményeit hasznosítsák. Megemlíthetjük itt pl., hogy az agrárstruktúrák merevségével és általában minden, a föld tulajdonjogával kapcsolatos problémáinak távolabbi eredetét kellene kutatni. Ugyanez mondható általában a latinamerikai állami tevékenységgel kapcsolatban is, amelyről – éppen az előzmények alapján – feltételezhető, hogy döntő átalakítások nélkül nem alkalmas arra, hogy betöltse azt az irányító és ujtásra ihlető szerepet, melyet a CEPAL szán neki tervezési javaslataiban.

A CEPAL utolsó ülése alkalmával /Mar del Platában, 1963 májusában/ egyéb fontos témák mellett két beszámolót terjesztettek elő, egyiket a gazdasági, másikat a társadalmi fejlődésről a háború utáni időszakban. E két beszámolóban, valamint Medina Echavarria és Raul Prebisch munkáiban /ez utóbbitól: Hacia una dinámica del desarrollo latino-americano; a Fondo de Cultura Económica, Mexico, 1963 kiadása/ olyan kitűnő anyag van összegyűjtve, hogy ennek alapján történészek, közgazdászok és szociológusok együtt alakíthatják ki, részben megbeszélések alapján, a folytatandó kutatásokkal kapcsolatos közös problematikájukat.

Más, hasonlóan érdekes kiadányok is jelentek meg a gazdasági fejlődéssel kapcsolatban. Említésreméltó ezek között Bert F. Moselitz, Economic Growth in Latin America /Contribution to the First International Conference of Economic History, Stockholm, 1960/ c. munkája, – akár egyetért vele az ember, akár nem, – mert munkaprogramot fektet fel benne. Elemzi Latin-amerika gazdasági visszamaradottságának okait, hogy megmagyarázza egyrészt a Mexikó és Brazília, másrészt az Argentina és Chile közötti fejlődési különbséget; vizsgálata tárgyává teszi a "régi" és "új" középosztály egymástól eltérő magatartását és az államhatalom különböző szerepét az egyes esetekben.

Albert O. Hirschmann fejtegetései a fejlődés fogalmának történetéről /a "Twentieth Century Fund" kiadásában megjelenő Latin American Issues 1961-es füzetében/ felhívják a figyelmet, mennyire fontosak ezen a területen is a kimerítőbb és alaposabb kutatások. Ami Braziliát illeti, A. L. Machado Neto előfutárnak tekinthető As ideologias e o desenvolvimento c. munkájával /a Desenvolvimento. Problemas e soluções, Bahia, 1960 kötetben/. Nem kevésbé szuggesztív jellegű az UNESCO legújabb kiadványa, az Aspectos sociales del desarrollo económico en América Latina /I-1962/, – akár ahol a történeti kutatás legfontosabb területeit határozza meg, akár, amikor direkt és indirekt módszerekkel ismételten bebizonyítja, mennyire nélkülözhetetlen a történettudomány a vizsgálandó problémák legnagyobb részének elemzésénél.

Végezetül Debis Lambert munkája, Les inflations sudaméricaines. Inflation de sous-développement et inflation de croissance /Paris, 1959/ jó adalék a latin-amerikai gazdasági élet legfontosabb jellegzetességeinek tanulmányozásához; támaszkodni lehet rá a megújult történetírás problémái között az elsőbbségi sorrend megállapításánál.

Részletek Gustavo Beyhaut cikkből;
megjelent a Rivista Storica Italiana
1964. évfolyamának I. számában.

Ausztria-Magyarország, az európai integráció "modellje"

A történeti irodalom jelentős figyelmet szentel annak az igen fontos és meglehetősen bonyolult problémának, amelyet Ausztria-Magyarországnak a Habsburg birodalom fennállásának különböző szakaszaiban Európában játszott szerepe jelent. Jóllehet a marxista történetírás bizonyos késedelemmel látott hozzá ennek a kérdéskomplexumnak széleskörű kidolgozásához, ennek ellenére a marxista történészeknek már sikerült jelentős eredményekre jutniuk. Erről tanuskodik, többek között, az az elismerés, amely a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, által 1964. májusában Budapesten megrendezett, s "Az Osztrák-Magyar Monarchia problémái, 1900-1918" kérdéscsoporttal foglalkozó nemzetközi konferencia eredményeiről a sajtóban megnyilvánult. 1/ A történeti irodalom szerves részeivé váltak magyar, cseh-szlovák, jugoszláv történészek munkái, az ismert osztrák marxista történész, Herbert Steiner 2/ és mások művei. Ausztria-Magyarország történetével kapcsolatosan egy sor új munka jelent meg a szovjet történetírásban is. 3/ Nagy helyet foglal el Ausztria-Magyarország a különböző évkönyvekben, amelyeket a Szovjet Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézete ad ki.

Az utóbbi évek során a szocialista országok történészei nek körében fokozódott az érdeklődés a nyugat-német történetírás átfogó névvel "Süd-Ostforschung"-nak nevezett speciális irányzata iránt. E terminus jelöli a Balkán-félszigetet lakó, valamint a Habsburg Monarchia romjain 1918. őszén keletkezett államokat alkotó népek történetének, irodalmának, kulturájának, gazdasági életének és nyelvének tanulmányozását. Miként az Ostforschungot, úgy ezt az ágazatát sem szabad önálló tudomány ágnak tekinteni, mivel csupán a kutatás földrajzi határai azonosak. Tulajdonképpen tehát Dél-Kelet-Európa széles értelemben vett tanulmányozásáról van szó, azaz a Balkán és azon területek tanulmányozásáról, amelyek annakidején Ausztria-Magyarországot képezték.

Az utóbbi évek során Nyugat-Németországban észrevehetően megnőtt a "dél-keleti irányzattal" foglalkozó könyvek és cikkek száma. Szembetűnő, hogy az esetek többségében a művek szerzői dicshimnuszokat zengenek a dunai monarchiáról és annak uralkodóiról, különösen Ferencz Józsefről. Az európai integráció eszméjétől áthatott nyugat-német történetírók az integráció előfutárát keresgélik a történeti multban. Figyelmüket magárvonja a soknemzetiségű Habsburg Monarchia, amelyet kövésre méltónak találnak az integrált népek önkéntes egyesülése tekintetében. Természetesen az ilyen jellegű történet-modernizálás eleve kudarcra van ítélve, mint minden olyan modernizációs törekvés, amely az emberiség sokrétű történetét az eleve elfogadott koncepciók Procrustes-ágyába akarja préselni. A

Süd-Ostforschung-gal foglalkozó nyugatnémet szerzőkön nem se-
githet sem a tények ismerete, sem a külső csillogás, sem a ha-
talmas tudományos apparátus. A történettudomány kegyetlenül
bosszút áll mindazon történetírókon, akik tudományos felké-
szültségüket a burzsoá politika muló fuvallatai szolgálatába
állítják, mert ezek éppen olyan gyorsan elmúlnak, mint ahogy
keletkeztek. Ami a nyugati és a nyugat-német történetírást ille-
leti, egy napjainkban aligha szükséges bizonyítani, hogy Nyu-
gat-Németország valamennyi ma élő történetíróját nem lehet
egyetlen reakciós tömegként ábrázolni. A nyugat-német törté-
netírók - éppen úgy, mint az egész nyugat-német értelmiség
körében állandó differenciálódás megy végbe, habár ez a folya-
mat meglehetősen lassú. Erről a folyamatról tanusodik pl. az
az érdekes tény, hogy egy stuttgarti kiadó a közelmúltban be-
fejezte Marx összes műveinek hatkötetes kiadását, beleértve a
"Tőke"-t is. Az olyan, a marxizmustól távol álló nyugat-német
szociológus, mint Iring Fetscher a kiadvánnyal kapcsolatos
recenziójában így írt "Ez a kiváló kézikönyv a társadalom-tu-
dományok területén elengedhetetlen⁵/minden kezdő történész és
minden tudományos dolgozó számára.

Természetesen Marx műveinek olvasásától még hosszú az ut-
tanításának megértéséig, s ennek oka többek között - a fa-
sizmus öröksége. A weimari időszakban számos német polgári
történész igen érdekes műveket alkotott, függetlenül attól,
hogy a művek értékéből sokat levont a pangermanizmus eszméje,
az a törekvés, hogy bebizonyítsák a német kultúra fölényét,
megkíséreljék igazolni a német imperialista politikusok és
diplomaták tevékenységét a Balkánon, stb. A német történetu-
domány pusztulását hozó hitlerizmus a Dél-Kelet-Európa-kuta-
tást a náciizmus politikai eszközévé tette. Az európai népek
önállóságát tüzzel-vassal irtó, a nacionalizmust és a soviniz-
must a faji őrültségig fokozó hitleristák ugyancsak nyilatkoz-
tak a nacionalizmus káros voltáról s a kis népeknek a hitleri
imperializmus égisze alatt történő egyesüléséről. Ausztria
megszállása után Bécsben megjelenő hitlerista hetilap, a "Süd-
ost Echo" a háború kellős közepén arról írt, hogy a "naciona-
lizmus eszmei győzelme" széttrökte az osztrák-magyar monarchiát,
"Számos új, köztük sok igen apró nemzeti állam keletkezett,
amelyek az általános tendenciának megfelelően minden erejükkel
arra törekedtek, hogy elősegítsék Európa elaprózódását s min-
den áron gazdasági autarkiaira törekedtek. Természetesen ezek
közül számos országnak nehéz most folytatnia ezt a tevékenység-
t, mivel az elmúlt husz esztendő megrázón bebizonyította
azt, hogy a jövőben a kis államok még kevésbé létezhetnek
olyanokként, amilyenek 1919-ben voltak. Saját érdekükben fel-
kell áldozniuk még saját szuverénitásuk egy részét is az euró-
pai közösség megteremtése érdekében."6/E szavakban nyert megfo-
galmazást annak alapvető tartalma, amit a fasiszták a Süd-Ost-
forschung alatt értettek.

A fasiszta diktatura éveiben Németországban speciális
intézmények alakultak, amelyek a Süd-Ostforschungot a dél-ke-
let-Európa elleni náci agresszió előkészítésére és végrehajtá-
sára, valamint a német imperializmus eszmei képviselőinek ne-
velésére és oktatására kívántak felhasználni. E célból a Mün-

chenben már 1930 óta fennálló Süd-Ost-Institutot átszervezték, 1935-ben a Német Tudományos Akadémia keretében dél-keleti bizottság alakult, 1936-ban Lipcsében létrejött a Dél-kelet-európai Intézet s végül 1941-ben a régi boroszlói Kelet-európai Intézet mellett speciális osztályok alakultak Magyarország, Románia, Jugoszlávia és Bulgária tanulmányozására.

A fasiszta Németország leverése után Lipcse és Boroszló a nyugat-német revansisták legnagyobb elkeseredésére határainkon túlra került, aminek következtében széthullt és megbénult a dél-keleti intézetek korábbi rendszere. E rendszer új, nyugat-német alapon csupán az 50-es évek elején kezdett ujjaéledni. 1951-ben ismét megkezdte működését a müncheni Intézet, melynek igazgatójául F. Valjacev nyert kinevezést. 1952-ben Münchenben megalakult a Dél-kelet-európai Társaság, élén V. Gülich-hel és F. Valjavec-cel. Kettőjük halálát követően, 1960-ban R. Vogel lett a társaság elnöke. A Dél-kelet-európai Társaság távolról sem tudományos egyesület. Jellegeről elképzelést nyújthat már azon pusztá tény is, hogy alelnöke olyan revansista, mint V. Jaksch. A társaság hivatalos jellegét, mint a nyugat-német kormány külpolitikai érdekeit közvetítő szervezetét nyíltan elismerik a társaság hivatalos dokumentumai.7./

A Dél-kelet-európai Társaság, valamint a müncheni Intézet által publikált monográfiák és cikkek között nagy számban akadnak olyan művek, amelyeknek semmi köze a tudományhoz, s azokat csupán a szerzőknek a szocializmus és általában a szocialista országok népei iránt táplált gyűlölete diktálta. A "dél-keleti kutatások"-ban aktívan résztvesznek a reakciós emigránsok és azok a disszidensek, akiket bevonnak a munkába, többek között nyelvismeretükért. Ritka például az olyan nyugat-európai történész, aki tud magyarul olvasni. Eppen ezért az emigránsoknak sikerült gyökeret verniük ott is, ahol éppenséggel nem is fogadták szívesen őket.8/

Az utóbbi időkben, amikor a valóság realista felfogása már megszűnt idegen lenni még a nyugati történészek reakciós része számára is, az emigránsok tudománytalan tevékenysége mind gyakrabban nyer negatív értékelést. Így pl. a Kelet-Európa tanulmányozására alakult stuttgarti Társaság irányító tagja, a grazi egyetem professzora, J. Matl a Dél-kelet-európai Társaság ülészakán 1961. májusában kijelentette, hogy: "Az új és legújabbkori történet tanulmányozása során a történész veszélyes helyzetbe kerül. A harmadik birodalom közelmúltbeli történelmi periódusa minden szomorú következményével azt bizonyítja számunkra, hogy milyen károkat okozhat a sovíniszta tömjenezés és a tárgy nem ismerése. A dél-kelet-európai országok legújabbkori politikai fejlődését vizsgálva, majdnem elkerülhetetlenül azzal a veszéllyel kerülünk szembe, hogy vagy kritikálatlanul elfogadjuk a jelenlegi dél-keleti országok történetének hivatalos vagy félhivatalos kifejtését, vagy pedig az emigráns érdekek uszályába kerülve azok propagandistáivá válunk."9/ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy J. Matl egyáltalán nem vall baloldali nézeteket: Mirjana Gross jugoszláv történész "volt gestapós"-nak nevezezi őt. 10/

Magától értetődik, hogy J. Matl felszólalása nem annyira az emigráns irodalom, mint inkább a marxista történetírás ellen irányul. Ennek ellenére kifejezi egyes burzsoá történészeknek azt az óhaját, hogy kutatásaikat ne közöljék egy kötet alatt a "hidegháború" propagandistáinak "opus"-aival. Az emigráns literátorok tulzott aktivitásával való elégedetlenség és az anyagiak iránti tartózkodó magatartás fellelhető más nyugati történésznél is. Pl. F. Valiavec nem sokkal elhunyt előtt arra intette kollegáit, hogy "az emigráns politikusok közléseire támaszkodó bizonyítékok további megerősítésre szorulnak ahhoz, hogy tudományosan megalapozottnak tekinthessük azokat." 11/Természetes, hogy nem minden nyugati történésznek tetszik E. Franzel, V. Jaksch, Durtschanski és egyéb revansisták és háborus bűnösök harsánysága, akik a nyugat-német folyóiratok és gyűjteményes kötetek lapjain szerepelnek.

Dél-kelet-európa kutatásában résztvesz számos komoly nyugat-német történész is. Műveik általában érdekes és fontos levéltári anyagok alapján születnek, hozzájárulva a dél-kelet-európai népek életére vonatkozó egész sor kevésbé ismert esemény és tény megvilágításához. Ezen kívül értékes műveket alkottak Németország imperializmus-kori általános külpolitikai problémáival foglalkozó történészek. Elég megemlíteni az USA-ban élő német történészt, Hallgartent.

Figyelmet érdemel F. Fischer műve, amely német és osztrák levéltárak tanulmányozásának eredménye. Amint Fritz Klein, az NDK történésze megállapította, Fischer műve megtörte a Vilmos-császár-korabeli Németország^{12/} békeszeretét bizonyító burzsoá történetírás egységét. A német imperializmus első világháborus valódi céljait bemutató monográfia Nyugat-Németországban viharos vitákat váltott ki. Fischer többek között arról beszél, hogy az első világháború előestéjén rendkívül megnőtt a Habsburg Monarchia gazdasági és politikai függése Berlintől és hogy Németország számára "Ausztria csak hid volt Dél-Kelet-Európa felé." 13/F. Fischer feltárta az imperialista "Közép-Európa-tervek" valódi tartalmát, megcáfolva a nyugat-német történészeknek azokat a propagandisztikus fejtegetéseit, amelyek F. Neumann és az egyéb 1914-1918 között tevékenykedő, német állami és katonai vezetők terveit jótéteményként ábrázolják a Duna-medence népei számára. Fischer koncepciójában a Vilmos-császár-korabeli Németország politikája - saját osztrák szövetségesének leigázására és hatalmas terület megszerzésére irányuló politika volt. "Közép-Európa semmiképpen nem korlátozódott Németország és Ausztria-Magyarország összeolvadására, hanem fel kellett ölelnie nyugat-, kelet-, és dél-kelet Európa jelentős részét is. Politikai, katonai, gazdasági és kulturális téren Németországhoz közelálló útköző államként szerepelt Belgium, Lengyelország, Finnország, Románia, Ukrajna, majd a háború második felében a Baltikum is, beleértve Észtországot". 14./

Megcáfolhatatlan levéltári dokumentumok alapján Fischer kifejtette, hogy a német katonai parancsnokság alárendelte magának az osztrák-magyar hadsereget, a Vilmos-császár-korabeli Németország kormánya pedig úgy rendelkezett Bécsben, mint egy

megszállott országban. A német imperializmus győzelme esetében Ausztria-Magyarországra a hűbéres szerepe várt. Ez a perspektíva természetesen nyugtalansággal töltötte el Ausztria-Magyarország számos nemzetiségét, a Berlin és Bécs uralma elleni harc útjára taszítva őket.

Fischer monográfiája arra készítetett számos történészt, hogy világosabban fogalmazza meg nézeteit és nyilatkozzék olyan kérdésekben, amelyeket a nyugat-német történetírás általában megkerülni igyekezett. Fischer művének hatását fokozta az a tény, hogy tartalmilag szorosan összefügg Fischer nyugat-német tanítványa, I. Geiss által készített, s igen alaposan dokumentált monográfiával, amely a német imperializmus lengyelországi politikáját tárgyalja az első világháború idején. A jelenleg Bonnban, F. Ebertről elnevezett Intézetben működő Geiss könyvének leleplező hatása olyannyira jelentős, hogy a könyvet lengyel nyelvre is lefordították és az megjelent Varsóban az ismert lengyel történész, J. Pajewski - Geiss művét pozitívan értékelő rövid bevezetőjével. 15./

Az első dührohamot követően a német imperializmus védelmezői kénytelenek voltak meghátrálni Fischer argumentációjának meggyőző volta láttán. Az első világháború kitörésének 50. évfordulója alkalmából az egyik nyugatnémet nagy napilap vezércikke kénytelen volt beismerni: "Fritz Fischer német professzor által a közelmúltban kifejtett nézetek a császári németország háborús célkitűzéseivel kapcsolatosan még mindig viharos viták tárgyát képezik. Nézetek azonban azt minden esetre bebizonyítják, hogy a diplomáciai dokumentumok még 50 év elmúltával is bizonyos helyesbítésekre szorulnak." 16/

A nyugat-német történeti irodalmat kiegészítik az osztrák tudósok művei, akik aktívan résztvesznek a nyugat-németországi történeti kutatásban. Számos osztrák történész a második világháborút követően átment németországi egyetemekre és akklimatizálódott Nyugat-Németországban /Pl. O. Brunner/. Természetes, hogy a Nyugat-Németországban élő osztrák történészek továbbra is Ausztria-Magyarország történetét tanulmányozzák, részt kérve ilyen módon a nyugat-német Süd-Ostforschungból.

A nyugat-német történetírás, mint általában a nyugat-európai és USA-beli történeti irodalom, nagy érdeklődést tanúsít Ausztria-Magyarország története iránt. Sajnos, a tudományos elképzeléseken túl az érdeklődés gyakran a tudomány kereteit meghaladó tényezőkkel is magyarázható. Olyan eszmék hatják át ezeket a műveket, amelyek tudományos jelentőség nélküli vulgáris publicisztikává alacsonyítják le azokat. Mindenek előtt az európai integráció híveinek az a már említett kisérelte, hogy a történelemben feltalálják a nemzetek-feletti egyesülés képében jelentkező integráció "modell"-jét. Ilyen "modell"-ként szerepel a soknemzetiségű Habsburg-Monarchia, Ausztria-Magyarország egész történetét pedig úgy tárgyalják, mint az univerzális és nemzetekfeletti uralkodójukat istenítő, egyenjogú népek idillikus együttélését. E tekintetben a nyugat-német történetírás sem tesz tanúságot eredetiségről, hanem

gyakran kölcsönöz integralista analógiákat az amerikai irodalomból. A burzsoá politikusok által kitűzött feladatoknak megfelelő ilyen történelem-modernizálásra jó például szolgál az ismert amerikai történész, R. Kann monográfiája a Habsburg-Monarchiáról. Már a könyv alcíme is tanuskodik ahistorikus voltáról: Tanulmány az integrációról és dezintegrációról! 17/ Kann néhány műve német nyelven is megjelent és így részévé lett a nyugat-német Süd-Ostforschung fegyvertárának.

Függetlenül azoktól a következtetésektől, amelyekre Kann jutott, az a kísérlete, hogy kezdetlegesen és közvetlenül összevetesse az európai föderációra vonatkozó terveket a soknemzetiségű Habsburg-Monarchiával, szemben áll a történeti kutatás módszereivel. Egyébként Herzfeld figyelemre méltónak találta Kann módszerét annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy az elmúlt idők történetét tanulmányozó történész milyen módon indulhat ki a jelen kor politikai problémáiból. 18/A nyugat-német történészek vezető folyóiratának hasábjain ugyancsak helyeslésre talált Kann nagy cikke Metternichről, amelyben Kann arról elmélkedik, hogy nem szolgálhat-e Metternich külpolitikája "modellül" a jelenkor számára, azaz ezuttal is ugyanezt az ahistorikus módszert alkalmazza. A folyóirat ez alkalomból a következőket írta: "meglepő, de elgondolkodásra érdemes a Metternich-Wilson párhuzam: mindketten az értelem alapján, nemzetek felett álló és pártok felett álló szisztémát akartak létrehozni a nemzetközi politikában". 19/Ausztria-Magyarországról, mint integrációs "modell"ről vallott variációk számos esetben ismétlődnek a nyugat-német történeti folyóiratok és gyűjteményes kötetek lapjain. 20/

Az a törekvés, hogy Ausztria-Magyarországot, mint az európai integráció ideális "modell"-jét mutassák be, arra az irreális kísérletre csábítja a nyugat-német történészeket, hogy a belső ellentétektől, a nemzetiségek harcától marcangolt, széthulló, s a fél-feudális elmaradottság zsákutcájában megrekedt monarchiát harmonikus-idillikus egészként ábrázolják, s hogy a képnek legalább valamelyes meggyőző erőt is adjon, a burzsoá irodalom kezdetben éles vonallal elhatárolta egymástól az 1848. márciusa előtti Ausztriát, Ferenc császárt és Metternichet Ferenc József Ausztriájától és Ausztria-Magyarországtól. E tekintetben még a weimari Németország irodalmában meggyökeresedett H. Srbik 1924-ben megfogalmazott nézete: "Ferenc és Metternich Ausztriája meghalt az 1848. évi forradalomban, s az 1918-ban széthullott Ausztria nem a Ferencről öröklött állam volt, hanem Ferenc József Ausztriája. Ezt az Ausztriát ugyanolyan mértékben rombolták esztelen brutalitással kívülről, amilyen mértékben öngyilkos belső erővel." 21/

A későbbiek során azonban a nyugat-német történetírás felülvizsgálta a Ferenc császárral, majd Metternich-hel kapcsolatos korábbi liberális nézeteket. A burzsoázia új korszaka megkövetelte, hogy a zsarnokot pozitív hőssé avassák. Ezt a sajátos fordulatot is végrehajtotta a történettudományban Srbik, megteremtve a Metternich legendát. Srbik művei rendkívüli hatást gyakoroltak az egész burzsoá történetírásra, külö-

nösen az osztrákra és a németre, s reakciós hatásuk még csak fokozódott a második világháború után Nyugat-Németország történészei körében végbement általános jobbratulódással.

Miután Srbik 1925-ben Münchenben megjelentette kétkötetes Metternich biográfiáját, Brinckmann K. heidelbergi történész lényegében helyesen jegyezte meg e fordulat okát: "A Srbik - féle Metternich biográfia, a Metternich-irodalom első nagy szabású kísérlete, kétségkívül elválaszthatatlan az erős politikai és filozófiai restaurációs törekvéstől, amely törekvés - hasonlóképpen a 100 év előttihez - a nemrég lezajlott háború és forradalom korát követte." 22/

Srbik műve ismét megjelent Münchenben - immár a szerző halála után - /1951-ben hunyt el/. 1957-ben napvilágot látott a kétkötetes mű második kiadása. 23/ Valamivel ezt megelőzően, azonban ugyyszintén Srbik elhunytá után, Münchenben megjelent a harmadik kötet is, amelyet Srbik 1950-ben fejezett be. Ez a kötet historiográfiai áttekintést tartalmaz a Metternich-re vonatkozó irodalomról és forráspublikációkról. Srbik ebben is hajszálpontosan megismételte korábbi Metternich-értékelését. A nyugat-németországi történeti irodalomban Srbik művének újra kiadása és a harmadik kötet megjelenése lelkes fogadtatásra talált. 24/ Bibelnak az az egykori kísérlete, hogy Srbikkal szembeállítsa Metternichről, mint "Ausztiria démonáról" kialakított saját koncepcióját, amely szerint Metternich okozta végső soron a Monarchia csődjét és széthullását, majdnem egyhangú és rendkívül éles ellenvéleményt váltott ki a korabeli német és osztrák történeti irodalomban. A régen elhunyt két történész koncepciója közötti sokéves harc napjainkban is folytatódik, továbbra is Srbik fölényével 25/

A harmadik kötethez írott előszavában Srbik összegezte 72 esztendőös életpályájának végeredményét: "Az egyetlen nemzedék életét meghaladó idő folyamán történetirői tevékenységemet a tudományos ideál és osztrák hazám, a német nép és a kulturált emberiség szolgálatában végzett erkölcsi feladatként tekintettem." 26/Osztrák hazájának szolgálatát Srbik felette sajátosan értelmezte. Ismeretes, hogy az 1936. július 11-i osztrák-német megállapodás előkészítése során - amely megállapodás megnyitotta a kapukat az Ausztiria felé irányuló fasiszta behatolás előtt - Srbik közvetítőként szerepelt von Papen, az illegális osztrák hitleristák és Schuschnigg között. Miután pedig a hitlerista Németország 1938 márciusában elfoglalta Ausztriát, Srbik nem késlekedett üdvözölni hazája hőhérait: "A régi Ostmark visszatért a Reich kebelébe... Az államilag önálló Ausztiria órája véglegesen ütött... Egy nép, egy állam." 27/

A Habsburg-Monarchiáról és többek között Metternichről alkotott Srbik-féle koncepció széleskörű elterjedtsége azzal magyarázható, hogy a nyugat-német történészek legreakciósabb része lelkesedéssel fogadja az önkényuralmi rendszerek és a korbács-okozta gyönyörök dicséretét. Ebben rejlik a Metternichről szóló Srbik-művek tartós sikere Nyugat-Németország történészei körében.

Az antikommunizmus az a könnyen tapadó eszme, amely megfosztja a Srbik-féle koncepció követőit annak lehetőségétől, hogy objektíven tanulmányozzák a Habsburg Monarchia szerepét és helyét a dél-kelet-európai népek történetében. A nyugat-német antikommunisták különböző hangnemben, de ugyanazt a gondolatot ismétlik, amelyet annak idején a hitleri Süd-Ostfor-schung propagált, hogy t.i. az Osztrák-Magyar Monarchia szét-hullása következtében keletkezett dél-kelet-európai államok mesterséges létesítmények, külföldi beavatkozás eredményei. A szudétavidéki fasiszták magatartását igazolva E. Franzel így irt Csehszlovákiáról: "Mindenki tudta, hogy ez az állam nem a cseh nép ereje következtében jött létre és hogy csupán ezen erő alapján egy óra hosszágig sem létezhetett volna. A francia hegemonia-törekvések s a szövetségesek által aratott győzelem gyümölcse volt". Mint számos más szerző a revansisták köréből, Franzel is ignorálja az Ausztria-Magyarország szét-hullását okozó belső tényezőket, amelyek elkerülhetetlenné tették a Monarchia felbomlását már jóval ezelőtt, hogy a párisi békekonferencia 1919-ben elkezdett volna tárgyalni a dél-kelet-európai népek sorsáról.

A nyugat-német történészeknek Ausztria-Magyarország történetével foglalkozó egyes műveivel kapcsolatban helyénvaló megemlíteni azt a jellemzést, amelyet majd fél évszázaddal ezelőtt nyújtott a Habsburg-monarchiával foglalkozó akkori irodalomról P. Mitrofanov: "Először: nyelvi nehézségek a soknyelvű monarchia esetében, másodsor: módszerbeli nehézségek, amelyek akkor lépnek fel, ha átfogó és teljes képet óhajtnak nyújtani az eseményekről egy olyan állam-komplexumban, ahol nem volt és a jelenben is éppenséggel hiányzik az átfogóság és a teljesség. Az eredmények meglehetősen siralmasak: az osztrákok és az egyéb honosok szorgalmasan és sikerrel tanulmányozták az egyes tartományok történetét, nyomtatásban megjelentettek tengernyi levéltári anyagot, előszeretettel tárgyalják a gazdasági, kulturális, politikai stb. élet egyes kérdéseit - s a tudományos világ így sem volt képes kivárni egyetlen monográfiát sem egyetlen nagyobb történeti alakról és egyetlen nevezetes történeti korszakról Ausztriában; ami pedig van, nem válik a történelem és adeptusai becsületére."^{30/}

Annak bizonyítására, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia népei teljesen elégedettek voltak sorsukkal, még komoly nyugat-német történészek is hajlandók tökéletesen tudománytalan argumentációhoz folyamodni. Így pl. a neves osztrák történet-irő, Steinacker 80. születésnapja alkalmából Münchenben megjelent gyűjteményes kötetben olvashatjuk Helbok A. következő megállapítását, amely a monarchia szláv népeinek hangulatával kapcsolatos: "Itt egyáltalán nem volt németesítés és egyáltalán senki sem fejtett ki elnyomást. E területeken az idős emberek még ma is Ausztria hivei és azt tartják, hogy a későbbiek során soha nem volt olyan jó életük." ^{31/} Ilyen argumentáció segítségével szabadon be lehetne bizonyítani azt is, hogy a kőkorszakban jobb élni. Ha még élne egy öreg ember abból az időből, úgy valószínű, hogy örömmel emlékezne ifju korára

és sajnálná a régi szép idöket. Az ilyen érvelés meglehetősen furcsán hat a tudós történész fülében. Ugyan akkor Helbok cikke - nem kivétel. Ugyanebben a kötetben jelentek meg az ismert nyugat-német történész, Schüssler emlékiratai ifjúkori utazásairól az Osztrák-Magyar Monarchiában 1913. nyarán. "Mi volt az utazás során szerzett legmaradandóbb élményem? Az a tény, hogy a német nyelv éppen olyan általános volt, mint a bécsi kultúra és a bécsi életmód. Ahhoz, hogy megértsük a régi Ausztriát, meg kellett fordulni Csernoviczban, Brassóban, Budapesten és Zágrábban, Prágában és Brünnben avagy Szarajevóban és érzékelni kellett azt a hatalmas erőt, amelyet az Alpok és a magyar Alföld közötti térségbe Bécs, ez a páratlan császári város sugároz. Érezni kellett a régi K. uhd K. hadsereget, 70%nyi német tisztikarával, német vezényleti nyelvvel; régi, büszke tradícióival. Az egy nyelvet beszélő katonaságból álló hadsereggel s a magasabb kötelékek által egyesített népek szabadságával Ausztria igazi jövődöbeli jelkép volt".^{32/}

Schüsslernek a hozzá szellemileg közelálló Kiszling szavaival válaszolhatunk, aki az adott esetben nem adta át magát ifjúkori élményeinek, hanem csupán általánosan ismert tényeket sorolt fel, amelyek éppen a balkáni háborúk idöszakára vonatkoztak. Kiszling így írt: "Az 1912-1913 évi balkáni válság idején sok cseh tartalékos nem engedelmeskedett a mobilizációs parancsoknak. Kelet-Galiciában az ukránok körében ruszofil propaganda folyt... A horvát szlovének dicsöített odaadása kétségessé vált. ..." ^{33/} S a híres cseh "zde", amellyel a haditörvénysszék veszélye ellenére is a cseh tartalékosok a szabályzatban előírt "Hier" helyett jelentkeztek a névsorolvasásnál! A cseh Landtagban a cseh és a német képviselők közötti összetűzések olyannyira élesek voltak, hogy a Landtag ülésén lehetetlen volt elérni még a napirend elfogadtatását is. 1913 tavaszán veszélybe került még a tisztviselők járandóságának folyósítása is, mivel a Landtag képtelen volt megvitatni és jóváhagyni a költségvetést.^{34/}

Ilyen módon a régi jó idökről alkotott kép nem igen állja ki a történeti valósággal történő egybevetést. S ha H. Benedikt a Ferencz-József-korabeli Ausztria-Magyarország gazdasági életéről írott könyvét az alábbi szavakkal fejezte be: "Visszatekintve, a történésznek konstatálnia kell, hogy a dunamenti-, szudéta-, és Kárpát-vidéki területek számára nem volt boldogabb idö a régi császár-kornál", ^{35/} úgy J. Backs a könyvvel kapcsolatos recenziójában így válaszol: "Benedikt szemmel láthatóan szándékosan hallgat a munkásosztályról, amely jogilag és gazdaságilag elnyomottnak érezte magát s ellenségének tartotta a Monarchiát. ... Felülről lenézték a proletáriátust, de mindig félték tőle. Minden egyes sztrájk esetén megjelentek a lovasrendörök és a szuronyos katonák."^{36/}

A monarchia neves állam- és bankférfiuja, J. Redlich 1913. július 22-i naplóbejegyzése sokkal realisabb a régi szép idökről szóló megnyilatkozásoknál. "Ausztria már kezd nyíltan teljesen szétesni, lásd Csehországot, Galiciát és Dalmáciát."^{37/}

Még azok a nyugat-német történészek is, akik Ausztria-Magyarország széthullását csak külpolitikai okokkal magyarázzák és a monarchia belpolitikai helyzetét a legrózsásabb színekben festik, még ők is képtelenek figyelmen kívül hagyni a nemzetiségi konfliktusok általánosan ismert tényeit és éppen ezért keresik a "bűnösöket". A nyugati történészek jelentős része az 1918. évi eseményekért a magyarokat tartja bűnösnek. Ezt a tézist H. Steinacker fogalmazta meg az Ausztria-Magyarország széthullásának okairól negyven esztendővel ezelőtt a würzburgi egyetemen tartott előadásában. Az 1867. évi kiegyezést Steinacker "végzetes hibának" tartotta, mivel az szétzúzta az állam egységét és a magyarok után jelentkeztek a csehek és a galíciai lengyelek is. Steinacker véleménye szerint a dualizmus a Habsburg-Monarchia halálos ítéletével volt egyenlő. 38/ A Steinacker-féle előadások óta eltelt idő alatt ez a tézis ismétlődött a nyugati irodalomban. Ugyanakkor a dualizmus negatív vonásait nem az 1867. évi kiegyezésnek a Habsburg-Monarchia valamennyi nemzetiségű dolgozója ellen irányuló voltábar vélik felfedezni. Figyelmen kívül hagyják a polgári-demokratikus reformok véghezvitelét megakasztó Ausztria-Magyarországot Nyugat-Európa legelmaradottabb államává változtató kiegyezés ilyen értelmű reakciós jellegét. A dualizmus e sajátosságai voltak a Monarchia széthullásának részbeni okai, néhány a sok közül. Valamely bel-, vagy külpolitikai jellegű esemény egyoldalú kiemelésével nem lehet megérteni a dél-keleteurópai nemzeti államok kialakulásának történeti folyamatát. Ugyanakkor a nyugati történészek egy része tagadja a dualizmus azon sajátos vonását, amelyet a Monarchia számos nemzetisége közül két nemzet uralkodó osztályai közötti kiegyezés, azaz az osztrák tőkés és a magyar földesurak privilégizált helyzetének létrehozása jelentett. A római nemzetközi történész-kongresszuson /1955/ Hugo Hantsch általánosan tagadta "elnyomott népek" létét a Habsburg Monarchiában. Az alkotmány 19. cikkelyére hivatkozott s különösen arra a körülményre, hogy az általános választójog bevezetése után már nem lehetett szó a nemzetiségek egyenlőtlenségéről mivel valamennyien képvisellel bírtak a parlamentben. 39/

Természetesen a koncentrációs táborokat megjárt Hugo Hantsch sok más történésznél jobban ismeri a formális jog és a joggal való tényleges élés közötti különbséget. Közismert, hogy az Alkotmány 14.§-a lehetőséget nyújtott az uralkodó csoportnak arra, hogy bármely pillanatban feloszlatassa az osztrák Reichstagot és rendkívüli törvényerejű rendeleteket hozhasson. A reakció nem egy esetben élt ezzel a lehetőséggel. Többek között az első világháborúban való részvétel eldöntésekor, amely részvétel az Ausztria-Magyarország népei számára idegen német imperializmus érdekében történt. A döntést a parlament részvétele nélkül fogadták el, mivel azt 1914. márciusában feloszlatták és nem is ült össze 1917. májusáig.

A római nemzetközi történész-kongresszuson elhangzott előadásában G. Ritter hangsúlyozta, hogy a jelenlegi nyugat-német történészek munkáinak tematikáját az a politikai helyzet szabja meg, amelyben élnek: "Az újkorral foglalkozó történész

elsősorban mindig politikus-történésznek érzi magát ... Talán az 1918. 1933. és 1945. évi katasztrófák elmulhattak nyomtalanul felette és érdeklődési iránya felett? Ezek a katasztrófák mind közelebb hozták a történeeszt az általa átélt korszakhoz." 40/

Ritter ezen megjegyzése teljességgel vonatkoztatható arra a tevékenységre, amelyet a nyugat-német történészek az Ausztria-Magyarországgal kapcsolatos kérdéskomplexum tanulmányozása során fejtenek ki. Az a törekvés, hogy a Habsburg Monarchiában feltalálják az európai integráció példaképét, a modernizáció és a legkülönbözőbb történeti korokból vett események összekapcsolásával alkotott kétséges analógiák hamis útjára vezet nem egy nyugati történészt. Ez a módszer azt eredményezi, hogy a jelen alapján vannak le következtetések a multra vonatkozóan: a soknemzetiségű egyesülés létrehozásának hívei napjainkban minden áron bebizonyítani kívánják a multbeli egyesülés helyességét. Innen ered Ausztria-Magyarország elkerülhetetlen idealizálása s a történeti kutatás elemi szabályainak megsértése. Eközben tagadják avagy figyelmen kívül hagyják azt a körülményt, hogy az osztrák burzsoázia a német imperializmus előretolt állásává s a németesítés eszközévé vált Dél-Kelet-Európában. Az osztrák pángermánisták még féktelenebb hívei voltak a "Nagy-Németország"-nak, mint maguk a németországbeliek, Schönerer és Wolf vitathatatlan előhírnökei voltak Hitlernek és nem véletlen, hogy éppen Ausztriában vettek fel. Ezen az uton azonban nem nyerhetett megoldást a Habsburg Monarchia nemzetiségi problémája, ennek megoldása nélkül pedig nem állhatott fenn az idők végezetéig a soknemzetiségű állam. Így létrejött a nemzetiségi konfliktusoknak szociális konfliktusokkal átszőtt permanens láncolata. Gyökeres átalakításra volt szükség, amelyre azonban képtelenek voltak a félfedudális Monarchia uralkodó osztályai, akik maguk is elavultak voltak a XX. századi körülmények között. E Monarchia idealizálása megalapozatlan és bizonyítatlan.

Ausztria-Magyarország idealizálása számos nyugat-német történészt arra a következtetésre juttat, hogy nem volt törvényszerű, nem volt kívánatos, azaz véletlen volt a Monarchia széthullása. Innen fakad aztán az a törekvésük, hogy bebizonyítsák: Ausztria-Magyarország megszűnte következtében rosszabbodott a Monarchiát alkotó népek helyzete. Így keletkeznek a dél-kelet-európai nemzeti államok ellen irányuló művek. Ezt a tendenciát nagyban erősíti az antikommunizmus, a szocialista országok minden áron való befektetésére irányuló törekvés, az a sugalmazás, hogy ezen országok népei inkább élnének Ferencz-József császár alatt vagy akár Metternich és a legsötétebb reakció idején, semmint a szocializmusban s hogy az utóbbi 50 évben bekövetkezett minden kellemetlenség és nehézség okozói az 1918. évi forradalmak. Egyidejűleg a történeti valóságot is a feje tetejére állítják, azt állítva, hogy a német imperializmus behatolása és ideiglenes győzelme Dél-Kelet-Európában Ausztria-Magyarország, mint nagyhatalom eltűnésével magyarázható, mivel mint nagyhatalom ellenállást tanusíthatott volna. A valóságban azonban a Habsburg-Monarchia már az első

világháboru előestéjén gyakorlatilag az imperialista Németország csatlósává, 1914-1918 folyamán pedig hűbéresévé lett s a politikai,- katonai,- és vámszövetségről szóló megállapodás arra volt hivatva, hogy Ausztria-Magyarországot véglegesen a német imperializmus szekeréhez kösse.

/V.M. Turok cikke a
Voproszi Isztorii
1965. 1. számában./

J E G Y Z E T E K

- 1./
A budapesti konferenciáról szóló beszámolót ld. a Voproszi Isztorii 1965.1. számában Kővágó L. tollából, továbbá Raggioneri E. olasz professzor közleményét /Unita, 1964. V.26/ Martin Zeller /NDK/ közleményét /Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1964. No.6./
- 2./
H. Steiner, Die Arbeiterbewegung Österreichs 1867-1889. Wien, 1964.
- 3./
Ld. G.F. Szuhomlinova, Problemi avsztro-vengerszkoj revoljucii 1918 g.v novejszej szovjetszkoj isztoriografii. Voproszi Isztorii, 1965. No.2.
- 4./
Szlavjano-germanszkiye isszledovanyija. M. 1963. Szlavjano-germanszkiye otnosenyija. M. 1964.
- 5./
Frankfurter Allgemeine Zeitung. 1964. IX. 10.
- 6./
Südost-Echo, 1941. XI. 7.

7./

Ld. pl. F. Ronneberger, a münsteri egyetem professzorának előadását 1961. decemberében a társaság közgyűlésén. /F. Ronneberger: Vorschläge zur Einordnung der Südosteuropa- Forschung in die Aufbaupläne der Deutschen Hochschulen. München. 1962. S. 15. 21./ 1935-1939 között Ronneberger a müncheni Süd-Ost-Institutban működött, a második világháború éveiben pedig a német Külügyminisztérium levelező osztálya délkeleti csoportjának tisztviselője volt.

8./

Benedikt a magyar nyelv ismeretének hiányát a szükségyszerűség rangjáig fokozta. "Nem lehet megkövetelni a nem-magyar törté- nésztől a nehéz magyar nyelv ismeretét... A történész kényte- len a német, angol avagy francia nyelven megírt, gyakran ke- véssel kecsegtető könyvekhez és cikkekhez folyamodni." /His- torische Zeitschrift", 1961. Bd. 192. Hf. I. S. 137/. A ne- hézségek azonban nem csupán nyelvi jellegűek. Az Ausztria-Ma- gyarországgal foglalkozó orosz nyelvű irodalomnak sem szentel- nek jóformán semmi figyelmet a nyugat-német és osztrák törté- nések. /Kivételt csupán az októberi forradalom előtti orosz történész, P. Mitrofanov művei képeznek./ Kevésbé használják fel a nyugat-német és az osztrák történetírásban a cseh, vala- mint a szerb-horvát nyelven írt műveket is, holott ezek a nyel- vek már nem olyan nehezek.

9./

J. Matl, Zukunftspläne der Südostarbeit /Südosteuropa-Jahr- buch. München. 1961. Bd. 6. S. 148/

10./

Jugoslovenski istorijski casopis, 1963.

11./

Historische Zeitschrift, 1959. Bd. 187. Hf. I. S. 161.

12./

Fritz Klein, Die westdeutsche Geschichts-schreibung über die Ziele des deutschen Imperialismus im ersten Weltkrieg /Zeit- schrift für Geschichtswissenschaft, 1962. Hf. 8./

13./

F. Fischer, Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18. Düsseldorf, 1962. S. 35.

14./

Ibid. S. 105.

15./

I. Geiss, Polski Pas Graniczny 1914-1918. Przyczynki do niemi- eckiej polityki wojennej w czasie I wojny światowej. Warszawa. 1964. str. 5-10.

16./

Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1964. VIII.1.

- 17./
R.A. Kann, The Habsburg Empire. A Study in Integration and Disintegration. New York. 1957.
- 18./
Historische Zeitschrift, 1961. Bd. 192. Hf. 3, S. 670.
- 19./
Ibid. S. 773.
- 20./
Részletesebben ld. erről: V.M. Turok, Mnogonacionalnaja monarhia Gabszburgov v oszvescsenyii szovremennoj zapadnoj isztoriografii. /Szlavjano-germanszkije odnosenyija. M. 1964./
- 21./
Historische Zeitschrift, 1924. Bd. 130. Hf. I, S. 129.
- 22./
Historische Zeitschrift, 1926. B. 134, Hf. 3, S. 576.
- 23./
H.R. von Srbik, Metternich. Der Staatsmann und der Mensch. Bd. 1-2. München. 1957.
- 24./
Ld. pl. Historische Zeitschrift, 1960. Bd. 190. Hf. 3, S. 592-594.
- 25./
Ld. A.G. Haas, Metternich. Reorganisation and Nationality 1813-181. A Story of Foresight and Frustration in the Rebuilding of the Austrian Empire, Wiesbaden. 1963. p. 3.
- 26./
H.R. von Srbik, Metternich. Der Staatsmann und der Mensch. Bd. III. Quellenveröffentlichungen und Literatur. Eine Auswahlübersicht von 1925-1952. München, 1954. S. 1.
- 27./
Neue Freie Presse, 1938. III. 27.
- 28./
Metternich burzsoá értékeléséről ld. részletesebben: K. Obermann, Bemerkungen über die bürgerliche Metternich-Forschung. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1958. No. 6.
- 29./
E. Franzel, Die sudetendeutsche Politik 1918-1938. Donauraum. 1960. No. 4. S. 223.
- 30./
P. Mitrofanov Leopold II. Avsztrijaszki. Vnyesnyaja politika. T. I. csaszty I. Petrograd, 1916. str. 2.

- 31./
A. Helbok, Der Westen und die Welt. Festgabe dargebracht Harold Steinacker zur Vollendung des 80 Lebensjahres. München. 1955. S. 290.
- 32./
W. Schüssler, Ein Hanseat sah das alte Österreich. /Ibid. S. 221./
- 33./
R. Kiszling, Das Nationalitätenproblem in Habsburg Wehrmacht 1848-1918. Donaauraum. 1959. No. 2. S. 88.
- 34./
B. Waldstein-Wartenberg, Der letzte Ausgleichversuch in Böhmen vor dem Ersten Weltkrieg. Donaauraum. 1959. No. 2. S. 65.
- 35./
H. Benedikt, Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz-Joseph-Zeit. Wien. 1958. S. 181.
- 36./
Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 1958. Bd. LXVI. Hf. 3-4. S. 407
- 37./
Redlich naplóját több évvel elhunytá után publikálta 1953-ban az osztrák történeti kutató intézet. Ld. Josef Redlich. Schicksalsjahre Österreichs 1908-1919. Bd. I. Graz. 1953. S. 205.
- 38./
H. Steinacker, Österreich-Ungarn und Osteuropa. Historische Zeitschrift. 1923. Bd. 128. Hf. 3, S. 380. 411.
- 39./
Atti del X Congresso Internazionale. Roma. 1957. p. 660.
- 40./
G. Ritter, Leistungen, Probleme und Aufgaben der internationalen Geschichtsschreibung zur neueren Geschichte. Relazioni. Firenze. 1955. Vol. VI, p. 213.

"Megragadni a világhatalmat ..."

/"Griff nach der Weltmacht"/

Történészek vitája Nyugatnémetországban

Az a vita, amely Nyugatnémetországban Fritz Fischer: *Griff nach der Weltmacht* c. 900 lapos művének megjelenése /1962/ óta folyik, sokkal több, mint szaktörténészek szűkkörű szócsatározása. F. Fischer nagy műve u.i. az ujkori német történelem központi kérdését ragadja meg. A világhatalom megszerzésére irányuló törekvés törvényszerű főirányzata volt-e az ujkori német fejlődésnek, vagy csupán arról volt-e szó, hogy a német terjeszkedési kísérletek ugyanugy bírálandók el mint általában a korabeli Európa imperialista hatalmainak expanziós törekvései. Fritz Fischer nem tagadja az imperialista hatalmak létét és törekvéseit, de azzal, hogy hatalmas tudományos apparátusának sokezervoltos fényzőzónét a német hódító törekvésekre zúdítja az első világháború időszakában, az az optikai látszat keletkezhetik, mintha a történettudós erkölcsi és tudományos hitelével csakis ezt akarná elítélni. Azok a támadások, amelyek F. Fischert a nyugatnémet történészek részéről érték, valóban ezen alapállásból indultak ki. De Fischer művének megvan az a kimondatlan tanulsága, hogy az egyes nemzetek imperializmusának tudományos leleplezése csakis saját történészeinek feladata lehet. Ilyen alapon a mai német történész feladata elsősorban a német hódító törekvések feltárása lehet, míg az angol, a francia, a cári stb. imperializmus történetének elemzésére elsősorban az angol, francia, szovjet, stb. történészek az illetékesek. Hangsúlyozzuk, hogy Fischer ezt a vita során nem mondja ugyan ki, de műve hangja és mondanivalója ezt bizonyítja. Hogy a mai hivatalos nyugatnémet történettudomány egyes képviselői hivatásuk morális tartalmát nem így értelmezik, az a zajló vitából kiderül. "A saját fészek tisztaságának védelme" kerül itt szembe azzal a felfogással, hogy a nemzeti öntudat megtisztulásának és megerősödésének legjobb útja a mult "nyers" tényeinek megismerésén keresztül vezet.

A szerző a német hódítási törekvések első világháború előtti sajátosságainak tartalmi jegyeit vizsgálva - többek között - abból indul ki, hogy a gazdasági fejlődés által ösztönzött "érvényesülési igény" /*Geltungsanspruch*/, s a Birodalom politikai eredményei között egyre mélyülő szakadék támadt, s hogy a "világpolitika" német útja 1897, tehát Bülow külügyi és Tirpitz tengerészeti államtitkárságának kezdete óta, egyre fo-

kozódó elszigeteltséghez vezetett amit a saját lehetőségek tulbecsülésének politikája eredményezett. Holott a lehetőségek csupán az Osztrák-Magyar Monarchia gazdasági áthatolására és függővé tételére korlátozódtak. Igaz, hogy a Monarchia beépítése a német hódító szervezetbe, utat nyitott a közel-keleti terjeszkedéshez is, ez azonban orosz és angol érdekekbe ütközött. 1909-ben és 1910-ben történt ugyan kísérlet, hogy a bagdadi vasutvonal kérdésében megegyezésre jussanak az oroszokkal, s hogy a franciákkal az algécirasi konfliktus ügyében kiegyezzenek. E kísérletek azonban a második marokkói válság idején csődbejutottak. Hasonló sorsra jutott 1912-ben a Haldane misz-szió. Bár Kühlmann 1911-ben, követtségi rendcsosai minőségében jelentette Londonból, hogy az angolokkal is meg lehetne egyezni, ha a flottaművelés helyett a szárazföldi fegyverkezésre korlátozódnának, és széleskörű gyarmati megegyezésre jutnának. A németek azonban a tengerészeti verseny terén nem voltak hajlandók engedményt tenni, politikai téren viszont messzemenő, Franciaország kiszolgáltatását jelentő elkötelezést kívántak az angoloktól. Ez az utóbbi kötelezettségvállalás még semlegesség formájában is Anglia szövetségi rendszerének létét veszélyeztette volna, s ezt nem vállalhatta - ezért ez a kísérlet is megbukott. Ilyenformán teljes mértékben meghiusult az az elképzelés, hogy az Entente-szövetség német részről szétrobbantható; egyre nőtt viszont az a veszély, hogy a környező hatalmak katonai ereje -Oroszorszáágét is beleértve - egyre növekszik, s felborítja Németország tulsúlyának kilátásait. A várakozás tehát igen kockázatosnak tűnt 1914-ben azoknak a német vezető-személyeknek a szemében, akik a háborus összeütközést elkerülhetetlennek és szükségesnek vélték birodalmuk "világhatalmi" terveinek megvalósítása céljából.

A szarajevói merénylet híre teremtette meg végül is azt a helyzetet, amelyben a német vezető körök szerint már nem lehetett elkerülni a "rajtaütést". Csupán a háborus gépezet elindításának politikai és diplomáciai feltételeit kellett úgy kialakítani, hogy a háborus felelősség látszatát el lehessen kerülni és át lehessen azt hárítani a szembenálló felek közül a tömegek előtt legnépszerűtlenebb cári Oroszországra.

E diplomáciai hadművelet sikerének egyik legfőbb előmozdítója az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája volt, amely a katonai körök - Hötendorfi Konrád vezérkari főnök - évtizedes preventív háborus koncepciójától befolyásolva, azzal az illúzióval áltatta magát, hogy a Habsburg Birodalom omladozó tekintélyét a Balkánon csupán erőlyes és sikeres katonai fellépéssel tudja helyreállítani.

Német részről a habsburgi hatalmi illúziókat még támogatták és fokozták, különösen azzal az állásfoglalással, hogy a Monarchia jelentősen veszítene szövetségi értékéből, ha a szarajevói merényletre nem adna gyors és hatásos választ, an-nál is inkább, mivel a német birodalom teljes mértékben szövetsége mellett áll, bármilyen legyen is a megtorlás következmé-nye. Bethmann kancellár és II. Vilmos ígértszerű kijelentései, amelyek július 6-án és 7-én hangzottak el Hoyos gróf, osztrák

külgügyi kabinetfőnök előtt, Berchtold osztrák-magyar külügyminiszter számára nemcsak bátoritást, de felhatalmazást is jelentettek arra, hogy Szerbiával szemben - a háború kiterjedésének veszélyére való tekintet nélkül - teljes agresszivitással lépjen fel.

A német diplomácia számára ezután két feladat maradt: Anglia esetleges semlegesítése és Oroszország provokálása agresszív lépésre. Míg az előbbi megoldhatatlannak bizonyult, az utóbbi teljes mértékben sikerült.

F. Fischer könyvében és a "Spiegel" c. nyugatnémet hetilap 1964. évi 22. és 23. számában részletesen ismerteti azokat az angol javaslatokat, amelyek közvetíteni, ill. békéltetni akartak a Monarchia és Szerbia, ill. Oroszország között. Lichnowsky, londoni német nagykövet számtalan jelentésben és táviratban tájékoztatta a német kormányt az angoloknak a háború korlátozására irányuló szándékairól. Azonban német részről tudatosan késleltették, vagy szabotálták az összes ilyen irányú javaslatokat - július 23-a és a hadműveletek elkezdése közötti napokban. E szabotázs egyik módja pl. az volt, hogy von Jagow államtitkár szándékosan visszatartotta Grey angol külügyminiszternek a Monarchia Szerbiához intézett ultimátumával kapcsolatos javaslatát. A javaslat az ultimátum határidejének elhalasztására vonatkozott. E játék veszélyességét még fokozta Lichnowsky nagykövetnek az a figyelmeztetése, hogy Szerbia megtámadtatása esetén elkerülhetetlen a háború kiterjedése. II. Vilmos és Bethmann szinte a háború kitörése pillanatáig bízt az angol semlegesség fenntartásában, de nemcsak, hogy nem tettek semmit ennek előmozdítására, hanem július 27-én Cambon francia nagykövet előtt tett kijelentésükkel ellentétben - hogy t. i. a német kormány minden elhamarkodott lépést meg fog akadályozni - ugyanezen a napon Jagow éppen erre az elhamarkodott lépésre sürgette a Monarchiát, és sajnálkozását fejezte ki Szógyén magyar nagykövet előtt afölött, hogy a Monarchia a mozgósítást csak augusztus 12-én tudja befejezni. Az ultimátumra adott engedékeny szerb válasz azonban bonyolította a helyzetet. II. Vilmos olyan széljegyzetet írt a válaszra, amelyet a kancellár szándékosan egy napi késéssel juttatott el Berchtoldhoz, amely szerint a háború elkezdésére szolgáló ok tulajdonképpen felesleges, elegendő, ha a Monarchia zálogképpen néhány csapattal megszállja Szerbiát. A kancellár a császár véleményét megkurtítva, eltorzítva adta tovább Bécsbe, s továbbra is törekedett arra, hogy Oroszországot terhelje meg a háborús felelősséggel. Mikor Conrad vezérkari főnök július 28-án kérdést intézett a német Legfelső Hadvezetőséghez, hogy a Monarchia mozgósítását csak Szerbia ellen, vagy Oroszország ellen is hajtsák-e végre, Moltke oly értelmű helyzetjelentést nyújtott be, hogy abból Bethmann kancellár ultimatív fellépés szükségességére következtetett. E következtetés azonban annál elhamarkodottabb volt, mivel Szaszonov orosz külügyminiszter messzemenő engedékenységet tanúsított a Monarchia Szerbiára vonatkozó követeléseit illetően. Az Angliából érkező értesülések, amelyek szerint V. György király Anglia semlegességére vonatkozólag tett volna kijelentéseket, nagy mértékben növel-

ték a német vezető körök reményeit, s inkább táplálták, mint csökkentették agresszivitásukat. Ez nyilatkozott meg abban a megbeszélésben, amelyet a kancellár az angol nagykövettel folytatott. Ezen - többek között - két kijelentés hangzott el, amelyek a német diplomácia további terveibe is betekintést engednek. Az egyik arra vonatkozott, hogy Németország nem óhajt Franciaország európai területei rovására terjeszkedni, ami azonban nem tartalmazott biztosítékot a francia gyarmatok tekintetében. A másik megállapítás Belgiumra vonatkozott, s úgy hangzott, hogy ennek integritását - feltéve, hogy a háboru folyamán nem tanúsít németellenes magatartást - a háboru után nem fogja sérelem érni. Ebben az a feltételezés is bennfoglaltatott, hogy Belgium nem helyezkedik szembe német csapatok nemzetközi jog-ellenes átvonulásával. Gray angol külügyminiszter a német szándékot röviden "infámis"-nak minősítette.

A Fischer által előadott, itt azonban részletesen nem ismételhető események közül, amelyek végül is a világháboru kitöréséhez vezettek, ezuttal a következőket kívánjuk röviden kiemelni:

Az angolok semlegességének lehetőségére irányuló értesülések a német agresszió fokozását, az Entente szolidaritására vonatkozó megnyilatkozások viszont az elővigyázatosságot váltották ki. E hullámzást a bécsi német nagykövethoz küldött utasítások olyanformán tükrözik, hogy az előbbi helyzetben küldött táviratok a bécsi kormány merevségét támogatják, az utóbbi helyzetben keletkezettek - esetleg alig néhány órával később - bizonyos mérsékletre intettek, de mindig szem előtt tartva a háborus felelősség áthárításának követelményét. E taktikázással végül is sikerült kivárni azt a helyzetet, hogy az orosz mozgósításról érkező első jelentések igazolhatták a német háborus gépezet megindítását. Ilyenformán az oroszok - Fischer megállapításai szerint - valóban maguk szolgáltatták a német katonai vezetésnek és politikai fedezésének a legfontosabb "hitelesítő" érvelést, továbbá Bethmann-Hollweg kancellár belpolitikájának a jobboldali szociáldemokrácia megnyerésére irányuló döntő jelentőségű ürügyet: az orosz támadó szándék bizonyítását. A katonai vezetés részére a háboru elkezdésének, illetőleg döntő fontosságú és végzetes lépésének: Belgium megtámadásának végrehajtása ugyancsak igen sürgős volt, mert ennek sikerére a német hadvezetés a háborus győzelem tétjét helyezte, olyannyira, hogy a háboru politikai előkészítésének módózatait is e katonai akció érdekeiben állapították meg. E tények részletes - különböző memoárokból idézett - és aktaszerrü bizonyításával jutott Fischer professzor arra a megállapításra, hogy mivel Németország az osztrák-szerb háborút akarta, kívánta és fedezte, s mivel a német katonai fölényben bízva, tudatosan juttatta a dolgot 1914-ben összeütközésre Franciaországgal és Oroszországgal, ezért viseli a birodalmi vezetés a történelmi felelősség jelentős részét az általános háboru kitöréséért." /Griff nach der Weltmacht... 104.1./

A német birodalmi vezetés háborus céljainak legilletéke-sebb megfogalmazását a szerző Bethmann-Hollweg 1914. évi szept-

tember 8-án keltezett programjában látja, amely Németország háborus céljait először foglalta össze tömör programmá. E program összeállításában három érdekcsoport befolyása érvényesült, Walther Rathenau, a berlini Kereskedelmi Társulat társtulajdonosa és az AEG főnöke, Arthur v. Gwinner a Német Bank vezérigazgatója és Wilhelm Solff, a birodalmi gyarmatügyi hivatal államtitkára személyén keresztül. A szeptemberi program ennek megfelelően három részből állott. Magvát a Középeurópa-terv alkotta, amelyet Rathenau egyrészt a Franciaországgal való "kiegyezés", pontosabban annak alávetése útján képzelt el /e szeptemberi program a marnei csata eldöntése előtti napokban készült/, másrészt az Osztrák-Magyar Monarchiának Németországhoz való korlátlan vámunioja útján. Rathenau a háboruban valóban e terv - szükség esetén erőszakos - megvalósításának lehetőségét látta. Rathenau tervét - Németország és a Monarchia szoros gazdasági- és vámközösségét - Bethmann teljes mértékben elfogadta és a tágabb értelemben vett egyesített Középeurópa magvának tekintette. Gwinner a nyílt és durva annexiós politika helyett Európa gazdasági áthatolásának kevésbé feltűnő koncepcióját képviselte. E szeptemberi program harmadik része abból indul ki, hogy mivel Európában német részről nagyobb területi terjeszkedés nem érhető el, ezért Afrikában kell gyarmati állományának nagyobb mérvű növelését elérnie. Erre szolgálhatnának Franciaország, Belgium és Portugália afrikai gyarmatai, illetőleg az ezek felosztásából elsősorban Németországnak jutó területek. /Ezek közé tartozott volna Angola, Belga-Kongó, Francia-Egyenlítői-Afrika, a Dahoméval megnagyobbitott Togó, stb.

Európában e terv francia vonatkozásban főleg a briey-i ércmedence elcsatolását, háborus kártérítést és a gazdasági függővé tétel irányozta elő. Belgium csatlósáallammá süllyedt volna, Luxemburg némi területi gyarapodással német szövetségi állammá lett volna. A közép-európai gazdasági szövetséget északon Norvégiáig, délen Olaszországig terjesztették volna ki. A terv megvalósítása ilyenformán Európa hatalmi viszonyait teljes mértékben átalakította volna, annál is inkább, mivel Franciaország és a kelet felé erősen viasszaszorított Oroszország nagyhatalmi helyzete ténylegesen megszűnt volna. Bethmann nyilvánvalóan látta, hogy e terv csakis abban az esetben valószínűsíthető meg, ha Németország diktálja a békét. A szeptemberi program, amely a legjelentősebb német gazdasági, politikai és katonai vezető körök elképzeléseit tükrözte, a háboru végéig alapja maradt a különböző háborus-cél elgondolásoknak. A Class-féle nagynémet háborus cél-lajstromok sem mutatnak a Bethmann-féle tervhez képest döntő különbséget. Legfeljebb arról volt szó, hogy a háborus katonai és belpolitikai helyzetnek megfelelően hol egészen fantasztikus, hol kevésbé szélsőséges elképzelések láttak napvilágot Németország világhatalmi helyzetének megteremtésére és biztosítására. A háboru végéhez közeledő Németország gazdasági és katonai összeomlásának előjelei nem csökkentették, de fokozták e lázálmok kivirulását. /A Bethmann-féle szeptemberi programot lásd: F. Fischer könyvének 113-119 lapján./ Az annexió és kártérítés nélküli békét a háboru második felében csak a szociáldemokraták kezdték erőteljesebben

propagálni.

F. Fischer munkájának jelentős része azokkal a módszerekkel foglalkozik, amelyekkel a német állam és hadvezetés - a hadicselekményen kívül - acéljait el akarta érní. Ezekhez tartozott az ellenséges államok nemzeti és társadalmi rendjének bomlasztása. Ilyen kísérlet volt a Brit Birodalom érdekerületeinek lázítása, így elsősorban az írországi angolelles mozgalom kihasználása. Kiterjedtek a német igazgatási kísérletek az iszlám területekre. A legjelentősebb eredményeket azonban a cári Oroszország nemzetiségeinek ellentétei kiélezésében érték el a német törekvések, ahol egyes területeket, így Ukrajnát, a Baltikumot sikerült is ideiglenesen befolyásuk alá vetni, főleg katonai erő igénybevételével. A társadalmi bomlasztás területén e "sikerek" problematikusak, s megállapítható, hogy Fischer egyik jelentős szemléleti hibája éppen ezen a ponton mutatkozik meg. Az utóbbi évek nyugatnémet történetírásában u.i. igen elterjedt az a felfogás, hogy 1917 oroszországi forradalmi jelentős mértékben német bomlasztás eredményei. F. Fischer ugyancsak igen nagy levéltári apparátussal írja le a német diplomácia ezirányú tevékenységét, s néhány szociáldemokrata vezető, főleg azonban Parvus-Helphand közvevitői tevékenységét. Ugyanakkor azonban nem emeli ki azt, hogy bármekkora volt is egyes német katonai és egyéb körök igyekezete a régi, cári orosz társadalom bomlasztására, bármekkora anyagi eszközöket folyósítottak is erre a célra, mindez legfeljebb epizód lehetett abban a folyamatban, amelyet Oroszország forradalmi átalakulása jelentett. Ha egyes nyugati történészek ezt az epizódot mesterségesen felnagyítják, úgy ennek forradalomellenes célzata van. Hogy azonban Fischer e koncepciótól nem határolja el magát, az - enyhén szólva - pozitivistá egyoldalúság.

Arra sajnálatos módon nincs lehetőség az adott keretben, hogy a szóbanforgó vita minden érdekes és lényeges részét ismertessük. Ezuttal főleg azoknak a részeknek a kiemelésére kerülhetett sor, amelyek a mű megjelenését követő vitában a NSZK-ban felmerültek. E vitában pedig, amely nemcsak a német történemsz folyóiratokban, de a nyugat-német napilapok hasábjain zajlott, a korszak történetével foglalkozó legjelentősebb német történészek résztvettek. Véleményük kifejtését hivatásukból eredő nemzeti kötelességüknek tekintették, hiszen a német történelem központi problémájáról volt szó. Hogy a vitában számszerűen kik voltak többségben, Fritz Fischer támadói, vagy akik művének mondanivalóit gondolatainak kiegészítésével támasztották alá - nehéz volna megállapítani. A vita kiemelkedő megnyilvánulásainak ismertetését Gerhard Ritter freiburgi professzor támadásaival kezdjük.

G. Ritter bírálata /Eine neue Kriegsschuldthese? Historische Zeitschrift, 1960/ címében viseli mondanivalójának jellegét. A freiburgi professzor abból a szempontból ítéli meg Fischer könyvét, hogy megállapításai rossz fényt vetnek az egykori német vezetőkre, s közvetett formában az egész nemzetre, ez pedig a "saját fészek tisztasága" elleni vétségek te-

kintendő. Ilyenformán az utókor történészeinek csak az lehet a feladata, hogy a régi felelős államférfiak cselekedeteiről lehántsák a kompromittáló rétegeket, s lehetőleg erkölcsileg tisztán állítsák példaképpen a jövődönkre. Az kétségtelen, hogy Fischer könyve súlyosan vét e szemlélet ellen, mivel éppen az ellenkezőjét vallja. A kérdés csupán az, hogy melyik szemlélet áll közelebb a demokratikus nemzeti felfogáshoz.

Ritter egyik első szemrehányása az, hogy ugyanakkor, amikor minden nagyhatalom szervezett betöréseket "idegen érdekszférákba", miért állítja pellengérre F. Fischer azokat a német politikusokat, akiket belső gazdasági erők ugyanerre készítettek. Ritter nem veszi tudomásul azt, hogy Fischer könyvének elvi mondanivalója nem menti fel az Entente-hatalmak hódító törekvéseit, de tárgya nem ezeknek az elemzése, hanem a német törekvések bírálata. Ugyanilyen alapon veszi rossz néven Fischertől, hogy csak a német fegyverkezést ítéli el, s nem veszi észre az ellenséges hatalmakét. Támadja Fischert azért, mert Bethmann-Hollweg törekvéseit több helyen párhuzamba állítja a nagynémet nacionalista Bassermannal és a militarista Ludendorffal. Fischer könyvének ismeretében mégis nehéz lenne állítani, hogy a célok és nézetek illetően találkozása sohasem fordult elő.

Ritter támadja Fischert azon állításáért is, hogy az 1914 évi júliusi válságot a német kormány diplomáciai előtörésre kívánta felhasználni Oroszország balkáni pozíciója ellen. Ritter szerint e lépés kizárólag az osztrák szövetséges nagyhatalmi helyzetének megmentésére irányult. Ezért a válságot így elsősorban az osztrák felet terheli a felelősség. Más kérdés persze, hogy a "Dunai Birodalomnak, mint nagyhatalomnak a fenntartása", megérte-e ezt a hatalmas kockázatot. E kérdést sem egykori német államférfi, sem mai történész nem vethette fel.

Hasonlóan bosszantó - állapítja meg G. Ritter, - ahogyan Fischer az egyes tényeket, s ügyiratokat kezeli. Így pl. Lichnowsky londoni táviratát, amelyben a nagykövet Grey-nek a német magatartással szembeni ellenérzéséről tesz - első ízben - jelentést, Fischer - Ritter szerint - sürgősen közli, s azt is, hogy Jagow Lichnowsky második figyelmeztetését meghamisította és elhallgatta a Monarchia előtt. Azt azonban, hogy az első táviratra ment figyelmeztetés Bécsbe, csupán utólag közli. Hogy Jagow cselekedete hibás volt, az Ritter szerint is igaz, mert nem vette komolyan az angol figyelmeztetést, mivel nem akarták a Monarchiát megfosztani attól a lehetőségtől, hogy tekintélyét katonai uton megvédhesse. De miért kell e hibát még súlyosabbnak feltüntetni azzal, hogy Fischer szándékos késleltetést tételez fel, amikor csupán arról volt szó, hogy a tanácskozások néhány órai időbeli eltolódást okoztak a távirat Bécsbe való továbbítása előtt. Miért kell hamisításról, az igazság eltorzításáról beszélni, amikor csak az történt, hogy "egy, csupán Berlinnek szánt mondatot kihagytak". Miért akarja Fischer Berchtoldot Bethmann rovására tehermentesíteni?

Még egy példa a Fischer-Ritter vitából Moltke német vezérkari főnök szerepével kapcsolatban. Kétségtelen - s ezt Fischer erőteljesen ábrázolja, - hogy Bethmann többízben habozott és bizonytalankodott a háborus intézkedések elindítása, erre irányuló rendelkezések kiadása tekintetében, sőt több ízben megtörtént, hogy kiadott utasításokat visszavont, ha Anglia semlegességére vonatkozólag valamilyen "reménysugár" megvillanásait remélte. Kétségtelen, hogy a katonai körök e magatartást nem voltak hajlandók méltányolni, amit Fischer - anélkül, hogy Bethmannt mentegetné - elítél, s háborus láznak minősít. Ritter viszont a katonai álláspontot veszi védelembe. Magyarázatul azt adja, hogy nem háborus láz töltötte el a német vezérkart ebben a helyzetben, hanem "égő gond az egyszer leszögezett Schliffen-terv megvalósításaért a megfelelő időben!"

Hogy a "háborus láz" és e békét kockáztató cinizmus között nagy különbség van-e, az viszont igen kérdéses. Nem kívánjuk a vita egyéb vonatkozásait behatóbban ismertetni, s eltekintünk a Bethmann személye körüli bonyolult problémák részletezésétől, amiben Fischer álláspontja valóban merevnek tűnik. Bethmann koncepciója valóban erőteljesebben elhatárolandó az össznémetekétől és a Ludendorff-étől, noha persze ő is a német terjeszkedés képviselője. A Ritter által képviselt álláspont jellemző vonásai mégis élesen kirajzolódnak. A Fischer által ismertetett tényeket nem cáfolja, de egyes kulcsfontosságú események jelentőségét és helyét több esetben teljesen ellentétesen ítéli meg. Ritter a monarchista német birodalmat is azonosítja a német nemzettel, Fischer szembeállítja ezeket egymással. Ritter egyenjogusítja a német hódítást a többi nemzetével, Fischer elítéli a németet s ezzel ítéletet mond a többi fölött is. Fischer ezen a ponton azonban megáll, s nem jut el annak a végső következtetésnek a levonásához, hogy az adott világhatalmi helyzetben a német nemzet fennmaradásának egyetlen biztosítéka már nem a hódítás egyenjoguságában keresendő, hanem a demokratikus átalakulásban, amely azonban belpolitikai okokból nem fejeződhetett be. Az imperializmus nemzetközi viszonyai között az egyes államok hódító törekvéseinek "egyenjoguságát" kizárólag erőviszonyaik biztosíthatják. Az "egyenjoguság" jogi fikciójának Ritter szerinti mesterséges erőltetése a német nemzetet és államot csak a két világháborúhoz hasonló szakadékba vihetné.

Hans Herzfeld: "Zur deutschen Politik im ersten Weltkrieg. Kontinuität oder permanente Krise?" Historische Zeitschrift Bd 191 címen megjelent hozzászólásában abból a megállapításból indul ki, hogy a háborus-cél programok Fischer által hangsúlyozott kontinuitása a tévedésnek azon a kontinuitásán alapult, amely Németország helyzetének és lehetőségeinek megítélésében fennállott. A háborus-cél politika a német hatalom irreális tulbecsüléséből származott.

Fritz Fischer H. Herzfeldnek adott viszontválaszában /Kontinuität des Irrtums. Zum Problem der deutschen Kriegszielepolitik im ersten Weltkrieg. Historische Zeitschrift u.o./ megállapítja, hogy mind Bethmann, mind később Kühlmann külügyi

államtitkár a hivatalos háborus-célprogram vállalásával eljátszották a kiegyezés lehetőségét, mert Nemevország ellenségeinek is voltak hatalmi igényei. Ezeket sem Bethmann, sem Kühlmann nem vette tudomásul, mint ahogy a nyugatiak vereség nélkül a "szerényebb" német célokat sem tekintették volna tárgyalási alapul. Ezen a helyzeten a Bethmann által képviselt "középarányos politikája" /Politik des Diagonale/ sem tudott változtatni, amely a német szociáldemokratáktól az össznémetekig terjedő fronton valamiféle politikai átlóval akart kompromisszumos hadicél-programot létrehozni. Ehhez nemcsak Bethmann személye nem volt elég határozott, de a valóban annexió-ellenes erők is hiányoztak. A többségi szociáldemokraták vezetőcsoportjának jelentős része u.i. szintén nem ellenzett bizonyos "mérsékelt" hadicélokat, Scheidemann csupán az orosz forradalom kitörése után kezdte - a munkásság nyomása alatt - az "annexió és kértérítés nélküli béke" orosz jelszavának hirdetését, amelyet 1917 nyara óta tudatosan használt "védelmi formulaként" Németország érdekében. A szociáldemokraták tartózkodása a szavazástól Breszt-Litovszk esetében kompromisszumot képvisel a "nemzeti egységakarat" és azon félelem között, hogy széles tömegeik a független szocialistákhoz csatlakozhatnak.

A liberális értelmiség - folytatja Fischer - lényegében az annexionista táborhoz tartozott, némiképpen mérsékeltőbb követelésekkel. A német birodalmi gyűlés így alig tekinthető a hivatalos háborus-cél politika ellensúlyának. Jellemző, hogy a német hivatalos vezetés még az 1918 júliusában és augusztusában bekövetkezett vereségek után is csak igen vontatottan adja fel legközelebbi céljait: Belgiumot, Lengyelországot, s a Baltikumot. Tény, hogy 1916-ig a német hadicél-tervekben az annexió gondolata volt tulsúlyban. Csupán az orosz forradalom s a Habsburg békekövetelések erősödése után tért át a német hadvezetés arra a módszerre, hogy céljait az általa értelmezett "autonómia" fogalmával kódósítse el. Ezt a formulát különösen keleti politikájában érvényesítette. Végezetül Fritz Fischer ismételten hangsúlyozza, hogy a "tévedés reális kontinuitása" abban állt, hogy a németek folyamatosan tulbecsülték saját erőiket és lebecsülték a környező világ erejét. A realitás ezen félreismerése messzire visszanyulik a vilmosi "világpolitikába." A "tévedés e kontinuitásából" minden német politikai vezető csoport kivette a részét. Bethmann-Hollweg a háboru közepén felismerte ezt, de már képtelen volt a helyzeten változtatni. Tény az, hogy Németország felelős körei, bárhol volt arra lehetőségük, ragaszkodtak háborus céljaikhoz, s ahol lehetett - mint Breszt-Litovszkban - meg is valósították azokat, még akkor is, ha a helyzet közben megváltozott.

Rudolf Neck, a bécsi állami levéltár osztályvezetője hozzászólásában kiemelte, hogy a német háborus tervek kidolgozásában - amelyek nemcsak az ellenséges, de a semleges államok ellen irányultak - a későbbi "weimari demokraták" is tevékenyen résztvettek. E háborus célok között pedig Nyugaton Belgium, Keleten pedig az u.n. határsáv állott. A radikális szocialistákkal kapcsolatban Neck különösen Fischernek azt a megállapítását tartja figyelemre méltónak, hogy bár a Svájcban élő

orosz forradalmárok hazatérésének gondolatát már 1914-ben elvetették a Monarchiában, azt német részről mégis - konzervatív oldalról pl. gr. Brockdorff - támogatták, sőt éppen ebben látták azt a megfelelő módszert, amellyel megtoldhatták a katonai erőt, ha ez elégtelennek bizonyul. Ezzel azonban jelentős lépést tettek a háború totálissá tétele felé. Fischer - Neck szerint - helyesen mutatja ki azt, hogy a nyugati háborús célok a németekkel való összehasonlításban lényegesebben szerényebbeknek tűnnek. Ausztria-Magyarország balkáni és lengyelországi területi követelései is azt mutatják, hogy a Ballhaus-Platzon szintén távolállottak attól, hogy a reális helyzetet tudomásul vegyék, noha a Monarchia katonai téren is egyre nagyobb mértékben került függő helyzetbe a németektől. Azt viszont Neck mint hibát rója fel Fischernek, hogy művében nem foglalkozik az alulról jövő annexió-ellenes mozgalmakkal, s F. W. Forster tevékenységével. Végül a német és nyugati hadicélok összehasonlításának kérdéséhez R. Neck - Fischer és Erwin Hölzle kutatásai nyomán - kifejti, hogy a versaillesi és a breszt-litovszki béke szembeállítása azt mutatja: a nyugatiak önhittség és mértéktelenség tekintetében messze elmaradtak a németek mögött. A nyugati szövetségesek hadicéljai távolról sem lehettek oly hatalmasak, mint a németeké, mert a szövetséges-társak egyenlő erősek voltak, míg a Központi Hatalmak győzelme esetén a Német Birodalom bármit rákényszeríthetett volna szövetsége seire. Mindent egybevetve megállapítható, - írja R. Neck - hogy Fischer könyve, "a német szellem azon megnyilatkozásaihoz tartozik, amelyek mindig lelket öntenek a németek barátaiba, hogy a németység ügyén nem kell kétségbe esni."

Fritz T. Epstein USA-ban /Bloomington, Indiana/ működő történész. "Die deutsche Ostpolitik im ersten Weltkrieg" c. bírálatából /Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 10. köt./ a következő jellemzést érdemes kiemelni, annak megemlítésével, hogy ezen írás számos részlet-kérdésre vonatkozó megjegyzést is tartalmaz. Fritz Fischer lázadó könyve egyike napjaink azon kevés német történeti műveinek amelyekben a szerzőnek sikerült egy elfogadott és szilárdan fennálló történeti képet és felfogást áttörnie és az időnként esedékes "revíziót" végrehajtania. Olyan áttörésről van szó /másképp érthetetlen volna az az élesség, amellyel egyesek elutasítják a könyvet/, amely a Német Császárságnak az első világháborúban vállalt szerepéről vallott eddigi felfogást sok vonatkozásban forradalmasítja. Ezt a felfogást a jövőben már nem lehet fenntartani.

Michael Freund /Kiel/ Bethmann-Hollweg, der Hitler des Jahres 1914? Zu eine Spätfrucht des Jahres 1914 in der. Geschichtssreibung /Frankfurter Allg. Zeitung 1964 III. 28./ c. cikke azzal kezdí bírálatát, hogy Fischer könyve újból felkavarja 1918 háborús felelősségének problématikáját "s bár a németiség jelenlegi léte indokolja, hogy 1914 lényegét tisztázzák, felmerül a kérdés, hogy Hitler háborúja nem 1914-ben kezdődött-e már el? Fischer munkájában főleg a különböző titkos tanácsosok dolgozataira támaszkodik, írja a bíráló, olyanokra, amelyek nemcsak Németországban, de Nyugaton is tömegével ké-

szültek, s mindenütt egyaránt haszontalanok voltak. Lehet, hogy a második világháborúban tulsúlyban volt a német kegyetlenség és a büntettek száma a nyugatiakkal szemben, de az első világháborúban még nem volt erről szó. itt még egyenlő a mérték a németek és az Entente között, ezt azonban Fischer nem veszi tekintetbe. Fischer képernyőjén a Birodalomnak csupán a karmai láthatók, amelyek éppen a világhatalom után nyulnak. A könyv, amely 1919-ben megszakad, régi megcáfolt hazugságokból próbál új igazságokat csinálni, s a második világháború háborus bűnösségét az elsőre is rá akarja huzni. Senkinek sem használ, ha az egész német történelmet Hitler mocskával kenjük be. Egy állam, amelynek katonai küzdelme éppen a nyersanyaghiányba bukik bele, hódítással akarta összehalmozni azt, ami Európa nyersanyagforrásaiból elérhető. Fischer - M. Freund szerint - nem akarja tudomásul venni, hogy a brit blokád volt az ostor, amely egy éhező népet mindig újabb hódításokra kényszerített, amíg e hódításokba bele nem pusztult. Az Angliával való ellentét kényszerítette a birodalmat megragadni a világhatalmat", amely a valóságban azonban csak a haldokló nyulása volt az élet után.

M. Freund érvelése ugyanabban a szellemben fogant, mint G. Ritteré: az imperializmus kényszerítette a németekre is az imperializmust, ami bizonyos vonatkozásokban tagadhatatlanul igaz. Az imperialista államokon azonban hiába kérjük számon az egyenrangúság érvényesülését, közöttük kizárólag az erő joga dönt, eszerint pedig a gyengébbeknek - még ha német is - pusztulnia kell. Az egyenrangúság történyének csak a demokráciában van "élettere", nemzetek számára éppugy, mint az egyes embereknek. Ezért függ össze oly szorosan a német nép sorsa a demokráciával. M. Freund érzelgős érvelése ezért éppolyan meddő, mint G. Ritteré.

A német nemzet és a demokrácia viszonyának gondolkörét érinti Golo Mann írása, /Der Griff nach der Weltmacht. Neue Züricher Ztg. 1962 IV. 28./ amely abból indul ki, hogy a német birodalmi céloknak a nagyiparosoktól a baloldali valóban igen nagy táborra volt, s hogy a birodalmi gyűlés többsége 4 éven át valóban a háborus-célok többsége volt, a konzervativoktól a centrumig. 1917 nyarának "béke-határozata" éppen ezért vált következmények nélküli epizóddá. Az imperializmusnak a szociáldemokraták között is voltak hívei. Ennek áldozták fel 1916 és 1918 lehetőségeit, ezért aknázták alá Wilson békeközvetítését stb. A "gonosz" katonák és a "jó" civilek közötti különbség valóban eltűnik a háború alatt, - G. Mann szerint. A porosz diktatúra háború pedig nemzetivé válik. A Tirpitz-Ludendorff-párt, amely azért is fél a megegyezési békétől, mert az a belső demokratizálódást vonta volna maga után, egyidejűleg jobbról fenyegeti a Monarchiát, republikánus cézárizmus formájában. Ezek mellett a Neumann, s a Max Weber-féle demokraták, semmivel sem kevésbé imperialisták attól, hogy angol példa szerint a demokrácia vizével akarják hajtani az imperializmus kerekét. A világhatalom megragadásának nemzeti egysége a világháború alatt bontakozott ki. Lehetek hangsúly, vagy súlypont-eltolódásai, szétesés sohasem fenyegette.

Bár Fischer könyvének e gondolatok megfogalmazása mellett - G. Mann szerint - számos erénye van, alapjában a mű mégis hibás, mert túlnyomóan aktákra támaszkodik és nem rendelkezik az elbeszélés levegőjével, sőt a realitást ábrázoló megértéssel sem. Események, okozatok és hangulatok nem mindig válnak akták anyagává, s nem minden aktának van G. Mann szerint történeti jelentősége. Fischer munkájában csupán egyetlen oldalon szerepelnek az Entente hadicéljai, itt is azzal a megjegyzéssel, hogy ezek a XX. századi imperializmus jellegzetes megnyilatkozásai voltak. Ezek voltak azonban a németeké is, azzal a különbséggel, hogy Németország csak késői utánzója volt szerencsésebb szomszédainak. Mégis hiányzik az az összehasonlítás, amelyen keresztül Fischernek éppen azt kellett volna világossá tennie, amit mondani akar, hogy t.i. a célt, amely előtte lebegett Németország helyzetéből folyóan, és eszközök híján soha el nem érhetette, ami kétszeri bukását meg is magyarázta. S nemcsak ez az összehasonlítás hiányzik a német és a többi imperializmus között. Hiányzik a dialektika, amely az összehasonlítandót megalkotta; hiányzik a dráma, még akkor is, ha ezt a drámát sok bolond és elvakult, sok tulizgatott és tudatlan ember játszotta, bár ezek távolról sem voltak oly gonoszak és következetesek, oly céltudatosak és nagyszerűek, ahogy Fischer ábrázolja őket.

Ez vonatkozik Bethmann-Hollwegre is, aki távolról sem volt - G. Mann szerint - az az ördög, amilyennek a könyvben feltűnik. Igazi szándékai Fischernél először jutnak elemzésre az 1914. szeptemberi program alapján. A vizsgálat eredményét számos későbbi nyilatkozat igazolja. Ezek között és az össznémet kilengések között pedig alig van olyan lényeges különbség, amilyenre az államférfi későbbi emlékirataiban hivatkozik. Mégis hogyan ítélhető meg Bethmann? A Német Birodalom szerkezetének megfelelően az uralkodó képviselője és a nemzet szószólója volt. A maga kigondolta "Burgfrieden" jegyében azt hitte, hogy az össznémetek legveszettebb követeléséi és a józan szociáldemokraták törekvései között "átlót" húzhat, ami persze képtelenség volt. Mint porosz és a kor embere, nem riadt vissza katonai uton végrehajtandó határmódosításoktól. Hódító bestia azonban mégsem volt.

Fischer akták tömegével akarja bizonyítani 1900, 1914, 1918, 1925 és 1939 kontinuitását, ami azt jelenti, hogy Bülow, Bethmann, Stresemann és Hitler lényegében ugyanazt a politikát és célt követte: német világbirodalom megteremtését, ami Hitler tisztára mosását is jelentené. Ha ugyanis Hitler - írja G. Mann - csak az egyetlen lehetséges német hatalmi politikát folytathatta, akkor az egyetlen német politika a kontinensen csak a hódítás és uralkodás lehetett. Így volna ez ma is? Lehetséges, hogy már 1917-ben gondoltak az "európai gazdasági közösségre"? Lehetséges, hogy ma Adenauer egészíti ki a Bethmann-Stresemann-Hitler sort? Ezt talán mégsem akarja mondani Fischer.

Pedig Fischer kontinuitás-konceptiójának van realitása, s ezt G. Mannal ellentétben fel kell tételezni. Persze nema

Mann által félreértett formában, mert Bethmann és Stresemann valóban nem azonos Hitlerrel. Hanem olyan értelemben, hogy amiképpen 1917-ben Ludendorff győzött Bethmann fölött, úgy győzött 1933-ben Hitler, a német kapitalizmus Stresemann-i változata fölött. Ha Fischer elméletének ez a helyes értelmezése, akkor ez megfelel a kor imperializmus által meghatározott törvényszerűségeinek, amelyben a gyengébb hódítónak - ez esetben a németnek - minden ellekezés ellenére el kell buknia, vele együtt pedig nemcsak Ludendorffnak és Hitlernek, hanem Bethmannnak, Rathenaunak, Stresemannak is. Adenauer helyéről ezuttal nem kívánunk szólni.

- . - . -

Végül rövid tájékoztatót kívánunk adni arról a nyilvánosan megtartott vitáról, amely 1964 októberében folyt le Nyugatberlinben a nyugatnémet történetzkongresszus keretében. Az egésznapos vitában, amelynek fő előadója Fritz Fischer volt, tárgya pedig a műve és a mű egész koncepciója, a következők vettek részt: Prof. Herzfeld /Berlin/, mint vitavezető. Prof. Zechlin /Hamburg/ és Prof. G. Ritter, Dr. Geiss és Dr. Böhme /Hamburg/ Prof. Hahlweg /Münster/ és Prof. Mende /Bonn/ és külföldről Prof. Droz /Franciaország/ és Prof. Stern /USA/.

A vitán, amelynek hallgatósága többször nyilvánította hangulatát a felszólalásokkal kapcsolatban, nem hangzott el sok új szempont azokkal szemben, amelyek előzőleg nyomtatásban is megjelentek. F. Fischer fenntartotta álláspontját a német háborús célok kontinuitásáról, valamint azzal kapcsolatban, hogy e célok jóval túllépték a német lehetőségek határait. Hangsúlyozta továbbá, hogy Németország világhatalomra /nem pedig világhatalomra/ törekedett. Ragaszkodott ahhoz a véleményéhez is, hogy Bethmann jelentőségét szeptemberi programjában nem szabad - G. Ritterhez és Zechlinhez hasonlóan - lekicsinyelni: a német háborús célok nem voltak - szerinte - az Entente háborús céljainak válasz-pontjai, a Mitteleuropa-terv sem a háboruban, hanem a 90-es években született.

Prof. Zechlin tagadta a gazdaság és a politika Fischer által hangsúlyozott szoros összefüggését. Véleménye szerint Szarajevo a német-angol bizalmi válság időszakába esett, az angol-orosz tárgyalások pedig Németország bekerítésének veszélyét jelezték. A korlátozott német hatalmi törekvésekre Anglia szövetségi háborúval felelt, s a háboru időbeli megnyújtására törekedett. Ezért kellett a kontinentális piacot megszervezni - a blokádnak ellensúlyozására, s ezt a célt szolgáltatta a szeptemberi program is. Bethmann legfőbb céljai közé tartozott, hogy a megszerzett kizárólagokat ügyesen értékesítse, s hogy az egyes ellenfelekkel különbékét kössön.

G. Ritter ismert véleményét fejtette ki: a Mitteleuropa-terv védekező jellegű volt, a szeptemberi program pedig csupán néhány gondolat feljegyzése, béketárgyalások esetére. Kétségbevonja Fischer forrásfelhasználásának pontosságát s megállapítja, hogy Bethmann az annexionisták ellenfele volt.

Ezután F. Fischer két munkatársa, Dr. Geiss és Dr. Böhme szólalt fel.

Dr. Geiss szerint Fischer nem akarta eltüntetni a különbséget Bethmann és az össznémetek között, de szerinte számos közös pont volt háborus céljaikban. Így elsősorban az annexióizmus. Olyan törtről volt itt szó, amelynek csupán a számlálója volt különböző, a nevezője azonban azonos: 1./ törekvés az Európa fölötti hegemoniára, 2. törekvés a világhatalmi helyzet meghódítására, 3./ a belső birodalmi hatalom megszilárdítására a demokráciával szemben. Geiss megállapítja, hogy Németországot 1914-ben sem támadták meg, hanem éppen ellenkezőleg: felelős a háboru kirobbantásáért.

Dr. Böhme azt tartotta szükségesnek kiemelni, hogy a német háborus cél-politika megértéséhez a breszt-litovszki béke szolgáltatja a legjobb kulcsot, amelyet nem is katonák, hanem civilek kötöttek, akiket kapitalista célok vezettek. A háborus-cél politika motorja a gazdaság volt. A német háborus célok-Ritterrel és Zechlinnel ellentétben - nem a háborus láz megnyilatkozásai voltak, hanem azé a légköré, amelynek eredete Bismarck idejére nyulik vissza.

Prof. Droz csodálatának ad kifejezést Fischer eredetiségét és jellemét illetően, amely arra biztatja Németország barátait, hogy nem kell csüggedniök. Fischer könyve nagy hatást tett Franciaország történészeire, akikre különösen a német imperializmus tévedésének és elvakultságának kontinuitására vonatkozó bizonyítékai tettek benyomást. A német nép hátrányos helyzetben volt a nagy demokráciákkal szemben, az Ententeről és háborus céljairól hamis elképzelései voltak. Kétségtelen, hogy a német imperializmus lényegében alig különbözött szerencsebb versenytársaitól, s tény, hogy Ausztria-Magyarország népeit az Entente lázította. Az is igaz viszont, hogy Fischernek jobban kellett volna differenciálnia. Ludendorff és Bethmann között volt különbség, a kormány végül is alárendelte magát a legfelső hadvezetésnek. Éppen a politika és a hadvezetés viszonyában volt nagy különbség Franciaországgal szemben is. Tény továbbá, hogy Nyugat és Kelet államférfiai alig különböztek egymástól, hogy az annexióról való lemondás a nemzet elárulásának tűnt, a háboru pedig elkerülhetetlen szükségességek. Az első és a második világháborút nem lehet azonos jellegűnek tekinteni, s Bethmannt sem lehet Hitler elődjének feltüntetni, ahogy ez a vita folyamán történt.

Prof. Stern azzal kezdte felszólalását, hogy Amerikában Fischer könyve nem keltett szenzációt, mert ismerték Németország bűnösségét a világháboru kirobbantásában, de sohasem állították egyedüli bűnösségét. Csupán a Fischerrel szembeni kritika volt bosszantó, s főleg az, hogy a Külügyi Hivatal megkísérelte Fischer amerikai utazását megakadályozni. A feladat az imperializmus stílusának a feltárása. A németé például az arrogancia volt, a félelem, a tudatlanság és a mértéktelenség. Félt a saját népétől, s hamisan ítelt meg másokat. Meg kell keresnünk visszatérő elvakultságának magyarázatát, s eb-

ben nem elégedhetünk meg azzal, hogy hiányoztak a vezetőzsenik. Az is hallatlan, hogy az egyik neves nyugatnémet történész 1964 július 7-én a bonni hírszolgálat előtti nyilatkozatában teljesen elvitatta a német kormány bűnösségét az I. világháborúban. S még egy szót a kontinuitásról a német történelemben: ha egy üzemben ugyanazok a balesetek mindig megismétlődnek, akkor biztos, hogy az üzemben van a hiba. Fischer könyve talán a legfontosabb historiográfiai jelenség Németországban 1945 óta, még akkor is, ha - mint minden, ami új - a tételeit néha túl élesen fogalmazza.

A vita második részében, amely Fritz Fischer elleni el-lentámadásként indult, Prof. Erdmann Bethmann-Hollweg titkárá-nak, Kurt Riszler-nek naplójára támaszkodva kijelentette, hogy Bethmann már július 6-án tudta, hogy Anglia nem marad semleges ebben a kérdésben, éppen ezért helyesbitenie kell régebbi álláspontját. Bethmann tehát csak azért határozta el magát a háborúra, mert Németország hatalmi helyzetét féltette. Hogy a kancellárnak voltak olyan annexiók tervei, amelyek - siker esetén - biztosították volna a német hegemoniát, az ismeretes; a juliusi válság idején azonban ezek még nem léteztek. Bethmann nem nyult a világhatalom után.

Prof. Mende tételekoe foglalva álláspontját, többek kö-zött megállapítja, hogy Németország már 1914-ben is világhata-lom volt, tehát csupán ennek megszilárdításáról lehetett szó. Egységes háborús-cél program nem volt, s Bethmann nem is akar-ta magát elkötelezni. A háborús célokat a mindenkori helyzet-nek megfelelően alakították ki. A Birodalom biztonsága nem zárta ki, de nem is tételezte fel az annexiókat. 1914 júliusá-ban már nem a német kormányé volt a döntés szabadsága.

Prof. W. Mommsen szerint nincs sajátságos német imperia-lizmus, s a célkitűzés kontinuitásáról sincsen szó. Bethmannra éppen a háborús célok kérdésének bürokratikus kezelése a jel-lemző. Ugyanakkor nyitvatartott minden lehetőséget, hogy a döntést a tárgyalóasztalnál érhesse el. Mivel azonban nem tud-ta a különböző érdekek és erők egyensúlyát elérni, sikertelen-sége végzetessé vált.

Fritz Fischer válaszában két megjegyzésre szorítkozott: az egyik az volt, hogy nem Bethmann-Hollweg személyéről van szó, hanem egész korszakának szellemiségéről. Erre mi sem jel-lemzőbb, mint az, hogy nagy csatahajóknak a következő neveket adták: Imperátor, Triumphator. Németország ténylegesen vilá-g hatalom akart lenni. Ezután felemeli a "Politik in Krieg" c. könyvet, s kijelenti: "Olvassák el ezt a könyvet, s benne Dr. W. Gutsche dolgozatát Belgiumról. Ebben rengeteg anyaggal ép-pen azt bizonyítják be, amit itt annyira vitattak. A könyv ugyan Kelet-Berlinben jelent meg, de azért elolvashatják, mert Gutsche is azt hányja a szememre, hogy nem tudok eléggé diffe-renciálni."

A vita végén Prof. Hans Rotfels a következőket mondta: Az első világháború nem az imperializmus front-

vonalán keletkezett, hanem tipikus európai háború volt, szomszédok, s nem világhatalmak összetűzése. Bölcsőjénél a nacionalizmus állott, a soknemzetűség problémája, a nemzetiségi kérdés! A szövetségi viszonyok összefonódása vezetett a láncreakcióhoz. Fischerrel szemben sok a fenntartása, főleg egyoldalú okmány-értékelési módszere ellen van kifogása.

A vita, Prof. Herzfeld zárszavai szerint, nem ért véget, mert a további kutatás a legnagyobb gonddal tovább folytatandó.

- . . . -

Ebben az összefoglalásban a nyugati és főleg német történészek állásfoglalásairól irtunk, mert célunk nem annyira F. Fischer műve általános visszhangjának ismertetése volt, hanem annak a vitának a jellemzése, amely Nyugatnémetországban folyik; nem is a mű, hanem a mű kapcsán a német kérdés mai értelmezése körül. Így kimaradt ezuttal az NDK marxista történetírói állásfoglalásának, s e kérdés területére tartozó igen jelentős munkásságának ismertetése is. Itt elsősorban Walter Basler, Fritz Klein, Lothar Rathmann, Joachim Petzold, stb. munkáira utalunk.

Hogy F. Fischer nagy munkájának vannak tulzások és vitatható részei, az nem sokat von le az értékéből. Az is igaz, hogy nem minden gondolatát viszi mindig a végső következtetésig, ami éppen azokkal szemben fokozza támadhatóságát, akikkel szemben a legnehezebb harcot kell folytatnia. Ez a gondolat a német imperializmus életképtelensége az imperialista világban. Két világháború megmutatta, hogy németiség és imperializmus mesterséges összekapcsolása önmaga és a világ számára életveszélyt jelent. Ez az, amit F. Fischer könyve is bizonyít, s azt, hogy talán mégis helyesebb út lenne; ha a német nemzet ezután - ugyancsak kimutatható hagyományai alapján - a demokrácia építésében találná meg európai léte célját.

Gonda Imre

WINSTON CHURCHILL

/1874-1965/

Winston Churchill, Lord Randolph Churchill-nek, az 1880-as évek "Tory Demokratái" politikai vezérének fia, tanulmányait Harrowban és Sandhurstban végezte. Katonai szolgálati éveit Kubában és Malakandban töltötte, részt vett az Omdurman-i 1898-as ütközetben. 1899-1900-ban Dél-Afrikában hadi tudósítóként szerepelt, a búrok foglyul ejtették, de megszökött. 1900-ban Oldham konzervatív képviselőjeként bejutott a parlamentbe, azonban 1904-ben, mint a szabadkereskedelem híve csatlakozott a liberálisokhoz. 1908-ban a kereskedelemügyi minisztérium vezetője, a kabinet tagja, 1910-ben belügyminiszter, 1911-ben az admirális első lordja, tengerészetügyi miniszter. 1914-ben nevéhez fűződik a flotta mozgósítása, 1915-ben őt tették felelőssé a sikertelen márciusi, Dardanellákon történő angol-francia "kalandért", lemondatták s a továbbiakban a nyugati fronton, mint ezredes szolgált. 1917-ben hadfelszerelésügyi miniszter, 1918-21 között had- és légügy miniszterre, 1921-22-ben pedig gyarmatügyi államtitkárrá nevezték ki. A szovjetellenes intervenciós politika egyik szorgalmazója volt. 1922-ben hátat fordított a liberálisoknak s csak 1924-ben került vissza a parlamentbe, mint Epping konzervatív képviselője. Baldwin konzervatív miniszterelnöksége idején /1924-29-ben/ pénzügyminiszter. Mint miniszter közismerten munkásellenes szelvényben kereste a gazdasági problémák megoldását. A harmincas években szembekerült a kormánnyal, mivel ellenezte az Indiával kapcsolatos liberálisabb politikát és a német náciizmus fenyegetésével szemben sem sikerült felfogását a kormány politikájával összhangba hozni. 1940 május 10-én a koalíciós kormány miniszterelnöke lett, megalakította az őt, majd utóbb nyolc tagu háborús kabinetet, amelyben a védelemügyi miniszteri feladatait is ő látta el. A brit nép vezetője volt a győzelem órájáig. Az 1945-ös választások után a konzervatívok

bukásával az ellenzék vezére, 1951-55-ig, ismét miniszterelnök. 1945-től haláláig a hagyományos imperialista brit konzervatívizmusnak és a szovjetellenes politikának egyik legtekintélyesebb sugalmazója és miniszterelnöksége idején tevékeny részese.

Bár Churchill személyével és politikai állásfoglalásával több ízben foglalkozott folyóiratunk a memoárirók megemlékezései kapcsán, halála alkalmából e jelentős konzervatív brit politikusnak saját műveiből, elsősorban első világháborús emlékirataiból és történetírói készségét szemléltető művéből adunk közre néhány szemelvényt.

Churchill és az I. világháború

I.

E könyv első részével összefüggésben hangsúlyoznom kell, hogy a Royal Letters Patent and Orders of Council értelmében "az Admirális minden ténykedéséért a koronának és a parlamentnek" 1911 október 25-től 1915 május 28-ig, én voltam felelős. Erre az időszakra esett a Németország elleni háborús felkészülés befejező szakasza, a flotta mozgósítása és koncentrációja a háború kitörését megelőzően, a blokádi megszervezése, a királyi haderő összegyűjtése a világ minden tájáról, a tengerek megtisztítása a német cirkálóktól és kereskedelmi rombolóktól, 1914 és 1915-ben új konstrukciók bevezetésével a flotta megerősítése, az 1915-ben a kereskedelmi hajózás ellen indított első német tengeralattjáró támadás megghiusítása és visszaverése és végül a Dardanellák elleni vállalkozás kezdeményezése. E flotta haditerveinek teljes felülvizsgálata, a 15 hüvelyes ágyúkkal felszerelt és Diesel motorokkal hajtott gyors hadihajó-osztály megépítése, a németek részéről visszautasított, a tengeri haderő korlátozására irányuló javaslat és végül a parlament által az angol flottának megszavazott, minden korábbi meghaladó hitelek. Ezek vezettek a háború folyamán a Helgoland-i öbölben, a Falkland szigeteknél és a Dogger-Bank-nál kivívott győzelmekhez és az Antwerpen felszabadítását célzó kísérletekhez. Emlékeztetesse tettek a narom cirkálót a holland partok előtt ért szerenszétlenség, Cradoch tengernagy hajórajának Coronelnél bekövetkezett megsemmisülése és a tengeri haderő kudarca a Dardanelláknál.

Nyolc év telt el azóta, hogy elhagytam a Tengernagyi Hivatalt, és úgy érzem, egyaránt jogom és kötelességem, hogy ne változtassak azon a módszeren, amellyel veszélyes feladataimat teljesíteni iparkodtam, és amelynek megvalósításában bizonyos határozott szabályokhoz tartottam magam. Sohasem tettem tengeri hadműveleteinkre, vagy a Tengernagyi Hivatal ügyeire vonatkozó fontosabb kijelentéseket, ha nem rendelkeztem elvitathatatlanul dokumentált bizonyítékokkal. Csak az esetben bíráltam mások döntéseit és tevékenységét, - vagy azok hiányát - ha bizonyítani tudtam, hogy az események bekövetkezte előtt írásban rögzítettem ilyenirányú véleményemet. Minden esetben, ha azt állami érdek nem tiltotta, feljegyzést készítettem memorandumokról, utasításokról, jegyzőkönyvekről, leveleim és sürgönyeim szövegéről, függetlenül attól, hogy a történelem mene- te és az idő múlása igazolta, vagy megcáfolta azokat. Csak ott mellőztem fontosabb részletek közlését, ahol kerülni akartam egyes személyek érzelmeinek, vagy baráti államok presztízisének megsértését. De a történet úgy került feljegyzésre, ahogy az valóban, a tanácskozások tükrében és a napi heves izgalmak közepette kiadott parancsok nyomán lefolyt. A fontosabb feljegyzések, amelyek a Tengernagyi Hivatal munkáját irányították, minden esetben azokat a döntéseket tartalmazzák, amelyekért mint a minisztérium vezetője, közvetlenül én viseltem a felelősséget és azok kivétel nélkül saját fogalmazványaim. Ugyancsak én vagyok felelős, a haditengerészet vezérkari főnökével együtt, azokért a fontos táviratokért, amelyek a flottákat, hajórajokat és egyes hajókat irányították és amelyeken, végső jóváhagyásként az aláírásom látható.

Ha a nagyszámu döntés és rendelkezés során, amelyekről ezek az oldalak szólnak és amelyek sok nagyfontosságú és vitatható eseményt tárgyalnak, olyan tévedések történtek, melyek balsikert hoztak, azok az én hibáim. Ha viszont, másfelől kedvező eredményekhez vezettek, azokat bizonyos fokig ezek ellentételeként kell figyelembe venni. Azokban az esetekben, amikor a döntés hatáskörömön kívül és javaslatom ellenére történt, figyelmeztetésemre vonatkozó írásbeli feljegyzéseimre támaszkodom. Arra az észrevételre, hogy ezekben a kérdésekben, melyek műszaki jellegűek, a szárazföldi emberek és laikusok nem alkothatnak helytálló véleményt, a dokumentált bizonyítékokra hivatkozom. Ezek önmagukért beszélnek. De nehogy úgy tűnjék mintha engem nem illető érdemekre tartanék igényt, meg kell mondanom, hogy ezen teljes időszakon át a Royal Navy legjobb koponyáinak hűséges, önkéntes és korlátlan támogatását élveztem; a Tengernagyi Hivatal és a Flotta minden ágazatának anyagi ereje segítette rendelkezéseim megvalósítását és csak az volt a feladatom, hogy saját szempontjaimmal és ösztönömmel egészítsem ki azoknak az érveit, akik véleményem szerint, a világ összes tengerészeti szakemberei között a legelső helyen álltak.

II.

E beszámoló első részében az események hosszú és változatos sorsáról szólok, de nem kerülhettem el a béke és háború ki- sebb, vitákra ösztönző epizódjait sem. A fényes és maradandó eredményeket siker koronázta, amely dicsőséget és megbecsülést hozott mindazoknak, akik azokat megvalósították. A második rész olyan évet tárgyal, amely balszerencsét hozott a Szövet- ségesek számára. Fényes lehetőségek kínálkoztak és maradtak kihasználatlanul; súlyos hibák történtek, amelyek mérhetetle- nül fájdalmas veszteségeket okoztak. A felelős személyek meg- nevezése, vagy a felelősség mértékének szétválasztása ezekben az esetekben egyaránt nehéz és gyűlöletes feladat. Annál is inkább, mert abban az időben néha döntő és gyakran hathatós befolyással a tragédia kibontakozásának részesévé váltam. Meggyőződésem és elveim engesztelhetetlenül szembeállítottak nemzeti életünk két legmegbecsültebb és leghíresebb háborus személyiségével - Lord Fisherrel és Lord Kitchenerral. Mind- ketten örökre elhallgattak. Vitáink ellenére sem mulaszthatom el az alkalmat, hogy őszintén, leplezetlenül és fájdalmas bá- nattal tegyem jóvá perlekedéseinket.

Eredeti előszavamban lemondtam a történész szerepéről. Nem én vagyok hivatott arra, hogy emlékeim és egyéni szempontja im alapján a végső következtetéseket kimondjam. Ezt másokra és más időkre kell bízni. De közvéleményem, amit helyesnek és igaz- nak tartok; oly történelmi hozzájárulásnak tekintem, amely egyéb beszámolókkal együtt figyelembe kell, hogy vételessék. Nem remélhetem, hogy a háborus nemzedék kialakult és általánossá vált véleményét megmásíthatom. A háborus küzdelmet az annak- idején kapott tájékoztatások világában élték és harcolták át és azok mély nyomot hagytak gondolkozásmódjukon. Csak azt ké- rem, hogy beszámolóm kerüljön a kutfók sorába és alkossa azon tényezők egyikét, amelyre utódaink ítéletüket alapozni fogják.

Tarthatatlan az az érvelés, hogy a tények nem publikálha- tók teljes egészükben, vagy hogy azok jóhiszemű feltárása meg- sértené a titoktartás kötelezettségét. A tények ezrei és a titkos anyagok százai kerültek nyilvánosságra. Így például egy teljes könyvtár foglalkozik a Dardanella-hadművelettel és az azt kiváltó előzményekkel. Az összes főszereplő - és mellettük néhány jelentéktlenebb is - elmondotta a magaét. Lord Fisher két kötetnyi publikációjában, hivatalos feljegyzései mellett, a haditanács titkos megbeszélésén elhangzott teljes felszólalá- sát is közreadta. Lord Kitchenér életrajz-írója minden adatot felhasználott, amit munkája teljességéhez szükségesnek látott közölni, ideértve még az én saját minisztériumi aktáim kivo- natait is. Sir Ian Hamilton teljes részletességgel közölte em- lékeit és naplóját. C.E. Calwell vezérőrnagy, a katonai hadmü- veletek akkori vezetője a Dardanellák történetének jelentősé- gét írta meg. A hivatalos tengerészeti történész, valamint az ausztráliai nemzetközösség hivatalos történésze, akiknek ré- szére a titkos információk minden formája hozzáférhető volt,

átböngészték a teljes anyagot, megtárgyaltak minden részletet és idézték, vagy összefoglalták azokat a fontos parancsokat és sürgönyöket, amelyekért én voltam felelős, valamint mindazokat a bizalmas iratokat, amelyeket a tárgyhoz tartozónak ítélték. A királyi bizottság a Dardanella ügyben hosszadalmas és oknyomozó jelentést adott ki. Számos jelentős és jóhírű mű jelent meg - egyedül angol nyelven - amelyek azt állítják, hogy hiteles formában tárgyalják ezt az anyagot.

Mindazért, ami a Dardanelláknál történt, és ami azzal járt, a felelősség elsősorban rám hárult. Szinte kizárólag engem sujtott a sajtó és a nyilvánosság ádáz háborús cenzurája. Az összes nagyállású érdekelt közül egyedül engem ért büntetés - nem a hivatalom elvesztése, ami csekélység lett volna - megfosztottak a döntő befolyástól, amikor a vállalkozás sorsa még függőben volt. Az adott körülmények közt az volt a szándékom, hogy keserűség és lelkiismeretfurdalás nélkül közvéleményem az általam ismert adatokat, sértődöttség nélkül, de nem leplezve a lényegét.

Egyáltalán nem állt szándékomban, hogy az engem terhelő felelősséget áthárítsam, vagy előle kitérjek és nem akartam a magam terheit mások vállára helyezni. Éppen ellenkezőleg - ahogy a későbbiekből kitűnik, - teljes felelősséget vállaltam mindazért, amit tettem és amit megtenni módomban állott. Ugyanigy vállaltam részemet a hadművelet előre nem látható következményeiből is. Hogy ez a részem miből állt, azt és magát a hadműveletet szerettem volna meghatározni és pontosan elmondani, de nem az események megtörténte utáni fordultatos nyelvezeten, hanem amennyire lehetséges, az akkori operatív parancsaim és az események bekövetkezése előtt adott tanácsaim idézésével.

A háborúnak általános képét illetően, és ezt tárgyalja ez a második szakasz, ismét nyilvánvaló volt előttem, hogy számos kialakult nézetbe, azokban az időkben uralkodó katonai elméletekbe, és bizonyos fokig a tengerészeti teljesítményébe ütközöm. Ezért nem is gondoltam másra, minthogy meggyőződésemet, amely cselekedeteimben vezetett és amelyekhez továbbra is ragaszkodom, honfitársaim elé tárjam. Nem kérhetem, hogy csatlakozzanak nézeteimhez; megelégszem, ha megismerik azokat.

/Előszó, VII-X.p/

A flotta mozgósítása

1914. augusztus 1. szombat

A minisztertanácsban a flotta tartalékainak készenlétbe helyezését és haditengerészetünk felkészülésének befejezését kértem. Követelésemet azzal a ténnyel indokoltam, hogy a németek haditengerészetüket mozgósítják és nekünk ugyanezt kell tennünk. A minisztertanács, mely a hajóhad szervezését illetően semmiképp sem volt rosszul tájékoztatva, éles vita után arra az álláspontra helyezkedett, hogy biztonságunk ezt a lépést nem teszi szükségessé, a mozgósítás csak a flotta legréggebbi hajóit érinti, viszont fő tengeri erőink teljesen felkészültek a háborúra és a hajóhad elfoglalta támaszpontjait. Azt válaszoltam, hogy ez igaz ugyan, de haditerveinkben szereplő feladatok végrehajtására szükségünk van a harmadik flotta hajóira is, főként a régebbi cirkálókra. Sajnos, hozzájárulásukat nem tudtam megszerezni.

Szombat este egyedül ebédeltem a minisztériumban. Egy-más után érkeztek a különleges "Albizottság" címkével ellátott, külföldi sürgönyöket tartalmazó vörös dobozok. Miután egy órahosszat olvastam a szünet nélkül áramló táviratokat, az volt a benyomásom, hogy még van esély a béke fenntartására. Ausztria elfogadta az értekezlet gondolatát, ugyanakkor a cár és a császár, /II. Vilmos/ bizalmas személyes kapcsolatban álltak. Abban a sorrendben, ahogy a táviratokat olvastam, úgy láttam, hogy Sir Edward Grey a legutolsó pillanatban még megmentheti a helyzetet. Addig még egy lövés sem dördült el a nagyhatalmak között. Azon töprengtem, vajjon lehetséges-e hadseregeket és hajóhadakat mozgósított, harc nélküli állapotban tartani és ezután leszerelni.

Éppen eddig jutottam gondolataimban, amikor beérkezett a külügyminisztérium egy újabb doboza. Kinyitottam és elolvastam: "Németország hadat üzent Oroszországnak". Ehhez már nem volt mit hozzáfűzni. Átmentem a Downing Street 10-be és a kerti kapun beléptem az épületbe. A miniszterelnököt fogadótermében találtam; nála volt Sir Edward Grey, Lord Haldane és Lord Crewe és talán néhány más miniszter is. Közöltem, hogy a minisztertanácsi döntés ellenére az a szándékom, hogy a flottát azonnal mozgósítom és a holnap reggeli minisztertanácson tettemért teljes, személyes felelősséget vállallok. A miniszterelnök, aki a korábbi döntéssel kötve érezte magát, egy szót sem szólt, de pillantása világossá tette megelégedettségét. Sir Edward Grey, akivel a lépcsőn lefelé haladtam, így szólt hozzám: "Közlöm Önnek, hogy éppen most egy igen fontos lépést tettem. Megmondtam Cambonnak, /a londoni francia követnek. Szerk./ hogy a német flottát nem engedjük be a Csatornába." Visszamentem a Tengernagyi Hivatalba és azonnal kiadtam a mozgósítási parancsot.

Minthogy a kabinet döntése folytán proklamáció szövege nem került Ofelsége elé, a tengerészet tartalékosainak behívására nem volt törvényes jogalapunk, de teljesen biztosak voltunk abban, hogy tengerészeink feltétlenül engedelmeskedni fognak a parancsoknak. Ezt az akciót a vasárnap reggel összeülő minisztertanács jóváhagyta és néhány órával későbben megjelent a királyi kiáltvány.

/X. fejj. A flotta mozgósítása.
174 - 175. p./

A franciaországi csata

A megindulás nemcsak az első, de összehasonlíthatatlanul legnagyobb krízise volt a háborúnak. Augusztus 18-tól szeptember közepéig két hadviselő állam legjobban kiképzett, lőszerrel bőségesen ellátott hadserege csapott össze olyan hévvel, amelyre egy békés emberöltő után csak a háborus tapasztalatok teljes hiánya ad magyarázatot.

Ebben a borzalmas hónapban több hadosztály harcolt több napon át, és több ember esett el és sebesült meg, mint a nagy küzdelem bármelyik teljes évében. Valójában két, egymással kölcsönhatásban álló válság érte egymást - az egyik keleten, a másik nyugaton - és mindkettő meghaladta méreteiben és intenzitásában mindazt, ami azután következett.

Megindult a német részről előrelátott és éppen ezért alaposan tanulmányozott, két arcvonalon folyó háború. Erre készült a Schlieffen-terv. /A tervet 1905-ben állították össze, amikor a német vezérkar főnöke gróf Schlieffen volt 1892-től 1906-ig. A terv a német imperializmus törekvéseit fejezte ki. Szerk./ A német főerő Franciaország ellen fordult. A német hadseregnek több, mint hétnyolcad része nyugaton került bevetésre. Negyven német hadtestből ötnél kevesebb védte Németország keleti határait az Orosz Birodalom támadása ellen. A Schlieffen-terv, mindent egy lapra feltéve, egy hatalmas, Belgiumon keresztül végrehajtandó, bekerítő mozdulattal akarta Franciaországot lerohanni és a francia hadsereget megsemmisíteni. Hogy ezt a hadműveletet minden eszközzel sikerre vigye, von Schlieffen tábornok kész volt minden kockázatot vállalni, sőt más frontokon áldozatot is hozni. Készült arra, hogy a keletről jövő orosz támadással az osztrákok egyedül álljanak szembe, hogy az oroszok lerohanják Kelet-Poroszországot, ha szükséges, akár a Visztuláig. Felkészült arra, hogy a franciáknak sikerül Elzász és Lotharingia megszállása. Belgium megsértése és letiprása, még ha ez az angol hadüzenetet eredményezi is, az ő szemében csak fő célkitűzésének mellékhatása. Az ő tervében semmi sem állíthatja meg az északról Franciaország szívébe előretörő németeket, akik a francia hadsereg megsemmisítése után, Párizst mellékesen meghódítva, hat héten belül véglegesen legyőzik Franciaországot. Semmi sem történik a hat hét alatt - ahogy ő látta - ami ezt a mindent felülmúló eseményt és a háború győzelmes befejezését megakadályozhatná.

Mai napig sem állithatja senki, hogy a Schlieffen-terv rossz volt. De Schlieffen már nem élt. Utódai a német nagyvezárkarban gondosan, határozottan és erős kézzel, de az óvatosság diktálta megszorításokkal alkalmazták a tervét. Ezek a megszorítások végzetessé váltak.

Moltke, a nagy hadvezér unokaöccse, Schlieffen előírásaitól eltérően 20 százalékkal növelte a német nyugati határ védőinek létszámát és 20 százalékkal csökkentette Franciaországban harcoló haderejét. A kelet-poroszországi orosz betörés ellensúlyozására tovább gyengítette a Franciaországra gyakorolt nyomást. Így a négyötödében alkalmazott Schlieffen-terv megbukott és mi fentmaradtunk a mai napig.

/XII. fejt. 214-215.p./

Törökország és a Balkán

1914. augusztus 19.-én Venizelos ur, Görögország akkori miniszterelnöke, Konstantin király hozzájárulásával - még elmondani is meglepő - szükség esetére hivatalosan, az Entente-hatalmak rendelkezésére bocsájtotta Görögország teljes szárazföldi és tengeri haderejét. Hozzáfűzte, hogy ajánlata bizonyos értelemben Angliának szól, akivel Görögország érdekei szétválaszthatatlanul azonosak. Hazájának eszközei csekélyek, mondta, de van 250.000 főnyi hadereje; tengerészete, valamint kikötői hasznosak lehetnek. Ez a nagylelkű ajánlat, amely akkor hangzott el, amikor minden olyan bizonytalan volt és még a franciaországi nagy összezsapás is előttünk állott, nagyon megkapott. Nem volt kétséges azonban egyfelől annak a kockázata, hogy Törökország ellenségeinkhez csatlakozik; másfelől a görög hadsereg és tengerészet komoly tényezőt jelentett, mely az angol Földközi-tengeri hajórajjjal együttműködve kitűnő eszközül kínálkozott a Dardanella-kérdés gyors és hathatós megoldására. A Gallipoli félszigetet akkor csak gyenge török erők tartották megszállva, és tudtuk, hogy a félsziget elfoglalására a görög vezérkar gondosan kidolgozott terveket készített. Egyébként is úgy láttam, Törökország háborúba sodródik ellenünk. Magatartása, amit a Goeben és Breslau ügyben tanusított, a csalárdság megnyilvánulása volt. E két német hadihajó jelenléte a Márvány tengeren alkalmas eszköz volt a konstantinápolyi semlegességi párt döntő befolyásolására. Ha azonban nem készülünk arra, hogy biztosítsuk a törökök becsületes semlegességét, akkor viszont vonjuk a Balkán keresztény államait a mi oldalunkra. Nem állithatnánk ezeket az országokat magunk mellé? Nem alkot-hatnánk Szerbia, Görögország, Bulgária és Románia részvételével Balkán-szövetséget? Bármilyen következzék is, nem szabad, hogy két szék közé essünk.

Sir Edward Grey azonban tüzetes megfontolás után arra ösztönözte a kabinattanácsot, hárítsa el Venizelos ur ajánlatát, mert - súlyos érvei szerint nem is alaptalanul - attól tartott, hogy a görög szövetség azonnali háborút jelent Törökországgal és valószínűleg Bulgáriával is. Félt, hogy a szövet-

ség oly veszélyt hozhat Görögországra, amely ellen nem tudjuk megvédeni. Mindezekon túl, főként egy Konstantinápoly elleni, orosz érdekeket sértő görög vállalkozástól tartott. És végül azt remélte, hogy Sir Louis Mallet, aki közeli és bensőséges kapcsolatban állott a nagyvezérrel és a konstantinápolyi semlegességi párt vezetőivel, módot fog találni a béke megőrzésére. Tény, hogy az angol nagykövet felülmulhatatlan jártassággal és állhatatossággal dolgozott. Mindezekből az következett, hogy fent kellett tartanunk azt a tisztességes ajánlatunkat, amelyet a háboru kitörésekor Franciaországgal és Oroszországgal közösen tettünk a Török-bírodalomnak, és amely szerint becsületes semlegessége ellenében szavatoljuk integritását. Természetesen - bár növekvő aggodalommal - alkalmazkodtam a kabinet döntéséhez. Folytattam munkámat és tovább reménykedtem a Balkán-szövetségben. Az alább közölt és a külügyminisztérium által jóváhagyott levelet adtam át Noel Buxton urnak, aki egy balkáni propaganda utra indult. Törökországot illető döntésünk következményeként csak ezen országok Ausztria ellen irányuló érdekeire hivatkozhattam.

1914. augusztus 31.

"Jövőbeni boldogulásuk szempontjából döntő fontosságú a Balkán-államok együttműködése. Eljött az óra, amikor a fémet formába lehet önteni. A Balkán-államok jogos igényeinek kielégítését csak az Ausztriától visszاسzerzendő és természetesen ezek az államokat megillető területek teszik lehetővé. Ilyen területek hiányában ezek az államok csak egymás elleni, gyilkos háborúk árán terjeszkehetnek. De az Ausztria déli tartományaiban érvényesítésre kerülő nemzetiségi elv oly kedvező eredményt fog a Balkán-államok részére biztosítani, hogy minden korábbi viszályuk emléke és következménye örök időkre elsimul.

Egy erős Balkán-szövetség, melynek tagjai Bulgária, Szerbia, Románia, Montenegro, és Görögország, hathatós szerepet játszhat Európa sorsában s ezért az közös álma kell, hogy legyen e népeknek. E háboru eredménye nem kétséges. Előbb, vagy utóbb kiéheztetjük és legyőzzük Németországot. Ausztria alkotóelemeire fog bomlani. Anglia végül is mindig győzött és Oroszország leigázhatatlan. Anglia barátja volt a Balkán minden keresztény államának harcaik és szenvedéseik éveiben. Nem keresi saját előnyét a Balkán félszigeten. De anyagi forrásaival és erejével támogatni és segíteni kész minden olyan lépést, amely a keresztény népek erős közös segét szolgálja és amely összefogás az első balkán-háborúból is győztesként került ki. Jószándéku és egységes közös fellépéssel a Balkán-államok most döntő szerephez és olyan előnyökhöz jutnak, aminők soha többé nem fognak kínálkozni. Egyenlenséggükkel saját magukat itélik arra, hogy haszon vagy eredmény nélkül essenek egymás torkának és, magukra hagyatva, igen csekély szerepük lesz a világ jövőjének formálásában.

Azt kérem Öntől, értesse meg görög és bolgár barátai-

val, hogy milyen ragyogó, de gyorsan tovatűnő lehetőség kínálkozik részükre és biztosítsa őket arról, hogy a Balkán-népek erejét és szövetségét szolgáló minden jogos igény Anglia hatalmas és állhatatos támogatását fogja élvezni."

Szeptember első napjaiban igen valószínűnek látszott, hogy Törökország, bármit teszünk is, a németek Franciaországi nagy sikerei hatására háboruba lép ellenünk és Görögország ellen. Azonnal megkezdtem a felkészülést erre az esetre.

/XXI. fejj. 440-442.p./

Lord Kitchener

Lord Kitchener gondolkodásmódja azidőtájt éppen olyan rejtélyes volt, mint a nagy háború problémái. Erkölcsei súlya és tekintélye mérhetetlenül nagyra nőtt. A haditanácsban ő volt a hadügyminisztérium kizárólagos szócsöve. Mindenkit a legnagyobb csodálattal töltött el jelleme, és a háború első hónapjainak iszonyu és előre nem látható eseményei között mindenki erőt merített parancsoló jelenlétéből. Az ő döntései változtathatatlanok és véglegesek voltak, tudomásom szerint a kisebb-nagyobb katonai kérdésekben kifejtett nézeteit még a haditanács és a kabinet is ellenvélemény nélkül fogadta el. Még a kisebb katonai egységek kiküldése, vagy visszatartása sem történhetett, nem is hozzájárulása, de tanácsa ellenére. A tanácsban alig mert vele bárki is vitatkozni. A személye iránti tisztelete, mérhetetlenül nagy munkájának megbecsülése, a teljes bizalmat kiérdemlő ítélőképessége és az a feltevés, hogy terveinek mélységét nem is ismerhetjük fel, minden vitát elhallgattattak a haditanácsban és a hadügyminisztériumban. Abban az időben tanácskozásainkon teljhatalommal és rendíthetetlen nyugalommal döntött minden olyan kérdésben, mely a hadsereg szervezetére vagy bevetésére vonatkozott.

Ám e tiszteletet parancsoló és ragyogó tekintély sok gyengeséget takart, aminek megnyilvánulása növekvő aggodalmat okozott. A hadügyminisztérium államtitkárát olyan súlyos feladatok terhelték, amit senki emberfia, rendelkezze akár munkerekének háromszorosával, sem tudott volna megfelelően el látni. Szinte az egész hadügyminisztériumot felszívta hatalmas egyénisége. A vezérkar szerepe oda zsugorodott, hogy tájékoztatással látta őt el, és még ezt a feladatát is fájdalmasan gyengén teljesítette. A legalkalmasabb tisztek, valamint, - Sir John Cowans, főszállásmester-tábornok kivételével, - a vezérkar és a katonai tanács összes vezető egyéniségei azonnal csatlakoztak az expedíciós haderőhöz és már Franciaországban voltak; úgy érezték, hogy a háború vezetését a St. Omerban elhelyezett angol vezérkari főhadiszállás nagyon is szűk szempontjai szerint kell megítélniük. Helyüket, az életbevágóan fontos állásokat nyugállományú tisztek és olyan férfiak foglalták el, akiknek véleménye angol katonai kérdésekben mindig jelentéktelen volt. E tisztek Lord Kitchener egyéniségének és

helyzetének hatására kövé meredtek. Közülük egyben sem volt annyi erő és képesség, hogy vele valamely kérdést kellő erélylyel, szentöl-szembe megvitasson. Tábornagyi egyenruhájában és mellesleg, mint a kabinet tagja, toronymagasan állt felettük és ezért úgy tisztelegtek előtte, mint a beosztottak a gyakorlótéren. Sohasem terjesztettek elé jól átgondolt, a háboru általános irányítására kidolgozott, átfogó javaslatokat. Mindenkör készen álltak, hogy a tőle kapott utasításokat legjobb képességeik szerint végrehajtsák. A haditanács tagjaira maradt az a feladat, hogy a háboru világos hadászati szempontjait papírra vessék. Mr. Lloyd Georgnak, a pénzügyminiszternek az a szerep jutott, hogy felfedje és félreérthetetlen módon bejelentse a kabinetnek Oroszország küszöbön álló összeomlását. Rám átfogó katonai terv hiányában olyan javaslat előterjesztése várt, amely a közel-keleten megfelelő politikai helyzetet teremthetne. És Lord Kitchener egymagában állt az események rohanó, örvénylő özönében és nem volt mögötte egy világos, jól kidolgozott elmélet, vagy terv, amelyen, mint valami sziklán, megvethette volna a lábát.

Igy történt, hogy döntései határozatlanokká váltak, és azokat napi benyomásai láthatóan befolyásolták, benyomásai pedig gyorsan elszálltak. Mindezek eredményeként döntései el-lentmondóakká váltak. A háboru további menetének két egyaránt világos, de egymással ellentétes szemléletén tépelődött; döntését szenvedélyesen, tények erejével és érvekkel sürgették. Az angol hadsereg minden vezető katonája és a francia legfelsőbb parancsnokság magasztos tekintélye egybehangzóan azt hirdette, hogy a győzelem egyetlen útja, ha minden egyes katonát, ágyut és gránátot Franciaországba küldenek, hogy ott "irtsák a németeket" és törjék át nyugati védőállásukat. A haditanács viszont, melyben olyan személyek is helyet foglaltak, akik nemzedékük közéletében vezetőegyeniségekké váltak, teljes figyelmével az 1915. évi hadműveletek színterére, a déli és keleti arcvonal felé fordult. Kitchenert Kelet iránti érdeklődése és ismeretei alapján az utóbbi elgondolás vonzotta. Teljes egészében felismerte egy ott kivivható siker jelentőségét, de nálunk jóval erősebben érezte azt a félelmetes nyomást, amelyet a francia front gyakorolt rá szakadatlanul.

A feladat nem volt megoldhatatlan. Kinálkozott lehetőség e két látszólag ellentétes felfogás összeegyeztetésére. A Közel-keleten március és június között végrehajtandó hadművelet jól átgondolt és kidolgozott tervét és ütemezését még januárban meg lehetett szerkeszteni; ezt követhette volna az erők nagyszabású koncentrálása, majd a támadás a nyugati fronton, 1915 őszén, vagy, még kedvezőbb körülmények között, 1916 tavaszán. A két említett műveletnek a megadott sorrendbe történő, egymást követő, és önmagában teljes végrehajtása tökéletesen megoldhatónak látszott, ha az érdekeltek nagy tekintélyek hozzájárulását meg lehetett nyerni. De ez alkalommal az ellentétes erők és az egymással versengző nézetek közt Lord Kitchener felörlődött.

E megpróbáltatások és terhek mellett, melyeknek nem tu-

dott fölébe-kerekedni, ott várta az új hadseregek ujoncozásának, szervezésének és felszerelésének sokrétű munkája: a problémák hosszú sorát jelentette az olyan mértékű lőszergyártás és vásárlás, amilyent azideig emberi lény még álmában sem látott. Ezek a problémák az ország egész társadalmi és ipari életén túl az egész világ gazdasági és pénzügyi rendszerét is érintették. Ha ehhez még hozzávesszük az összes katonai ügyek napi ismertetését is a kabinetben és a haditanácsban -ami erősen próbára tette és igen terhes volt és amelynek során Lord Kitchener mindenkor hátrányos helyzetben érezte magát; ha figyelembe vesszük az adminisztratív ügyekben hozott döntések szakadatlan sorát, ideértve jelentős hadműveletek és önálló hadjáratokkal felérő expedíciók irányítását, megérthetjük, hogy az a megterhelés, amely a király legnagyobb alattvalójára nehezedett, sokkal több volt annál, mint amit halandó ember eltud viselni.

De meg kell mondani, hogy Lord Kitchener meg sem kísérelte, hogy könnyítsen óriási terhein. Ellenkezőleg rossz néven vette, ha bárki is megkísérelte, hogy beavatkozzék a felelőssége alá tartozó szétágazó terület kérdéseibe. Szívosan elmentállt azoknak a próbálkozásoknak, melyek mindenfajta lőszergyártását ki akarták vonni ellenőrzése alól. Beosztottjaira a lehető legkevesebb feladatot ruházta át. Megkísérelte, hogy a nagy háborút olyanfajta személyes ellenőrzéssel irányítsa, mint amit annakidején nagy sikerrel alkalmazott a kis nilusi-expedíció vezetésében. A vezérkart, vagy ami abból még fennmaradt, a teljes alárendeltség jellemezte.

Nem volna őszinte eljárás, ha e tényeket elhallgatnánk, vagy ellepleznénk. Valójában, a Lord Kitchener nagyságát megillető tisztelet és hála csak erősödhet, ha honfitársaink eljövendő nemzedékei, amelyeknek jövőjéért és biztonságáért oly határozottsággal és egy óriás erőfeszítésével küzdött, megismerik egyéniségét és az eléje tornyosult nehézségeket. Ha e történet, és az annak alapjául szolgáló tények és dokumentumok katonai vezetési módszerei ellen irányuló észrevételeket is tükröznek, tanusitanom kell, hogy mérhetetlenül súlyos feladatok nehezedtek rá; meg kell emlékeznem arról a rendkívüli türelemről és bátorságról, amit a bekövetkezett nehézségek kapcsán tanusított és az irányomban mindenkor megnyilvánult kedvességéről és udvariasságáról.

/ 597 - 600.p. /

Részletek W.S. Churchill:
"The World Crisis 1911-
1918"/Vol.I. London, 1938.
718 p./c. művéből.

Részlet Churchill egyik legismertebb történeti művéből, amelyben szemléletes képet nyújt a nagy spanyol Armada felett aratott angol győzelemről.

A spanyol Armada

A spanyolok régóta foglalkoztak már az Anglia elleni támadás gondolatával. Felmérték, hogy az angol közbelépés gátolta meg Németalföld újra megszerzésére irányuló kísérleteiket, és ha csak le nem tiporják Angliát, ez a nyugtalanító állapot a végtelenségig folytatódhat. 1585 óta számtalan forráson keresztül szereztek tájékoztatást. Angol menekültek hosszú jelentéseket küldtek Madridba. Számtalan ügynök térképekkel, statisztikai adatokkal látta el Fülöpöt. A spanyol levéltárak tömegtelen, Anglia inváziójára vonatkozó katonai tervet tartalmaznak.

Katonaság tekintetében nem volt nehézség. Ha Németalföldön egyidejűleg fenntartható még a nyugalom, a spanyol hadseregről le lehetne választani egy nélkülözhető csapategységet. Egy hadtestet elégnak ítélték. Hatalmasabb vállalkozás volt a flotta kiépítése és felszerelése. A spanyol király hajóinak nagyrésze olaszországi birtokairól származott és Földközi tengeri használatra készült. Alkalmatlanok voltak az Európa nyugati partvidéke körüli tengeri utra és a csatornába való bejutásra. A nagy, szállító vitorlások /galleonok/, melyeket a délamerikai spanyol gyarmatok kereskedelmi utjai számára építettek, túl esetlenek voltak. De 1580-ban II. Fülöp annektálta Portugáliát és a portugál hajóépítők nemcsak a Földközi tenger viszonylataiban gondolkodtak. Különbőle ütőképes hajóflottákat kísérleteztek ki az Atlanti Óceán déli részén, így a portugál vitorlások képezték aztán a Lisszabon kikötőjébe összevont flotta bázisát. Minden hozzáférhető hajót a spanyol vizeken összpontosítottak, beleértve az Indian Guard szállítótársaság magántulajdonában lévő vitorlásokat is. Az előkészületeket egy évig késleltette Drake híres 1587-es cadizi portyája. Ennél a vállalkozásnál, melyet "a spanyol király szakállának perzselgetése" néven emlegettek, nagymennyiségű hajó és felszerelés ment tönkre. Ennek ellenére 1588 májusára elkészült az Armada. Százharminc hajó sorakozott fel, 2.500 ágyúval és több mint 30.000 emberrel, akiknek kétharmad része katona volt. A hajókból husz szállító vitorlás /galleon/ volt, negyvennégy felfegyverzett kereskedelmi hajó, nyolc pedig Földközi tengeri galya. A többi vagy kis bárka, vagy fel nem fegyverzett szállítóhajó. Céljuk az volt, hogy felhajóznak a Csatornán, behajózzák a Pármái Sándor vezetése alatt 16.000 veteránból álló, Németalföldről kiszakított hadtestet és partra szállnak Anglia déli részén.

A híres spanyol admirális, Santa Cruz addigra halott volt már, és a parancsnokságot Medina-Sidonia hercegére bízták, aki tele volt rossz előérzettel a vállalkozással kapcsolatban. A mediterrán taktikát követte: megcsáklázni az ellenség hajóit és átszállva rájuk, kézitusában vivni ki a győzelmet. Flottája csodálatosan alkalmas volt arra, hogy nagyszámu emberanyagot szállítson; nehéz ágyukkal jól el volt látva, gyengébb volt azonban messzehordó lövegek tekintetében - ezért történt, hogy az angolok igyekeztek hatótávolságon kívül maradni egészen az utolsó csatáig. A katonák számára viszonyítva aránylag kevés volt a tengerész-legénység. Ezeket a spanyol nép legszegényebb rétegéből toborozták és a szárazföldi hadsereg nemes családokból származó tisztjei vezényelték őket, akik a tengeri hadviselésben semmi tapasztalattal nem rendelkeztek. A bárkák egy része rossz állapotban volt; a magánszállítók korrupt rendszeren keresztül beszerzett élelmiszerkészlet romlott és elégtelen volt; az ivóvíz kiszivárgott a nyersfa-hordókból. A parancsnok teljesen tapasztalatlan volt a tengeri hadviselés terén és kérte a királyt, mentse fel a számára olyan új vállalkozás alól.

Az angol haditerv a délnyugati kikötőben akart flottát összegyűjteni, feltartóztatni az ellenséget a Csatorna nyugati bejáratánál és csapatokat vonni össze délkeleten, hogy felvegyék a küzdelmet Parma hercegének a flamand partokról érkező hadseregével. Bizonytalan volt, hol történjék a döntő ütközet, de a tulnyomóan nyugati irányu széljárás valószínűsítette, hogy az Armada fel fog vitorlázni a Csatornán, egyesül Parma seregével, és az essexi partvidéken fog kikötést erőszakolni.

A nemzet eggyé vált a spanyol készülődéssel szemben. A vezető katolikusokat Ely szigetére internálták, de mint testületnek, lojalitásuk a korona iránt megingathatatlan volt. Közel 20.000 főnyi hadsereg gyűlt össze Tilburynél, Lord Leicester parancsnoksága alatt. Ez, a szomszédos grófságok csapataival együtt, nem lebecsülendő erőt képviselt. Mikor az Armada még távol volt az angol partoktól, Erzsébet királynő szemlét tartott Tilburynál a hadsereg felett és ezeket a lelkesítő szavakat intézte hozzájuk:

"Szeretett népem, sokan, akik biztonságunkat tartják szem előtt, az árulástól való félelmükben óvatosságra intettek bennünket és azt tanácsolták gondosan vigyázzunk, miként bizzuk magunkat fegyveres tömegekre. De én, biztosítalak benneteket, nem akarok úgy élni, hogy ne bizhassak hűséges és szerető népemben. Féljenek csak a zsarnokok, Én mindig úgy éltem, hogy legfőbb erőmet és biztonságomat Isten után alattvalóim hűséges szívében és jóakaratában láttam és ezért most eljöttem közétek, eltökélten, ahogy látjátok, a harc hevében és kellős közepén, hogy köztetek éljek vagy haljak, hogy feláldozzam akár becsületemet és véretem is Istenemért, királyságomért, népemért. Tudom, a testem gyenge és törékeny asszony teste, de a szívem és gyomrom királyé, hozzá angol királyé, és eszeveszett arcátlanlagnak tartanám, ha a spanyol Parma herceg vagy Európa bármely fejedelme birodalmam határait átlépni merésznél; ez el-

len, inkább, mintsem hogy becstelenség fűződjék nevemhez, én magam fogok fegyvert fogni, én magam leszek parancsnokok és a harcmezőn tanúsított erényeitek bírása és jutalmazója. Tudom, jutalmat és koszorút érdemeltek már eddigi buzgóságotokért is; fejedelmi szavunkkal biztosítunk benneteket, hogy ezt bőségesen meg fogjátok kapni."

--- -- ---

Hawkinsnak a tengerészet érdekében végzett eddigi munkája most próba előtt állott. Évekkel ezelőtt elkezdte már a gyarmati vizeken folytatott portyahadjáratai közben szerzett tapasztalatai alapján az angol hajók szerkezetének felülvizsgálatát. A szállítótörzslások fedélzetén tornyosuló kastélyszerű építményeket le kellett bontani; a gerincet mélyebbre eresztési és a tervezésnél a hangsúlyt a hajó tengerbírására és gyorsaságára fektetni. Még nagyobb jelentőségű vívmány ennél a hajók messzehordó ágyukkal való felszerelése. Az ágyukat a hagyományok "nemtelen fegyvernek" tartották, melyek csak arra jók, hogy egy összezsáklázott ütközetnél megnyissák a tüzet. Hawkins azonban, a mindenfajta tengerre alkalmasnak épített hajóival nem volt barátja a kézicsatának, inkább távolról akarta megverni az ellenséget új ágyúival. Az angol tengerészkapitányok alig várták, hogy kipróbálhassák ezt az új taktikát a hatalmas, túlméretezett ellenséges vitorlásokon, melyek nagy szélben könnyen sodródtak lapos fenekükkel. Hawkins fáradozásai ellenére is 1588-ban a királyné hajói közül csak 34-et lehetett tengerre bocsátani, hatezer emberrel felszerelve. Az akkori szokás szerint ugyan minden magántulajdonban lévő bárkát is gyorsan összegyűjtöttek és felfegyvereztek a kormányzat szolgálatára, úgyhogy összesen végül százkilencvenhét hajó vult fel; de ezeknek legalább a fele túl kicsiny volt ahhoz, hogy valamit is érjen.

A királynő arra biztatta tengerészeit, hogy "tartsák szemüket Párma hercegén" és szerette volna a fő flottát nyugatra küldeni, egészen Plymouthig. Drakenek merészebb elképzelései voltak. 1588 március 30-i jelentésében azt indítványozta, hogy a flotta törzsét a spanyol partok egyik kikötője elleni támadásra küldi - nem a jól megerősített Lisszabonba, de valahova a közelbe, hogy a partvidék védelmében tengerre kényszerítse az Armadát. Így, érvelése szerint, az angolok biztosan le tudják kötni a spanyol flottát és nem lesz meg az a veszély, hogy kedvező szél esetén be tudnak siklani mellettük a Csatornába.

A kormány ezzel szemben azt a sokkal veszélyesebb tervet pártolta, hogy helyezzenek el elszigetelt osztagokat egymástól bizonyos távolságokra a déli part mentén, hogy minden lehetséges támadási vonallal szemben álljanak. Ragaszkodtak hozzá, hogy a Csatorna keleti végére rendelkezjenek egy kis osztagot a királynő hajóiból, hogy sakkban tartsák vele Párma herceget. Drake és felettese, Lord Howard of Effingham nyugtalan volt és türelmetlen; a legnagyobb erőfeszítéssel tudták csak megakadályozni erőik további szétforgácsolását. Az erős déli szél megakadályozta őket abban, hogy megtámadják a spanyol partot és kimerült készletekkel, a legénység sorai közt dühöngő skorbuttel jutottak vissza Plymouthba.

Az események folyamán bőséges idejük volt arra, hogy stratégiájukat kigondolják. Az Armada május 20-án hagyta el a Tajo-t, de ugyanazok a viharok, melyek Howardot és Drake-ot visszaverték, rá is lecsaptak. Két 1000 tonnás hajójuk árbóca leszakadt. Visszavitték őket Corunnába kijavítani és július 12-ig nem is indultak el újra. Julius 19-e estéjén érkezett Plymouth kikötőjébe hajóik közeledésének híre. Az angol flottának még aznap éjjel tengerre kellett szállnia, enyhe ellen-dél mellett, mely azonban erősödött a következő nap folyamán. Howard Walsingham államtitkárhoz intézett július 21-i levelében józan hajósbeszámoló maradt fenn számunkra a műveletekről: "Bár a szél erősen szembe fujt, ezen az éjszakán indultunk el először a kikötőből; szombatig egyre nehezedett a helyzet, délnyugati lévén a szél; kb. délután három óra felé vettük észre a spanyol flottát; mindent megtettünk, hogy beálljunk a szélbe, ami ma reggelre megtörtént. Ugy láttuk, 120 vitorlából áll /a flotta/, amellet négy gályájuk van és sok erősen megterhelte hajójuk. Kilenckor tüzet nyitottunk rájuk, ez egészen 1 óráig folytatódtott."

Ha Medina-Sidonia herceg, amikor hajói szélirányban haladtak, megtámadta volna az angol flottát, miközben az szombaton még azzal küszködött, hogy utat keressen magának, nagy baj lett volna. De utasításai kötötték, hogy hajózzon felfelé a Csatornán, egyesüljön Párma csapataival és a Dunkerque közelében összegyűlt veterán sereget segítsen átszállítani Angliába. Madridba küldött jelentéséből látszik, mily kevésbé ismerte fel lehetőségeit. Nehéz, türelmes, bizonytalan műveletekkel az angol flotta szélnek fordult, és kilenc napig üzte az Armadát, ahogy az a nyugati széllel előttük futott felfelé a Csatornán, messzehordó ágyuival veretve a nehézkesen haladó galleonokat. Az időjárás nekik kedvezett, Julius 23-án a szél megállt és mindkét flotta elcsendesedve Portland Bill közelében lebegett. A spanyolok a nápolyi gályákkal, melyeken több száz gályarab evezett, ellentámadást kíséreltek meg, de Drake, Howard-tól követve, nekiment a flotta törzsének és, ahogy Howard jelentette, "a spanyolok kénytelenek voltak utat nyitni és birkaként tömörültek össze."

Ujabb összeütközés zajlott le 25-én Wight szigeténél. Valószínűnek látszott, hogy a spanyolok hatalmukba akarják keríteni a szigetet, hogy aztán bázisnak használhassák. De ahogy a nyugati szél erősödött, az angolok még mindig a szél irányában álltak és újra kikergették őket a nyílt tengerre, Calais irányába, ahol Medina, semmit nem tudva Párma hadmozdulatairól, azt remélte, kap majd valami hírt. A Csatornán való átkelés kinszenvedés volt a spanyolok számára. Az angol hajók ágyui tűz alatt tartották a vitorlások fedélzetét, pusztítva a legénységet, megfélemlítve a katonaságot. Az angolok alig szenvedtek valami veszteséget.

Medina ekkor végzetes tévedést követett el. Lehorgonyzott Calais torkolatánál. A királynő hajói melyek a csatorna keleti szélén állomásoztak, csatlakoztak a törzsflojtához a szorosban és most már Anglia egész tengeri ereje egyesült. Az angol ve-

zérhajón július 28-án megtartott haditanács ütközetet határozott el. A döntő csata elkezdődött. A sötétség leszálltával a keleti osztagból 8 hajót robbanóanyaggal megtöltve és gyújtóhajónak felszerelve /a korszak torpedója! / ráeresztettek a torkolatban horgonyzó összetömörült spanyol flottára. A fedélzeteken feküdve a spanyol legénységnek észre kellett vennie a feléjük közeledő furcsa hajókról szűrődő szokatlan fényeket. Hirtelen robbanások sora rázta meg a levegőt és lángoló hajók nyomultak a lehorgonyzott Armada felé. A spanyol kapitányok elvágatták a horgonyköteleket, hogy ki tudjanak futni a nyílt tengerre. Soron követte egymást a számtalan összeütközés. Egyik legnagyobb gálya, a San Lorenzo, elvesztette kormánylapátját és besodródott Calais kikötőjébe, ahol a kormányzó internálta a legénységet. A flotta megmaradt része, - hátában dél- délnyugati széllel, - keletre tartott, Gravelingen felé.

Medina ekkor küldöncöket menesztett Párma hercegéhez, bejelentve érkezését és július 29-e hajnalán Gravelingen homokpadjainál állt, várva, hogy szállításra készen behajózva ott találja Párma csapatait. De semmiféle vitorlás nem volt látható. Az apály a mélyponton volt Dunkerque kikötőjében. Csak feltörő dagálykor, kedvező szél esetén lehetett onnan kivitorlázni. Egyik feltétel sem volt meg. A hadsereg és a szállítóeszközök nem jelentek meg a találkozón. A spanyolok szembefordultak üldözőikkel. Hosszu és elkeseredett küzdelem zajlott nyolc óra hosszat, a szorosan egymásbagabalyodott hajók összevisszaságában. Az angol kormánynak küldött hivatalos jelentés rövid volt: "Howard a küzdelem folyamán sok spanyolt tönkretett, elsüllyesztett három, és négyet vagy ötöt partra kergetett." Az angolok tökéletesen kimerítették lőszerkészletüket, - ha ez nincs, talán egyetlen spanyol hajó sem menekül meg. De még maga Howard is alig mérte fel győzelme nagyságát: "Érjük csodálatosan nagy és hatalmas - írta az ütközet utáni estén - de egyenként téptük ki tollaikat."

Az elgyötört Armada észak felé menekült az ütközetből. Egyetlen céljuk a hazatérés volt. Az Észak-Skócia körüli hosszú utazás borzalmait megkezdődtek. Egyszer sem fordultak a kis, hallgatag hajókkal szembe, melyek futásukban követték őket. Egyik félnek sem volt elég lőszere.

Az Armada hazafelé való útja a spanyol tengerészek kitűnőségét bizonyította. Hegyként tornyosuló hullámok, dühöngő viharok között is elmenekültek üldözőik elől. Az angol hajók, kevés élelmiszer- és lőszerkészletükkel, a rossz ellátás miatt zugoló legénységgel kénytelenek voltak visszafordulni délnek, a Csatorna kikötői felé. Az időjárás ezuttal a spanyolokat segítette. A nyugati szél hajótöröttként kivetett két vitorlást Norvégia partjaira, de azután megfordult iránya. Ahogy Medina feljegyezte: "Áthaladtunk a Skóciától északra fekvő szigetek között és most Spanyolország felé haladunk és északkeleti széllel." Dél felé vitorlázva kénytelenek voltak Írország nyugati partján megállni, hogy vízkészleteiket pótolják. Lovaikat és öszvéreiket már előzőleg vízbevetették. Az elhatározás, hogy megálljanak az ír partokon, katasztrófális-

nak bizonyult. Hajóikat már megrongálta az angol ágyutüz és most az őszi orkánok zúzták őket össze. Tizenheten hajótörést szenvedtek. A vizkeresés több mint ötezer spanyol életébe került. Ennek ellenére több mint 65 hajó, az eredetileg tengerre szállt flottának kb. fele elérte a spanyol kikötőket október hónap folyamán.

Az angolok egyetlen hajót sem vesztek, és alig száz embert. Kapitányaik azonban elégedetlenek voltak. Az utolsó harminc év során erősebbnek képelték magukat ellenfeleiknél. Most viszont sokkal nagyobb flottával találták magukat szemben, mint amit elképzelésük szerint a spanyolok képesek lehettek kiállítani. Saját hajóik nagyon szűkösen voltak felszerelve. A döntő pillanatban kimerült lőszerkészletük. A kereskedelmi hajók ágyufelszerelése szegényesnek bizonyult és az ellenséges flotta fele elmenekült. Nem zúgolódtak, de elégedetlenségüket írásban is feljegyezték.

Az egész angol nép számára azonban az Armada veresége csodaszámba ment. Harminc éven keresztül sötétítette el a politika láthatárát a spanyol hatalom árnyéka. Vallásos felindulás hulláma öntötte el az emberek szívét. A győzelem emlékére vart érmek egyike a következő feliratot viselte: "Afflavit Deus et dissipantur".

Erzsébet és hajósai jól tudták, mennyire igaz volt mindez. Az Armadát valóban csatában verték meg, de az időjárás félemlítette meg és futtatta meg őket. Az esemény azonban döntő jelentőségű volt. Az angol tengerészek diadalmas öröme jogosnak bizonyult. Hajóik és felszerelésük korlátozott volta ellenére, a Hawkins-bevezette új taktika sikerre vezetett. A nemzetet megkönnyebbülés és büszkeség öntötte el. Néhány évvel később írta meg Shakespeare János király-ját. Szavai a hallgatóság szívébe találtak:

"Bár jőne haddal három világrész,
Mi visszaverjük. Amig hü marad magához,
Anglia nagy és szabad."

/Arany/

/A History of the English-Speaking Peoples,- London, 1956.- II. kötet, 96-105. lapjáról./

A bevezetőt írta és az emlékirat-szemelvényeket H. Haraszti Éva-, a spanyol Armada részt Makkai László válogatta.

SZEMLE

KELET-EURÓPA

S. Arnold - M. Zychowski: Outline history
of Poland. Polonia Publishing House, Warsaw,
1962, 245 p.

/Lengyelország vázlatos története./

A két jónevű szerző közös vállalkozása a legrégibb idők-től napjainkig adja elő Lengyelország történetét. A külföldnek szánt népszerű összefoglalás elsősorban az állam fejlődésének főbb szakaszait állítja előtérbe, tehát kifejezetten politikai történetet nyújt. A lengyel társadalmi életben megnyilvánuló gazdasági változások csak alárendelt szerepet kapnak s külön fejezetet csak az első világháborút követő évek rajzánál alkotnak. Valamivel fokozottabb figyelmet fordítottak a szerzők a kultura kérdéseire, külön fejezetben tárgyalják a lengyel reneszánsz és humanizmus, a XVI. századi lengyel kulturális fellendülés, az ellenreformáció a felvilágosodás kérdéseit. Anyagában a könyv a legújabb lengyel történeti szintézishez /Historia Polski/ viszonyítva újat nem hoz, de elmondható ez az összefoglalás szemléletéről is. E rendkívül tömör és a lényegre szorítkozó előadás azonban a politikai történet vonalán haladva kitűnően állítja az olvasó szeme elé a lengyel haladó mozgalmak töretlen folytonosságát a német Lovagrenddel folytatott harcok időszakától kezdve a nemesi forradalmiságon át a legújabb időkig. Ennek a szemléletnek a jegyében kapott bővebb helyet a munkában az 1863. évi januári felkelés, a bismarcki Kulturkampf bírálata és a lengyel munkásmozgalom gazdag forradalmi hagyománya. Külön fejezet tárgyalja az 1905-1907. évi orosz forradalom lengyelországi hatását. Változatos, érdekes képanyag egészíti ki a könyvet, mely joggal tarthat számot a legszélesebb olvasóközönség érdeklődésére.

Kovács Endre

История на България. Том втори. Наука и Изкуство,
София, 1962. 370 стр.

/Bulgária története/

A bolgár történészek már az 1950-es évek elején legfőbb feladatuknak tekintették egy két kötetes, tudományos népszerű bolgár történelem kiadását, hogy az elősegítse a történeti tudat kialakulását, a burzsoá hamisítások kiküszöbölését. 1954-1955 folyamán ez a munka meg is jelent, de természetesen még magán viselte a korszak egész történeti kutatásának hiányosságait. Ezért határozták el egy új, kiegészített és javított kiadás megjelentetését, három kötetben /bár ez nem jelentett lényeges terjedelmi bővülést, csak az eredeti első kötet kettéosztását./ Az új kiadás I. kötete 1961-ben, III.kötete a fel szabadulás 20. évfordulójának évében, 1964-ben jelent meg.

Az itt ismertetett II. kötet Bulgária 1878-1917 közötti történetét tárgyalja, szerkesztői /Hriszto Hrisztov, Tuse Vlahov, Goran D.Todorov, K.Vaszilev/ és szerzői /az előbbieken kívül Rajcso Karakolov, Jaroszlav Jocov, Mito Iszuszov, Jono Mitev, ill. a kulturtörténeti fejezetre Angel Bankov és Georgi Canev/ a korszak jeles kutatói, akik jónéhány fejezetben nem egyszerűen az eddigi kutatások tudományos-népszerű összefoglalását nyújtják, hanem igen részletesen saját eredeti kutatásaik eredményeit.

A kötet nagyjából az első kiadás megfelelő részének a beosztását követi, 1900-ig terjedő részében az új államiság kialakulását vizsgálja az 1878-as felszabadulás után, majd 1878-1885, 1886-1894 és a századvég három szakaszára bontva a gazdasági és politikai fejlődést. Az imperializmus korát tárgyaló második rész a századelő gazdasági fejlődését tárgyalja igen részletesen, a munkásmozgalom kérdéseit, a politikai fejlődést, a balkáni háboru eseményeit, s végül az első világháboru korszakát, a forradalmi mozgalom kibontakozását 1917-ig. Egy rövid fejezet ismerteti az oktatásügy, a tudomány, az irodalom és művészet fejlődését.

Az átdolgozás elsősorban néhány politikatörténeti, ill. a XX. századi gazdasági fejlődést tárgyaló fejezet átírását, sőt egyes esetekben újonnan való megírását jelentette, s külön alfejezet foglalkozik a thráciai és macedóniai nemzeti mozgalmak történetével, az 1903-as nagy felkeléssel.

Nem kétséges, hogy az új, átdolgozott kiadás az első változat legtöbb dogmatikus tévedését, túlzását már levetette magáról, értékelései a legújabb kutatások eredményei alapján állnak, helyesek. Csakhogy már a fentebb megadott egészen vázlatos ismertetés a munka beosztásáról is felveti a problémát:

az egyes korszakokon belül találunk többé-kevésbé részletesen kidolgozott gazdaságtörténeti fejezeteket, mintegy a további fejezetek bevezetőjeként, s azután az egész munkán belül túlsúlyban van a politikai történet. Hiányzik belőle szinte teljesen a társadalom strukturájának a vizsgálata, ahogy erre a bolgár kritika is utalt /pld. a három kötetről több szerző tollából megjelent bírálatot, Isztoricseszkij Pregled, 1964. 2-3. szám 236. p./, a társadalmi gondolkodás szélesebb körü, nem csak a munkásmozgalom elméleti problémáira tekintő vizsgálata. A kulturális fejlődést tárgyaló fejezet inkább csak adatokat közöl, elég szárazon, nem ad életszerű képet. Ezek a hiányságok egyrészt az eddigi kutatások jellegével és tematikájával, másrészt a rendelkezésre álló forrásanyag nehézségeivel magyarázhatók. Különösen a társadalmi struktúra részletes elemzése hosszabb előzetes kutatómunkát igényel. Egyéb vonatkozásaiban viszont ez a kötet is, mint az egész három kötetes munka, jó és elég részletes áttekintést nyújt a bolgár nép fejlődéséről.

Niederhauser Emil

R.E.F. Smith: The Origins of Farming in Russia

/Études sur l'Économie et la Sociologie des Pays Slaves II/.

Mouton and Co La Haye, Paris, 1959. 198 p.

/Az oroszországi földmivelés kezdetei./

Oroszország Európa integráns része, e koncepció már a kijevi Oroszország első krónikásai számára is alaptétel volt: Oroszország és Európa közösség. Európa kelete és nyugata egységének ez a nagyszerű történeti felfogása a kereszténység közös folyamából táplálkozik, amelynek forrása - Marc Bloch szavai szerint - közös tanítónk, a görög és a római világ történeti műveltségéből fakad.

Oroszország európai területén a földmivelés kezdetei a mediterrán eredetű neolitikus tripoljei kultúrára mennek vissza, ámbar a tripoljei földmivelést - a szkita földmivelés áttételével - csak alig felismerhető vékony szál köti a keleti szlávok földmiveléséhez.

Grekovnak és iskolájának igen nagy érdeme van a kelet-európai földmivelés kezdetének tanulmányozásában. A kezdeteken a keleti szláv földmivelést kell érteni. A földmivelő eszközök és az agrotechnika, művelési eljárások változásai, fejlődése közti összefüggések felismerése Grekov és követőinek koncepciójában már problematikus, különösen óvatosságra van szükség a földművelő eszközök, eljárások változásai és a társadalmi átalakulások között feltételezett kauzalitás vonatkozásában.

A cserére termelő vasművesség kialakulása lényegesen befolyásolta a földmivelést. A helyi vasipar a szláv előkelők kezén összpontosult, s lehetővé tette számukra a földmivelés

ellenőrzését. Az ellenőrzés hatékonyságát elősegítette a katonai funkció specializálódása, a fegyveres kíséret kialakulása.

A vaseszközök és az igavonó állatok általános használata nélkülözhetővé tette a nagylétszámú társadalmi egységeket, a nagycsaládokat, a nemzetségeket, és helyükbe a faluközösség lépett. A városok végső soron szintén a mezőgazdaság struktúrális változásainak eredményeként alakultak ki, közzismert a korai orosz városlakók intenzív kapcsolata a földmivelő néppel.

A bizánci egyház első képviselőinek nem kis részük volt az új gazdasági és társadalmi kapcsolatok megszilárdításában; a magántulajdon és az osztálytársadalom Bizáncból hozott koncepciója nem volt új dolog a kijevi Oroszországban, ha részleteiben el is tért a bizáncitól. A bizánci klerikusok koncepciója szilárd talajt talált az orosz valóságban.

Ha a földmivelő szerszám és a társadalmi állapot változása közötti összefüggés nem is kézenfekvő, az azonban bizonyos, hogy Oroszországban is kialakult a "nulle terre sans seigneur" koncepciója. Ha az ingóságok magántulajdona már nagyon régen ismert intézmény volt is, egy kétségtelen, a föld magántulajdonának kialakulása olyan szükséges lépés volt, amely a feudalizmushoz vezetett.

Végül is, ha csak a nehézkés, bonyolult stílus már az első oldalak után nem kedvetleníti el az olvasót, nagy haszonnal forgathatja Smith R.E.F. könyvét.

Bartha Antal

В.П. Шушарин: Современная буржуазная историография Древней Руси. Наука, М. 1964. 304 стр.

/A régi Oroszország a mai polgári történetírásban/

V.P. Susarin, hazánk középkori történetének is kiváló szovjet szakértője, nemrégiben jelentette meg az 1437-es paraszt-felkelésről szóló munkáját. Itt ismertetett könyvében a kijevi Oroszország mai burzsoá történetírásáról ad körképet, main általában a második világháború után megjelent történetírást értve. Nem kétséges, hogy a szerző óriási anyagot szedett össze, főlényesen ismeri a kérdés nyugati irodalmát, nemcsak a szorosabban ezzel a korszakkal foglalkozó könyveket és tanulmányokat, hanem az összefoglaló munkákat is. A szerzők, akiket tárgyal, nagyrészt nyugat-németek és amerikaiak /illetve az Egyesült Államokban élő orosz emigránsok/, de, természetesen kisebb számban, kerülnek osztrák, francia, olasz vagy akár svéd kutatók is.

A szerző azt a módszert választotta, hogy kiemelte a kijevi Oroszország történetének legalapvetőbb kérdéseit, és ezek fonalára fűzte fel a mondanivalóját. Könyve négy fejezetre oszlik. Az első a régi Oroszország gazdasági életével foglalkozik, ezen belül a földműveléssel, a városok fejlődésével és a kereskedelemmel. A második rész a társadalmi viszonyokat tárgyalja, ezen belül a földközösség problémáját, a parasztság helyzetét, a földtulajdon kérdését, az uralkodó osztály szerepét, és az osztályharc menetét. A harmadik rész a politikai szervezettel foglalkozik, ezen belül a fejedelmi hatalommal, a vazallitás problémájával, a népgyűlés/vecse, rjad/ kérdésével, s végül a kijevi Oroszország államának jellegével és etnikumának problémájával. A negyedik fejezet a normann-kérdés legújabb irodalmát vizsgálja.

Mindegyik fejezeten, ill. alfejezeten belül a szerző módszere a következő: futólagosan ismerteti a kérdés régebbi, orosz polgári irodalmát, azután a mai nyugati történetírás felfogását, amely számos esetben az orosz burzsoá történetírás koncepcióját vette át, s ennek a tényekkel való kritikai szembesítése után összegezi a szovjet történetírás mai felfogását ezekben a kérdésekben. Nincs módunk itt valamennyi témát még csak jelezni sem. A legfontosabb vitakérdések továbbra is azok, amelyek már közel egy évszázada /vagy egyes esetekben még régebb ideje/ a viták központjában álltak. Az egyik: a mai polgári történetírás még mindig hangsúlyozza a kijevi állam "kereskedő" jellegét, s nem látja meg a földművelés uralkodó szerepét. A másik: sokhelyt tartja még magát az a felfogás, hogy a kijevi Oroszországot még nem tekinthetjük egységes államnak, hanem csak a részfejedelmek összességének, az igazi állam csak a moszkvai fejedelemség egyesítő törekvéseinek az eredményeként jött létre. S végül, nyilván: a normann kérdés, amelyben a nyugati történetírás nagyrészt még mindig mereven a régi tételekhez ragaszkodik, s az orosz állam normann kezdeteit bizonygatja, míg a szovjet történetírás már kellő értékre szálлитotta a normann elemeket az államilakulásban, nem utasít el mereven mindenfajta normann elemet /mint valamikor ez nacionalista alapon megtörtént,/ de meggyőzően bizonyítja az orosz állam megalakulásának belső, alapvető tényezőit.

A szerző mindegyik kérdéscsoportban igen pontosan ismerteti az egyes állásfoglalásokat, s rámutat a nyugati történetírás ferdítéseire, elhallgatásaira, s ezeknek az okát is feltárja, ugyanakkor szigorúan csak a kijevi Oroszország történetének tényeivel cáfolja meg a tévedéseket vagy hamisításokat.

Az említett módszernek azonban van egy fogyatéka, amelyre a szerző maga is figyelmeztet a bevezetésben: pontosan meg tudjuk az egyes polgári szerzők véleményét egy-egy konkrét kérdésben, de nem tudjuk meg /s ez elsősorban a nagy szintéziseknél volna fontos/, hogy mi a szerzők koncepciója az orosz fejlődés egészéről, a külön-külön tárgyalt részproblémák hogyan állnak össze egészé /esetleg más, Susarin könyvében nem tárgyalt problémákkal kiegészítve./ A szerző ennek a megválaszolását a későbbi kutatás feladatának tartja. Reméljük, hogy

ő maga minél előbb elvégzi ezt a munkát is, hogy más oldalról, más módszerrel is megragadva a nyugati történetírás felfogását, az egységes koncepciókkal is szembe tudja állítani a marxista-leninista történeteszemléletnek a valóságot mindennél hivebben megragadó koncepcióját.

Niederhauser Emil

Két új történeti feldolgozás Nagy Kázmérról

Z. Kaczmarczyk: Polska czasów Kazimierza Wielkiego

Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 1964. 211 p.

/Lengyelország Nagy Kázmér idejében/

J. Dąbrowski: Kazimierz Wielki. Zakł. Nar. Im. Ossolińskich.
Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964. 126 p. /Nagy Kázmér/.

A fennállásának 600. évéhez érkezett krakkói Jagelló Egyetem egész sor kiadvánnyal tisztelgett az egyetemalapító Nagy Kázmér emlékének, s e kiadványok közös vonása, hogy tul-lépik a kulturtörténet szűkebb kereteit, sok vonással járulnak hozzá a XIV. századi Lengyelországra vonatkozó ismereteink bő-vítéséhez. Elmondható ez Kaczmarczyk és Dąbrowski műveiről is.

Kaczmarczyk monográfiája félig népszerű tudományos munka, amelyet a korszakban való sok évtizedes buvárkodás előzött meg. A szerző készítette el többek között a nagy lengyel történeti szintézis /Historia Polski/ Kázmér korával foglalkozó fejeze-tét. Az előttünk fekvő munka sokoldalúan állítja elének Kázmér uralkodói nagyságát, mindenekelőtt az államhatalom központosi-tásával kapcsolatos intézkedéseit és az egységes lengyel állam megerősítését szolgáló politikáját, amiben Lokietek Ulászló megkezdett művét folytatta. A királyi hatalom megszi-lárdítása és a területi egyesítés gyakorlati folytatása nem csak az uralkodó osztályok érdeke volt, hanem az egész len-gyel népé. A Kázmér által végrehajtott egységesítésnek meg-volt az a súlyos hiánya, hogy nem terjeszkedett ki Sziléziára, Pomerániára, s a Balti tengertől és az Oderától elvágott Len-gyelország az orosz területek felé fordult, ami egészen új irányt adott a külpolitikának. Oroszország és a német Lovag-rend irányában a Nagy Kázmér-i politika, mint a szerző rész-letesen kimutatja, a kompromisszum felé irányult és különösen szoros kapcsolatot teremtetett az Anjouk Magyarországa-val. E kompromisszum azonban nem kapcsolhatta ki tartósan a külhábo-rukat /Halics-Vladimir, Litvánia ellen/, amelyeknek sikerei vezettek a Corona Regni kiformálásához. Foglalkozik a munka az országon belül végbement gazdasági változásokkal is, nyo-mon követi a mezőgazdasági termelés fejlődését, a városok szerepének megnövekedését. Vázlatosan érinti az igazgatásában bekövetkezett fontos változásokat, Kázmér pénzügyi, jogi, ka-tonai reformjait, az állam és az egyház viszonyát, a pápai be-folyás ellensúlyozására irányuló lépéseit, türelmes vallási

politikáját. A jogi reform, akárcsak az egyetem megalapítása, az ország központosítását volt hivatva támogatni. Kázmérről, mint a művészetek mecénásáról szólva a szerző kiemeli a cseh művészet befolyását. A magyar vonatkozásokban gazdag népszerűsítő munkából nem hiányoznak a jegyzetapparátus, az irodalom jegyzék, a térképek, képek és a névmutató sem.

A királyi hatalom központosító törekvéseinek kiemelése és ezzel kapcsolatban az államszervezet átforgalmazásának bemutatása foglalkoztatta Jan Dabrowskit, amikor legújabb könyvét Kázmérnak, az egyetemalapítónak szentelte. A szerző szerint az egyetem létrehozása már csak az utolsó lépés volt a központosító államszervezés terén, éppen ezért az e. ményeknek szenteli a főfigyelmet. A külpolitikai akciók csak mintegy bevezetőt alkotnak a műben, s főleg azokat az intézkedéseket veszi sorra, amelyek az országon belüli rendet voltak hivatva biztosítani /Kázmér statútumai, az ország védelmét célzó rendeletek, a központi hivatalok kifejlődése./ Foglalkozik a szerző Kázmér mecénási szerepével, pénzpolitikájával, majd a könyv terjedelmesebb fejezetében az állami egyesítés /Corona Regni/ kialakulásával. A nagy anyagismeretre valló munka Lokietek Ulászló egyesítő politikájának részletes jellemzéséből kiindulva sokoldalúan ismerteti a lengyel állam egységét csorbító és fenyegető veszélyeket. Az egyesülés és az ország gazdasági-katonai helyzetének elemzése mellett a szerző a Corona Regni fogalmának meggyökeresedését is figyelemmel kíséri. /A szerző szerint Kázmér a Corona Regni címet első alkalommal a magyar kancellária hatására használta a külső hatalmakkal való tárgyalásoknál./ A viszonylag szerény terjedelmű munka számos kérdésben módosítja a korábbi felfogást, fontos hozzájárulás a kor történetéhez.

Kovács Endre

G.Otruba: Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias
Bergland Verlag, Wien, 1963. 221 p.

/Mária Terézia gazdaságpolitikája/

A munka címe sokat ígérő: az olvasó az első pillanatban arra gondol, hogy Mária Terézia gazdaságpolitikai nézeteinek és tevékenységének, valamint a birodalom korabeli gazdasági fejlődésének összefoglaló és egyszersmind elemző rajzát kapja belőle. De már az előszóból kiderül, hogy a szerző valójában nem gazdaságtörténeti szintézis alkotását tartotta feladatának, hanem csupán az uralkodónő alakját kívánta a kései utódokhoz emberközeli hozni. A forrásanyag azonban, amelyet célja megvalósításához eszközül választott, korlátozott és egyjellegű: a feldolgozás már publikált műveken kívül mindössze egyetlen levéltári forráscsoportra támaszkodik, mégpedig arra a gyűjteményre, amely a királynőnek 1764-1776 közt keletkezett és az

örökös tartományok iparára, kereskedelmére, gyáaira vonatkozó 3140 döntését, rendeletét tartalmazza.

A szerző maga is érzi, hogy a gyűjtemény minden fontossága ellenére sem elégséges önmagában a királynő gazdaságpolitikai portréjának, még kevésbé a Habsburg-kormányzat egykoru gazdaságpolitikájának kielégítő ábrázolásához. Ezért Otruba sajátos módon jár el: egyrészt megjelent kiadványok alapján áttekinti a gazdasági élet egyes ágainak Mária Terézia korabeli fejlődését és a kormányzat gazdaságpolitikai elveit, másrészt az ezirányú összegezéshez mintegy bizonyító anyagként adatokat és idézeteket illeszt az általa elsőnek felhasznált forráscsoportból. Ennek következményeként a munkának szinte minden fejezete tulajdonképp két részre oszlik: az első az irodalom alapján összefoglalja az egyes tárgykörökre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat, a másik pedig - sokszor terjedelmes - idézeteket hoz részint az előzőleg sommázott mondanivaló alá támasztására, részint a királynő gazdaságpolitikai állásfoglalásainak illusztrálására. Így a fejezet két része közt nincs mindig szerves kapcsolat: a levéltári forrásból származó adatok és idézetek néha nagyonis lazán kötődnek a tárgyalás fővonalához.

Emellett az összegező részek, annak ellenére, hogy gazdag - bár korántsem a teljes - irodalomra épülnek, nem lépnek túl a korábbi kutatás eredményein, elvileg sincs új mondanivalójuk sőt a szerző ilyen jellegű fejtegetésekbe nem is bocsátkozik. Bemutatja az államhatalmi és hivatalszervezetet, a birodalom pénzügyi helyzetét, ágakra bontva az ipar egészét, az új tárlmányokat, foglalkozik az iparpolitikával és az agrárpolitikai törekvésekkel, vizsgálat tárgyává teszi a kereskedelmi politika különféle összetevőit, köztük a vámrendszert is, kitér a közlekedés problémáira és fejlődési eredményeire, külön fejezetet szentel a népesedési és az iskolapolitikának, a telepítéseknek, sőt még a szociális intézkedéseknek is. Csakhogy, a kormányzat ipar- és kereskedelem pártoló elveinek állandó hangoztatását leszámítva, mindenütt beéri a tények és eredmények pozitívista regisztrálásával, de arról például, hogy milyen társadalmi erők és milyen mértékben érvényesülnek az egyes kérdések elbírálásánál és megoldásánál, csak elvétve esik szó. További probléma az, hogy a gazdasági eredmények összegezése, mivel a szerző nem törekszik teljességre, számos ponton megreked a részleges dokumentáció fokán. A tárgyi csoportosítást választó, ezen belül azonban az időrendet nem egyszerűen mellőző szerkesztési mód ugyanakkor az áttekinthetőség rovására megy.

Azok a részek, amelyek a jelzett levéltári forráscsoport anyagát aknázzák ki, Mária Terézia arcképét valóban gazdagítják újabb vonásokkal, teljesen hü képet azonban aligha adhatnak a királynőről. Hiszen az idézett rendeletek önmagukban nem árulják el, hogy megszületésükben mekkora volt Mária Terézia személyes szerepe, és mennyire érvényesült az államvezető politikuscsoport tagjainak sokszor ellentétes befolyása. E problémára a szerző csak egy-két esetben /pl. a vámrendszerrel

kapcsolatos viták/ tér ki. /Egyébként hihetetlenül hangzik a monográfia azon állítása, hogy Mária Terézia uralkodása második szakaszában a jobbágyság felszabadítására törekedett, és cserébe csak a felső köröknek a későbbi II. József által támogatott ellenkezése hiúsította meg./ Nem világos az sem, hogy gazdasági téren miben nyilvánult a királynő kezdeményező, és miben az ujitásokat csak felkaroló szerepe. Így azután Mária Terézia jellemzése nagyonis egysikunak és egyszersmind idealizáltnak látszik. A szerző által használt adatokból és idézetekből ugyanis egy olyan uralkodó alakja bontakozik ki, aki uralkodásának második periódusában keresztény humanus meggyőződésétől vezetve fejti ki tevékenységét az alattvalók jólétének emelése, és ennek megvalósítása végett a gazdasági fejlődés elősegítése érdekében. Aligha vonható kétségbe, hogy a humanus érzület és a keresztény filantropia Mária Teréziának valóban jellemvonásai közé tartoztak. Az viszont, hogy gazdaságpolitikája elsődlegesen karakteréből következett volna, hogy intézkedéseiben azért foglalt volna állást a gazdasági haladás mellett, mert "christliche Landesmutter" akart lenni alattvalói számára, aligha felel meg a történeti valóságnak. A munkának ez a végkicsengése azért is feltűnő, mert könyve elején maga a szerző is rámutat az államháztartásnak azokra a súlyos gondjaira, amelyek gazdasági és politikai téren egyaránt sürgős reformokat igényeltek. A kormányzat ismert új gazdaságpolitikája korántsem Mária Terézia egyéni meggyőződésének, hanem elsődlegesen a birodalom politikai és gazdasági stabilizálására törekvő erők elképzeléseinek megnyilvánulása volt.

Sajnálatos, hogy a magyar korona országairól csak néha-néha esik szó a könyv lapjain/telepítések, vámrendszer, urbérrendezés, stb./ Igaz, a szerző által feldolgozott források csoportja a területnek viszonyainak tárgyalására nem is adhatott csodot, mert a jelzett 12 évnek csupán az örökös tartományokat érintő döntéseit öleli fel. E körülmény viszont csak erősíti azt a meggyőződésünket, hogy a kérdéses források elemzését célszerűbb lett volna részlettanulmány formájában elvégezni és közre bocsátani.

A korszak kutatóinak mégis forgatniuk kell Otruba könyvét. Számos szempont indokolja ezt. Mindenekelőtt összefüggő - bár vázlatos - képet fest - mégpedig az idevágó újabb irodalom adatanyagának részleges felhasználása alapján - arról a merkantilista gazdaságpolitikáról, amelyet Bécs Mária Terézia korában folytatott. Summázatát adja olyan régebben vagy napjainkban megjelent részletfeldolgozásoknak, amelyek számunkra nem, vagy csak nehezen hozzáférhetők. Az általa felfedett forrásból olyan adatokat publikál elsőként, amelyeknek ismerete a kor gazdasági állapotának és strukturájának feltérképezésekor nem nélkülözhető. /Aligha véletlen, hogy a munkának épp az iparral foglalkozó, tehát a legtöbb új adatot tartalmazó fejezetei a legsikerültebbek./ Egybegyűjtött egy sor olyan gazdaságtörténeti, kulturhistoriai, valamint a korabeli munkáskérdésről tájékoztató tény is, amelyeknek a kutató egyébként csak időtrábló munka árán bukkanhatna a nyomukra. Végül: külön elismerést érdemel az a csaknem teljes bibliográfia, amelyet

műve függelékeként bocsát a téma után érdeklődők rendelkezésére.

Varga János

D. Rapant: Slovenské povstanie roku 1848-49 IV/2-3

Vydavateľ'stvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava,
1961, 543, 525 p.

/Az 1848-49. évi szlovák felkelés/

Régóta kíváncsian vártuk Daniel Rapant főművének, nagy negyvennyolcas forráskiadványának két zárókötetét, amely csaknem ötszáz eddig döntő többségében ismeretlen irat szövegének közzétételével járul hozzá a magyar forradalom történetéről kialakított képünk gazdagításához.

A IV/2. jelű kötet az 1849 áprilisának végétől ugyanez év szeptemberének második feléig terjedő időszak levéltári /s kisebb részben hírlapi/ forrásanyagára épül, vagyis a forradalom utolsó, hanyatló szakaszának történetét világítja meg, a Szemere-kormány hivatalbalépése körüli eseményeken kezdve s végezve a szabadságharc záróakkordjaival /amely záróakkordok éppen a Felvidéken korántsem estek egybe a világosi fegyverletéssel, hiszen az idevalósi, zömmel szlovák nemzetiségű gerillaharcosok, a végsőkéig kitartván a forradalom ügye mellett, - mint ismeretes - még 1849 szeptemberében is szívósan ellenálltak a Lewartowski őrnagy vezetésével üldözésükre küldött ellenforradalmi szlovák szabadcsapatnak/, a IV/3. kötet pedig a győzelmes ellenforradalom berendezkedését dokumentálja, nagyjából a forradalom bukását követő két és fél esztendő irathagyatékából merítve anyagát.

A két kötet tematikája igen változatos. A közölt iratok sorában éppugy megtalálhatjuk a felvidéki vedsereg egyes parancsnokainak jelentéseit és parancsait, akár Lewartowski őrnagy hasonló természetű irományait, de megtalálhatjuk a forradalom és az ellenforradalom kormánybiztosainak a nép hangulatáról készített hivatalos beszámolóit s találkozhatunk országos érdekű kérdéseket tárgyaló államiratokkal is. A kötetek lapjain igen sokat olvashatunk arról, hogy a szlovák nemzeti mozgalom vezetői, akik 1848 őszén egyértelműen az ellenforradalom oldalára álltak, miként képzelték el a Habsburgok kegyelméből létrehozandó autonóm szlovák koronataromány megszervezését, de elének tárul az is, mekkorát csalódtak ezek a vakságukért oly tragikus ár fizetésére kényszerült, különben jobb sorsra érdemes emberek, amikor a forradalom eltiprása után a Habsburgok azonnal lefegyverezték és félreállították őket.

A Rapant által feltárt kutatók nem tartalmaznak olyan meglepő újságokat, amelyek szükségessé tennék a forradalom történetírása által korábban már elért eredmények jelentős módosítását, de - mint előljáróban is mondtuk - számottevően gazdagítják a forradalom történetéről kialakított képünket. Kiváltképen áll ez a néptömegek hangulatának változásait tükröző forrásokra. Ezek ugyanis nagy bőségben szolgáltatnak új adatokat arra nézve, hogy a Felvidék egyes szlovák településeinek lakói milyen pártállásúak voltak, de a maguk összességében csak megerősítik azt a tapasztalatunkat, hogy a szlovákság egyes csoportjainak állásfoglalása szinte falvanként változott, a szlovák nép zöme azonban feltétlen híve volt a magyar forradalom ügyének. S külön is érdemes említést tenni a breznóbányai adatokról, amelyekből kiviláglik, hogy ennek a jelentős bányavárosnak a szlovák polgárai, akik egyébként - mint más forrásokból tudjuk - tevékeny részesei voltak a szlovák nemzeti mozgalomnak s 1848 tavaszán sikertelenül próbálták nemzeti jellegű követeléseik teljesítésére bírni a Batthyány-kormányt, mindvégig megmaradtak a magyar forradalom oldalán s 1849 májusában önkéntes fegyverfogással is támogatták a szabadságharcot.

Mindez persze újabb bizonyosságát szolgáltatja annak is, mennyire esztelen volt az a szűkkeblű politika, amelyet a magyar forradalom vezetői folytattak a nemzetiségi tömegek irányában, amikor sokáig szinte teljesen elzárkóztak még a mérsékeltbb nemzeti és paraszti követelések kielégítése elől is. És a paraszti követeléseket itt nem ok nélkül említjük együtt a nemzetiekkel, hiszen a szóbanforgó források is azt mutatják, hogy a nemzetiségi tömegek fő követelései paraszti jellegűek voltak, hogy a nemzetiségi tömegek megnyerésének is a parasztkérdés rendezése lehetett volna legfőbb eszköze. A magyar forradalom nemesi vezetői azonban ezt képtelenek voltak megérteni, s Szemere Bertalan miniszterelnök - mint a IV/2. kötet 82. lapján olvasható - éppenséggel arra az álláspontra helyezkedett: "Meg kell nyerni a vezéreket, a papságot, a népnek hiába szórjuk a pénzt."

A két kötet összeállításán természetesen érződik az a nacionalista szemlélet, amely Daniel Rapant munkásságát kezdetől fogva jellemezte. A szerkesztő - különben helyesen - közli például a selmecbányai főbírónak egy 1849 június 24-én kelt jelentését, amelyből kitűnik, hogy a helybeli bányászoknak egy része ez idő tájt ellenséges magatartást tanúsított a meghirdetett népfelkelés gondolata iránt, de elmulasztja közölni Möhling Sándornak és Vagács Mihálynak 1849 június 15-én Kossuth-hoz intézett levelét, amelyből viszont az derül ki, hogy a selmeci bányászok többsége ekkor is kész volt a népfelkelésben való újólágos részvételre, - holott ezt a levelet bizonyára ismeri a szakirodalom utalásaiból, teljes szövegében pedig még nem tette közzé senki. Szép számban említhetnénk még más hasonló természetű példákat is. Mindez azonban nem változtat azon, hogy a Rapant által most ujonnan napvilágra hozott tekintélyes forrásanyag kétségtelen nyeresége a tudománynak.

A. Tamborra: Gli stati italiani, l'Europa e il
problema Turco dopo Lepanto

Seo S. Olschki - Editore, Biblioteca dell'Archivio Storico
Italiano, XIII, Firenze, 1961, 94 p

/Az olasz államok, Európa és a török kérdés Lepanto után./

Itália története kritikus időpontjának elemzésére vállalkozott a szerző, amikor a XVI. század végének és a XVII. század elejének bonyolult összefüggéseit igyekszik tisztázni, elsősorban a nemzetközi politikai történet szempontjából. Végleg eldöntött tényré vált az egykor még virágzó és komoly tekintéllyel rendelkező olasz városállamok gazdasági és politikai hanyatlása. Kettős külső erő mondott visszavonhatatlan ítéletet Itáliára: az új világ felfedezése, a világkereskedelmi utvonalak súlypontjának a Földközi tenger vidékéről való áthelyeződése; a másik pedig a török hatalom terjeszkedése. Az első tényező szükségsszerű velejárója lett Spanyolország európai hatalmi helyzetének előretörése. Mindez maga után vonta az itáliai spanyol befolyás gyors növekedését. Ilyen körülmények között az olasz államok és városok függetlensége gyors ütemben aláhanyatlott, amelyet a belső társadalmi és gazdasági tényezők is siettettek. Az egész olasz félszigeten a spanyol hatalmi központok mellett, három lényegesebb erőközponttal lehetett az adott történelmi pillanatban számolni: I. Carlo Emanuele savoyai uralkodó hatalmával, Velence még mindig igényes anyagi és politikai súlyával, a Toscana élén álló Mediciek fellépéseivel és ezt kiegészítette még a Gonzaga család hatalmi politikája, amely birtokában volt a monferrati örgrófságnak és a mantovai hercegségnek. A pápai állam az itáliai birkózásban a mérleg nyelvét képezte és változó politikai állásfoglalásai, érdekei befolyást gyakoroltak a hatalmi erőviszonyokra. Ebben a kritikus helyzetben bontakozott ki a török hatalom előretörése a XVI. században. Az olasz államok szempontjából, különösen Velence levantei érdekeit tekintve, az Ottomán-hatalom növekvő súlya komoly veszélyeket hordozott magában és egyre inkább aláásta Velence közelkeleti pozícióit. A keresztény világ összefogásának, új kereszteshadjárat megindításának jelszava természetesen igen világosan meghatározható gazdasági és hatalmi érdekek szolgálatában állt és szoros kapcsolatot mutatott a nyugati világ éles ellentmondásaival. Ez utóbbi szempontból vált kulcskérdéssé egyrészt a francia-török igények összehangolása, másrészt a Habsburgok ellenállása. A Cateau-Cambrésisben 1559-ben létrejött egyezmény, bármennyire is lezárni igyekezett Franciaország és a Habsburgok ellentétét, egy-

általában nem vetett véget Franciaország és Spanyolország további hatalmi vetélkedésének - melyek egyik gyújtópontját éppen Itália képezte. Ebben a bonyolult helyzetben jött létre Spanyolország, a pápa, Toszkana, a savoyai uralkodó és Velence török ellenes szövetsége, amelynek aktivitását a Ciprus szigete ellen indított hatalmas török offenzíva tette indokolttá. A lepantói győzelem 1571-ben komoly csapást mért ugyan az ellenesre, de a győzők táborának gyors felbomlását hozta magával. A keresztény világ szövetségét hamarosan a spanyol-velencei ellentétek robbantották szét, ami maga után vonta a Velence birtokában lévő Ciprus elvesztését és az 1573 évi velencei-török békét. A lepantói győzelem, még kedvezőtlen következményei ellenére is, igen komoly jelentőséggel bírt. Bebizonyosodott, hogy kedvező körülmények között, az ellentétek időleges hátterbe szorításával a katonai, és a politikai érdekek kellő összehangolásával, lehetséges győzelmet aratni a török felett. 1571 az Ottomán-hatalom történetében is figyelemreméltó fordulópont. A török birodalom további terjeszkedésének lehetőségei ugyan nem záródtak le, de a XVII. század már nem a régi erőben találja azt és fokozatos hanyatlásának, gyengülésének lesz tanuja. Ez végső soron visszavezethető a lepantói katasztrófához. Angelo Tamborra kutatásai nyomán kiderül, hogy a hatalmi sullyal még rendelkező olasz államok, a spanyol imperium állandó beavatkozásai, önkényeskedései ellenére is, lehetőséget találtak egy önállóbb politikai irányzat kibontakoztatására. I. Carlo Emanuele, aki a Lepantot követő korszak jellemző figurája volt, a spanyol barátság mezében igen komoly előretörést hajtott végre Franciaország rovására, ami a lyoni békében kompromisszummal végződött és Piemont némi engedmények fejében birtokába jutott a saluzzói örgrófságnak. Ezt követően Bruzoloban I. Carlo Emanuele, már szövetségre is lépett IV. Henrik francia királlyal és komoly kísérletet tett egy spanyol ellenes hatalmi kombináció létrehozására. Ennek szálai igen messzire elnyultak és nemcsak Velencébe, a pápai udvarba, de a balkáni albán, szert fejedelmekhez is. A piemonti uralkodó levantei emissáriusai széleskörű tevékenységet folytattak a Balkánon, Dalmáciában, Boszniában, hogy közös frontot hozzanak létre. A messzemenő cél: a török hatalom semlegesítése mellett, az olasz államok erejének felsorakoztatása a spanyolokkal szemben, Torino diplomáciai szerepe ebben az időpontban valóban kiemelkedő volt, amelynek IV. Henrik meggyilkolása, a spanyol barát Medici Mária hatalomra jutása vetett véget. Velence és Spanyolország ellentétei, már régi keletűek voltak és egybefonódtak a bonyolult osztrák-velencei ellentétekkel, a dalmáciai uszkókkal - kalózokkal szemben folytatott küzdelemmel. Velence, Piemont és Hollandia spanyol ellenes szövetsége a XVII. század elején, bizonyos eredményekkel járt és azt bizonyította, hogy a nyomasztó spanyol tulsúly fékezhető. Változást hozott Toszkana helyzetében I. Medici Ferdinando uralkodása, aki kísérletet tett a spanyol orientációval szemben Franciaországhoz és Velencéhez való közeledésre.

Lukács Lajos

V. Liveanu: Anul revoluționar 1918. Din istoria luptelor
revoluționare din România.

Editura Politică, București , 1960. 680 p.

/Az 1918-as forradalmi év. A romániai forradalmi harcok
történetéből./

Az 1918-as év - a központi hatalmak katonai vereségének, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának éve Kelet-Európában döntő változásokat eredményezett. Liveanu hatalmas és jórészt kiadatlan levéltári anyag, az egykoru sajtó és tudományos igényű feldolgozások alapján tárgyalja a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követő munkásmozgalmi fellendülés romániai eseményeit. A forradalmi jellegű harcok és a nemzeti történelem összefonódásának együttes vizsgálata lehetővé teszi számára a proletáriátus történelemformáló szerepének szemléletes bemutatását.

Az első fejezetben a gazdasági, társadalmi és politikai helyzet tárgyalása során bemutatja azokat a megoldásra váró feladatokat, amelyek a román társadalom előtt álltak / polgári demokratikus forradalom, nemzeti egység megvalósítása/, majd számbaveszi azokat az erőket, amelyekre a feladatok megoldása hárult. A szerző részletesen elemzi Romániának az imperialista világháborúban játszott szerepét, a háború gazdasági és politikai hatását. Különösen szemléletes a katonai összeomlást követő időszak kormányzatának manővereit bemutató rész, hiszen ekkor, az erőviszonyoknak megfelelően, a burzsoázián belüli frontok átrendeződése következett be. Az 1917-es eseményeket a szerző ugyancsak érintőleg tárgyalja, de ez elégséges ahhoz, hogy az 1918-as fejlődés előzményeit megvilágítsa. Bemutatja, hogy az októberi forradalom hatására miként fokozódik a román szociáldemokraták soraiban az oppurtunisták és a baloldal közötti harc; az osztályharc erősödése hogyan hat a burzsoázia legfelsőbb köreire, miként próbálják a mozgalmakat az általános választójog és a földreform ígéretével leszerelni. A szerző részletesen taglalja azokat a viszonyokat, amelyek az orosz forradalom után Románia németek által meg nem szállt részein uralkodtak. Itt ugyanis a román burzsoáziának nemcsak a katonai összeomlás következtében fellendülő forradalmi mozgalommal, hanem a régi orosz hadsereg itt állomásozó és gyorsan forradalmasodó egységeinek különösen erős gerjesztő hatásával is meg kellett küzdenie. Ez vezette a központi hatalmakkal kötött bukaresti békéhez, amely tulajdonképpen megnyitotta az utat Besszarábia elfoglalása felé, s elősegítette a munkásmozgalom gyengítéséért folyó harcot. A szerző tág teret szentel a mun-

kasság sztrájkharcainak bemutatására s részletesen foglalkozik a parasztságnak az államapparátus és a földbirtokosság elleni küzdelmeivel.

Külön fejezetet képez a munkásság 1918 november-decemberi harcainak problematikája. Hisz a Mackensen-hadtest visszavonulása új, kedvező helyzetet teremtett a forradalmi fellendülés számára, amit azonban nem használnak ki kellően; az igazi fellendülés akkor következett be, amikor a román királyi csapatok már ismét Bukarestben állomásoztak. A decemberi harcok során alakultak ki azok a baloldali szociáldemokrata csoportok, amelyek később a kommunista mozgalom kiindulási alapját képezték.

Igen érdekes az a rész, amely az 1918-as erdélyi eseményekkel foglalkozik. A szerző tekintélyes irat- és sajtóanyag alapján részletesen elemzi az erdélyi paraszt- és munkásmozgalmat, szinte teljes egészében bemutatja az 1918 novemberi parasztmozgalom minden eseményét. Elemzi a román nemzeti párt forradalomellenes szerepét és rámutat arra, hogy az erdélyi román néptömegekben milyen elképzelések éltek a Romániához való csatlakozás feltételeivel kapcsolatban. Bemutatja, hogy az unió akkor lehetséges két útja közül a munkásmozgalom vezetésének gyengesége, a pártvezetőség opportunizmusa, a nemzeti párt domináló erővé válása miatt a demokratikus átalakulással járó egyesülésre nem kerülhetett sor. Az erdélyi és bukovinai események részletes elemzése különösen értékes adalék a Habsburg-monarchia felbomlásával kapcsolatos kérdések vizsgálatához.

A szerző összegezésként megállapítja, hogy az 1918-as forradalmi mozgalmak fő eredménye a munkásosztály politikai tapasztalatainak nagyarányú növekedése volt, s ekkor indult meg az a szervezkedési folyamat, amely később /1921/ a kommunisták romániai pártjának megalakulásában tetőzött.

Szász Zoltán

Gradja o stvaranju jugoslovenske države /1.I-20.XII.1918/

Priredili: Dr. Dragoslav Janković, Dr. Bogdan Krizman. - Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke. Serija III. - Gradja. Beograd, 1964. I-II. tom. 817 p.

/Forrásanyag a jugoszláv állam megalakulásáról
1918.I.1.-XII.20/

1919 óta Jugoszláviában és más országokban számos mű /tanulmány, memoár, dokumentumkötet/ jelent meg a jugoszláv népek 1918. évi egyesülésének előzményeiről, körülményeiről. Két neves jugoszláv történész vállalkozott arra, hogy összegyűjtse és kiadja a legfontosabb dokumentumokat a - "jugoszláv népek történetének e hatalmas, fordulópontot jelentő eseményéről, amely jelentős, mint addigi különálló, eltérő és többnyire

függő fejlődésük befejezése, de jelentős ugy is, mint közös életük rossz kezdete, egy ab initio nemzeti egyenjogutlanságra alapított burzsoá államban." Vállalkozásukat azzal indokolták, hogy a témáról eddig megjelent forráskiadványok propagandacélokat szolgáltak és főként a közönség számára már amugyis ismert, hozzáférhető dokumentumokat gyűjtöttek össze, ők viszont nagyszámu, még publikálatlan levéltári anyag közlésével kívánnak hozzájárulni ahhoz, hogy a jugoszláv népek 1918 utáni történetéről objektív, tudományos szemlélet alakulhasson ki.

Ha azt tekintjük, hogy Jugoszlávia történetének marxista szemléletű megvilágítása útján milyen kevés előrehaladás történt eddig, akkor értékelhetjük csak megfelelően ezt a dokumentumkiadványt. /A szerzők egyikétől tudjuk, hogy a dokumentumok összegyűjtése és kiadása egy nagyszabású munka első fázisába tartozik. A jugoszláv népek egyesített államának történetét széleskörű, alapos kutató és feldolgozó munkával, három fázisban kívánják megírni. Az első fázis: dokumentumok összegyűjtése és publikálása, a második: tanulmányok, monográfiák készítése, a harmadik: szintézis összeállítása a jugoszláv állam történetéről. E munkából eddig két kötetben a XVIII. század végéig terjedő összefoglalást publikáltak. Az ismertetett dokumentumkiadvány a munkálatok első fázisának részeredménye./

Janković és Krizman munkája igen sok, eddig ismeretlen, s az események értékelését részleteiben módosító dokumentummal ismertet meg bennünket. Itt mindenekelőtt azokra a jegyzékekre, jegyzőkönyvi kivonatokra gondolunk, amelyek a szerb királyi kormány, a londoni Jugoszláv Bizottság, valamint a zábrági Nemzeti Tanács között a létrehozandó jugoszláv állam formája és belső felépítése kérdésében fennállott nézeteltérésekről szólnak. A közölt dokumentumok előrevetítik azt a permanens és súlyos harcot, amely a centralizációs és a föderatív megoldás hívei között a jugoszláv állam megalakításának első napjától folyt, azt a nemzetiségi konfliktust, amelyet a vegyesnemzetiségű Jugoszláv Királyságban a burzsoázia nem volt képes megoldani.

Figyelmet érdemlőek azok az iratok, amelyek a szerb és a crnogorai /montenegrói/ kormány ellentéteit mutatják be, s különösen azok, amelyek - a szerb kormány és a Jugoszláv Bizottság iratain keresztül - az antant kormányoknak a jugoszláv kérdés megoldásával kapcsolatos állásfoglalásában a napról-napra kifejezésre jutó módosításokat mutatják be.

A kiadvány szerkezete megkönnyíti az olvasó számára az iratok közötti eligazodást. A dokumentumokat időrendben közölték, ugyanakkor az egyazon témakörbe tartozó iratok összetartozására jegyzetben figyelmeztetnek.

A gazdag anyagot felölelő dokumentumkiadvánnyal szemben egyetlen hiányérzetünk van: csak jugoszláv levéltárakban található iratokból közöl válogatást, s összeállítói még azoknak a külföldi levéltáraknak anyagát sem használták fel, amelyekben nem tiltja 50 éves tilalmi idő a kutatást.

Kővágó László

Ujkori politikai történet.

Saint-Just: Discours et rapports.

/Les classiques du peuple./ Editions sociales. Paris, 1957.
222 p.

/Beszédék és jelentések. Albert Soboul
bevezetésével és jegyzeteivel/

A szélesebb olvasóközönség számára készült kis kötet gondos válogatásban Saint-Just legfontosabb konventi beszédeit és hivatalos, állami ügyekben írt jelentéseit adja közre magyarázó jegyzetekkel. A bevezető feldolgozásban Albert Soboul mindenre kiterjedő gondos képet ad Saint-Justról, a jakobinusok eme nem egyszer a történetírás által is megrágalmazott vezéregyéniségéről és működéséről.

BK

R.G.Charlton: Positivist Thought in France during the Second

Empire 1852-1870.

Oxford University Press, Oxford, 1959, 251 p.

/A pozitívista gondolat Franciaországban a második császárság
alatt 1852-1870./

A pozitívizmus kialakulását és fejlődését elemzi Comtetól Littré-n Renan-on, Taine-n át Sully Prudhomme-ig. A munka nagy erőssége, hogy nem statikusan, hanem történeti fejlődésében, változásaiban mutatja be egyes képviselőinek gondolkodásán át a pozitívizmus eszmerendszerét. Sikerül gyökerében megragadnia a pozitívizmus teljes ellentmondásosságát. Világosan elkülöníti egymástól a pozitívizmus különböző értelmezését, amelynek összezavarása a pozitívizmus közel egyévszázados irodalmában rengeteg félreértés egyik állandó forrása volt. Külön választja a pozitívizmust mint történetfilozófiát és szociológiai elméletet, s külön a vallási pozitívizmust, melyet Comte élete végén alapított s követői az emberiség pozitívista vallását látják benne. Számol azzal is, hogy a pozitívizmust sokszor úgy használják, mint Comte gondolatainak egészét, egyaránt beleértve abba vallásos és társadalomtudományi gondolatait. Charlton azonban könyvében a pozitívizmust egy szerinte negyedik, lényegében alapjelentésének vizsgálatát tekintő fő céljával: ez pedig a pozitívizmus szigorú filozófiai értelmezése. Charlton vizsgálati módszerére jellemző, hogy világosan látja a különböző értelmezések összemosásának veszélyeit, ugyanakkor legalább olyan gonddal, ahogyan pl. a vallási pozitívizmust

elkülöníti a pozitivizmus filozófiai gondolatrendszerétől, elemzi ezek egymással való összefüggéseit is. Leszögezi, hogy a pozitivizmus e válfajai nem egymástól elszigetelten alakultak ki, és bonyolult kölcsönhatás van közöttük. Charlton a filozófia pozitivizmust olyan ismeretelméletnek tekinti, amely azt tartja, hogy a logikai és matematikai rendszereken kívül, melyek mind nélkülözik a szükségszerű összefüggést a megfigyelhető világgal, ezeken kívül egyedül a természettudomány nyújt minztát a megismerésre. A valóságból - Comte szerint - csak azt tudhatjuk meg, amit meg tudunk figyelni, vagy hitelesen le tudunk vezetni abból, amit megfigyeltünk. Tehát csak a jelenségeket ismerhetjük meg és a törvényeket, amelyek a jelenségek viszonyaiban és az egymás követő jelenségekben kimutathatóak. Ez a tény viszont már magában hordja a pozitivizmus korlátait is: lemond arról a lehetőségről, hogy a mindenség eredetét és rendeltetését kutatva megismerje a jelenségek legbelsőbb okait. Charlton kimutatja, hogy a pozitivizmusnak ezt az alaptételét - azt, hogy az okoskodásból és megfigyelésből jól kialakított gyakorlattal felfedezze a jelenségek érvényes törvényét - a sorrendben és a hasonlóságban megváltoztathatatlan relációkat - J.St.Mill is megerősíti s ebben a nézetben sok más gondolkodó, pl. Hume is osztozik. Sőt Taine ugyancsak azt hangsúlyozza, hogy semmiről nincs tudásunk, csupán csak a jelenségekről. Nem ismerjük egyetlen tény lényegét, sem létrejöttének valóságos módját, csak más tényekkel való relációit. Charlton elemzése a pozitivizmus eszmerendszerének idealista gyökereit tárja fel. Kifejti, mennyire merev mechanizmusként fogják fel képviselői pl. Taine a törvényeket. Taine szerint a jelenségeknek csak a törvényszerűségeit ismerjük s a törvények azok az állandó hasonlóságok, amelyek a jelenségeket összekapcsolják. A szerző a pozitivizmus számos részletkérdésének - mint pl. a determinizmus - árnyalt vizsgálata, az egyes gondolkozók nézeteinek minociózus összevetése, a pozitivistá gondolatrendszerbe beépült más polgári filozófiák elemeinek következetes feltárása s az irodalmi alkotások szellemes elemzése mellett, foglalkozik a pozitivizmus társadalmi történeti funkciójával is. Kimutatja, hogy Comte ifjúságának minden vezető gondolkodója meg van győződve arról, hogy az ő feladatuk egy rendezett társadalmi rendszer megalkotása vagy újraalkotása és ennek az újra vagy újjáalkotott társadalmi rendnek kidolgozott eszmerendszeren kellett alapulnia. A XIX. században Comte és kortársai azt tekintették a főfeladatuknak, - írja - hogy a politikai nyugtalanságot orvosolják vagy kidolgozzák egy stabilabb társadalmi rend megteremtésének elméletét.

Az elemzések gazdag tényanyagra épülnek s a munkát alapos bibliográfia jegyzék egészíti ki.

R. Várkonyi Ágnes

R.Luraghi: Pensiero e azione economica del Conte di Cavour
Istituto per la storia del Risorgimento italiano Comitato di
Torino. Torino, 1961. 172 p.

/Cavour gróf közgazdasági eszméi és működése/

Az egységes Olaszország megszületésének centenáriumi ünneplése szolgáltatta az alkalmat a munka kiadására, amely Piemont XIX. századi gazdaságtörténetéről írott sorozatnak egy része. Luraghi a torinói egyetem legújabbkori történetének tanára, a XIX. és XX. század történetének kutatója. Ezen munkája a könyvtárra menő Cavour irodalom rengetegében is figyelemre méltó, mert Cavour közgazdasági eszméi reális megalapozására törekszik. A könyv eltekint a kiemelkedő olasz államférfi politikai és diplomáciai tevékenységének ismertetésétől és az olasz egység kialakulásában játszott szerepet elsősorban a sajátos piemonti viszonyokkal hozta összefüggésbe. A szerző széleskörű gazdaságtörténeti bizonyító anyaggal világítja meg azokat a körülményeket, összefüggéseket, amelyek kétségtelen formában befolyásolták, sőt meghatározták Cavour működését. Kiindulópontul Piemont gazdasági helyzetét vizsgálja a XIX. század első felére vonatkozóan, pontosabban az 1848-as forradalmat megelőző bomló feudális viszonyok válságát mutatja be. Majd a liberalizmus közgazdasági eszméinek európai összefüggéseit igyekszik nyomon követni, felfedve azokat a szellemi hatásokat, melyek Cavour nézeteiben feltalálhatók. Az utóbbi olvasmányain, baráti körén keresztül megismerkedik a klasszikus angol politikai gazdaságtan képviselőinek, elsősorban Adam Smith tanításaival, ugyyszintén David Hume szabadkereskedelmi gondolataival, azonban a legközvetlenebb hatásokat az egykoru angol vulgáris közgazdaságtan képviselőitől szerezte. A fiatal Cavour elsősorban Frederic Bastiat, Jeremy Bentham, továbbá John Stuart Mill eszméin nevelődik és liberalizmusa bármennyire is alkalmazkodik az idők változásával az olasz viszonyokhoz, sohasem tudta levetközni születési körülményeinek tojásheját. Hatottak Cavour eszméi és politikai fejlődésére Angliában szerzett közvetlen tapasztalatai és párizsi utazásai. Tapasztalataihoz mért elmaradott piemonti viszonyok hathatós megváltoztatásának szükségessége fokozatosan érlelődik benne. Nem barátja a forradalomnak, de híve az elmaradt társadalom bajai orvoslásának, fokozatos megreformálásának, a földbirtokos osztály alapvető érdekeinek megóvása mellett. Kibontakozó célkitűzései tagadhatatlanul az agrárkapitalizmus sajátos piemonti formációjának jegyében születnek. Sürgeti a mezőgazdasági termelés korszerűsítését, Vezető szerepet játszik a kor-

¹ Munkái közül utalok a következőkre: Momenti della lotta antifascista in Piemonte negli anni 1926-42, in "Movimento di liberazione in Italia." 1954. 28-29.p.; Il movimento operaio torinese durante la Resistenza. Torino. 1958.

szerű eszmék elterjesztését szolgáló "L'Associazione Agraria" működésében és a "Gazetta dell'Associazione Agraria" című ujságnál, az 1840-es években. Társasági köröktől közérdekű egyesületekig, ujságcikkektől előadásokig minden alkalmat megragad, hogy a polgári átalakulás követelte szükségletekre ráirányítsa a figyelmet, Szerepet vállal 1845-ben az első jelentős piemonti vasutépítési vállalkozásnál. Cavourból, a liberális gazdasági reformok propagandistájából, az 1848-as események nyomán aktív politikus formálódik, aki Károly Albert visszalépése után rövidesen megszerzi a trónralépő II. Viktor Emánuel bizalmát. A forradalmak vereségével kialakult bonyolult olaszországi és nemzetközi helyzetben Cavour a politikus, a nemzetközi diplomata és közgazdász együttes szerepében jelenik meg a közélet porondján, hogy 1852-től, mint a száraz királyság miniszterelnöke állja ki a próbát. Most nyílt alkalma voltaképpen arra, hogy fokozatos polgári reformok útján, a piemonti szerény körülményekhez mérten hajtsa végre a legszükségesebb változásokat. Ezzel összefüggésben a szerző részletes elemzését nyújtja az 1850 és 1860 között lejátszódó gazdasági fejlődésnek. Elsősorban a mezőgazdaság tőkés átalakulásának mozzanatait kíséri figyelemmel, különös tekintettel Cavour tevékenységéhez fűződő állami kezdeményezésekre. Így bizonyos történeti visszapillantással mutat rá a csatornaépítések jelentőségére, foglalkozik a földhitel kérdéseivel, a műtrágyagyártás helyzetével, a mezőgazdaság gépesítésének problémájával, a mocsaras területek lecsapolásának ügyével. Kellő súllyal tárgyalja a cavouri pénzügyi politika tendenciáit, a hitelélet kifejlesztése érdekében folytatott erőfeszítéseit, valamint a szabadkereskedelem érdekében hozott intézkedéseit. Nem mulasztja el a szerző az 1850-es évek iparfejlődésének tárgyalását sem, bár az előbbi problémáknál szerényebb keretek között. Mindemellett kellő súllyal domborítja ki a termelő erők fejlődését a vasiparban, a vegyészeti iparban és a textiliparban, amely Piemont ipari forradalmának végbemenetelét jelentette és magával hozta gazdasági vezetőszeropének kibontakozását. Luraghi könyve a gazdasági és politikai fejlődés kölcsönhatásának nyomonkísérésével nemcsak arra ad végső soron választ, hogy Cavour a polgárosuló piemonti földbirtokos osztály és az előretörő burzsoázia alapvető érdekeit mennyire mélyen átértette, de egyben megérteti Piemont különös szerepének, helyzetének, az olasz egység megteremtésében játszott politikai jelentőségének fontosságát is.

Lukács Lajos

A.P. Campanella: Gustavo Frigyesi il gran Garibaldino magiaro sconosciuto. Estratto da "Studi Garibaldini" N.3. Bergamo, 1962, 123 p.

/Frigyesy Gusztáv, az ismeretlen nagy magyar garibaldista/

Campanella professzor a Garibaldi kérdés nemzetközileg ismert kutatója, aki elsősorban Garibaldi nemzetközi kapcsolatainak összefüggéseit vizsgálta. Végeredményben ezen kutatásainak sorozatába illeszthető, történeti feltáró munkája, Frigyesy Gusztáv működésével kapcsolatban. A kutatások jó szolgálatot tesznek a magyar emigráció rendkívül bonyolult és szerteágazó, nemzetközi összefüggéseket érintő történetének feldolgozásához. Ebben a vonatkozásban valóban figyelemre méltó figurája az olaszországi magyar emigrációnak Frigyesy, aki egész életét áldozta hazájáért, a garibaldizmus eszméinek diadaláért folytatott küzdelemnek. Alakja bármennyire is hősiességek sorozatában aktív szerepet játszott katonát idéz, mégsem vehető egy kalap alá Garibaldi működésében szerephez jutó magyar emigránsok többségének tevékenységével. Palermo ostrománál hősi halált halt Tüköry döntően katonás figurája, Türr István vezető katonai működése, majd utóbb felemás politikai szereplése, más jellegű, mint Frigyesy aktivitása. Az utóbbi katonai és politikai volt egyszemélyben, méghozzá az olasz baloldali, demokratikus mozgalmak szolgálatában, élesen szembefordulva a piemonti monarchia hivatalos képviselőivel és azokkal a magyar emigránsokkal, akik katonai karrierjüket és egyéb előnyeiket, előbbre helyezték az igaz eszme szolgálatánál. Frigyesy életpályáját kíséri nyomon Campanella a beregszászi szülőhelytől Milánóig, ahol örökre lehunyta szemeit, ez a nyugtalan, küzdelmek sorozatát látott, sokat szenvedett lélek. Fiatalon lett katonája a magyar honvédségnek 1848-49-ben. Utóbb büntetésül be is sorozták az osztrák hadseregbe, ahol évekig tartó egzeciroztatás sem tudta kiölni lelkéből a szabadság iránti szeretetet. Az első alkalmat felhasználja, hogy kitörjön kereteiből. Az 1859-es francia, olasz-osztrák háború idején megszököik az osztrák hadseregtől és azonnal önkéntesként jelentkeznek az olasz hadseregnél. Katonai pályafutása bámulatos gyorsasággal bontakozik.

- 1./ Többek között utalhatunk a következő tanulmányaira: Autografia di Garibaldi nella collezione Haweis della Università della Colombia Britannica. /Estratto dalla Rassegna Storica del Risorgimento. Anno XLVII. Fascicolo IV. Ottobre-Dicembre 1960./; Lettere inedite della cospirazione Kvaternik-Garibaldi per liberazione della Croazia nel 1864./Estratto dalla Rivista "Il Risorgimento". Anno XII. N. 3-Milano, ottobre 1961./; Ammiratori di Garibaldi in Inghilterra. /Estratto dalla rivista "Nuova Antologia" 1962.

zott ki. Garibaldi alpesi vadászai között tűnt ki vitézségével. Rövid időn belül: hadnagy, főhadnagy, majd századosi rangfokozatot ér el. Villafranca után azok közé tartozik, akik Mazzini eszméit messzemenően befogadják és Garibaldit tekintik az elkövetkezendő vállalkozások hivatott vezetőjének. Miután 1860-ban bekövetkezett a marsalai partraszállás, Frigyesy is hamarosan követi vezérét Sziciliába. Az úgynevezett "gaetai zászlóalj" 3. szakaszának parancsnoka lett, részese a milazzoi diadalnak. Azon kevesek közé sorolható, akik az olasz monarchista erők felülkerekedése ellenére sem szakítanak az olasz baloldallal, hanem híven kitartanak mellette. Erre világos példát nyújtott fellépésével 1862-ben, mikor "Romá o morte" jelszavával Garibaldi ismét küzdelembe hívta vörösingeseit. Ismét Sziciliában szervezi az önkénteseket és elkíséri vezérét, a szomoru emlékü aspromontei fennsíkra, ahol a királyi csapatok sortűzet zudítanak a felkelőkre. Garibaldival együtt vetik fogságba, majd utóbb amnesztiában részesült. További aktivitása az 1863-ban kirobbant lengyel szabadságküzdelemmel függ össze. A magyar légión cuneoi tiszti iskoláján tanít, mikor a nagyjelentőségű eseményekről hírt szerez. Mazzinival lép kapcsolatba, a magyar légionisták között kezd szervezkedésbe, hogy előkészítse a magyarok fegyveres részvételét a lengyelek mellett. Ennek nyomára jönnek és menekülnie kell. Garibaldival együttműködve, rövidesen néhány társa kíséretében a román felderítések területeire távozik, ahol egy olasz-magyar légión szervezésén fáradozik. A francia politikához igazodó román kormánykörök lengyel barátsága számos ellentmondást rejtett magában. Ausztria, hogy megakadályozza a felkelés áttérjedését Galiciára, kétszínű lengyel barátságot mutat. A magyar emigránsok romániai működése a hivatalos körök és Ausztria külképviseleti szerveinek állandó keresztűzésében megnehezül. Mindennek a bonyolult összefüggésnek részletes rajzát adja Campanella és azokra a történeti anyagokra támaszkodik, amelyeket a legújabb kutatások tártak fel. A nehéz helyzetben Frigyesy nem mindig ismeri ki magát és provokációk áldozata lesz. Több társával együtt fogságba vetik és ezzel az egész lengyelbarát akcióra csapást mérnek. Frigyesy olasz barátai igyekeznek érdekében, fűt-fát megmozgatni, maga Garibaldi is közbelép, ami végül is eredménnyel jár. Az olasz földre visszatérő Frigyesy az 1866-os olasz-porosz-osztrák háború idején ismét aktív módon kapcsolódik az eseményekbe. Garibaldi alpesi vadászai között harcol, és kimagasló érdemeket szerez Monte Giove és Condino felszabadítása körül, melynek eredményeképpen alezredekessé léptették elő. Hü társa Garibaldinak 1867-ben is, mikor komoly kísérlet történt Róma felszabadítására. Monterotondo bevételénél vezető szerephez jutott. Katonai és politikai tapasztalatait egy jelentős kiadványban: "L'Italia nel 1867" foglalta össze. Mivel Olaszországban állandó üldöztetésnek volt kitéve, Genfben tette át székhelyét és érdemleges szerepet játszott a békemozgásban. A mazzinizmushoz, a garibaldizmus-hoz való hűsége miatt, a monarchizmus itáliai felülkerekedése következtében, élete súlyos tragédiához vezetett. A sokat szenvedett és csalódott Frigyesy méltatlan nyomorba jutott és végül is megtévelyedett. A milánói Dufour-intézetben halt meg 1878-ban. Halálát néhány bajtársának, elsősorban szellemi ro-

konának, Dunyov Istvánnak mély gyásza kísértte. Campanella professzor, ennek a kimagasló szellemi képességekkel rendelkező demokratikus magyar emigránsnak bemutatásával, komoly segítséget nyújtott a magyar történettudománynak is és kellő alapot szolgáltatott a további kutatások számára.

Lukács Lajos

Schnee, Heinrich: Karl Lueger. /Leben und wirken eines grossen Social- und Kommunalpolitikers./ Berlin, Dunker und Humblot, 1960, 123 p.

/Karl Lueger. Egy nagy társadalom- és közsépolitikus élete és működése/

Az ismert nyugatnémet történész, aki a dualizmus kori osztrák pártviszonyoknak, s vezető politikusaiknak több tanulmányt szentelt, Lueger halálának 50. évfordulójára írta meg a bécsi polgármester életrajzát. A politikai biográfiát szélesebb olvasóközönségnek szánja, s korábbi hasonló tárgyú tanulmányainak s újabb kutatásainak eredményeit használja fel benne /Politische Entwicklung des Wiener Bürgermeisters Dr. K. Lueger Historisches Jahrbuch/. Nem az a célja, hogy Lueger fejlődésének egyes fázisait mutassa be - írja bevezetőjében - hanem, hogy emberi és politikai egyéniségét és tevékenységét ismerthesse meg olvasóival.

Az akkor joghallgató Lueger politikai érdeklődése 1865-66-ben ébred. A német egység demokratikus megoldását támogató Hilaria Szövetség tagja lesz, s nem titkolja, hogy az alldeutsch törekvések számára idegenek.

A politikai érvényesülés egyedül lehetséges kiindulópontja az 1860-70-es évek fordulóján a liberálisokhoz való csatlakozás. Lueger éppúgy innen indul, mint a német nacionalista Schönerer. Schnee nem tartja szükségesnek valamifajta elvi-világnézeti fejlődés bemutatását. Luegernek nincsen eleve adott elvi koncepciója. Így nem korábbi liberális elveihez lesz hűtlen, hanem a keresztényszocializmus lesz gyakorlati politikájának legmegfelelőbb ideológiai alapja.

Politikai szereplése 1875-ben a bécsi Rathausban kezdődik. Egy szűk, főleg kispolgárokból álló demokrata kör élén hadjáratot indít a városi vagyon felelőtlen kezelése, vezető liberális politikuskok korrupciója ellen. Híveit már ekkor a bécsi kisemberek közül toborozza. Lueger az első osztrák politikus, aki tudatosan a tömegekre appellál, tömegpolitikát akar folytatni. Tervei a kisemberek politikai aktivizálására, nagyarányú városfejlesztésre, széleskörű szociális politikára éppen akkor születnek meg, amikor Németországban s Ausztriában is elterjedt a keresztényszociális ideológia. A szerző arra a

feladatára vállalkozik, hogy a keresztényszocializmus ausztriai ideológusának, Vogelsangnak a tanításait egy zárt világnézeti rendszerként mutassa be: hogyan vélekedik Vogelsang a munka szerepéről, értékéről, a tulajdonról, az új keresztény állam társadalmi felépítéséről, s az egyházzal, amely szellemi hatásával az új állam alapjait teremti meg.

Luegernek meg kellett küzdenie a liberálisok ellenállásával s az uralkodó ellenszenvével. A Luegerrel szembeni fenntartást nemcsak politikájának ellenzéki hangulata okozta, hanem az a megfontolás is, hogy a magyar ellenesség hírében álló Lueger polgármesteri kinevezése a birodalom keleti felében a legnagyobb ellenállást válthatja ki. Amikor 1897-ben mégis a székváros élére kerül városfejlesztési programjával és szociálpolitikájával ellenfelei elismerését is kivívja.

A Monarchia dualista berendezését Lueger kezdettől fogva veszedelmesnek itéli, s a magyar nemzeti törekvések megerősödésével egyre terhesebbnek Ausztria, s az osztrák-németség számára. A német nacionalisták programját elveti. Ausztriának meg kell őrizni teljes állami és gazdasági önállóságát s nem szabad lemondania semmilyen formában sem Galiciáról, sem Dalmáciáról, sem Bukovináról. A századfordulótól Lueger, a szerző álláspontja szerint, birodalmi elgondolásaiban kapcsolódik Ferenc Ferdinánd koncepciójához, a trialista, majd a Grossösterreich tervek híve lesz.

Somogyi Éva

O. Pflanze: Bismarck and the Development of Germany: The Period of Unification, 1815-1871. Princeton University Press, Princeton, N.Y. 1963, 510 p.

/Bismarck és Németország fejlődése: Az egyesítés korszaka/

A szerző két kötetre tervezett művének első része jól megírt szintetikus munka. A korszak szakértői számára azonban sem felfogásban, sem anyagában nem nyújt újabbat O. Becker: Bismarcks Ringen um Deutschlands Gestaltung c. 1958-ban Heidelbergben megjelent művénel.

Pflanze hagyományos Bismarck portrét rajzol, olyan politikai sebésznek jellemzi őt, aki a nacionalizmust megszabadította a liberalizmustól és a konzervativizmust a legitimizmustól. Hősének államférfiúi képességeit csodálja, ugyanakkor azt sem hallgatja el, hogy e képességek mind Németország, mind Európa számára végzetesnek bizonyultak.- E kötetben nem ad a szerző bibliográfiát, remélhető, hogy a következőkben pótolja majd.

H. H. É.

/Orosz szociáldemokraták Berlinben/

Botho Brachmann könyvének témája - a németországi orosz szociáldemokrata emigráció tevékenysége - az orosz és német munkásmozgalom történetének egyaránt része.

A külföldi szociáldemokrata szervezeteknek renkívül nagy jelentőségük volt az orosz munkásmozgalomban: a cári rendőrség terrorja miatt az orosz szociáldemokraták a legtöbb pártkongresszust csak az országhatárokon kívül tudták megtartani, sok pártkiadványt külföldön publikáltak, a külföldi szervezetek segítséget nyújtottak az üldözött forradalmároknak is.

Németországban a külföldiek minden politikai tevékenységét megtiltották, mégis - mint Botho Brachmann kimutatja - a német és orosz szociáldemokraták között, különösen Porosz és Szászországban igen komoly kapcsolatok alakultak ki. A két párt együttműködésének első szakasza Lenin 1895-ös utazásánál kezdődött el. Plechánov ugyancsak működött a németországi emigráns szervezeteknél. A Német Szociáldemokrata Párt elnöksége és néhány berlini szociáldemokrata vezető támogatta az együttműködés gondolatát és gyakorlatát. Brachmann mindenekelőtt Bebel, Liebknecht, Zetkin, valamint Kautsky személyét említi meg.

A század elején a külföldi orosz szervezetekben a forradalmi mozgalom minden árnyalata képviselve volt. Az idegen környezet azonban közelebb hozta egymáshoz a különböző irányzatokat. Az együttműködés rendszerint időszakos jellegű volt. Néha egész csoportok áttértek az egyik állásponttól a másikra, pl. a mensevikektől sokan a bolsevikokhoz pártoltak, de fordított folyamat is lezajlott. A pártszakadás után különösen a berlini szervezetekben rendkívül heves vita bontakozott ki. A német pártvezetés e viták mögött nem látta meg a lényegét.

Brachmann könyvéből kiderül, hogy a német szociáldemokraták milyen hathatós segítséget nyújtottak az orosz forradalmi mozgalomnak. Berlinben az orosz szociáldemokraták a Vorwärts épületének egyik helyiségében tartották megbeszéléseiket, és innen küldték Oroszországba a szocialista irodalmat. Lipcsében a Leipziger Volkszeitung épülete és a Népház, Geissenben a szakszervezeti - ház, Jénában és Münchenben a népkönyvkereskedés, Drezdában a dohánymunkások szakszervezete, Strassburgban egy dohányüzlet töltött be ugyanilyen funkciót. A Berlinben, Freiburgban és Drezdában korábban létrehozott orosz olvasótermek szintén az emigránsok találkozó helyei voltak. A különböző diák-egyesületek, emigráns-pénztárak, orosz konyhák az emigránsok működésének legális keretei lettek. Az oroszországi szociáldemokrata párt külföldi szervezetei munkájukban támaszkodtak a németországi egyetemeken, főiskolákon tanuló orosz diákok politikailag aktív részére.

A szerző elemzi az orosz diákok politikai felfogását, foglalkozik szervezeteikkel. Kitér a német hivatalos köröknek az orosz diákok ellen irányuló politikájára, a rágalmozások, kiutasítások ismétlődő gyakorlatának sikertelenségére is.

Az orosz emigráns csoportok tevékenységének gyengeségét szerző abban látja, hogy mozgalmuk csak intellektüel körökre terjedt ki, és elégtelen volt a kapcsolatuk az oroszországi pártmunkával.

Botho Brachmann korrigálja a korábbi irodalom állításait, kimutatja, hogy a Német Szocialdemokrata Párt már 1903 előtt kapcsolatot létesített az OSzDMP Berlinben, Darmstadtban, Freiburgban, Heidelbergben, Karlsruheben, Lipcsében, Mittweidában, Münchenben és Stuttgartban lévő tagjaival.

Szerző megfelelő forráskritikával felhasználta a németországi levéltárakban: potsdami Landeshauptarchiv, Deutsche Zentralarchiv, merseburgi levéltár, drezdai Sächsischen Landeshauptarchiv, berlini Humboldt Egyetem, Halle-Wittenberg-i Martin Luther Egyetem és a lipcsei Karl Marx Egyetem levéltáraiban felkutatott iratanyagot. A levéltári iratokon kívül támaszkodott az egykoru folyóirat és sajtócikkekre, a kortársi visszaemlékezésekre /O. Pjatnickij, M. Ljadov stb/, a Szovjet unióban és az NDK-ban eddig megjelent munkákra.

A könyv második része gondosan válogatott dokumentumokat tartalmaz. Rendkívül érdekes pl. Lenin 2 levele a Vorwärts szerkesztőségéhez 1895-ből. A forrásközlésben helyet kapnak August Bebelnek, Karl Liebknechtnek, Rosa Luxemburnak az orosz, illetve a lengyel, a lett munkásmozgalommal kapcsolatos levelei, írásai is. Végül a szerző fáradságos munkával összeállított statisztikákat közöl a berlini, lipcsei, hallei és drezdai egyetemeken, főiskolákon tanuló orosz diákok számáról.

Az I. világháboru előtti orosz és német munkásmozgalom történetével foglalkozók haszonnal forgathatják a könyvet.

Nevelő Irén

Az első világháborúval foglalkozó legújabb szovjet művek

K.B. Виноградов: Буржуазная историография первой мировой войны. Соцекгиз, М. 1962, 406 стр.

/Az első világháború burzsoá historiográfiája. A háború
keletkezése és a nemzetközi viszonyok/

Mintegy 50 esztendő telt el a világháború kitörésével s a korabeli nemzetközi helyzettel foglalkozó első történeti művek megjelenése óta. Azóta teljes könyvtárat alkottak a háborúval foglalkozó könyvek és tanulmányok, emlékiratok és dokumentum-publikációk. K.B. Vinográdov, az 1964. tavaszán Budapesten megrendezett, s az Osztrák-Magyar Monarchia kérdéseivel foglalkozó történész-konferencián hazánkban is járt jónévű leningrádi történész, nagy feladatra vállalkozott, amikor célul tűzte ki az I. világháborúra vonatkozó nyugati történeti művek áttekintését, rendszerezését és értékelését.

E vállalkozásával a 20-30-s évek szovjet történetiről kezdeményezéseinek mintegy folytatójaként jelentkezik, amikor is V.M. Hvosztov, E.A. Adamov és mások az "Isztorik-marksziszt" c. folyóirat hasábjain nagyfokú tudományos igényességgel foglalkoztak az I. világháború historiográfiájával. Nagy figyelmet szentelt a kérdésnek a kiváló szovjet történész, M.N. Pokrovszkij, s említésre méltóak A.Sz. Jeruszalmszkij és F.I. Notovics korabeli tanulmányai is. /1929, 1930, 1932, 1939./

Az 50-60-s években nagyvilágot látott marxista feldolgozások közül A.Sz. Jeruszalmszkij "Legenda és igazság az első világháborúról." /Mezsdunarodnaja Zsizny, 1954. No. 1./, "A német imperializmus külpolitikája és diplomáciája a XX. sz. elején." /Novaja i novejszaja isztorija, 1961. No. 6./ c. tanulmányai, valamint W. Bartelnek "A német szociáldemokrácia bal-szárnya - harcban a militarizmus és a háború ellen" c. Moszkvában 1959-ben orosz nyelven is kiadott kötetének egy fejezete foglalkozik az első világháború burzsoá historiográfiájával.

A.E. Kunyina és B.I. Maruskina "Mithosz az USA békeszeretéről" /M. 1960. oroszul/ s N.N. Inozemceva "Az USA külpolitikája az imperializmus korában" /M. 1960. oroszul/ c. művek egyes amerikai feldolgozásokat elemeznek s historiográfiai áttekintést nyújt V.I. Bokivin is "Az első világháború keletkezésének történetéből. Oroszország és Franciaország viszonya 1912-1914-ben." c. műve /M. 1961. oroszul/.

K.B. Vinográdov műve bevezetőjében rövid áttekintést nyújt a marxizmus-leninizmus koncepciójáról általában a háború-, s konkrétan az I. világháború keletkezésével kapcsolatban, majd felvázolja az I. világháború kitörésére vonatkozóan

a burzsoá történetírásban kialakult két nagy irányzatot, a csupán Németországot és szövetségeseit okoló antantofil, valamint a Németországot a háborus felelősség alól felmentő, s a versaillesi rendszer felülvizsgálását óhajtó revizionista tendenciát.

A könyv három fejezetre oszlik. Az első részben az első világháborúra vonatkozó forrásműveket és visszaemlékezéseket elemzi a szerző, a második részben a nyugati történetírás 1914-1945 között-, míg a harmadik részben az 1945 után megjelent művei kapnak helyet.

Az alapos nyelvi felkészültséggel és tárgyi ismerettel rendelkező szerző művének megjelentetésével rendkívül hasznos kézikönyvvé gazdagodott a marxista történetírás.

M.M.

И. В. Бестужев : Борьба в России по вопросам внешней политики 1906-1910. Изд. Академии Наук, Москва, 1961. 406 стр.

/A külpolitikai kérdések körüli harcok Oroszországban 1906-1910 között/

Besztuzsev könyve szorosan kapcsolódik azokhoz az erőfeszítésekhez, amelyeket a szovjet történettudomány tett az elmúlt években az első világháború genézisének ismételt megvilágítására /az első ilyenirányú nagy munkára még a 20-30-as években került sor/. Munkája azonban különbözik az eddigiektől abban, hogy anyagát új szempont alapján dolgozza fel: az egyes politikai pártok és csoportok küzdelmét mutatja be a külpolitika területén azzal a céllal, hogy bebizonyítsa a kül- és a belpolitika szerves kapcsolatát, különös összefüggéseit.

A vizsgált korban a cári birodalom nemzetközi helyzetét három tényező egyidejű hatása alakította: 1/ a cárizmus nemzetközi súlyának további csökkenése, 2/ az ellentétek fokozódása Németországgal /főként gazdasági téren/ és Ausztria-Magyarországgal /a Balkánon/, 3/ az Angliával és Japánnal fennálló ellentétek viszonylagos gyengülése. Ekkor, a két imperiálista blokk kialakulásának befejező szakaszában még folyt/ és eldőlt/ Németország és Anglia versengése Oroszország megnyeréséért. Az orosz politikában ennek megfelelően heves küzdelem folyt az angol és a német orientáció hívei között.

A kadétok, októbristák és mérsékelt jobboldaliak által alkotott földesuri-burzsoá koalíció az Angliával és Franciaországgal való együttműködés mellett szállt síkra. A földesurak a Németországból mind jobban kiszoruló orosz mezőgazdasági export számára angol piacot szerettek volna biztosítani. Támogatva őket a burzsoázia tulnyomó többsége, amely Németország meggyengülését kívánta, hogy a hazai piacokon sikerrel tudjon megküzdeni a legfőbb konkurensével, továbbá angol-francia segítséggel további polgári reformok keresztülvitelében reménykedett. Bár a részletekben nézeteltérések voltak közöttük, ab-

ban egyetértettek, hogy az orosz külpolitika legfontosabb feladata a közelkeleti német agresszió elleni küzdelem. Ezzel párhuzamosan sikraszálltak az Ausztria-Magyarországgal való balkáni együttműködés feladása és aktív osztrákellenes politika mellett is.

Az uralkodó osztályok másik csoportja - főként a szélsőjobboldali földbirtokos körök és a cári kamarilla - Oroszország belső és nemzetközi helyzetéből azt a következtetést vonta le, hogy Németországgal kell szövetségre lépni Anglia és Franciaország ellen. Ezáltal szerették volna elkerülni a Németországgal való nyílt összeütközést és várható katonai kudarcot, ami elkerülhetetlenül újabb forradalmakhoz vezethetett volna. Sőt éppen a németek segítségére számítottak a forradalom ellen. A német orientáció nem tartalmazta a polgári reformok szükségességét sem. Ez a szárny hajlandó volt megbékélni a közelkeleti német agresszióval s helyette egy kis győztes háborúról álmodozott /lehetőleg a Távolkeleten/ az önkényuralom tekintélyének megerősítése céljából.

A kisebbséget alkotó szélsőjobboldal pozíciói igen erősek voltak, mivel a germanofil irányzatot segítette az a körülmény, hogy a külpolitika irányításának joga kizárólag a cárt illette meg, s így az gyakorlatilag a többségében németbarát kamarilla ellenőrzése alatt állt. Besztuzsev könyve első részében részletesen tárgyalja az orosz burzsoázia harcát külpolitikai érdekei érvényesítéséért. Végül az önkényuralom engedményekre kényszerült, bár ez a küzdelem korántsem zárult le 1910-ben.

A cárizmus hosszú ideig kísérletezett azzal, hogy valamilyen módon összeegyeztesse a két külpolitikai irányzatot. Abban reménykedett, hogy sikerül kívül maradnia az angol-német összeecsapáson s a nevető harmadik szerepét töltheti be. 1906-1910 között az orosz kormány erőfeszítéseket tett az osztrák egyezményekkel való kiegészítésére. A német-orosz imperialista ellentétek további éleződése, valamint az oroszországi angol-francia tőkebehatalás további növekedése végülis e megegyezési kísérletek megszüntetésére s a németellenes angol-francia koalícióhoz való csatlakozásra kényszerítette a cári kormányt.

Besztuzsev főként a sajtó hasábjain és a Dumában zajló külpolitikai vitákat, valamint az orosz politika legfontosabb kérdéseiben döntő un. Különleges Tanácskozás anyagait elemzi.

Besztuzsev alapján sikerrel birkózik meg feladatával. Segíti őt ebben az a széleskörű forrásanyag, amelyre támaszkodik. Az orosz külpolitikai levéltárak közismerten gazdag anyagai mellett a kor jelentős politikusainak személyi levéltárait tanulmányozta elsősorban. Elsőrangú forrást jelentett a korabeli sajtó és a memoáriródalom is.

Palotás Emil.

A.B. Игнатьев: Русско-английские отношения накануне первой мировой войны. /1908-1914/ Соцекгиз, Москва, 1962. 244 стр.

/Orosz-angol viszony az I. világháboru előestéjén/

A mű a századeleji nemzetközi kapcsolatok egyik, eddig kevésbé kutatott problémakörével foglalkozik. Behatóan vizsgálja Anglia és Oroszország politikai együttműködését a Közép- és Távol-Kelet, a tengerszorosok kérdésében, az 1907. évi orosz-angol megállapodással-, az I. világháborút megelőző tárgyalásokkal, stb. kapcsolatban, majd kitér - habár kissé elnagyoltan - a két nagyhatalom politikai érdekkellentéteinek ismertetésére is.

Igen érdekesek az angol-orosz gazdasági kapcsolatokkal elsősorban az angliai tőke oroszországi behatolásának mértékével és jellegével - foglalkozó fejezetek.

M.M.

I.M. Майский: Путешествие в прошлое. Изд. А.Н. СССР, Москва, 1960. 325 стр.

/Utazás a múltba. Visszaemlékezés a londoni orosz politikai emigráció éveire/

Majszkij I.M. akadémikus a 30-40-es évek neves szovjet diplomatája az elmúlt évek során több, egymástól független kötetben publikálta emlékiratait. Jelen visszaemlékezésében - amely egyébként részét képezi az 1964-ben "Egy szovjet követ visszaemlékezései" címen megjelent két kötetes, nagyterjedelmű memoárnak, - az 1912-1917-es évek Angliájáról, Londonról, az angol munkásmozgalomról, annak sajátos vonásairól, vezetőiről, az orosz szociáldemokrata emigránsok Angliában élő vagy ott megfordult alakjairól írja le emlékeit.

A memoár - szimbolikusan is beillő - kerete I.M. Majszkij három megérkezése Londonba.

Az első megérkezés alkalmával I.M. Majszkij 28 esztendő. Börtön, száműzetés és sok nélkülözés után elhagyja Oroszországot s 1912. novemberében magányosan érkezik Anglia partjaihoz. A III. osztályú utasok részére 5 font készpénz felmutatása a bebocsáttatás feltétele. A 3 font 15 shilling s - az angol nyelv ismerete hiányában - a német nyelvű könyörgés megalázó, de végül is beengedik Angliába. A második megérkezésre 1914. augusztusában kerül sor. A néhány hónapi svájci tartózkodás után, a korábbi keserű tapasztalatokon okulva I.M. Majszkij immár II. osztályon tér vissza. "A vámnál - írja - már majd feltartóztatás nélkül haladtam át és elfoglaltam helyem a várakozó vonatban." /23.o./ A harmadik megérkezésakor, 1932-ben I.M. Majszkij már a Szovjetunió angliai követe. Mikor hajója

Anglia partjaihoz ér, magasrangu küldöttség fogadja, vám-, és utlevél vizsgálat nélkül lép a különvonathoz, Londonban ünnepélyes fogadtatás várja, majd másnap előáll a Buckingham palota két pompás hintója, hogy a hagyományoknak megfelelő formáságok közepette I.M. Majszkijt és kíséretét bemutatkozó látogatásra az angol királyhoz vigye.

I.M. Majszkij e harmadik megérkezés távlatából idézi fel ifjúkori emlékeit, Litvinov, Csicserin, Sztjepnyák-Kravcsinszkij, Alexandra Kollontáj és mások, a századeleji oroszországi szociáldemokráciához való tartozás miatt külföldre szakadt, s később különböző pályákat befutó asszonyok és férfiak alakjait.

"Az angolok között" című fejezetben leírja a "Dodd's Socialist Camp"-ban, Anglia keleti partjainál 1913. nyarán eltöltött két hetét. "Az emberek kellemesek és szimpatikusak voltak itt. Egyszerűek és természetesek. Az atmoszféra derűs és vidám... A táborba érkező vendégek a korabeli balszárny valamennyi színét és árnyalatát képviselték. ...Meglepett ugyanakkor a csodabogarak nagy száma is. /Ez az akkori angliai szocializmus tipikus jelensége volt./ Egyesek csak nyers zöldségekkel táplálkoztak, mások lemondtak a teáról vagy a kávéról és csupán vizet vettek magukhoz, mások sohasem hordtak fejfedőt, míg ismét mások bármilyen időben mezitlábasan, szandálban jártak. stb." /197.o./ Az ország legkülönbözőbb részeiből jött vendégek száma 200 körül járt. "Nehéz lett volna jobb környezetet találnom az angol munkássággal való megismerkedéshez - folytatja I.M. Majszkij. - Az angol szocialisták, akikkel most nap mint nap találkoztam, egyáltalán nem hasonlítottak az orosz szociáldemokratákra. Egészen más szellemi, pszichológiai és morális típust képviseltek, amely típus az országtól oly különböző brit talajon alakult ki. Ami leginkább meglepett engem tábortársaimnál. az három dolog volt: lelki nyugalomuk, teljes elméleti gyermekségük, s a fejlődés evolucionista menetébe, a parlamentarizmusba vetett hitük." /199.o./

"A szakszervezeti kongresszus" s "A fekete városok" c. fejezetekben az angliai társadalmi élet és munkásmozgalom számos más, érdekes vonásával ismerteti meg I.M. Majszkij az olvasót.

A visszaemlékezés fokozott érdeklődésre tarthat számot mind a századeleji oroszországi munkásmozgalom egyes, emigrációban élt szereplői, mind a korabeli angliai munkások és kispolgárok gondolatvilága, életfelfogása iránt érdeklődők részéről.

P. Mayer Mária

B.I. Бовыкин: Из истории возникновения первой мировой войны. Отношения России и Франции, в 1912-1914 гг. Изд. МГУ.

М. 1961. 208 стр.

/Az első világháború keletkezésének történetéből.

Oroszország és Franciaország viszonya 1912-1914-ben/

A moszkvai egyetem docense, Bovikin V.I. a különböző szovjet levéltárak iratai, valamint a vonatkozó francia dokumentumkiadványok, sajtóanyagok és emlékiratok alapján kívánta viszonylag szűkre szabott időhatárokon belül minél mélyebben megismerni a két állam korabeli külpolitikáját. /Sajnálata a francia levéltárak eddig publikálatlan forrásai hozzáférhetetlenek maradtak számára./ A szerző vitába száll azzal a koncepcióval, amely szerint akár Franciaország, akár Anglia ártatlan lett volna az I. világháború kirobbantásában, majd - fő figyelmét Franciaországra fordítva - gazdag tényanyaggal bizonyítja /a többi nagyhatalom mellett/ annak bűnösségét.

Igen tartalmas a könyvnek mintegy egyharmadát kitevő historiográfia, amely majd napjainkig terjedő értékelő áttekintést nyújt az olvasó számára.

M.M.

М.Д.Бонч-Бруевич: Вся власть советам. Воениздат. М. 1957.

355 стр.

/Minden hatalmat a szovjeteknek. Visszaemlékezés/

"Az első világháború előtt egy évvel Oroszország nagy pompával ünnepelte a Romanov-ház fennállásának 300. évét. Négy évvel később a dinasztia az általa készített szakadékba zuhant. Én a dinasztia hű szolgálója voltam. Miként történt tehát, hogy elárultam uralkodómat, akinek pedig még ifju koromban esküt tettem?

Miként történt, hogy én, a "régi rezsimbeli" tábornok, aki a cári hadseregben magas vezérkari tisztséget viseltem még október előestéjén a számomra akkor érthetetlen Lenin hívévé lettem? Miért nem igazoltam az ideiglenes kormány "bizalmát" és miért álltam át a juliusi eseményeket követő illegálitásból épp hogy kilépett bolsevikokhoz?" - így kezdődik Mihail Dimitrijevics Boncs-Brujevics, /1870-1956/ a neves szovjet katonai szakértő és geodéta, a katonai és műszaki tudományok doktora visszaemlékezése.

"Ha ez az éles fordulat csak én bennem következett volna be, - írja Boncs-Brujevics, - úgy szóra sem volna érdemes, gyakorta megdől az emberek pszichológiája és meggyőződése. Éppen az a figyelemre méltó, hogy én csupán a sokak egyike voltam." /5.p./

E rövid bevezető jól tükrözi azt a szellemet, amely Boncs-Brujevics igényes, irodalmi stílusban, magával ragadó egyszerűséggel és közvetlenséggel megírt emlékezéseit jellemzi. Boncs-Brujevics visszaemlékezéseiben 1914-1920-beli élményeit eleveníti fel, mindaddig, míg a polgárháború és az intervenció befejeztével vissza nem tért békés polgári hivatásához. "A dinasztia pusztulása" c. első részben a szemtanu hitelességével fest kiváló képet a hadiesemények hazai visszhangja mellett a cári hadsereg és az orosz közélet egyes híres vagy hírhedt személyiségeiről, a közéleti viszonyokról, mindezzel rendkívül meggyőzően bizonyítva azt, hogy a korabeli oroszországi viszonyok elkerülhetetlenül magukban hordták feltétlen pusztulásuk szükségességét.

A magyar olvasók számára - részletadataik újszerűsége következtében - különösen érdekesek azok a fejezetek, 5 - 8/ amelyekben az I. világháború alatti orosz kémiszolgálat kérdéseivel és személyeivel, majd ezzel kapcsolatban az orosz közélet legmagasabb pozícióit is megfertőző korrupcióval, stb. foglalkozik. Érdekfeszítőek az 1915-1916 években szinte világhírnévre szert tett, Oroszországban pedig közfelháborodást kiváltó szibériai paraszti származású "szent férfiú", hipnotizőr, cselszövő és "cári tanácsnok" Raszputyin tevékenységére vonatkozó részletek.

Az első rész az októberi forradalom győzelmével zárul. A kötet "Hősi évek" c. második részében polgárháborús élményeit örökíti meg Boncs-Brujevics.

A színvonalas, érdekes visszaemlékezés nagyban hozzásegíti az olvasót a századelejei oroszországi viszonyok megismeréséhez és a cári rendszert elsöpörni hivatott forradalom szükségességének elismeréséhez.

P. Mayer Mária

A.И. Верховский: На трудном перевале. Воениздат, М. 1959.
446 стр.

/Válaszuton. Visszaemlékezés/

A "Háborús emlékiratok" sorozatban megjelent mű szerzője A.I. Verhovszkij /1886-1941/ nemesi család fiaként a század elején hivatásos tiszt a cári hadseregben, az I. világháború idején vezérkari tiszt, a februári polgári-demokratikus forradalmat követően, 1917. szeptemberében hadügyminiszter Kerenszkij utolsó kormányában, majd az októberi forradalom előtt néhány nappal lemond és visszavonul.

1917 novemberében az eszer-, és egyéb pártok vezetőivel, és a vezérkarral együtt résztvesz a bolsevik-kormányt felváltani szándékozó u.n. "demokratikus kormány" létrehozására írá-

nyuló kísérletben. Ennek kudarca után Finnország, majd az illegális eszerszervezkedésben való részvételért rövid ideig tartó letartóztatás következik. 1918-ban lát napvilágot "Orosz ország kálváriája" című, az 1914-1918 évekről szóló naplója, amely - annak ellenére, hogy az októberi forradalmat nem fogadja el, s 1917-re vonatkozó része bolsevik-ellenes szellemben született, - érdekes dokumentuma annak a bomlásnak, amely 1914-16 során a cári hadseregben s a tisztikarban eluralkodott.

A napló megjelenése után hamarosan fordulat következik A. I. Verhovszkij életében. Kiváló szaktudását a szovjet hatalom szolgálatába állítja. 1919-től a Vörös Hadsereg soraiban, ill. a legfelsőbb katonai oktatásban találjuk, s élete utolsó éveiben már a Szovjetunió vezérkarában működik.

Jelen visszaemlékezését az 1918-ban megjelent napló adatai jelentős részének felhasználásával 1937-ben fejezte be. /A kézirat hosszú időn keresztül a család birtokában volt./ Az emlékirat sajátos helyet foglal el a szovjet memoár-irodalomban, mivel abban A. I. Verhovszkij nem csupán feleleveníti az I. világháború éveiben szerzett élményeit, hanem ismételten értékeli is azokat. Természetesen illúzió lenne feltételezni, hogy husz esztendő alatt A. I. Verhovszkij teljes egészében megváltoztatta szemléletét, azonban mégis igen messzire jutott korábbi politikai koncepcióitól.

Visszaemlékezésének középpontjában 1916 vége s az 1917 év áll, ezen belül is a II. Miklós ellen irányuló, s a közelgő forradalom elkerülését célzó, szűkkörű palotaösszeszküvés.

A. I. Verhovszkij visszaemlékezése igen érdekes vallomás Oroszország századeleji történetének egy döntő szakaszáról.

A kötethez E. N. Gorodeckij történész irt előszót.

P. Mayer Mária

Е. И. Рубинштейн: Крушение Австро-Венгерской Монархии.

Изд. А. Н. СССР. Москва, 1963. 424 стр.

/Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása/

Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó éveire vonatkozó rendkívül gazdag történeti irodalom legújabb terméke Jevgenyija Iljinyicsna Rubinsztainnek a szovjet Történettudományi Intézet kiadványaként megjelent monográfiája, amellyel a szovjet olvasóközönség számára könnyen áttekinthető kézikönyvet kíván nyújtani a témára, s ezen belül elsősorban a Monarchia belpolitikai viszonyaira vonatkozóan. A monográfia elkészítésénél a vonatkozó szovjet, valamint lengyel, cseh, szerb nyelvű forrásokon és feldolgozásokon túl Rubinsztain elsősorban osztrák forrásokra, valamint német és angol nyelvű irodalomra támaszkodik. A magyar történelemre vonatkozó legújabb hazai művek

közül Andics Erzsébetnek a magyarországi munkásmozgalommal /Bp. 1954./, Berend-Ránkinak a magyar gyáripár történetével /Bp. 1956./ foglalkozó feldolgozásain, a Párttörténeti Intézet dokumentumpublikációin s a Történettudományi Intézet gondoságában megjelent "A magyar nép története" c. kiadványon túl főleg a Magyar Tudományos Akadémia idegen nyelvű kiadványai szolgáltak a szerző számára tájékoztatásul.

Rubinstein műve első oldalain meghatározza alapkoncepcióját, a Monarchia felbomlásának feltétlen szükségességéről vallott meggyőződését, gazdagon idézve ezzel kapcsolatban Lenin korabeli megnyilatkozásait, s vitába szállva a Monarchia népeinek - jóllehet átalakított államformában - együttmaradását valló nézetekkel.

Ezt követően ismerteti a Monarchia századeleji társadalmi-gazdasági és politikai fejlődését, a gazdasági és a politikai élet területén egyaránt mutatkozó feudális maradványokat, kitér az osztályharc alakulásának ábrázolására, külön figyelmet szentelve a különböző nemzetiségek mozgalmainak.

Műve további részében a háború megindulásával, az uralkodó osztályok háborús céljaival s a hadiesemények nyomán az ország gazdasági és politikai életében jelentkező új tényezőkkel foglalkozik /a monopóliumok helyzete, a kormány nemzetiségi politikája, a munkástörvényhozás, a nemzetiségi mozgalmak új szakasza stb./.

Külön fejezetben foglalkozik a szerző az 1916. évi eseményekkel. Elemzi a monarchia fokozódó politikai válságának okait, e válság tüneteit s a válság megoldására irányuló különböző kísérleteket, többek között az egyes béke-akciókat.

A mű IV. és V. fejezete az oroszországi februári forradalom hatásának ismertetése után a monarchiabeli szociáldemokrácia belső válságát tárgyalja, foglalkozik a nemzetiségi mozgalmakkal, a béke kérdése körüli belpolitikai vitákkal, a breszti békétárgyalásokkal, majd az 1918. januári általános politikai sztrájkjal, mint az adott fejlődési szakasz csúcspontjával zárja a fejezetet.

A monográfia VI. és VII. fejezetében Rubinstein kitér a breszti békekötéssel kapcsolatos eseményekre s a monarchia válságának 1918. nyarán történő további elmélyülésére /az 1918. júniusi tömegsztrájk, megmozdulások a hadseregben, parasztmozgalmak, az 1918. augusztus-szeptemberi katonai vereségek, a nemzeti felszabadító mozgalmak fellendülése, stb./ Az 1918. októberi ausztriai események /császári manifesztum, ideiglenes osztrák nemzetgyűlés, stb./ s a válságos helyzet megmentését célzó utolsó kísérletek ismertetése után a szerző elérkezik az ausztriai és magyarországi októberi polgári demokratikus forradalmak s a monarchia katonai kapitulációjának tárgyalásához.

A könyv a monarchia felbomlása, a kommunista pártok megalakulása, s az 1918. évi ausztriai és magyarországi polgári

demokratikus forradalom történeti jelentőségének méltatásával zárul.

A kötetet gazdag irodalomjegyzék /a marxizmus-leninizmus klasszikusainak művei, fontosabb párt-dokumentumok, publikálatlan anyagok, publikált dokumentumok, statisztikai és tájékoztató jellegű kiadványok, memoárok, naplók, levelezések, könyvek, brossurák, sajtó, s történeti kutatások,/ valamint név-és helymutató egészíti ki.

Puskás Julianna

Д.В.Верховский - В.Ф.Ляхов: Первая мировая война.

1914-1918. гг. Воениздат. М. 1964. 306 стр.

/Az I. világháború. Katonai-történeti leírás/

A korábbi történeti irodalom figyelembe vételével s gazdag levéltári anyag alapján megírt mű átfogó képet nyújt az olvasó számára az I. világháborúban érintett országok társadalmi-gazdasági viszonyairól, diplomáciai tevékenységéről, a háborút megelőző katonai készülődéseiről.

A továbbiakban a szerzők részletesen ismertetik a háború eseménytörténetét, nagy figyelmet szentelve a harcoló felek haditerveinek elemzésére. A háború utolsó évéről szóló rész középpontjában az oroszországi forradalmi események állanak.

A kötet az I. világháború okainak és végeredményének összefoglalásával zárul. Hasznos összefoglaló kézikönyv.

M.M.

А.О.Чубарян: Брестский мир. Наука, Москва, 1964. 244 стр.

/A breszti béke/

A mű a fiatal szovjet állam külpolitikájának első lépéseivel foglalkozik. Célja, hogy feltárja az 1918 évi breszti béke létrejöttének mind szovjet-orosz belpolitikai, mind nemzetközi körülményeit. E célkitűzés megvalósításához nagy segítséget jelentett a szerző számára, hogy lehetőséget nyert bepillantani a szovjet Külpolitikai Levéltár, a Marx-Lenin Intézet s egyéb archívumok eddig ismeretlen dokumentumaiba.

A szerző nagy figyelmet szentel az októberi forradalom s a szovjet kormány békefelhívásának, majd az Antant s az USA állásfoglalásait ismertetni. Az újonnan feltárt levéltári anyagok lehetővé tették a szerző számára, hogy részletesebben megismerhesse és bemutatthassa a szovjet-orosz - német békétárgyalásokkal kapcsolatban a Bolsevik Párton belül létrejött, a tárgyalásokat ellenző, s a háború folytatása mellett sikra-

szálló, forradalmi baloldali kommunista frakció tevékenységét. Ujszerű a követben Trockij és Bucharin korabeli szerepének behatódott ismertetése is. A szerző részletesen elemzi a helyzetet reálisan felmérő, s éppen a forradalom érdekében az azonnali, akár engedmények árán is megszerzett, béke mellett sikraszálló Lenin korabeli megnyilatkozásait.

Csubarjan művének hiányossága, hogy célkitűzése ellenére, fő figyelmét a szovjet-országi belpolitikai kérdésekre irányítja s viszonylag szűkszavúan tárgyalja a nyugati hatalmak állásfoglalását és magatartását. Ennek ellenére Csubarjan műve kétségtelenül hasznos tájékoztató az olvasó számára.

M. M.

Ф.Ф.Головачев: Рабочее движение и социалдемократия Германии в годы первой мировой войны. /VIII.1914-X.1918.гг./
Изд. Академии наук СССР. М. 1960. 566 стр.

/Munkásmozgalom és szociáldemokrácia az első világháború éveiben/ /1914. VIII - 1918. X./

Golovacsov, a nemrég elhunyt szovjet történész a levéltári és publikált források sokaságát használta fel műve megírásánál. A levéltári iratok közül a legfontosabb a porosz belügyminisztérium anyaga, amelyet az SzKP KB. Marxizmus-Leninizmus Intézetének Archivumában őriznek. Ezenkívül feldolgozta az NDK különböző levéltáraiban /NSZEP KB-a Marxizmus-Leninizmus Intézetének Archivuma, a Deutsche Zentralarchiv potsdami, merseburgi fiókja stb./ található forrásokat. A kiadott dokumentumok közül a Reichstag-gyűlések 1914-1918-as és a porosz Landtag-gyűlések 1916-os jegyzőkönyveire, a Német Szociáldemokrata Párt és a szabad szakszervezetek kongresszusainak és konferenciáinak kiadványaira és más értékes anyagokra támaszkodott. A szakszervezeti és pártajtó áttekintése sem került el a figyelmét. A munka elkészítése során Golovacsov értékesítette Lenin fontos elvi és metodikai utmutatásait.

A német junker-burzsoá imperializmus rövid jellemzése után, a szerző a munkásmozgalom háború alatti állapotát, fejlődését rajzolja meg.

A háború kitörésekor a Német Szociáldemokrata Párt, a II. Internacionálé legerősebb pártja lett, s a háború előtti rejtett burzsoá reformista politikáról áttért a burzsoáziával való nyílt szövetségre.

Ugyanakkor létrejött a német munkásmozgalomban a nyugati országok legerősebb forradalmi internacionalista irányzata is. A stuttgarti és brémai baloldali szociáldemokraták a háború első napjától kezdve hősiessen harcoltak a szociálszovinizmus ellen. A németországi forradalmi internacionalista csoportok közül a legerősebb és vezető szerepet játszó a Spartakus volt, bár tagjai sokáig nem tudtak szabadulni régebbi hibáiktól.

A német munkásosztály háború ellenes mozgalma 1915-ben

kezdettt kibontakozni, amikor kisebb éhség és drágaság elleni utcai tüntetésekre került sor. E csatározások vezettek el az 1916 közepén kirobbant első nagy politikai sztrájkhoz.

Golovacsov megállapítja, hogy Németországban 1916 végén forradalmi helyzet alakult ki, amelyet a széleskörű háború ellenes és forradalmi mozgalommal, valamint a vezető körök kibontakozó válságával igazol.

A továbbiakban a szerző a német munkásmozgalom sajátosságait elemzi. /munkásegység és a szociáldemokrata jobboldal kérdése./ A világháború idején ismét megmutatkozott a német munkásmozgalom régi betegsége: a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének hiánya. A német munkásosztály elszigetelődött a parasztságtól, nem élvezte támogatását. A munkásmozgalom fejlődését nehezítette az is, hogy a forradalmi internacionalisták szektásan elzárkóztak a szabad szakszervezetekben végzendő munkától, azokat a szociálsovinizmus bázisának tekintve.

Golovacsov ír az 1917-es februári orosz polgári demokratikus forradalom németországi hatásáról, az áprilisi sztrájk-ról, a munkástanácsok létrehozására irányuló első kísérletekről.

A munkásmozgalom forradalmosodása arra készítette a centrista vezetőket, hogy befolyásuk megtartása érdekében megszervezzék a Németországi Független Szociáldemokrata Pártot. A pártalakulás létrejötte ugyanakkor tükrözte az egyszerű szociáldemokrata munkások forradalmi aktivitásának növekedését, elégedetlenségét is.

Az orosz februári forradalom után bátrabb és harcosabb lett a Spartakusz csoport is / demokratikus köztársaságot követelt, forradalmi propagandát folytatott a flotta matrózai közt, / elméleti hibái azonban arra vezettek, hogy belépett a független pártba, fékezve ezzel a baloldali szociáldemokrata csoportok önálló pártba való szerveződését.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme tovább mélyítette a forradalmi válságot Németországban, 1918 januárjában, a breszti tárgyalások idején kirobbanó politikai sztrájk a háború alatti forradalmi mozgalom legkiemelkedőbb eseménye volt. A válság 1918 októberében forradalomba torkollott. Golovacsev szerint Németországban 1918-ban már megvoltak a szocialista forradalom szubjektív feltételei, bár a forradalom nem ment túl a polgári-demokratikus kereteken, sőt még a demokratikus feladatokat sem oldotta meg maradéktalanul. A novemberi forradalom problémáival a szerző nem foglalkozik részletesen, csak általános értékeléseket nyújt.

Golovacsov munkája sok forrást felhasználó történeti mű. Könyvének igen értékes része a bevezetőben adott historiográfia, valamint bibliográfia.

Nevelő Irén
/Összeállította:
P. Mayer Mária/

Az I. világháború angolnyelvű modern történeti irodalmáról.

Mint az európai országokban általában, a több, mint fél-száz angolnyelvű, az I. világháborúval foglalkozó történeti mű/könyv, tanulmány/ megírását és közzétételét a 20. évszázad nagy történeti eseményének 50 éves évfordulója tette időszzerűvé. Gondos elemző és összehasonlító módszerrel nyilván osztályozni, rangsorolni lehet és kell majd ezeket a munkákat szerzőik állásfoglalása és a művek tudományos színvonala szerint. Ez azonban nem adatközlő, ismertető folyóiratunk célkitűzése. E helyen az angol nyelven megjelent munkák többségének felsorolására, néhány nagyobb figyelmet keltett és hazánkban is elérhető munka, mindenekelőtt A.J.P.Taylor nagy közönségsikert aratott művének ismertetésére szorítkozunk.

A.J.P. Taylor: The First World War. An Illustrated History
Hamish Hamilton, London, 1963, 224 p.

/Az első világháború/

Gazdag anyag, s annak teljesen magabiztos kezelése, kitűnő előadásmód, valóban egyetemes történeti színvonalu tárgyalás - igen röviden ezekkel jellemezhetnénk Taylor könyvét. A szerző az első világháborúról összefoglaló, a széles olvasóközönség számára is mindvégig érdekes ismertetést ad. Szinkronban tárgyalja a háború hadszíntereit, a hadbanálló országok legfontosabb politikai eseményeit, a társadalom mozgását, stb. A könyv rendje kronológiai, és nem tárgyi: egy-egy fejezet egy háborús év eseményeit foglalja össze, s mivel a szerző teljesen ura anyagának, az összefoglalás valóban szintetikus képet ad. Egy egész korszak elevenedik meg előttünk a tábornokok haditerveitől kezdve a spanyolnátha járványig, és a divatnak a háborús viszonyokkal összefüggő megváltozásáig.

A szöveg mellett - mint azt a cím is jelzi - egyenrangú helyet kapott a gazdag, sokoldalú és nem egyszer újként ható képanyag, amely jól szerkesztett kontrasztjaival és frappáns kíséző szövegeivel hatékonyan támogatja a szerző előadását.

A könyv - rövid bevezető után - hat fejezetre tagolódik, a háború éveinek megfelelően, 1914-től 1919-ig, a párizsi béke konferenciáig. Ezekben szerepet kapnak a legfontosabb katonai, politikai, stb. események, s jelentős helyet foglal el a munkásmozgalom európai méretű fellendülése, Lenin tevékenysége. A könyv tartalmi ismertetésére nincs helyünk, a szerző egy-egy

megállapításával vitázni pedig nem ennek a rövid közleménynek a feladata. Mégis érdemes megemlíteni Taylornak az első világháború kitörésével kapcsolatos fejtegetését, ahol elhatárolja magát azoktól a szerzőktől, kik szerint 1914-ben már csak ürügyet kerestek a háború megindításához; megítélése szerint a résztvevők inkább belesodródtak a háborúba.

Könyve világos és áttekinthető képet fest az egyes frontokról, azok mozgásáról, anélkül, hogy részletes leírásokba bocsátkoznék, s felhívja a figyelmet a korszakra jellemző, érdekes mozzanatokra /a háború résztvevői addig csak könyvekből ismerték magát a háborút, új fegyvernemnek, harcászati módok jelennek meg: tank, légierő, bombázás/. Világossá teszi, hogy a háború valóban világháború volt: nemcsak az európai, hanem afrikai, ázsiai hádszínterek is megfelelő helyet kapnak.

Érdekeseen mutatja be a szövetséges és társult hatalmak együttműködésének ellentétektől nem mentes kibontakozását, valamint a kormányok politikája, diplomáciai manőverezései mögött meghúzódó gazdasági, hatalmi tényezőket, a győzelem megszerzésére tett lépéseket mindkét háborús csoport részéről.

Ezek mellett foglalkozik a lövészárkok, a hadianyaggyárak, a kereső nélkül maradt családok életével; nyomorúságukon keresztül illusztrálja a háború embertelenségét, és indokolja a növekvő társadalmi elégedetlenséget.

Az 1917-es év bemutatása az akkor színre lépő új személyeket, új jelenségeket emeli ki. Mint mondja: "1917-ben az európai történelem, a régi értelemben, megszűnt. Megkezdődött a világtörténelem". Szovjet-Oroszország, a szovjet rendszer megjelenése, a világ kétirányú polarizálódása előadásának tengelyébe kerül; összehasonlításai, következtetései azonban sok esetben kiváltják az olvasó ellenvéleményét.

Természetesen Németország, valamint a Monarchia bőségesen szerepelnek a kötetben, s 1918-tól már a bomlást mutató tényezők szempontjából. Taylor szerint "A Habsburg-Monarchia egyetlen lehetősége /t.i. a fennmaradásra - L.N.Zs./ a német győzelem volt, s nem a különbéke."

A könyv jellege, terjedelme miatt Taylor nem bocsátkozott hosszas magyarázatokba, elemzésekbe. Ezeket szellemes, jól elhelyezett, a gunyt sem nélkülöző megjegyzései helyettesítik, mint pl. az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása s az új államalakulatok leírása esetében /189-190.o./

Az utolsó fejezet a háború következményeivel, a békeszerződésekkel foglalkozva, nemcsak mérleget készít a háborúról /emberi és anyagi veszteség, társadalom-politikai változások, stb./, hanem az egyes problémák továbbélésére utalva lényegében a második világháborúig vezet el az olvasót.

L. Nagy Zsuzsa.

Az angol kiadványok közül említésreméltó Lord Hankey: The Supreme Control at the Paris Peace Conference 1919: A Commentary, Allen und Unwin, London, 1963, 206 p. c./Anglia és a párisi békekonferencia/ műve, amely a szerző 1961-ben megjelent The Supreme Command, 1914-18 c. könyve folytatásának tekinthető. A közelmúltban 85 esztendőskorában elhunyt szerző értékes, utolsó adaléka ez a mű a párisi békekonferencia anyagához, a tárgyalások, állásfoglalások változásának bemutatásához, amelyekben személyesen résztvett és jelentős szerephez jutott. Ő volt a brit delegáció titkára./ A "négy nagy"-ot közelről figyelte, Clemenceau-t csodálta, Wilson-t tisztelte. Megjegyzései, közlései évekre szólóan figyelemreméltóak lesznek, mivel a békekonferencia anyagát angol levéltárakban még nem lehet kutatni.

H. H. É.

J. Terraine: The Western Front 1914-1918

Hutchinson, London, 1964.

/A Nyugati Front/

Terraine esszégyűjteménye is egyik érdekessége az I. világháborút előtérbe állító angol könyvujdonságoknak. Bár A.J.P. Taylortól sok kritikai megjegyzést kapott e mű, nem teljesen negatív az esszék értékelése. Főleg hiányolják az ujszerű megállapításokat, a szerkesztés hibáiról is szólnak, /néhány előbb írt tanulmány ellentmond a későbbieknek, a jegyzetek a szövegnek, stb. de megemlítik a világos és hatásos előadásmódot. A szerző szokványos megállapításokat támaszt alá adatokkal; ilyenek: Németországot nem győzhették le csupán azáltal, hogy győztesek, Ausztria-Magyarországot és Törökországot. Haig is jobban jár Terraine-nél, mint Lloyd George. Ha a szerző figyelembe vette volna Kitchener mondását, nevezetesen: a háborút úgy vittük véghez, ahogy kényszerültünk erre, nem pedig, ahogyan szeretnénk volna - sokrétűbben látta volna az egyes hadműveleteket is, a résztvevők cselekedeteit is.

H.H.É.

Mrs. Barbara W. Tuchmann: August 1914. Constable, London, 1962.
/1914. augusztus/

A könyv az I. világháború megindulásának első öt hetét eleveníti fel, s így nagyjából hadtörténeti műnek számítható. Ebben a műfajban a ritka kivételek közé sorolható kellemes, érdekes, lebilincselő olvasmány. Ugyanakkor olyan hibákat fedezhet fel még a nem teljesen hozzáértő olvasó is, amelyek az összképet zavarják és a történelmi igazságot bizonyos fókig eltorzítják. A szerző ugyanis eleve lemondott arról, hogy az osztrák-magyar front kérdését, eseményeit érintse, az augusz-

tusi-szeptemberi galíciai hadműveletekről csupán futólagosan ír, nem történik említés Masaryk augusztusi döntéséről sem. Kétféleképpen végigkíséri azonban a Schlieffen-terv kezdeti könyörtelen kivitelezését, s éppen ilyen jól jeleníti meg a 17. francia tervet és magyarázza meg jelentőségét. A tengeri küzdelem megindulását is élénk leírással érzékelteti. Általában kellembesen érinti az olvasót az utközeteknek emlékiratok beiktatásával és jó térképekkel élővé tett, áttekinthető ábrázolása. A katonai vezetők /talán Joffre kivételével/ jellemzése is kiemelkedő. A szerző ujjal alig, vagy egyáltalán nem nyújt könyvében, néhány állítása pedig sokszor kétségbevonható. Pl. igaz az, hogy számtalan esetben a hadvezetés fontos politikai döntéseket is hozott, de nem elsődlegesen a két német hadihajó ténykedése adott indítékot Törökország beavatkozására a háborúba a németek oldalán. A marne-i nagy finálé leírása és egy áttekintést nyújtó jó bevezetés hiányzik a műből.

H. H. É.

Alistair, Horne: The Price of Glory. Verdun 1916

St. Martin's Press, New-York, 1963, 371 p.

/A dicsőség ára/

A tíz hónapos verduni csata történetét a szerző igen bő és értékes anyagra támaszkodva világítja meg. Legtöbbet a Párizsi Nemzeti Könyvtár I. világháborús anyagából, valamint francia és német hadtörténeti intézetek kutatásaiból merített. Anyagának tárgyalását Sedanig viszonyulva indítja. Felvázolja, és elemzi a francia és német gazdasági és ipari fejlődést, beleágyazva ebbe a hadseregfejlesztés és a védelmi rendszer kiépítésének rajzát. Politikailag a francia-orosz szerződésre támaszkodó Franciaország katonai erőviszonyait felvázolva, a német tüzérség jobb minőségét bizonyítja.

A francia vezérkar jellemzésénél, annak a hadseregen belüli elszigeteltségét emeli ki. Rámutat, hogy Falkenhayn tervét a tüzérségre alapította. Verdun ismertetésénél feltárja az erőd alapvető gyengeségét, mely elsősorban tüzérségének átcsoportosításából adódott. A hadsereg szellemének vizsgálatát és harci értékének mérlegelését szociológiai módszerekkel közelíti meg. A harcok leírásába beleszótt katonalevelek pontosan és világosan feltárják, hogy mi volt a verduni győzelem ára.

A német hadműveletek eredményeképpen 1916. február 24-én nyitva állt az út Verdun felé. Douaumont ostromával és elestével zárja szerző az első szakaszt. Ezután részletesen ismerteti a hadseregen belül keresztülvitt újjászervezési munkát, amely Joffre és de Castelnau nevéhez fűződik. A taktikai és stratégiai megfontolások ismertetése során értékesen világítja meg a Meuse bal és jobb partjának védelmi problémáit. Szemlél-

tető a háterszág problémáinak bemutatása. Itt a munka kiemeli a francia és német viszonyok közötti különbséget, érintve a lakosság helyzetét, az élelmezés, nyersanyag-ellátottság, a fekete piac, kémkedés és még sok más tényező hatását. Értékes fejezetben ismerteti a légierő problémáit s rámutat, hogy szerepe még nem volt egészen tisztázott. Kitér a háboruellenes mozgalmakra is, említi Liebknecht és a svájci szocialisták szerepét.

A megmerevedett, alig elmozduló frontvonalakkal, - amint a szerző rámutat - az erők felőrlését kívánták elérni. A németek a francia hadsereg kimerülésén kívül az orosz összeomlásra is számítottak. 1915-ben már felmerült az angol, vagy orosz különbéke gondolata. A nem-egységes francia hadvezetés problémáját megoldandó, létrehozták a Nivell, d'Alenson, Mangin-triumvirátust. A Douaumont Vaux körül folyó harcok, a keleti front Bruszilov-offenzívájával együtt 1916. június 23-án fordulóponthoz értek. A francia sikerek következtében a verduni csata technikailag befejeződött. A tovább folyó harcok ismertetése során a szerző rámutat a francia hadseregben egyre erősödő forradalmi szellemre és elfojtott megmozdulásokra. Könyvének záró fejezetében összegezi a veszteségeket, majd nyomköveti a szereplő személyek további sorsát. A verduni csata több német katonai szereplőjét a szerző Hitler hadseregében látatja viszont. Brandis, Epp, Mannstein, Paulus, Guderian, Keitel és a többiek neve jelzi annak a végzetes körnek a bezárulását, amelyet a katonai szellem 1870 óta befutott. A munkát igen értékes bibliográfia, magyarázó jegyzetek, valamint részletes index egészíti ki. Bő fényképanyaga és térképei hasznos kiegészítésként járulnak a munkához.

Hatos Géza

Az I. világháborúval kapcsolatos monográfikus munkák /a felsorolás nem teljes/:

- V.S.Mamatey: The United States and East-Central Europe. 1914-18. New Jersey, 1957.
- C. Falls: The First World War. London, 1960.
- Z.A.B.Zeman: The Break-up of the Habsburg-Empire, 1914-18. London, 1961.
- P.Birdsall: Versailles Twenty Years after. Hamden, 1962.
- H.Hanak: Great-Britain and Austria-Hungary during the First World War. London, 1962.
- L.Stallings: The First World War, New York, 1962.
- I.Lederer: Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontiermaking. New Haven and London, 1963.
- E. Crankshaw: The Fall of the House of Habsburg. London. 1963.
- E.Taylor: The Fall of the Dynasties. The Collapse of the Order, 1905-1922. London, 1963.
- W. Hubatsch: Germany and the Central Powers in the World War 1914-1918. Kansas, 1963.
- A. Wandruszka: The House of Habsburg, Garden City, 1964.
- A.J.P.Taylor: Politics in Wartime. London, 1965.

Folyóiratcikkek:

- F. Greene: The Military View of American Policy.
The American Historical Review, 1961 jan.
- B.E.Schmitt: With How Little Wisdom.
The American Historical Review, 1961 jan.
- G.Curry: W.Wilson, J.Smuts and the Versailles Settlement.
The American Historical Review, 1961 jul.
- J.Remak: Sarajevo-Design and Accident.
Journal of Central European Affairs, 1961 jul.
- H.Nicolson: Diplomacy Then and Now.
Foreign Affairs, 1961 okt.
- R.E.Dowse: The Independent Labour Party and Foreign
Politics, 1918-1923.
International Review of Social History, 1962 I.
- A.J.B.Marvich: The Independent Labour Party in the
Nineteen-Twenties.
Bulletin of the Institute of Historical Research.
1962 máj.
- H.Meynell: The Stockholm Conference of 1917.
International Review of Social History, Vol. V.II.
- J.Terraine: L.George's Expedients. I.
History Today, 1963 ápr.
- Ph.Abrams: The Failure of Social Reform: 1918-20.
Past and Present. 1963 ápr.
- H.Hanak: The Union of Democratic Control during the
First World War.
Bulletin of the Institute of Historical Research
1963 nov.
- H.Hanak: T.G.Masaryk's Journalistic Activity in England
during the First World War.
Slavonic and East European Review, 1963 dec.
- J. Terraine: The Impact of Mons, August 1914.
History Today, 1964 aug.
- M.Howard: Lest We forget...
Encounter, 1964 jan.
- V.Dejider: Sarajevo 50 Years after.
Foreign Affairs, 1964 jul.
- M.B.Cooper: British Policy in the Balkans, 1908-9.
The Historical Journal, 1964. No.2.
- E.Kedourie: Cairo and Khartoum on the Arab Question,
1915-18.
The Historical Journal, 1964. No.2.
- J.Steinberg: The Kaiser's Navy and German Society.
Past and Present, 1964 jul.
- R.Page Arnot: The Outbreak of War 1914.
Labour Monthly, 1964. aug.
- R.P.D.: Fifty Years After.
Labour Monthly, 1964 aug.

/Az I. világháború idején a Németország elleni blokádkérdésével foglalkozó angol munkákat ismerteti: K. B. Vinogradov, Voproszi Isztorii, 1964. 5.sz./

Összeállította: H.Haraszti Éva.

A sarajevoi gyilkosság 50. évfordulóján a történetírás ujjalt érdeklődéssel fordul az I. világháború felé - az események kronológikus rendben való felvonultatásán túl fokozott intenzitással keresi az okok és okozatok közötti összefüggést, és új szempontok alapján igyekszik megvilágítani a már addig is sokat vitatott problémákat. Világszerte legtöbbet tárgyalt kérdés a világháború eredőinek kutatása és a háborús felelősség problémája - ebben az újraéledt vitában azonban az olasz történetírás eddig nem kért magának jelentősebb szerepet. Ragionieri, a firenzei egyetem marxista professzora, akit elsősorban az foglalkoztat, milyen összefüggések láncolatát indította meg a háború kitörése és milyen hatást gyakorolt az egész emberiség jövőjére, hosszú cikkében a világháború eddig kialakult értékelésével kapcsolatban a különböző országok nacionalizmusát elemzi. Az olasz történetírára jellemző, ahogy kiadványok egész sora bizonyítja, hogy Olaszország háborús beavatkozását vizsgálva nem tudtak szabadulni a "nemzeti háború" mítoszától, Itália háborús szereplését a Risorgimento utolsó csatájaként állítják be és nosztalgikus hangon egy szép korszak lezárójaként definiálják a világháborút. Pozitív előjellel válik ki ebből a csoportból a Documenti diplomatici italiani c. forráskiadvány - a végzetes hetekre vonatkozó iratanyag közreadásával érdekes, új adatokat szolgáltat az olasz diplomácia megdőbbsé, kapkodó politikájára a konfliktus kialakulása során.

Olaszországon kívül világszerte széleskörű vitairodalom indult a tárggyal kapcsolatban. Ahogy Bernadotte Schmitt már 10 évvel ezelőtt, a római nemzetközi történész-kongresszuson megállapította, az 1914 júliusi események előzményeinek feltárása távolról sincs még befejezve; erősen vitathatónak jelenti ki az eddig kialakult, egymásnak ellentmondó magyarázatokat. Még mindig tisztázatlan, milyen szerepe volt a szerb kormány-nak Gavrilo Princip merényletében, nem ismerjük pontosan a július 20-23-i orosz-francia megbeszélések részleteit, feltárássra vár még a meginduló általános mozgósítás néhány fontos momentuma. - A két háború közötti korszak történeti irodalma, a széleskörű kutatások és a gyakorlat tapasztalata alapján, eljutott már oda, hogy a versailles-i szerződés 231-es - Németország és Ausztria-Magyarország háborús bűnösségét és a központi hatalmak ártatlanságát kategorikusan leszögez - pontjának érvényességét kritikai vizsgálat tárgyává tette, de a fejlődés útja ezen messze túl vezet. Ma már világos, hogy a világháború történetének kutatásánál nem elég politikai szavait vagy tetteit mérlegre tenni, helytelen a "jó" és a "rossz" imperializmus fogalmaiban gondolkodni. -

Lloyd Georg felfogása ezzel szemben, aki szerint egyik nagyhatalom sem felelős a háboruért, hiszen mindegyik akarata ellenére sodródott bele mindig jobban az események során, teljesen elhibázott. A sok, egymásnak ellentmondó magyarázat mind egyetlen alapvető igazságot támaszt alá: Európa derült eget nem egy hirtelen elsűtött pisztoly golyója sötítette el, hanem egy-hosszantartó folyamat, amelyet csak az egyes hatalmak háború előtti politikájának alapos vizsgálatával, céljainak és jellemző vonásainak kutatásaival ismerhetünk meg a maga valóságában.

Ragionieri, fejtegetése során, vitába száll az eddigi "klasszikus" értékelésekkel. Lenin konklúzióját tartja elfogadhatónak, aki szerint az 1914-18-as háború, zsákmányoló, rabló-hadjárat-jellegénél fogva mindkét részről imperialista volt, célkitűzése pedig világos: a világ újrafelosztása és a finansztőke számára új területek keresése. Ausztria-Magyarország nem tekinthető csupán passzív eszköznek a német imperializmus szolgálatában; a német politikával kapcsolatban pedig már Fritz Fischer hamburgi professzor is bebizonyítja Griff nach der Weltmacht c. könyvében, hogy az 1914 szeptemberi programot nem az első hetek gyors győzelmei feletti hirtelen nekibuzdulás diktálta, hanem célkitűzéseiben organikus összefüggést mutat az 1904-es pángermán liga programjával, a későbbi hitleri nagyhatalmi politikával pedig szinte vonásról-vonásra megegyezik.

Ragionieri nagy jelentőséget tulajdonít a szociáldemokráta ellenzék 1914 augusztusi megnyerésének és a háború oldalára hódításának - ezzel kihúzták a talajt a munkásosztály ellenállása alól, pedig egyedül ez képviselhetett volna jelentős erőt az imperialista háború ellen. Ahogy a háború egyre általánosabbá vált, teljesen összeomlott a német szociáldemokrácián és az Internacionálén keresztül a munkásosztály ellenállási frontja. Nem tudott szabadulni a kapitalizmus fejlődésével egyre inkább ráfonódó kötelékeitől, legkevésbé ott, ahol pedig legszervezettebb volt, Angliában és Németországban. A munkásmozgalom egyidőre háttérbe szorul, később azonban új formában, megsokszorozott erővel ébred újjá - az októberi forradalom és a gyarmati népek forradalmi mozgalmai egyaránt a kapitalizmus általános kríziséből sarjadnak. Fritz Klein keletnémet történeüsszel együtt azonban Ragionieri is azt vallja, hogy helytelen lenne a világháborút bizonyos végzettszerűséggel ruházni fel - ezzel utópistákká és álmadozókká degradálnánk azokat, akik a háborúval szembenállnak és akaratlanul is a polgári történetírás tételeit támogatnánk, amely szerint csak az uralkodóosztály tagjai jelenthetnek hathatós tényezőket a történelem fejlődése során. Romain Roland szavai mindig érvényesek: a fatalizmus az akarat nélküli lelkek mentsége; a háború a népek gyengeségének és ostobaságának gyümölcse.

/Unità, 1964.aug.2./

V.E. Orlando: Memorie /1915-1919/.

/Szerk.: Rodolfo Mosca/ Rizzoli. Milano, 1960, 639 p.

O. Malagodi: Conversazioni della guerra, 1914-1919.

/Beszélgetések a háborúról/. /Szerk. Brunello Vigezzi./
Riccardi, Milano-Napoli, 1960, 2 voll. LXXXIV-740 p.

A világháborúra vonatkozó forráskiadványok sora a közel-múltban két fontos kötettel gyarapodott: az egyik a korszak egyik legjelentősebb politikusa /1917-től Olaszország miniszterelnöke, később, a béketárgyalásokon az olasz delegáció vezetője/ Orlando visszaemlékezései, a másik Malagodinak, a Tribuna c. napilap főszerkesztőjének emlékiratai.

A két, azonos korrall foglalkozó, azonos problémákat felvető forráskiadvány, egymást részben kiegészítő, részben alátámasztó adataival nemcsak az olasz kül- és belpolitika részletkérdéseire nyújt felbecsülhetetlen támpontokat a kutatás számára, de átfogó szemléletével tájékoztat Olaszország állásfoglalásáról a háborúval és békével kapcsolatban, az európai- és világhelyzetről, felveti a korszak legfontosabb problémáit és világos és reális megítéléssel vonultatja fel a közéleti színpad szinte minden jelentős figuráját, politikusokat, hadvezéreket. A két kötet alapján széles körkép bontakozik ki előttünk az olasz uralkodó osztály politikai életéről, harcukról a beavatkozás mellett és ellen, háborus szerepükről, küzdelmükről a békekötés nehézségei között. Szemléletük az uralkodóosztály tradicionális szemlélete, mely a konfliktus legválságosabb pillanataiban is magának vindikálja a jogot, hogy a többség nevében és helyett cselekedjen és gondolkodjon, abban a meggyőződésben, hogy ezzel a köz javát szolgálja, "Valójában - mondotta Sonnino külügyminiszter - kevesen vannak, akik a háborút akarják. De ha mi ezt hasznosnak, vagy szükségesnek tartjuk Itália számára, tudnunk kell határozni és cselekedni, a tömeg véleménye ellenére is." - A bekövetkező események, a caporettoi vereség élénk cáfolat erre a biztonságra - a vezető körök nem látták be, hogy nem követelhetnek a tömegektől olyan áldozatokat, amelyekkel kapcsolatban nem érett meg bennük a tudat, miért kell magukat feláldozniuk, és a meggyőződés, hogy ez nem külső érdekekért történik. A parasztságban soha nem tudatosult, miért folyik a háború, a rendszer és az uralkodóosztály krízise pedig aszerint sulyosodott, ahogy a politikai élet céljai és értelmezése egyre távolabb került a tömegektől, és a kisebbségben lévő vezetőréteg és a vezetettek közötti viszony a háború következtében egyre élesedett.

Orlando 15 évig dolgozott emlékiratain, végső formába azonban nem sikerült öntenie, egyes részek vázlatban maradtak csak meg, másutt ismétlésekbe esik - nem az utókor számára ir-

ta őket, sajátmagának igyekszik rögzíteni, mérlegelni az eseményeket. Mosca nagy feladatot vállalt és teljesített az iratok egységesítésével, sajtó alá rendezésével.

Malagodi teljesen rendezett, szinte nyomdakész kéziratot hagyott hátra, a szerkesztőnek itt a jegyzetapparátus és a bevezetés elkészítésében van nagy érdeme. Az események nem kronológikus rendben vonulnak fel, inkább a felmerült kérdések alapján csoportosítva - az itt feltárt adatok alapján megdől az a patriotizmus-diktálta, mesterséges és utólag kreált tétel, hogy az olasz kül- és belpolitika egységesen és habozás nélkül Olaszország háborús beavatkozását sürgette volna. A Conversazioni kapkodó, a semlegesség és az intervenció között habozó ingadozástól ad számot. Még Giolitti sem volt egyértelműen semlegesség-párti, ahogy utólag beállították, de San Giuliano, Sonnino és Salandra kabinet sem állt feltétlenül az intervenció mellé - az olasz beavatkozás nagy, risorgimento-izű, irredentista igazolása postumus eredetű. Voltaképpen még az intervenciót sürgetők is bizonytalanok voltak, vajjon a központi hatalmak mellett, vagy ellen történjék-e a belépés. A német szimpátiának már hagyományai, mély gyökerei voltak az olasz politikában, viszont a demokratikus hatalmak és demokratikus ideálok iránti szolidaritás távolról sem volt olyan általános, amilyenné utólag stilizálták. Giolitti szájából teljesen elfogult, egyértelműen franciaellenes kijelentéseket hallunk, San Giuliano pedig, saját bevallása alapján, a franciákat és osztrákokat egyaránt megverve szeretné látni. Az alakodó politikai körök és Giolitti felfogása közötti különbség azonban, hogy előbbiek, ha szükségesnek látták, nem haboztak háborús politikájukat a tömegek vonakodása ellenére is keresztülvinni, utóbbi azonban döntő fontosságúnak érezte volna a többség beleegyezését. Az intervencionisták néhány hónaposnak jósolták csak a háboru kimenetelét, Giolitti azonban többéves háborút látott maga előtt. Voltak azonban, - így Amendola is, a Corriere della Sera szerkesztője, - akik, bár valójában hosszúnak látták a háborút, elkerülhetetlennek tartották mégis, részben a másképp megoldhatatlan európai helyzet miatt, részben belpolitikai okokból, hogy a hadsereg presztizst szerezzen, hiszen "presztizs nélküli hadsereggel belső forradalom nem fékezhető meg." Más szavakkal: a konzervatív kormány uralmát minden áron, még a háboru árán is fenn kellett tartani.

Mindkét iratanyag sokat foglalkozik a londoni egyezmény-nyel, melynek részletei még a hadügyminisztérium tagjai számára is ismeretlenek maradtak. Az emlékiratból kitűnik, hogy a kormány gondosan ügyelt arra, hogy az egyezmény - melyet az uralkodó is aláírt - ne kerüljön nyilvánosságra, noha részleteiből a külföldi sajtó útján így is sok kiszivárgott. Feltételei olyanok voltak, hogy nyilvánosságra kerülésük súlyos belső válságot teremthetett volna - a vállalt internacionális kötelezettségek be nem tartása pedig csak a kormány teljes lecserelésével vált volna lehetségessé, és az uralkodó lemondásával. A londoni paktum aláírása tehát lényegében nemcsak a kormány, de egész Itália cselekvőképességét is megbénította, és jövátelhetetlen következményekkel járt az országra nézve.

Érdekes megfigyelni, hogy az események során hogyan sodródott Itália mindig messzebb a semlegesség bázisától - az intervenció hamarosan nem volt már kérdéses, legfeljebb az nem volt még eldöntve, melyik oldalon történjék ez. Ha Olaszország megelégszik azzal, hogy elítéli a szövetségesek szerbia elleni agresszióját és ezzel egyszesmind elhárítja magától a három-hatalmi egyezmény kötelezettségeit is, elkerülhetette volna még a háborút - de hagyta magát vitetni az árral, annyira, hogy 1914 nyara végére már a vezető politikai körök mind elkerülhetetlennek látták a két blokk közötti döntést. A semlegesség kialakítása és az intervenció elhatározása között nagyon rövid volt az út - Amendola egy levelében olvassuk, hogy annak a politikának érvényesítéséért akartak dolgozni, mely a semlegesség kikiáltásán keresztül szabadbá tette kezüket és lehetővé tette a háborút. - Az interventisták és neutralisták között közben egyre nyilvánvalóbbá vált a törés; a kérdés csak az volt, élesíteni kell-e ezt az ellentétet, vagy inkább enyhíteni. Orlando politikája a kiegyenlítés felé irányult - vagyis tudatosan igyekezett megtartani az uralkodóosztály egységét. A számtalan dokumentum világosan tükrözi a belső krízist - a konfliktus kialakulása során felbomlott belső egyetértést, cselekvőkéességük korlátozottságát, teljes képtelenségüket arra, hogy a valódi helyzetet - pl. az oroszországi események döntő jelentőségét - realizálják. - E politika másik fő jellemzője a polgári és katonai kormányzat állandó szembenállása volt. A háboruba való beavatkozásnak belpolitikai változásokat is maga után kellett volna vonnia - Orlando belügyminisztertől nagyobb szigort, a keményebb kéz politikáját, katonai jellegű diktatúra életbeléptetését követelték. Memoárjaiban maga is elismeri, hogy a szocialista párt működését erősen korlátoznia kellett. Ellentéte Cadorna-val, a katonai parancsnokkal, egyre élesedett. A katonai vonal egyre több jogot követelt magának, beleszólást a belpolitikába is, a caporettoi vereség után pedig a katonai sikertelenségekért a belpolitikára akarták hárítani a felelősséget. Orlando hosszan foglalkozik ezzel a kérdéssel - számos adattal bizonyítja, hogy a defetizmus és fegyelmetlenség éppen azokról a vidékekről származó csapatokban jelentkezett leginkább, ahol a szocialista szervezkedésnek még nyoma sem volt, legfeljebb a háborupárti reformista pártnak volt talaja. A háboruellenes tüntetések pedig - szinte törvényszerűen - ott jelentkeztek mindig, ahova szabadságos katonák érkeztek haza. Így nem a "Hinterland" fertőzte meg a csapatok mentalitását, hanem fordítva. A tábori postai cenzura tömegesen fogott el frontról hazairt leveleket, melyben a katonák arra biztatják az otthoniakat, hogy a mezőgazdasági munkák szabotázsával igyekezzenek olyan gazdasági helyzetet előidézni, hogy a béke megkötése elkerülhetetlenné váljék. Orlando végig azt bizonyítja, hogy míg a katonai hatóságok kemény szigort követeltek a polgáriaktól, a maguk területén képtelenek voltak azt gyakorlatilag megvalósítani.

Plasztikus kép bontakozik ki Orlando és Malagodi alapján Cadorna alakjáról - szadizmusba hajló katonai vaskalaposság, rövidlátás, a saját csalahatatlanságába vetett megingathatatlan hit, a vasfegyelem formális hirdetése, absztrakt sémákban való

gondolkodás és teljes alkalmatlanság arra, hogy egy modern hadsereg technikai, morális, pszichológiai követelményeit egyáltalán felismerni tudja. A vele való kollaboráció nagy nehézségekkel járt és működése súlyos károkat okozott. A caporettoi katasztrófa, mérhetetlen ember- és anyagveszteségével Cadorna rovasára irható, következményei pedig messze kihatnak Olaszország további sorsának alakulására. A hadsereg elkedvetlenedése, az elharapódzó defetizmus nem a szocialista propaganda erősödésének, de ennek tudható be - a fasiszmus több mint 20 évig tartó "megtorló" politikája pedig ezen a tételen alapult.

Az emlékiratok az események technikai elemzése során be bizonyítják, hogy katonai sztrájkokról szó sem volt, a tömeges visszavonulás nem oka, de már következménye volt a vereségnek, a felelősség elsősorban a katonai vezetést, nem a hadsereget magát terheli. A katonai helyzet részletes vizsgálatával fény derül a hadsereg beállítottságára, belső problémáira is.

Mindkét iratanyag részletesen foglalkozik a béketárgyalások eseményeivel - Malagodi végig tanuja volt a tárgyalásoknak és a delegáció számos tagjának bizalmát bírta, Orlando pedig feje volt az olasz delegációnak. A visszaemlékezésekből kitűnik, hogy az olasz küldöttségben belüli különböző orientációkat nem sikerült közös nevezőre hozni és így a szövetségeseket sem tudták kellően rábírní az olasz érdekek figyelembevételére.

A belső ellentétek két fókuszsa az Ausztria által elnyomott nemzetiségek kérdése és a szövetségesekkel való viszony volt - az egyik vonal, Sonninoé, abszolutista volt, nem akarta tudomásul venni, hogy az orosz front összeomlása és a caporettoi vereség fordulatot jelenthetnek; konokul ragaszkodott illuzióihoz, hogy Itália követeléseit változtatás nélkül tartsák fenn és azt békekötéssel szentesítsék. A másik oldal viszont elsősorban Orlando - aggódva próbálja ellensúlyozni e makacs, a realitásokat figyelmen kívül hagyó, merev magatartást.

Olaszország, a dokumentumok tanúsága szerint, elmulasztotta azt a pillanatot, amikor ügyes diplomáciával többet érhetett volna el, immár szentesítve, mint amit a londoni paktum ígért, pedig megfelelő és idejében való hajlékonysággal keresztülvihették volna, hogy a tárgyalásokon Itália diktáljon. A kettősség végigkísérte a delegáció politikáját a béketárgyalások során, azonban egészen máshova vezetett, mint eredetileg remélték - ahelyett, hogy a körülmények alakulásától függően az jusson uralomra, amelyik kedvezőbbnek látszik, a két vonal semlegesítette egymást és egyik pozitívumait sem tudta érvényre juttatni. A kulcskérdés végig az Adria-probléma volt - a Fiume-kérdéshez való megszállott ragaszkodás mellett teljesen elsikkadtak egyéb, fontos problémák, a londoni paktum feletti harc pedig súlyos belpolitikai következményekkel járt, állandó nyugtalanság állapotában tartotta az országot és mesterségesen táplált illúzióval még nagyobb károkat okozott. A béketárgyalásokon való megjelenés előtt egymással kellett volna közös nevezőre jutniok.

Ezen a ponton megint felvetődhet a probléma: a relative tisztán látó Orlando hogy nem érezte szükségét az olasz delegáción belüli egyensúly megteremtésének? - Az olasz belpolitika e korszakának gondos vizsgálata egy feleletet adhat csak: eltérő felfogások ellenére a vezető politikusokat bizonyos szolidaritás kötötte össze, közös érdekeik és közös félelmük: Giolitti rehabilitálását, politikájának ártértékelését mindenképpen elkerülni, ami pedig szükségszerű lett volna, ha az ellentétek nyílt kiéleződésének, a szabad kritikának utat engednek. Harc a politikai felsőbbiségért, új személyeknek teret nem engedni - személyes szempontok- okozta szétforgácsolódás tette eredménytelenné a delegáció működését. Orlando tisztán látott, de bármilyen ügyesen próbálta is az olasz követelések útjából elhárítani az akadályokat /sokat foglalkozik itt Amerika hajlíthatatlanságával/ új politikát új alapokon lehetett volna csak folytatni.

1919 júniusában - lényegében Dalmácia kérdésén - megbukik az Orlando-Sonnino kormány, Nitti és Tittoni követik, a múlt súlyos örökségével terhelten. A Conversazioni-ból Nitti politikájának körvonalai közelről bontakoznak ki. A tradicionális vonalvezetéstől annyiban különbözött, hogy egyrészt nagyobb súlyt helyezett a gazdasági szempontokra, másrészt azonban teljesen személyi politikát folytatott. Állakja ellentmondásos, helyzete szintén, hiszen egy olyan polgárság megmentéséért állt ki, akit voltaképpen mélyen lenézett, de akit érzelmei ellenére mégis meg akart menteni.

A béketárgyalásokra vonatkozó iratanyagon keresztül nyomor követhető a szövetségesek háború alatt megszilárdult szolidaritásának lazulása is - a nemzetközi ellentétek élesedésében már a kapitalizmus válsága kezd kibontakozni.

Nitti leváltásával minden további kísérlet megszűnik, hogy Olaszország progresszív, reformista vonalon tudjon tovább haladni - a nagy tömegekkel szemben elszánt, nacionalista kisebbség kerül felszínre, amely elsőpri Giolittit és pártját, de elsőpri konzervatív politikai ellenfeleit is.

/Studi Storici 1961/1/.
Összeállította:

Jászai Gabriella

L. Valiani: Il Partito Socialista Italiano nel periodo della

Neutralita 1914-1915

/Istituto Giangiacomo Feltrinelli, Feltrinelli Editore, Milano
1963, 135 p./

/Az olasz Szocialista Párt a semlegesség szakaszában/

E munka analitikusan ismerteti az I. világháború kitörését követően az Olasz Szocialista Párt vezetőinek és más szocialista vezetőknek állásfoglalását a beavatkozást vagy be nem avatkozást illetően. Könyvének egyebek mellett nagy érdeme, hogy kiadatlan, ismeretlen levelezésekből merít. Felhasználja a Turati, Bissolati és Rigola iratokat, a német szociáldemokraták - E. David és A. Südekum - kiadatlan naplóját. /Ez utóbbi megvilágítja 1914. augusztus végi olaszországi küldetésének célját./ Igen érdekes a függelékként közölt, Mussolinivel szoros kapcsolatban álló A. Della Seta-nak, az Olasz Szocialista Párt Végrehajtó bizottsága tagjának levelezése Mussolinivel.

H.H.É.

Németország az első világháboruban

J. Geiss, szerk.: Julikrise und Kriegsausbruch 1914: Eine Dokumentensammlung. I. Verlag für Literatur und Zeitgeschichte, Hanover, 1963. 442 p.

/A juliusi válság és az 1914-es háború kezdete/

A több elismerő kritikában részesült munka többszáz iratot közöl az I. világháború kitörésére vonatkozóan, s vitathatatlanul hasznos és cáfolhatatlan adalékokat nyújt a német külpolitika hibás vonalvezetéséről. F. Fischer 1963-ben megjelent Griff nach der Weltmacht c. műve mellett a legfontosabb újabb mű ez, amely tudományos szinten bizonyítja a német történészek által keltett mítosznak, a németek ártatlanságának megalapozatlan hangoztatását. Geiss okmánygyűjteménye kézikönyvnek használható, jó jegyzetapparátusa a munka színvonalát emeli.

H.H.É.

W. Carlgren: Neutralität oder Allianz: Deutschlands Beziehungen

zu Schweden in den Anfangsjahren des ersten Weltkrieges
Almqvist and Wiksell, Stockholm, 1962.

/Semlegesség vagy szövetség: Németország kapcsolatai Svédországgal az első világháború elején/

A stockholmi egyetem Stockholmi Történettudományi Sorozatában jelent meg a svéd külügyminisztérium levéltárosának, Wilhelm Carlgren-nek a németnyelvű munkája, amely nemcsak a svéd, német, osztrák és dán levéltárak felhasználását tükrözi, hanem bizonyítja, hogy szerzője bőven merített számos svéd magángyűjteményből is. Az I. világháború diplomácia-történetének csupán kis részletkérdése a svéd-német kapcsolatok ténye. A színpalak mögött azonban a skandináv országok, főképpen Svédország jelentős közvetítő-, békéltető vagy ellenkező - szerepet játszott a német, angol és orosz gazdasági politikában és diplomáciában. A könyvből Wallenbergnek, a svéd külügyminiszternek a tevékenysége a korábbi feldolgozásoknál jóval áttekinthetőbben jelenik meg és azok beállításával ellentétben, jóval függetlenebbnek mutatkozik. A sok érdekes részfeladatból kiemeljük a legmeglepőbbet: Németország átadta a svéd vezérkarnak az orosz diplomáciai rejtjelkódex kulcsát, ily módon a rendszeresen Stockholmon keresztülmenő orosz diplomáciai táviratokat a svédek mind a maguk, mind a németek számára megfejtették. A szerző viszont nem aknázza ki teljesen a rendelkezésre álló adatokat, nem igyekezett azokból további következtetéseket levonni. Nem utal arra a nyilvánvaló tevékenységre sem, amelyet Svédország, mint az orosz forradalmi mozgalmat elítélő német politika támaszpontja, játszott.

H.H.É.

Latin-Amerika

Страны Латинской Америки. /Ред. Акимова, Н.А., и др./
Москва, 1962. II6 стр.

/Latin-Amerika országai. Bibliográfia/

A moszkvai Lenin-könyvtár hasznos segédkönyvvvel sietett az olvasók segítségére, amikor közreadta a Latin-Amerika történetére vonatkozóan 1962. júliusáig orosz nyelven megjelent politikai-, tudományos-, népszerűsítő-, tankönyvjellegű-, és szépirodalom annotált jegyzékét.

A bibliográfia egy kisebb s egy nagyobb fejezetre oszlik. A "Latin-Amerika népei harcban a nemzeti függetlenségért, az amerikai imperializmus ellen" témájú első fejezet /7 - 13 p./ a szovjet és kubai államfők beszédein túl közli a latin-amerikai és szovjet szerzők tollából megjelent, s a közelmúlt eseményei vel foglalkozó művek jegyzékét. Ezek sorából kiemelkedik Carnero Checa perui újságíró "Vázlatok a latin-amerikai országokról" c., s a gazdasági és politikai élet majd minden fontosabb kérdésére fényt vető, közel 600 oldalas írása.

A "Latin-Amerika országai" című második fejezet /14-104 p./ közli a Latin-Amerika egészére /14-24 p./, majd az egyes országokra vonatkozó irodalom jegyzékét. A leggazdagabb a Kubára, Argentínára, Braziliára, Venezuelára, Chilére, valamint Mexikóra vonatkozó rész.

A bibliográfiát a könyvtárosok részére szolgáló, s a kiállítások rendezését elősegítő tematikus irodalom-, és illusztrációjegyzék, névmutató, fejezetenként annotátatlan irodalom-jegyzék /a tudományos feldolgozás igényével fellépő művek általában itt kapnak helyet/, valamint a kötet nyomdába adása és megjelenése közötti időben orosz nyelven megjelent fontosabb vonatkozó művek jegyzéke /116 p./ egészíti ki.

M.M.

/Latin - Amerika multja és jelene/

Ez a kötet a szovjet és latinamerikai szerzők közös munkájának első próbálkozása. A könyvben közölt cikkek és tanulmányok Latin-Amerika nemzeti felszabadító harcának legfontosabb korszakait tárgyalják.

A könyv két részre tagolódik. Az első rész a latinamerikai sajátos gazdasági jelenségekkel, valamint a felszabadító mozgalommal foglalkozik. A második rész néhány történelmi problémát tárgyal.

V.G. Szpirin: "Uton a nemzeti felszabadítás felé." címmel érdekes adatokat közöl a nemzeti burzsoázia megerősödéséről és a proletariátus számszerű növekedéséről Latin-Amerika országaiban. Ezután az Egyesült Államok latinamerikai politikáját elemzi.

M.B. Danilevics: "A földbirtok és földhasználat Latin-Amerika országaiban" címmel a parasztok kizsákmányolásának különböző formáit és a parasztság rétegződését ismerteti. A szerző sajnos nem tisztázza világosan a latinamerikai földbirtokok szerkezeti felépítését, jellegét.

Roberto Castellanas Salvador népgazdaságának fejlődését gátló okokkal és nehézségekkel foglalkozik. A cikkből világos képet kaphatunk a salvadori dolgozók súlyos elnyomásáról. "A dolgozók életszínvonala - jegyzi meg a szerző - annyira alacsony, hogy szinte az a csodálatos, hogy az emberek ilyen körülmények között létezni tudnak".

A.F. Sulgovszkij arról a hősie harcról számol be, amelyet a venezuelai dolgozók Perez Jimenez diktatúrája ellen folytattak. Részletesen leírja a venezuelai felszabadító mozgalom eddigi történetét, jellemzi az ország politikai erőinek társadalmi megoszlását, valamint ismerteti az északamerikai imperializmus reakciós politikájának lényegét.

A nagy kubai tudós, Juan Marinello a Népi Szocialista Párt elnöke, szemelvényében a szabadságszerető kubai nép Batista ellen folytatott hősi harcáról ír. A szerző gazdag tényanyagot használ fel és behatóan elemzi a kubai forradalmat, méltatja a munkásosztály és a Kubai Népi Szocialista Párt szerepét a felszabadító harcban.

A könyv második része a "Történelem lapjai" alcímet vise-

li. Jesualdo történetíró és irodalomtörténész a XVIII. századi nagy forradalmár, az ecuadori Eugenio Espejo tevékenységét méltatja. Espejo egyszerű indián volt, akiből később ismert népművelő lett. Könyveiben élesen támadta a reakciós középkori elképzeléseket és tevékeny szerepet játszott Ecuador spanyol-ellenes forradalmi felszabadító mozgalmának megszervezésében.

Az ismert mexikói tudós, Luis Chávez Orozco "Mexikó ipari fejlődésének történetéből" címmel a Nemzeti Hitelbank megalakulását és működését kíséri figyelemmel, valamint megemlíti a XIX. század első felében élt Lucas Alemánt, akinek komoly szerepe volt a nemzeti ipar és a bankrendszer fejlesztésében.

Nagy érdeklődésre tarthat számot Alfonso Fabila mexikói etnografusnak az indiánok történetéről szóló értekezése, amely a gyarmatosítás előtti és a napjainkig terjedő időszakot tárgyalja.

A.M. Hazanov cikke, amely az 1879-es braziliai összeesküvésről szól, az összeesküvők ellen lefolytatott bírósági eljárás kevésbé ismert anyagaira támaszkodik. Vizsgálja az összeesküvők szerepét, s ismerteti kapcsolatukat az ország más forradalmáraival. A cikkiró megjegyzi, hogy az Inconfidencia volt az első olyan mozgalom Braziliában, amely világosan forradalmi programmal rendelkezett.

L. Szlozkin a spanyol-amerikai függetlenségi harc időszakában /1810-1816/ a cári Oroszországot képviselő orosz diplomaták szerepével foglalkozik, felhasználva az orosz külügyminisztérium eddig publikálatlan iratait, Latin-Amerikára vonatkozóan. Az orosz diplomaták jelentéseikben kedvezően értékelték az eseményeket, pozitív magatartásukkal elősegítették az események kedvező alakulását.

A gyűjtemény végén Alperovics összeállításában rövid bibliográfiai szemelvényt találunk, amely hasznos útmutatást ad Latin-Amerika történelmének tanulmányozásához.

A könyv hibája talán - a tanulmányok összeválogatásának ötletszerűsége.

Sobieski Artur

Национально-освободительное движение в Латинской-Америке на современном этапе. Соцекгиз, М. 1961. 297 стр.

/Napjaink nemzeti-felszabadító mozgalma Latin-Amerikában/

A latin-amerikai országok 1960-ban ünnepelték a spanyol gyarmattartók elleni függetlenségi háború megindulásának 150. évfordulóját. A Szovjet Tudományos Akadémia Világgazdasági-, és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének tudományos tanácsa az évforduló alkalmából ülészakot rendezett, amelyen több előadás hangzott el a latin-amerikai országok jelenlegi gazdasági és politikai helyzetére, valamint nemzeti felszabadító mozgalmára vonatkozóan. A kötet az ülészakon elhangzott kilenc referátum kibővített szövegét tartalmazza.

Öt referátum általános dél-amerikai problémákkal foglalkozik:

Danilevics. M., A nemzeti felszabadító harc mozgató erői c. tanulmányában hasznos áttekintést nyújt a latin-amerikai társadalmak osztályszerkezetéről és osztályerőviszonyairól.

Grecsev. M., A latin-amerikai országok gazdasági függetlenségének problémái c. referátumában öt pontban foglalja össze a függetlenség ismérveit s ennek megfelelően foglalkozik az agrárreformok, az ipari fejlődés, a felhalmozás, a külföldi tőke s a külkereskedelem jelentőségével.

Lavreckij. I., A függetlenségi háború eszmei öröksége c. tanulmánya vázolja a múlt századi függetlenségi mozgalom jellegét s eredményeit. Utal a latin-amerikai marxista történetírók pozitív állásfoglalására, majd idézi és bírálja a függetlenségi mozgalmat ilyen vagy olyan módon helytelenítő konzervatív körök nézeteit védelmező argentin, egyesült államokbeli, mexicói, francia, stb. szerzők vonatkozó műveit, különös figyelmet szentelve a katolikus egyház szerepének értékelésére.

Szamszonova. N., A közép-amerikai népek nemzeti-felszabadító harca c. referátumában átfogó elemzést nyújt Guatemala, Honduras, Costa-Rica, Nicaragua, Salvador és Panama köztársaságok társadalmi strukturájáról, közös sajátosságukként említve az ipari burzsoázia s a proletariátus csaknem teljes hiányát. Felhívja ugyanakkor a figyelmet az ültetvényeken dolgozó mezőgazdasági munkásság rendkívül magas számára, szervezettsé-

gére és társadalmi súlyára.

Romanova, Z., Latin-Amerika gazdasági együttműködése a szocialista országokkal c. tanulmányában ismerteti a kapcsolatok jellegét, majd az egyes országokkal kötött gazdasági megállapodásokat tárgyalja.

A további négy referátum az egyes latin-amerikai országok problémáival foglalkozik:

Kalinyin, A., Kuba - a latin-amerikai népek élcsapata c. referátuma ismerteti a közelmúltban lezajlott forradalom jellegét, eredményeit s utal a forradalmi erők további egységeért folytatott harc jelentőségére Kuba függetlenségének megvédése szempontjából.

Sulgovszkij, A., A venezuelai nép felszabadító harca és az ország osztályerőviszonyai c. érdekes tanulmányában figyelmét a Jimenez-féle diktatúrát 1958. januárjában megdöntő népi felkelés mozgató erőinek jellegére, valamint a felkelésben résztvevő különböző társadalmi erőknek a további célokkal kapcsolatos elképzeléseire /agrárreform legyen-e vagy sem, stb./ összpontosítja.

Valin, N., - Mohnacsov, M., Chile munkásosztálya harcban a nemzeti felszabadítási egységfront létrehozásáért c. előadásában felhívja a figyelmet arra a jelentős szerepre, amelyet a külföldi /A XIX. század végén angol, majd az első világháborút követően USA/ tőke az ország gazdasági és politikai életében játszik, utal a chilei ipar - bár egyoldalú, de - viszonylag magas fejlettségi színvonalára s ezzel kapcsolatosan arra a fontos szervező és vezető szerepre, amely az ország gazdasági és politikai függetlenségéért folytatandó harcban az össznépi egységfronton belül a chilei ipari proletariátusra hárul. Megemlíti pl. hogy az 1961. évi választásokon a chilei Kommunista Párt 15 képviselőt küldött a parlamentbe s 4 főt a Szenátusba, közöttük a Párt főtitkárát.

Seremetyjev, I., Mexicó gazdasági függetlenségének egyes kérdései c. tanulmányában utal az 1930-as években jelentkező nemzeti-felszabadító mozgalomra, az ekkor foganatosított reform-intézkedésekre, a hazai tőkén alapuló ipar ezt követő erőteljes kibontakozására, /különösen a II. világháború éveiben/, majd arra az egyre növekvő ellentétre, amely a fejlődés egyik következményeként napjainkban a mexicói komprádor-, s a nemzeti ipari burzsoázia között fennáll.

A kötet hasznos, népszerű-tudományos jellegű olvasmány az érdeklődő olvasóközönség részére.

M.M.

И. Лаврецкий: Тень Ватикана над Латинской Америкой.
Изд. Академии Наук СССР. М. 1961. 203 стр.

/A Vatikán árnyéka Latin-Amerika felett/

A Szovjet Tudományos Akadémia népszerű tudományos sorozatában megjelenő mű szerzője bevezetőjében elmondja, hogy a földön élő mintegy 400 millió római katolikusból hozzávetőlegesen 200 millió Amerikában él, /40 millió - USA, 160 millió Latin-Amerika/ s így joggal állitható, hogy a katolikus egyház az elmúlt 400 esztendő folyamán európaiból lassan amerikaivá vált.

Latin-Amerika 300 éven át - a XVI. századtól a XIX. sz. elejéig a spanyol és portugál gyarmatosítók hatalma alatt állt. A gyarmatosítókkal együtt, s azok oldalán vonult be a kontinensre a római katolikus egyház is, melynek befolyása azonban nem szűnt meg a külföldi gyarmatosítók elűzésével, hanem napjainkban is fontos tényezője Latin-Amerika életének.

A szerző gazdag tényanyagot felsorakoztató művében öt fejezetben tekinti át a XVI. századtól napjainkig a római katolikus egyház latin-amerikai tevékenységét, s megállapítja, hogy amint a conquistádorok támogatása a dél-amerikai lakosság leigázásában, s az ősi indián civilizáció megsemmisítésében, a kegyetlen inquisitio végrehajtása, a függetlenségi mozgalmak résztvevőinek és vezetőinek egyházi üldözése, stb. túlment az egyszerű hitvallási kereteken, úgy a Vatikán mai latin-amerikai tevékenységében is hű e korábbi, s általában reakciós politikai jelleggel bíró tradícióihoz.

Az értékes és megkapó illusztrációkkal diszitett könyvet fejezetenként gazdag bibliográfia egészíti ki.

M.M.

Carlos M. Rama: Mouvements ouvriers et socialistes. /Chronologie et bibliographie/ L'Amérique Latine /1492-1936/. Les Editions Ouvrières, Paris, 1959. 222 p.

/Munkás és szocialista mozgalmak/

A szerző a montevideói egyetem professzora, több történeti munka szerzője. Jelen kiadvány elsőrendű segítséget nyújt a Latin-Amerika munkásmozgalmát megismerni szándékozók számára. A szerző 18 oldalnyi bevezetőjében megadja a szükséges történeti áttekintő ismereteket, s az európai olvasók számára a fő tendenciák kiemelésével, bizonyos összehasonlítható folyamatok megvilágításával megkönnyíti a tájékozódást. A szerző öt nagy történeti periódusban vizsgálja az eseményeket. Az első szakaszban /1492-1700/ a gyarmatosítás, a rabszolgaság és a szociális törvénykezelés kérdéseit tekinti a legjelentősebbnek. A második részben /1700-1809/ a XVII-sz-beli gyarmatosítást, a Bourbon-adminisztrációt, az angol behatolást és a nagy gyarmatosítás elleni indián-néger felkeléseket emeli ki. A harmadik periódusban /1810-1862/ a tartalmi magot a latin-amerikai nemzeti függetlenségi háborúk, polgári demokratikus forradalmak képezik, amit nyomon követ a kapitalista viszonyok kialakulása. Az ötödik részben /1861-1917/ kerül sor az európai népi tömegek bevándorlására, akik magukkal hozzák a szocialista és szindikalista eszméket az Új Világba. A periódus végén kezdődik meg a Latin-Amerikát megrázó és ébresztő mexikói forradalom. Végül a hatodik részben /1918-36/ a jelenkor történetét, munkásmozgalmát és szociális törvénykezését dolgozza fel a szerző. Minden egyes fejezetben részletes kronológiai anyagot találhatunk /az utolsó fejezetnél országok szerinti bontásban/ majd a bőséges bibliográfiai anyagot simerteti a szerző

Jemnitz János

/A fekete legenda/

A kiváló svéd hispanológus posztumusz tanulmánya nemcsak jelentős terjedelmével, óriási apparátusával és szerzőjének kristály logikájával emelkedik ki, hanem magával a tárgyválasztással is. Romulo D. Cabria és Ignacio Escobar Lopez modern művei után is tudott egészen újat adni annak az európai, sőt világméretű feketítésnek a történetéhez, amely a spanyolok történeti szerepét nem kis mértékben torzította el, mind a XVI. században, mind pedig a későbbiek folyamán. Nem a Las Casas-i önleplezést, nem is a németalföldi szabadságharc közismert és hatásos spanyolelleses propagandáját teszi elemzése tárgyává, hanem azt az olasz humanizmuson és más itáliai forrásokon keresztül kialakult összképet, amely a spanyolt kegyetlennek, despotikusnak, gőgösnek, hamisnak, kapzsinak, élvhajásznak, kevert fajúnak stb. ábrázolja. Az itáliai vonatkozásai miatt a tanulmány kétszeresen hasznos a magyar olvasó számára.

Az első itáliai ellenérzések oka a XIII–XIV. századi katalóniai kereskedelmi konkurrencia volt, amely érzékenyen érintette a fejlett itáliai kereskedő városokat. Nem tévesztette el hatását az a szerep sem, amelyet az arabok játszottak a középkori spanyol civilizáció fejlődésében, létrehozta az elarabosodottság elméletét, amit csak alátámasztott VI. Sándor pápa gesztusa, aki befogadta Itáliába a spanyolországi marra-nokat. A legfőbb alapélmény, amely az olaszokban a spanyolokról kialakult képet befolyásolta, a spanyolok itáliai háboruskodásai voltak. Egyrészt a katonai erények, a vitézség, másrészt a kegyetlenség képzete erősödött meg. Nagyon lényeges eleme e spanyolelleses propagandának, hogy az itáliai nemesek is mögötte álltak, mivel a spanyol uralom a háttérbe szorításukat eredményezte.

A szerző rámutat arra, hogy az annyit hangoztatott türhetlen itáliai spanyol adórendszer nem annyira a spanyol uralommal, hanem inkább a pénz elértéktelenedésével volt összefüggésben. Az itáliai hanyatlás a belső tényezők és nem a spanyol uralom eredménye. Azokra az ellentényezőkre is felhívja a figyelmet, amelyek a sötét spanyolelleses képzeteket ellenkező irányban befolyásolták: a török elleni harc terén szerzett spanyol érdemekre és arra a közös érdekeltiségre, amely a spanyolokat és az olasz humanistákat a reformáció ellen közös táborba vonta. Nemcsak katonai és vallási, hanem etnikai és nyelvi alapon is kifejlődött bizonyos spanyol–itáliai szolidaritás. Ennek jelei kisebbségben voltak a XVI. századi itáliai irodalomban a spanyolelleses megnyilvánulásokkal szemben.

A katonák visszaélései, az adóterhek, és az inkvizíció

tevékenysége volt a panaszok három fő oka. Ami a humanista tudományosságot illeti, a spanyolok alábecsülésének egyik forrása az volt, hogy az arab műveltség az itáliai humanisták szemében nem helyeződött az antik és keresztény kultúrával egy szintre. Általában az itáliai litterátusok megszokták, hogy lebecsülik a többi nemzetek eredményeit. A spanyol uralom idején különösen ki kellett hangsúlyozni a hódítók alacsony színvonalát, hogy ezzel ellensúlyozhatóvá válják az alávetettségből származó szégyenérzet. Az itáliai értelmiség e magatartása nagyban hozzájárult a "fekete legenda" kialakulásához.

Itáliában nem a spanyolok gyarmati kegyetlenkedéseit, hanem inkább a hidalgó-magatartást ostorozták: a gőgöt, a ceremoniát, a nyelvi affektálást, a ravasszágot és a hitszegést spanyol tulajdonságokká avatták. Az élesszemű velencei követek figyelmét nem kerülték el a spanyol hanyatlás egyes előjelei sem. Már Guicciardini úgy festi meg a spanyolok képét, hogy szegények, nem szeretik az ipart, de mértéken túl költenek. Ezt ismétli a legtöbb itáliai megfigyelő, akik nem tudták feloldani azt az ellentmondást, amely a roppant amerikai kincsek és a Spanyolországban tapasztalt nyomor között fennállott. A hidalgó már nem veszélyes az itáliai kereskedők érdekeire, egyszerűen csak nevetséges. A spanyolok fontos itáliai törekvelés ellenes funkciója és törekvései, valamint a szegény, nyomorgó katonákban testet öltő korlátok együtt alakították ki a quijotizmust, annak irodalmi megjelenése előtt.

A "leyenda negra" itáliai elemei közé tartozik a zsidó eredet gondolata, és a spanyolok érzékiségéről vallott felfogás. Az előző onnan vette eredetét, hogy a zsidók 1492-es kiűzése után sok menekült vette útját Itália felé. Az utóbbi azzal függ össze, hogy Rómában nagyszámú spanyol kurtizán élt. Ebből is látható, hogy az elterjedt népkarakterológiai nézetek milyen ingatag, esetleges tényezőkből formálódtak ki.

A "fekete legenda" német változata több új elemet tartalmazott. Ezt alapjában meghatározta a lutherizmus császár-ellenessége, a schmalkaldeni háború által felkeltett érzelmek, az az általános felfogás, hogy V. Károly németországi uralma maga után vonja a spanyol befolyást. A XVI. század második felében a németalföldi felkelés, a franciaországi vallásháború és a Nagy Armada támadása, német területen is megnövelte a spanyol "egyetemes monarchiától" való félelmet. Frankfurt am Mainban, a protestáns menekültek fészkeben jelent meg R. Gonsalius Montanusnak a spanyol inkvizíciót leleplező nagy hatású műve, mely új oldalról támasztotta alá a spanyolellesenes ideológiát. A németalföldi felkelés vezetői, Marnix és Orániai Vilmos átvették a "legenda" német variánsát. Németalföldön építették bele a "leyenda negrába" Las Casast, aki az egyik legnépszerűbb propaganda eszköz lett a spanyolellesenes kampányban. Így zárul be a kör, és alakul ki véglegesen a spanyol történet egyes vonásait meghamisító, ugyanakkor reális megfigyeléseket is magába olvasztó "leyenda".

Wittmann Tibor

/A nagy félelem/

A szerző kitűnően ismeri Latin-Amerikát, a "Time" c. magazin latinamerikai tudósítója volt éveken keresztül, beszámolókat tett közzé ugyanakkor a "New York Times"-ba és a "Baltimore Sun-be". Tudatosan és céltudatosan ismerkedett Latin-Amerika csaknem minden országának különböző helyzetű és életszínvonalon élő népével, személyes látogatásokat tett az üzemekben, bányákban; kutatásokat folytatott az országok kultur-, társadalom- és gazdaságtörténetére vonatkozóan. A személyes felderítések, a múltba tett szellemi kirándulások meggyőzték a szerzőt arról, hogy Latin-Amerika társadalmi és gazdasági strukturája dekadens, korrupt és immorális s a forradalmi úton létrejövő változás elkerülhetetlenül közeledik. Latin-Amerika népe elképzelhetetlenül szegény. Derülátó becslések szerint a 20 állam lakosságának egy főre eső évi jövedelme 253 dollár, míg az Egyesült Államokban több mint 2.000 dollár. Ez az adat viszont nem világítja meg a lakosság igen nagy részének kiterjedt, életszínvonal alatti nyomorát. Peru lakosságának nagyobbik fele a pénzgazdálkodáson kívül primitív, maga által készített vagy természetből javak cseréjéből tartja fenn magát. Fővárosában, Limában az 1.3 milliós lakosság fele patkányoktól fertőzött "slum" negyedekben lakik.

Latin-Amerika főleg exportjából él. Kivitelének 90 %-a azonban nyersanyag, iparcikkeinek javarészét külföldről importálja. Külkereskedelme és államháztartása általában deficitese. Legnagyobb területeit vagy a feudális földbirtokosok/főleg Chilében/ vagy külföldi vállalatok monopolizálják. A mezőgazdasági munkások többsége peon, azaz nem bért, hanem terméket vagy a föld urától kis darab földet kap megmunkálásra. Gerassi ismerteti, hogyan monopolizálják az amerikai és egyéb külföldi vállalatok Latin-Amerika nyersanyagforrásait, s hogyan irányítják a piac iparcikkszükségletét. Világosan vázolja az Alliance for Progress szerepét, feladatkörét, célját: nem fogja megváltósítani sem a föld, sem az iparosítás kérdésének megoldását, házépítésben és a higiéniájának követeléseiben lesz segítségére a latinamerikai államoknak; azonban, mint az érdekelt felek az I. Punta del Este konferencián megállapították: Latin-Amerikának inkább iparra, mint latrinára van szüksége.

Gerassi gazdag anyagú könyvének egyik hiányossága Kubának felületes tárgyalása. Minthogy a szerző ebben az országban nem járt, helyesebb lett volna elnagyolt vélemények helyett teljesen mellőzni ismertetését.

H.H.É.

Szerk. V.I. Jermolájev és mások.

/Argentina rövid története/

A szovjet Történettudományi Intézet gondozásában megjelent mű több szovjet szerző első kísérlete Argentina történetének marxista igényű feldolgozására, a spanyol-portugál gyarmatosítók XVI. századi megjelenésétől 1955-ig.

A bevezető utal e vállalkozás úttörő jellegére, de ugyanakkor arra a nagy segítségre is, amelyet kiváló argentin tudósok művei és emlékiratai, valamint a rendelkezésre álló különböző feldolgozások, forrás-, és statisztikai anyagok a feladat megoldása során jelentettek.

A kötet viszonylag kis terjedelemben foglalkozik a spanyol uralom és a XIX. század elejei függetlenségi mozgalom korszakával /1-109 p./, hanem inkább az argentin fejlődés legutóbbi 150 évről nyújt átfogó képet az olvasóknak.

Az V-VII. fejezet a Rosas nevéhez fűződő földesúri-klerikális diktatúra, /1829-1851/ az argentin nemzeti egység megvalósításáért folytatott küzdelem, /1852-1869/ majd a kapitalista fejlődés kibontakozásának éveivel ismerteti meg az olvasót. A VIII. fejezet a beköszöntő imperializmus korszakának burzsoá-földesúri oligarchia-uralmát ábrázolja, /1898-1916/ míg a IX-XIV. fejezet Argentina legújabbkori társadalmi-gazdasági fejlődését, politikai küzdelmeit eleveníti fel, egészen a Peron-rendszer bukásával /1955/ bezárólag.

A kötetet számos illusztráció és térkép, valamint hasznos időrendi táblázat, irodalom-, és forrásjegyzék egészíti ki.

M.M.

J.R. Scobie: Argentina: A City and a Nation.
Oxford University Press, New York, 1964. 299 p.

/Argentina: A város és a nemzet/

Az Indiana Egyetem professzora, J.R. Scobie nyolc kötetre tervezett latinamerikai történetének első kötete e munka. A szerzők, mint regionális területtel foglalkoznak majd a Karib-

tenger vidékével, Közép-Amerikával, Braziliával, Chilével, Columbiával és Venezuelával, Mexikóval, Peruval és Bolíviával, s általában nem politikatörténetet, hanem társadalmi, gazdasági és kultúrtörténetet kívánnak nyújtani.

Az Argentináról írott kötet színvonala, pontossága, jól szerkesztettsége nyilván példamutató lesz a többi ország történetét feldolgozó szerzők számára. Szerencsésen ágyazta be Scobie professzor a gazdasági és társadalmi fejlődés tárgyalásába a politikai eseménytörténetet.

Feldolgozása, története felöleli a gyarmati korszakot, leírja Buenos Aires mezei gazdálkodását, majd agrárforradalmán keresztül gabonát, húst és gyapjút előállító egyik leggazdagabb területté való átalakulását, analizálja Argentina "két világ" néven ismert, kifejlődött és elmaradt területeit, átfo-gó fejezetben ad összképet a jelenlegi Argentináról.

A könyv főerőssége a gazdasági és társadalmi élet mező-gazdasági szektorának elemző, jó leírása mind a gyarmati, mind a nemzeti korszakban, ugyanakkor nem hanyagolja el a 6 milliós város, Buenos Aires múltjának és jelenének történeti elemzését sem. A Peron-előtti időszak mindmáig egyik legjobb Argentina-története Scobie professzor munkája.

H.H.É.

Очерки истории Бразилии. Ред. Ермолаев, В. и др.
Соцекгиз, М. 1962. 567 стр.

/Brazília történetének rövid vázlatja/

A szovjet könyvkiadás nagy adósságot törlesztett, amikor kiváló szovjet történészek közreműködésével megjelentette Brazília összefoglaló történetét. Ez az első olyan mű, amely Latin-Amerika legnagyobb országának történelmét marxista szemlélet alapján tárgyalja.

A brazil történetírók is kísérleteztek már hasonló összefoglaló mű elkészítésével, azonban nem sikerült feltárniuk az ország fejlődését alapvetően meghatározó törvényszerűségeket. Figyelman kívül hagyták a nép szerepét, lebecsülték jelentőségét, a brazil társadalomban megtalálható szociális ellentéte-
okait a politikai és faji ellentétekben látták.

A két első fejezet a háromszázéves portugál gyarmati korszakról szól. A szerzők részletesen elemzik a korszak társadalmi, gazdasági és szociális szerkezetét, s a gyarmati kizsákmányolás módszereit /az indiánok elnyomását, földjeik erőszakos elfoglalását, a rabszolgakereskedelmet, az olcsó rabszolgamunka alkalmazását, az afrikai négek elhurcolását stb./

Leírja a kötet a gyarmati korszakban lezajlott hatalmas felszabadító mozgalmakat /az indián felkeléseket, négerláadásokat, Tiradentis összeesküvését stb./, amelyek alapjaiban rendítették meg Braziliában a portugál gyarmati rendszert.

A harmadik és negyedik fejezet brazil függetlenségi harcról tájékoztat. A haladó erők igyekezetét siker koronázza és 1888-ban elfogadják az u.n. "arany törvényt", felszámolják a rabszolgaság intézményét és a következő esztendőben kikiáltják a köztársaságot, bár a hatalom valójában ismét a tegnapi rabszolgatartók kezébe kerül.

Az ötödik fejezet a XIX.század végét és a XX. elejét öleli fel. Erre az időszakra esik az ország gyors kapitalista fejlődése, bár a latifundium rendszer és a rabszolgamunka évszázados alkalmazása még érezteti negatív hatását a termelőerők fejlődése terén.

A könyv részletesen leírja és jellemzi a parasztok ösztönös harcát a földbirtokos-fazendeiro osztály ellen, s cáfolja a polgári történészeknek azt az állítását, amely szerint a parasztok felkelései kizárólag a katolikus egyház ellen irányuló vallásos-misztikus jellegű mozgalmak voltak.

A továbbiakban különösen az első világháború idején kiéleződő osztályellentétekkel foglalkozik a mű. Részletesen ismerteti a munkásosztály szervezett harcát irányító Brazil Kommunista Párt szerepét, nagy figyelmet szentel ideológiai munkásságának.

Az egyik fejezet a brazil nép felszabadító harcaival, a hazafias jellegű katonai felkelésekkel foglalkozik. Kiemeli Luis Carlos Preste szerepét, aki 1924-ben az északi katonai osztagok felkelését vezette. Ezt a felkelést a szerzők a brazil legújabbkori történelem legfontosabb eseményének tartják.

A kötet részletesen elemzi a Vargas elnök által vezetett 1930-as forradalmat, helytelenítve a brazil polgári történészek értékelését Vargas elnök szerepéről, akik szerint "Vargas Brazília szuverén érdekeit fejezte ki, minden párt és kormány-érdeken felül állt". A szovjet történészek azt bizonyítják, hogy a forradalmat az amerikai imperializmus segítségével hajtották végre, azért, hogy "a gazdasági válságból kijussanak, a terhet a nép vállára rakják", s katonai diktatúrát hozzanak létre. Természetesen Vargas elnöknek több olyan intézkedése is volt, amellyel a nemzeti burzsoáziát igyekezett erősíteni, támogatta a brazil ipart, bevezette a protekcionizmust a külkereskedelemben, stb.

A X. fejezet az 1945-1962-es időszak politikai és gazdasági eseményeit tárgyalja. A gazdag tényanyagot ügyesen csoportosítva sikerült szemléltetően megrajzolni a brazil gazdaság gyors fejlődésének képét, a nemzeti burzsoázia megerősödését, a dolgozók aktív harcát jogaik biztosításáért, Brazília független külpolitikájának kialakulását.

A könyv hathatós segítséget nyújt Brazília történetének megismeréséhez. A kötet végén gazdag forrásmunka és bibliográfia található.

Sobieski Artur

Franklin de Oliveira: Revolucao e Contra-Revolucao no Brasil.
Editora civilizacao Brasileira, Rio de Janeiro, 1962. 143 p.

/Forradalom és ellenforradalom Braziliában/

Franklin de Oliveira brazil ujságíró könyvében Latin-Amerika általános gazdasági elmaradottságának okait, majd Brazília gazdasági életét elemzi. A szerző a munka megírásával és kiadásával az Egyesült Államok gazdaságpolitikájának megismeréséhez kíván segítséget nyújtani az olvasóknak.

A kötet első részében a szerző bemutatja, hogy az amerikai tőkebehatolás gátolta a latinamerikai termelőerők fejlődését, akadályozta a gazdasági kibontakozást és így végső soron a hatalmas kontinens a külföldi tőke nyersanyagtermelő területe lett.

Oliveira ezután részletesen ismerteti az Egyesült Államok tevékenységét Latin-Amerikában. Megállapítja, hogy mesébe illő nyereséget szivattyuznak ki erről a kontinensről. Példának két amerikai cég tevékenységét említi meg. A két cég 1958-as nyereségét hozza fel példának, amely a befektetett tőkéje után 1970%-os haszonra tett szert. Ennek ellenére a befektetés igen kis hányadát fordították beruházásokra.

Az északamerikai monopóliumok latinamerikai tőkebefektetései természetesen azzal az általános politikai következménnyel jártak, hogy a szóbanforgó országok az Egyesült Államoktól függő viszonyba kerültek. Braziliában is hatalmas érdekeltségei vannak az amerikai tőkének, ezért főtörekvésük az, hogy a félgyarmati függő helyzetet állandósítsák. 1954-ben a belső reakciós erőknek, amerikai támogatással, sikerült megdönteniök Getulio Vargas elnökségét és helyére saját emberüket, Café Filho-t ültetni. Brazília és az Egyesült Államok ezután hamarosan megkötik az ugynevezett "atomegyezményt", ebben az északamerikai monopóliumok jogot kaptak arra, hogy olcsó árért felvásárolják a brazil uránérc nyersanyagot. Később a brazil kormány a "113. számú utasítás" törvénybeiktatásával lehetővé tette a külföldi társaságok és cégek behatolását a brazil gazdasági életbe.

A szerző kifejti, hogy az északamerikai monopóliumok igen alacsonyan állapítják meg a Latin-Amerikából exportált

nyersanyagok felvásárlási árát, ugyanakkor az amerikai import-cikkek ára magas. Oliveira állítása szerint "az utolsó tíz esztendőben az alacsony világpiaci árak következtében a latin-amerikai országok évenként körülbelül 1 milliárd dollárt vesz-tettek".

Vizsgálat tárgyává teszi az úgynevezett "segítség" kérdé-sét is, amelyet az Egyesült Államok nyújt a latinamerikai or-szágoknak az Export-Import bankon keresztül. Erről a szerző a következőt írja: "Amikor ettől a banktól hitelt kapunk, termé-szetesen feltételekhez kötik. A kapott összeget csak az Egye-sült Államokban költhetjük el, előre kijelölt cégeknél. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy nem azt vehetjük amit akarunk, vagy amire szükségünk van, hanem amit az északamerikai cégek akarnak eladni. Egyízben az Egyesült Államoktól nagymennyiségű vasúti kocsit vásároltunk, abban az időben, amikor a hazai vas-úti kocsikat gyártó vállalatok a teljes pangás állapotában voltak". Ez a helytelen pénzügyi politika, természetesen nagy-mértékben gátolja a latinamerikai országok gazdasági elmara-dottságának felszámolását.

A szerző a továbbiakban a latinamerikai népek súlyos hely-zetével foglalkozik. Megállapítja, hogy a kontinens 15 évnél idősebb lakosságának több mint 60 %-a írástudatlan. 15 millió iskolaköteles korú gyermek nem járhat iskolába. Az átlagos életkor Latin-Amerikában 35 év. Minden 1000 újszülöttből 400 meghal. A lakosság 70 %-a valamilyen betegségben szenved, éhe-zik és nyomorog.

"Az elégtelen táplálkozás, a rövid életkor, a magas ha-lálozási arányszám /különösen a gyermekeknél/, az alacsony nemzeti jövedelem, a munkanélküliség... női és gyermekmunka kizsákmányolása... ez Latin-Amerika elmaradottságának klasszi-kus képe" - írja Oliveira.

Az Amerikai Államok Szervezetének 1961 augusztusában Punta del Esteben tartott gazdasági konferenciáján az Egyesült Államok küldöttsége azt javasolta, hogy a latinamerikai orszá-gok nemzeti termelésének egy főre eső növekedését évenként 2,5 %-ban állapítsa meg. Ilyen mérvű emelkedés mellett a könyv szerzőjének szavai szerint, ahhoz, hogy Latin-Amerika elérje az Egyesült Államok mai színvonalát, körülbelül 500 évre lenne szükség! Így - állapítja meg végezetül Oliveira - a nemzeti termelés egy főre eső növekedésének ilyen lassú irama azt bi-zonyítja, hogy a kontinens alapvető problémáit nem lehet a ka-pitalista fejlődés útján megoldani.

Ennek a következtetésnek alátámasztására a szerző a Közép Ázsiában lévő szovjet köztársaságok hatalmas fejlődéséről kö-zöl adatokat. Megemlíti, hogy például Kirgiziában, amely koráb-ban a cári Oroszország legelmaradottabb körzete volt, a nehéz-ipar termelési volumene 1956-ban az 1913-as évhez hasonlítva 713 szorosára növekedett. Üzbegisztánban, ahol az 1917-es for-radalom előtt a lakosság többsége írástudatlan volt, ma 32 e-gyetem van 71 500 hallgatóval.

Helyesen következtet a szerző, amikor kijelenti, hogy a szocialista gazdasági politikának van jövője Latin-Amerikában is. Példának Kubát említi. Leírja, hogy az 1958 és 1960-as évek között Kuba össztermelésének növekedése 10,5 %-os emelkedést mutatott. Közli, hogy 1965-re a szigeten 70 ezer tonna nikkelt fognak termelni, azaz a világtermelés 30 %-át.

A szerző kihangsúlyozza, hogy "csak a szocialista forradalom teremtheti meg azokat a feltételeket a gazdasági élet valamennyi területén, amelyek alapján az ország gyors fejlődésnek indulhat". A gyengén fejlett latinamerikai országok számára ez az egyetlen lehetséges út, - állapítja meg befejezésül Oliveira.

A könyv fő érdeme az, hogy részletesen elemzi és alapos bírálat tárgyává teszi az Egyesült Államok latinamerikai gazdaságpolitikáját. A könyv sikerét bizonyítja az is, hogy eddig már két kiadást megért 1962-ben.

Sobieski Artur

J.H. Rodrigues: Aspiracoes Nacionais: Interpretacao Historico-politica

/Nemzeti törekvések: történeti-politikai interpretáció/
Editora Fulgor, Sao Paulo, 1963. 162 p.

J.H. Rodrigues Brazília neves történésze, Országos Könyvtárának vezetője, ismert bibliográfus és levéltáros. Számos más, az európai hatásokat tárgyaló, az afrikai-brazil történeti és kulturális kapcsolatokat ismertető és elemző műve után ezt a kötetet a nemzeti kérdéseknek szentelte. Munkája két nagyobb részből áll, az egyik a nemzeti jellegzetességeket, a másik a nemzeti törekvéseket vázolja. Rodrigues igyekezett megszólaltatni a Braziliában járt külföldieket, Az ő munkájuk alapján ír a brazil fejlődés számos érdekes vonásáról. Ez a módszer nem volt alkalmazható a munka második részében. Itt a szerző már bőven merített a hazai elsődleges, másodlagos forrásokból és a brazil írók műveiből egyaránt. Rodrigues gondolatébresztő, érdekes megállapításokkal s eredeti interpretációkkal átszőtt kézikönyve hasznos kiegészítője lehet a brazil történelemről szóló egyetemi tankönyveknek.

H.H.É.

Amado Canelas O.: Petroleo: imperialismo y nacionalismo. La Paz, Bolivia, 1963. 390 p.

/Petroleum: imperializmus és nacionalizmus/

A könyv első fejezetében az író Bolívia gazdasági és politikai helyzetét tárgyalja. A Gran Chacoi háborúig visszanyúlva elemzi az amerikai imperializmus behatolását az ország gazdasági és politikai rendszerébe. A második fejezetben analógikus példákkal /Argentína, Brazília, Uruguay, Peru, Mexikó, Venezuela, Középkelet/ igazolja az imperializmus féktelen étvágyát a fekete arany bekebelezésére. A harmadik fejezetben mint egyetlen lehetséges kiutat, a teljes függetlenségért folytatott harcot jelöli meg az amerikai monopolistákkal szemben. A következő fejezetekben igen alaposan fejtegeti a bolíviai olajvállalatoknak nyújtott amerikai "segítséget", az 1921-ben hozott olajtörvényt, az állami ellenőrzést, a Sicasica-Arica olajvezetékét, az olajmunkások ötödik nemzeti kongresszusát, a Kommunista Párt helyzetét, a bolíviai Munkás Központ állásfoglalását, a szovjet hitelajánlatot, a Paz Estenssoro memorandumot, a 38-as egyezmények jelentőségét, a szovjet ajánlat jelentőségét és perspektíváit, s végül a végső győzelemhez szükséges feltételeket.

Canelas könyvének pozitív értéke abban rejlik, hogy helyes meglátással bemutatja nemcsak hazájának, Bolíviának, hanem egész Latin-Amerikának gazdasági aláásását és kirablását. Meggyőzően taglalja azt a folyamatot, ahogy az olajra éhes amerikai tőke bekebelezi a latin-amerikai országokat, hogy kifossza legfontosabb gazdasági forrásukat. Canelas az észak-amerikai monopóliummal való sikeres harc feltételét a patriotizmusban és a nemzeti összefogásban látja. Az egyetlen erő, amely képes megszervezni ezt a harcot, a kommunista párt, amely a bolíviai forradalomban is vezető szerepet töltött be s amely a nép támogatásával döntő csapást mérhet a Standard, a Gulf és más trösztök hatalmára.

A könyv sok adatot tartalmaz, bizonyítva, hogy az író igen alapos, elmélyült tanulmányokat folytatott.

Sobieski Artur

L. Penaloza: Historia del movimiento nacionalista revolucionario. La Paz, Bolivia, 1963. 300 p.

/A forradalmi nacionalista mozgalom története/

Penaloza könyvén kívül a bolíviai 1941-1952-es nagy jelen tőségu mozgalommal foglalkozó részletes történeti munka nincs. A bolíviai történészek még mindig a Gran Chacoi háború aprólékos elemzésében merülnek el, s így más fontos, időszerűbb történeti eseményekre alig terjed ki a figyelmük. Penaloza érdeme, hogy hű képet ad a több mint egy évtizedig tartó bolíviai mozgalomról, amely történeti és társadalmi szempontból legalább olyan jelentőségu Bolívia számára, mint a Gran Chacoi háború.

A könyv első része átfogó képet nyújt a bolíviai társadalmi állapotokról, majd futólagos etnográfiai ismertetés és történelmi visszapillantás után részletesen elemzi azt a nagy politikai mozgalmat, amely 1941 és 1952 között zajlott le Bolíviában. A Forradalmi Nacionalista Mozgalom 1941-ben kezdődött és több mint egy évtizedes fennállása alatt történelmi jelentőségu változást hozott Bolívia társadalmában. A mozgalom célja az országot rabigában tartó, s az államot teljesen külföldi mintára szervező néhány milliomos számüzése volt. A mozgalom célul tűzte ki az indiánok felszabadítását is.

Amikor Villarroel elnököt 1946 július 21-én meggyilkolták, az ország városi lakosságának túlnyomó többsége azt hitte, hogy a mozgalom a végnapjaihoz közeledik. Azonban a nagyszerű harc még öt évig tartott. A Párt óriási erőket mozgósított, s az uralkodó ellenzéki csoportoknak nagy erőfeszítések árán sem sikerült megtörniük a mozgalmat. A harc több mint hatezer áldozatot követelt. Csaknem valamennyien gyári munkások, bányászok, parasztok voltak. Penaloza igen részletesen tárgyalja az 1948-as októberi ellentámadást, az 1949-es májusi választásokat, az ugyanabban az évben fellángoló általános sztrájkot. A forradalom 1952-ben győzött és a forradalmi kormány elnöke a Forradalmi Nacionalista Mozgalom vezetője és alapítója, Victor Paz Estenssoro lett, aki, bár Bolívián kívül élt, a mozgalom utolsó hat esztendeje alatt állandóan irányította a Pártot. Így alakult meg a Forradalmi Nacionalista Mozgalom kormánya 1952 áprilisában, mely olyan nagy átalakításoknak volt elindítója, amelyenekre nem volt példa a spanyol hódítás óta.

Penaloza szerint a több mint tíz esztendeig tartó bolíviai Forradalmi Nemzeti Mozgalom kísérteties hasonlóságot mutat az 1910 és 1920 között lezajló mexikói forradalommal, amelyben csaknem egy millió ember vesztette életét. A két moz-

galom közt azonban kétségkívül jelentős különbség van, hisz a negyed évszázaddal később lejátszódó bolíviai forradalmi eseményeket szervezett erő, a Párt irányította, amelyről a mexikói mozgalom esetében nem beszélhetünk. Ez a magyarázata annak, hogy a bolíviai nacionalista mozgalom a mexikóival ellentétben sokkal kevesebb vérveszteség árán jóval több eredményt tudott elérni.

Penaloza könyve kimerítő alapossggal tárgyalja a mozgalom legapróbb eseményeit is. Ilyképp a mű hiteles, történészi szempontból kielégítő képet nyújt a bolíviai társadalom talán legjelentősebb történelmi eseményéről. Vitatható, hogy a társadalmi összefüggések felvetésében egyes esetekben az író mennyire jutott el a marxista-leninista szemléletig, de kétségkívül meglátja és hangsúlyozza a kommunista párt vezető erejét, s kiemeli, hogy ez a párt megtalálta tömegbázisát az indián munkásokban, sőt parasztokban. A Párt és a tömeg összefonódásának eredménye volt, hogy a forradalmi nacionalista mozgalom, ha egy évtizedi küzdelem után és sok áldozat árán is, de diadalra jutott. A könyv méltán tekinthető a latin-amerikai irodalom egyik legjobb, legjelentősebb termékének.

Sobieski Artur

R. R. González: Bolivia Editorial Platina, Buenos Aires, 1961, 269 p.

/Bolivia/

Gonzalez könyve az utóbbi évek egyik legjelentősebb, legreprezentatívabb alkotása Bolívia történetéről. Nemcsak azért jelentős, mert rendkívüli szociográfiai hitellel, marxista-leninista felkészültségű tudományos elmélyültséggel ábrázolja Bolívia történetét, hanem azért is, mert szűkebb hazájából kilépve, mintegy egész Latin-Amerika szószólójává válik az észak-amerikai behatolás elleni harcban.

A könyv részletesen tárgyalja a spanyol hódítás előtt itt élő népek életét, társadalmi berendezkedését, szokásait, életmódját, a Collao és inka birodalom történetét. Az író aprólékosan elemzi a barbárság fokán álló inka állam és más indián törzsek társadalmi szerkezetét, életét. Mint az egész könyvben végig, itt is sűrűn idéz Engelstől, Lenintől és a szovjet történészek műveiből. A továbbiakban a spanyol hódítás és kolonizálás történetét tárgyalja. Különös figyelmet szentel annak, hogy a conquistadorok és a colonisadorok közti különbséget bemutassa. Ebben az időszakban, egészen az 1825-ös függetlenségi háború győzelméig, Bolívia nem külön állam, hanem hol Argentínához, hol Peruhoz tartozik. Legtovább Peru tagállama, és 1825-ig a neve is: Alto Peru /Magas Peru/. A könyv második részében

a rabszolgasorba taszított indián törzsek felkeléseit /Cochabamba, Oruro, Potosi vidékén/ tárgyalja és összegezi ezek eredményeit. A harc azonban nemcsak a leigázott bennszülöttek és a gyarmatosítók között élesedik ki, hanem a gyarmatosítók és az Anyaország között is. Ezek után az író rátér a nagy szabadságharcos, Simon Bolívar függetlenségi háborújának ismertetésére, győzelmére, amely meghozza Latin-Amerika népeinek függetlenségét és elszakad Spanyolországtól. A függetlenség kiáltása /1825 augusztus 6/ elsősorban Bolívia népének volt jelentős, mert ekkor szűnt meg Peru tagállama lenni, külön állammá alakult és a nagy délamerikai szabadsághős tiszteletére az ő nevére nevezte el az új államot.

A továbbiakban az új köztársaság fejlődéséről és a Szent Szövetségről olvashatunk. Az író elemzi a "Monroe elvet", a "Pánamerikanizmus" kérdését, részletesen foglalkozik a kapitalizmus kialakulásával és a yenki imperializmus behatolásával. Ezután arról a hatásról ír, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom idejében érte Latin-Amerika országait, különösen Bolíviát. Részletes statisztikai adatokkal szemlélteti az 1929-1933-as évek gazdasági válságát, majd az ezt követő, egész Latin-Amerikát megrázkódtató Gran Chaco-i háborút tárgyalja, melyet Bolívia és Paraguay folytatott a kőolajért és amely tudvalevőleg nem két nép, hanem két imperialista hatalom háborúja volt.

A könyv befejező részében az utolsó évtized történetéről számol be, az Egyesült Államok növekvő befolyásáról a bolíviai gazdasági életben, a külföldi érdekeltségű bányák kizsákmányolásáról, a petroleumpolitikáról, az agrárreformról, a politikai "stabilizációról", mely voltaképpen az amerikai tőke beáramlásával jött létre, a bolíviai munkásmozgalomról, amely egész Dél-Amerikában itt ölt legnagyobb méretet, az oktatási reformról, továbbá a M.N.R. kormány nemzetközi politikájáról.

González könyve utolsó lapjain a kubai nép történelmi jelentőségű harcát és győzelmét méltatja.

A könyv igen nagy erénye a marxista szemlélet, amely könnyed, de ugyanakkor tudományos igényű stílusban mutatja be Bolívia történetét és egyúttal tükrözi azt a harcot is, melyet egész Latin-Amerika népe folytat politikai és gazdasági önállóságáért.

Sobieski Artur

/A Socorro antik tartomány és a függetlenség/

A könyv lokális jellegzetessége folytán nem tartozik a függetlenségi háborút átfogóan tárgyaló nagy történeti munkákhoz, viszont kétségtelen, hogy a kolumbiai történelem szempontjából elsőrendű fontosságú, hiszen Socorro volt az a történelmi hely, ahol a spanyol hadsereg megsemmisítő vereséget szenvedett és maga Bolívar is 1820-ban stratégiai szempontból itt tartotta főhadiszállását.

Kolumbiában a függetlenségi harc megindulását a socorro-i forradalom jelzi, amely 1810 július 10-én robbant ki. A következő napon, 1810 július 11-én, tehát kilenc nappal a Santafé-i forradalmi mozgalom kitörése előtt, szentesítették a Socorro-i Függetlenségi Nyilatkozatot és létrejött a Tartományi Legfelső Junta, amely vállalta, hogy megalakítja az új kormányt. Néhány héttel később, augusztus 15-én, határozatot hoztak az alkotmányról, amely az első volt az országban.

A könyv a dokumentumok rengetegével bizonyítja a socorro-i függetlenségi mozgalom lefolyását. A vaskos mű, amelynek terjedelme nyolcszáz oldal, gerincében három nagy korszakra osztja a socorro-i eseményeket: I. Az első köztársaság /1810-1816/, 2. don Pablo Morillo spanyol tábornok csapatai elfoglalják Socorro-t /1816-1819/, 3. a végleges felszabadulás, amelyet Simon Bolívar hozott meg a tartomány, illetve Kolumbia számára /1819-1825/. A könyv egyes fejezetei részleteiben tárgyalják az 1812-16 közti szabadságharcokat, don Antonio Fominaya ezredes vezérletével meginduló spanyol reconquista háborút. Az író eredeti nemzeti dokumentumokat sorakoztat fel Socorro elfoglalásáról a Morillo vezette hadsereg által, külön vizsgálja Bolívar szerepét Socorro felszabadításában, sorra veszi Socorro tartomány 1810-1825 közti valamennyi kormányzóját, és eredeti spanyol dokumentumokkal bizonyítja, hogyan ment végbe a függetlenségi harc Socorroban. Külön fejezetben emlékezik meg a patriotista ellenállásról és azokról a guerrilla harcokról, amelyek lehetővé tették a Boyacá-i győzelmet 1819-ben. Az író szerint a hazafiak ellenállása nélkül a spanyol diktatúra következtében elaludt volna a győzelembe vetett hit reménye és az 1819-es győzelmes csata nem vezethetett volna oda, hogy a felszabadító Bolívar bevonuljon Santafé-be Barreiro generális seégeinek megsemmisítése után.

Mindent összevetve Rodriguez Plata könyve adathalmaz, amely Latin-Amerikán belül is csak a kolumbiai történészeknek

lehet igen hasznos bűvárterület. Túlságosan specifikus témát dolgoz fel és a rengeteg adalékhalmazból nehéz kibányászni azt a keveset, ami a Latin-Amerikai függetlenségi háború egységes és összefüggő tárgyalásában ismereteinket bővitené.

Sobieski Artur

M.G. Romero: El heroe nino de la independencia. Bogotá, 1962. 226 p.

/A függetlenség hős fia, Pedro Acevedo Tejada/

Pedro Acevedo Tejada a függetlenségi mozgalmak egyik hős katonája volt, aki bár nem játszott kiemelkedő szerepet a felszabadító háborúban /nem is játszhatott, mert 28 éves korában meghalt/, nagyszerű katonai képességeivel egész fiatalon az ezredesi rangig vitte, s a történelem és irodalom terén végzett tudományos munkásságáért a columbiai Nemzeti Akadémia tagjai sorába választották.

Acevedo 1799 március 17-én született Santafé-ban. Apja, José Acevedo, híres republikánus volt, aki Vargas fellépése alatt az ujgranadai összeesküvés egyik szervezője volt. Pedro Acevedo alig tizenöt éves volt, amikor a katonai pályát választotta élethivatásul. Részt vett a nagy jelentőségű Palo-i csatában, amelyben a spanyol hadsereg teljes vereséget szenvedett. Amikor apja, aki az 1810-es politikai átalakulásnak egyik legtevékenyebb előmozdítója volt, kénytelen volt az 1816-os esztendőben a reakció előretörése miatt száműzetésbe menekülni, Pedro követte. Brazília erdőrengetegében bujkáltak, küzdve az éhséggel és a betegséggel, míg végül az apa meghalt. Pedro önként átadta magát a spanyoloknak, csak hogy hazakerüljön családjához és apjuk helyett apja legyen kisebb testvéreinek.

Amikor 1819-ben a szabadság harcosai széttörték a hazát béklyóba verő bilincseket, Acevedot visszahelyezték állásába. 1820-21-ben az Antioquia-i tartomány katonai kormányának tagja volt és példás emberi magatartásával, becsületességével és ügybuzgalmával megnyerte a lakosok nagyrabecsülését és szeretetét. Nemsokkal később a hadi titkárság főhivatalába helyezték, ahol alkalma nyílt, hogy tehetségét a lehető legnagyobb mértékben kifejlessze. Jelentős politikai szolgálatait lehetővé tették, hogy huszonöt éves korában ezredesi rangra emelkedjék.

Szenvedélyes rajongója volt a szépirodalomnak és ismeretei a költészetben, történelemben, földrajzban és a politikában rendkívül széleskörűek voltak. Ő maga is nagy számú cikket írt s nagyszerű tudományos munkásságának eredménye volt, hogy

a kormány a Nemzeti Akadémia 21 tagja közé választotta és hogy az Akadémia kinevezte titkárává.

Mint katona, teljes tudatában volt hivatása fontosságának és felelősségének. Miként főnökei mondták, a Hadi Titkárság lelke volt. Soha vagy csak nagyon ritkán viselt egyenruhát. Azt tartotta, hogy a forradalom az egyetlen igazságos háború, amelyben a rendet, a fegyelmet, és a mindent elsőprő erőt nem a parancsok, külsőségek adják meg, hanem ezeknél sokkal fontosabb tényezők: az igazságba vetett hit, a forradalmi lendület, az emberi lélek. Santander, a függetlenségi háború kiváló vezére, aki bizalmas kapcsolatban volt Pedro Acevedoval /a könyv közli Santandernek Acevedóhoz írt huszonkilenc levelét/, azt mondta róla, hogy ha minden hazafi olyan lángolóan szeretne volna hazáját és a szabadságot, mint Pedro Acevedo, a gyarmati korszak már régen leáldozott volna Amerikában.

Pedro Acevedo Tejada 1827 március 31-én halt meg Bogotában, agyszélhűtésben. Még huszonnyolc éves sem volt. De rövid élete hihetetlenül gazdag volt munkásságban, eredményekben. A bogotai Santo Domingo székesegyház, amelynek kriptájába helyezték holttestét örök nyugalomra, a szabadság szimbólumává vált. Santander a következőt írta halálával kapcsolatban: "Már hetek múltak, hogy halála hírért vettem, de lelkemben nem enyhül a fájdalom. Nagyszerű ember volt, a szabadság gyermeke. Igazi forradalmár, amilyen, ő, szent fenséges forradalom, csak kevés születik².

Sobieksi Artur

R.M. Tisnes: Movimientos pre-independientes grancolombianos.
Editorial e Imprenta Salesiana. Bogotá, 1962, 355 p.

/A nagykolombiai függetlenséget megelőző mozgalom/

Az előszó megállapítása szerint az író igen fontos témát dolgozott fel, amely nélkül a három testvérállam történetének megismerése aligha lenne lehetséges. A három testvérállam: Columbia, Venezuela és Ecuador a függetlenségi korszak előtt együttesen alkotta Nagy-Kolumbiát. A 18. század utolsó harmadától új korszak kezdődik csaknem minden spanyol gyarmat számára, s a függetlenségi háborúban megtörténik az egyes nemzeti államok önállósodása.

Tisnes könyve négy részre oszlik. Az első részben részletes tárgyalásban ismerjük meg a neogranadai függetlenség előtti korszakot /1770-1810/, valamint ugyancsak ezt a korszakot Venezuelában és Ecuadorban. E rész utolsó fejezetében a forra-

dalom előfutáiról kapunk alapos tájékoztatást, akiket az író sorban bemutat, ismertetve életüket /Juan Pablo Viscardo y Guzmán, Juan José Godoy, Francisco de Miranda stb/.

A második részben, amely az Uj Granadai alkirályság címet viseli, aprólékos bepillantást nyerünk a columbiai társadalom életébe a függetlenségi háború előtti időszakban. Tisnes itt az ujgranadai forradalmi előmozgalmakat ismerteti először, majd rátér az Atioquia-i kommunardokra, a Pasto-i következményekre, a forradalmi előkészületekre, bemutatja az első ujgranadai összeesküvőt: Don Pedro Fermin de Vargast. Elemzi Vargas és Narino kapcsolatát, a francia forradalom hatását az ujgranadai összeesküvésre, a tunjai lázító gúnyiratok eredményét, végül Don Manuel Prieto munkásságának ismertetésével, valamint Vargasnak az Antillákon és az Egyesült Államokban tett látogatásával zárja le könyvének ezt a részét.

A harmadik rész a második tagállam, Venezuela társadalmi helyzetét tárgyalja. Tisnes mindenek előtt az 1770 előtti mozgalmakat tárgyalja tüzetesen, majd külön fejezetben foglalkozik a Coro-i négerek felkelésével, amely előkészítője volt az 1797-es caracasi összeesküvésnek. E rész egyik fejezetében az író az Antillák forradalmi szerepét hangsúlyozza, amely a függetlenségi háború előtti korszakban a szabadság menedéke és a forradalmi láng élesztője volt. Don Francisco de Miranda szerepének részletes ismertetésével kapcsolatban elsősorban Miranda és Vargas viszonyát emeli ki, mondván, hogy együttműködésüknek hihetetlen nagy hatása volt a későbbi forradalmi eseményekre. Az utolsó három fejezetben a mozgalom árulóiról és kudarcairól, az 1806-os felszabadító hadjáratról és az 1808-as összeesküvésről esik szó.

A negyedik részben az utolsó tagállam, Ecuador bemutatása következik. Mint az előző részben, itt is az 1770 előtti mozgalmak felsorolásával kezdi az író. Bemutat egy forradalmárt: Don Miguel de Tobar y Ugarte-t, akinek a quitói börtönben való színlődését drámaian eleveníti meg. A forradalmi előkészület, miként Columbiában Vargast, Venezuelában Mirandát, Ecuadorban is megtalálta a maga vezérét Francisco de Santa Cruz y Espejo személyében. A továbbiakban Tisnes az 1808-as év jelentőségét elemzi, amely tragikus volt Spanyolország számára, mivel a napoleoni invázióval végérvényesen megkezdődik az amerikai gyarmatok felszabadulása. 1809 augusztus 10-én Quitóban megalakul a Legfelsőbb Junta, amely kikiáltja a függetlenséget és előhírnöke volt a néhány évvel későbbi, egész Latin-Amerikára kiterjedő függetlenségi mozgalomnak.

Tisnes könyve olvasmányos, érdekes mű, az olvasó kitűnően megismerheti belőle a függetlenségi háború előtti eseményeket és azokat a hősi harcokat, amelyek végül teljes diadalra jutottak. S ha az írónak nem rójuk fel hibájául, hogy az események lebilincselő ábrázolásával nem is jut el a társadalmat mozgató rugóig, akkor munkáját mindenképpen jelentősnek kell tartanunk.

Sobieski Artur

/Castro Kubája. A kubai forradalom/

Az uralkodó elit írója, a liberális nézeteket valló egyetemi tanár 1960-as kubai látogatásának gyümölcse ez a könyv. Összeillesztése, sűrítése azoknak a beszélgetéseknek és vitáknak, amelyeket a szerző 1960 augusztusában folytatott katonákkal és értelmiségiekkel, funkcionáriusokkal és újságírókkal, valamint egyetemi tanárokkal. De Mills beszélgetett Fidel Castróval, Osvaldo Dorticosszal és más vezetőkkel is. Célja: első kézből tájékozódni és tájékoztatni arról, mit mondanak, mit éreznek, mit gondolnak és tesznek a kubaiak. Mills nem akarja a "teljes igazságot" feltárni. Az igazság - vallja - hétről-hétre változik, a forradalom története nem zárult le. Csupán Kuba hangját akarja hallani /s hallatni/, a kubai érvelést, minthogy "az amerikai újságírók nem ismerik fel, vagy eltorzítják az igazságot, még akkor is ha ott van előttük".

Mills tehát mindenekelőtt állást foglal az USA tudatlansága ellen, mert véleménye szerint katasztrófális hibákkal járhat a rá épülő amerikai politikai gyakorlat.

Ezután következik a szerző által folytatott beszélgetések szövege. A beszélgető partnerek elsősorban leszámolnak a "vidám amerikai turisták" Kuba képével, amelyet a jenik saját maguknak festettek, s vele szemben felvonultatják a despoták, a korrupt politikusok - s a rezsim vége felé - a véfes hőhérok Kubáját. Ebben a Kubában Batista kormánya húszezer hazafit gyilkolt meg. Azokat az amerikai fegyvereket, harckocsikat, bombákat, amelyeket Batista a "nyugati félteke védelmére" kapott, kubaiaknak a Batista-rendszer ellenfeleinek megsemmisítésére használták fel.

A következő fejezet a kubai forradalom születését és győzelmét festi erőteljes színekkel. Ismerteti a forradalmi mozgalomba való bekapcsolódás sorrendjét: elsőnek az értelmiség, majd a parasztság, utána pedig /1958/ a munkásság mozdult meg. A következő lapok a kubai emigrációval, az ellenforradalommal foglalkoznak. "Minden forradalomnak megvan a maga ellenforradalma, ez csak annak a jele, hogy a forradalom igazi" - állapítják meg Mills beszédpartnerei. Feltárják: kikből verődnek össze az ellenforradalmárok, hogyan fest társadalmi rétegeződésük, melyik idegen hatalom pénzeli őket.

Ezután következik Kuba gazdasági célkitűzéseinek felvázolása. Kubát gazdaságilag szuverén és virágzó országgá kell

tenni. Ezért 1. növelni kell a termelést és a fogyasztást; 2. növelni kell a kivitelt; 3. hozzá kell látni az iparosításhoz.

A "kommunizmus és Kuba" témája kapcsán Mills partnerei rácafolnak azokra az állításokra, amelyek szerint a kubai vezetők a "nemzetközi kommunizmus" parancsainak végrehajtói. Rámutatnak arra, hogy amikor szembeállítják egymással az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót, akkor tulajdonképpen a két országgal kapcsolatos kubai tapasztalatokat szembesítik egymással. Az Egyesült Államok a kubai nép történelmi tapasztalataiban úgy jelenik meg, mint önös érdekek hordozója, kizsákmányoló, amely csak szenvedést hozott Kubára. A Szovjetunió viszont felajánlja segítségét, nagy kereskedelmi forgalmat bonyolít le Kubával. Az Egyesült Államok nem értette meg a Kubában végbemenő folyamatot, a kommunista országok megértették, sőt segítették Kubát.

Mills a maga következtetéseiben világosan látja, hogy a különféle amerikai jelszavaknak, így például a "szabad világhoz való tartozás" és az "antikommunizmus" jelszavának nem sok hitele van egy olyan országban, ahol még nemrégén a tömeg írástudatlan volt, s az átlagéletkor pedig 45 év. Márpedig, ha Kubának ez a véleménye, akkor - Mills szerint - jó lesz erre a véleményre odafigyelni, mert Kuba azt mondja és teszi ma, amit az "éhes nemzetek" holnap fognak mondani és tenni. Kuba példája nyomán - hangoztatja Mills - az Egyesült Államoknak jobban meg kellene értenie az "éhes nemzeteket". Okosabb, hajlékonyabb politikával kellene kezelnie őket, mert jelenlegi módszereivel csak a kommunizmus győzelmét segíti elő. S ez mindaddig így lesz, amíg az Egyesült Államok a XX. század viszonyai közepette azt a szerepet tölti be, amelyet a cári Oroszország a XIX. században, amikor "Európa csendőre" volt.

Mills könyvének egyik kritikusa, Michel Foot, az ismert munkáspárti politikus azt írta: jó lenne ha a Fehér Ház lakója elolvasná Mills könyvét.

Havel József

Куба. Историко-этнографические очерки. Изд. Академии Наук СССР, М. 1961. 592 стр.

/Kuba. Történelmi - néprajzi vázlatok/

1958. december 31-én Batista tábornok diktatúrája megbukott. A Fidel Castro vezette forradalmi harc győzedelmeskedett, s ettől a pillanattól kezdve Kuba a világ érdeklődésének homlokterébe került.

A Szovjet Tudományos Akadémia gondozásában megjelent

könyv feladata az, hogy részletesen tájékoztassa az olvasót a kubai nép történetéről, kulturájáról, harcáról, szokásairól stb.

A kötet szovjet és kubai tudósok együttműködéséből született. Összeállításában olyan ismert kubai személyiségek vettek részt, mint Blas Roca, Ernesto Che Guevara, Antonio Nunez Jimenez, Manuel Rivero de la Calle, Juan Marinello.

A mű három nagy részre tagozódik. Az első rész a kubai forradalommal foglalkozik. Részletesen tárgyalja a forradalom menetét, ideológiai célkitűzéseit. Megrázó hitelességgel írja le a forradalom kezdetét, Castro történelmi jelentőségű beszédét, forradalmi bátorságának rendkívüli megnyilatkozását bírái előtt. Méltatja azt a nagyarányú támogatást, amelyet a szakállasok élveztek a nép részéről. Érdekfeszítően írja le a könyv azt, hogy milyen társadalmi és gazdasági ellentmondások segítették elő a forradalom kitörését. Ezután a forradalom után kialakult helyzetet ismerteti, s utal arra, milyen nehézségeket kellett leküzdenie az új rendszernek. Az egyik fejezetben az Egyesült Államok által pénzelt ellenforradalmárok tevékenységéről és kudarcairól ír, valamint a szocialista államok hathatós segítségnyújtásáról, ami lehetővé tette a forradalom után előállott súlyos helyzet felszámolását. Ugyancsak e helyen említi meg a könyv azt, hogy milyen hatást gyakorolt a kubai forradalom a környező államokra és egész Latin-Amerikára: a hétmilliós Kuba tizmilliókat tartott izgalomban és tart ma is.

A második részben a szerzők a kubai nép történetét 1492-től egészen napjainkig ismertetik. Akár önálló kötetként is megjelentethették volna azt a részt, hiszen közel 300 oldal terjedelmű. A több fejezetre tagolt részben a sziget őslakosságának kialakulásáról, rétegeződéséről, és társadalmi ellentmondásairól olvashatunk. M.I. Mohnacsev szovjet szerző tanulmányában a kubai nemzet kialakulásának kérdését boncolgatja. A továbbiakban a szerzők a katolikus egyház népellenes tevékenységét ismertetik a gyarmati korszakban. A befejező fejezetben a XX. századi Kubáról, a huszas évek végén és a harmincas évek elején fellángoló felszabadítási mozgalmakról van szó.

A harmadik és egyben utolsó részben Kuba kulturális életéről kaphatunk tiszta képet. Az első fejezet arról a szörnyű kulturális állapotról beszél, amelyet a Batista diktatura hagyott a győztes forradalomra. A következő fejezetben a nagy kubai költő és forradalmár, José Martí életét ismerteti a szerző. Ezután két szovjet író a XX. századi kubai költészet helyzetét méltatja és itt kerül sor a kubai szobrászok, festők, zeneszerzők munkásságának részletes tárgyalására is.

A szerzők népszerű formában, könnyed gördülékeny stílusban irták meg tanulmányaikat. A kötet használhatóságát nagy mértékben emeli az egyes fejezetekhez csatlakozó térkép, vagy rajzos illusztráció. A hatalmas anyagot feldolgozó, átgondoltan szerkesztett és ismertető jellegű kötet hasznos segéd-könyvvé válik a Kuba történetét feldolgozó kutatók számára.

/A kubai forradalom öt éve/

A Szovjet Tudományos Akadémia Latin-Amerika Intézete és Etnográfiai Intézete által közösen készített tanulmánykötet célja, hogy tudományos igényrel megírott tájékoztatást nyújtson az olvasóközönség számára a társadalmi fejlődés új szakaszába lépő Kuba társadalmi, gazdasági és politikai életének néhány fontosabb kérdéséről, a kubai forradalom nemzetközi foadtatásáról.

A kötet első részét képező négy tanulmány az összefoglaló címnek /"Kuba a világ szinpadán"/ megfelelően a kubai forradalom latinamerikai visszhangjáról, a latinamerikai nemzeti felszabadító mozgalomról, a Szovjetunió és Kuba kapcsolatairól, Kuba és a szocialista országok együttműködéséről, valamint a kubai forradalom és az USA viszonyáról számol be.

A tanulmánykötet második része /"A forradalom vívmányai"/ hét tanulmányt tartalmaz. Masbic J.G. Kuba gazdasági életében a forradalmat követő öt év alatt végbement változásokról ír. Figyelemreméltó az a közlése, amely szerint 1963 elejére, a szabad Kuba fennállásának 5. esztendejére az ipari termelés több mint 90 %-a, a megművelt föld 50 %-a, a bankhálózat, a tengeri, vasuti és légi közlekedés és a hírközlés teljes egésze a szocialista szektorhoz tartozott, továbbá, hogy ugyanezen időre a kubai ipar 95 %-a a mezőgazdasági terület 2/3 része a szocialista szektor ellenőrzése alá került. A külkereskedelem az állam monopóliuma s állami ellenőrzés alatt áll a teljes nagy-, s jelentős részben a kiskereskedelem. Részletesen foglalkozik Masbic az 1959. május 17-i agrárreformmal is, a régi kubai társadalmi-gazdasági rend gyökeres átalakítását célzó reform-intézkedések első jelentős állomásával.

Lisztov V.V. "A szakszervezetek a kubai forradalomban" c. tanulmányából megtudjuk, hogy a kubai forradalom győzelmét közvetlenül megelőző években, 1954. nyarától a Kubai Dolgozók Konföderációja /KDK/ reakciós politikájának ellensúlyozására "A munkásköveteléseket védelmező s a KDK demokratizálásáért küzdő bizottságok" alakultak, amelyek a későbbiek során jelentős tömegbefolyásra és politikai súlyra tettek szert, fontos szerepet játszva a kubai forradalom győzelmében.

Berezsnaja N. A. "Kubai asszonyok a forradalomban", s Sljapnyikov R.P. "A forradalmi Kuba ifjúsága" c. tanulmányok hasznosan tájékoztatják az olvasót arról a bátor, önfeláldozó, és áldozatos harcról, amelyet munkás- és parasztasszonyok és fiatalok szebb jövőjükért folytattak.

Grigulevics I.R. - Kolesznyikov N.Sz. "A kulturális forradalom", valamint Kraszov O.K. "Kulturális és tudományos

együttműködés a Szovjetunió és Kuba között" c. tanulmányok érdekes mozzanatokat közölnek Kuba életéből. Megtudjuk többek között, hogy a kubai forradalom győzelmekor az ország felnőtt lakosságának 23 %-a analfabéta volt és a gyermekeknek csupán 23 %-a járt iskolába. Ugyanakkor a szerzők elismeréssel adóznak annak a rendkívüli méretű és iramu oktató munkának, amelynek eredményeképpen csupán 1961, "A művelődés éve" során a 300.000 önkéntes tanító /főleg iskolás/ a mintegy 1.000.000 írástudatlanból 707.000 főt megtanított az írás-olvasás tudományára. Így a lakosság írni-olvasni-tudása tekintetében Kuba a latinamerikai országok sorában az első helyre került.

Jefimov A.V. - Nyitoburg E.L. "A kubai forradalom visszhangja a szovjet kiadványokban" c. tanulmány lényegében igen hasznos, annotált bibliográfia.

A kötet befejező közleménye Elekszejev A.I. /a SZU követe a kötet megjelenése idején Kubában/ cikksorozata amelyben 1959 november-decembere folyamán az "Izvesztija" c. szovjet napilap hasábjain első szovjet szemtanuként beszámolt a kubai forradalomról.

Puskás Julianna

D.Scars... Cuba: The Economic and Social Revolution

University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1964. 432 p.

/Kuba: Gazdasági és társadalmi forradalma/

Két chilei és két angol közgazdász közös vállalkozása a munka a Castro-rendszer mezőgazdasági, ipari és közművelődési eredményeiről. A műben jelentős helyet foglal el a kubai kormány négyéves terve, mint az ország alapvető társadalmi változásait és gyors gazdasági fejlődését szolgáló központi terv. A szerzők a központi Tervhivatal /Juceplan/ statisztikai anyaga, kiadott munkák és egyéni, 1962 augusztus-szeptemberében Kubában tett utazáson szerzett tapasztalatok alapján írták meg fejezeteiket. Állásfoglalásuk eléggé egyöntetű. Véleményük szerint, annak ellenére, hogy a tervek készítői elkövették komoly hibákat is, a mezőgazdaságban dolgozók életszínvonala emelkedett, a közoktatásban elért eredményeik pedig lényegesesek. Az iparosodás kilátásai abban az esetben reményteltek, ha a Szovjetunióból és a népi demokráciákból jelentős gazdasági segítség érkezik és enyhül a feszültség az Egyesült Államokkal való kapcsolataikban.

A munka a Castro-rendszer egyik legjobb gazdasági analízise. A megállapításokat bőven alátámasztják a tények: a Castro-rendszert megelőző és a Castro-rendszer idején kiadott, vagy fellelhető több, mint száz statisztikai táblázat, három hasznos függelék és pontos jegyzetek. A könyv jelentős része

azonban már megjelenése idején elévült. Egyik nagy hiányossága a műnek, hogy nem tárgyalja a peso inflációját, tartózkodik a politikai kérdések taglalásától. A Castro-rendszer tisztán gazdasági megközelítése és analizise azonban nemcsak mesterként, hanem sok vonatkozásban hiányérzetet kelt a magyarázatok kiindulópontjait, összetevőit illetően.

H.H.É.

Ph.S.Foner: A history of Cuba and its relations with the
United States

Vol. I. 1492-1845. New York, 1962.

/Kuba és kapcsolatai az Egyesült Államokkal/

A haladó szerző az amerikai munkásmozgalom történetének feldolgozását szakította félbe, hogy több kötetes monográfiát szenteljen az első igazán szabad latin-amerikai ország és az USA történeti kapcsolatainak. Tulajdonképpen nem úttörő vállalkozásról van szó. Már 1938-41-ben írt egy ilyen tárgyú művet Herminio Portell Vilá. /Historia de Cuba en sus relaciones con los Estados Unidos y España. 5 kötet/ A társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség szempontjai azonban Foner munkájában érvényesülnek először. A szerző komoly érdeme, hogy Kuba történetének haladó áramait a nemzetközi kapcsolatokkal együtt, az egyetemes haladás folyamatába beágyazva tárgyalja. E kötetet 1963-ban a Szovjetunióban lefordították oroszra.

A XVIII. század végéig keveset lehet mondani a nemzetközi kapcsolatokról, annál többet a spanyol gyarmattá vált Kuba gazdasági és társadalmi viszonyairól. Felvonulnak előttünk az első gyarmatosítók, Diego Velásquez kegyetlenkedő katonái, akikkel egy Hispaniolából menekült törzsfő, Hatuey vette fel a küzdelmet. Ellenállásának bukása után az indiánok nem egyszer felkeltek a vandáli terror ellen. Az őslakosság ellenállásának rajza meglehetősen hiányos. Viszonylag jobban sikerült a XVIII. század végéig kitekintő gazdaságtörténeti vázlat.

A mexikói, perui nemesfém-lelőhelyek a XVI. század közepén sok telepest elcsaltak Kubából, 1602-ben a sziget lakossága nem haladta meg a 20.000 főt. A sziget az átmenő forgalom állomáshelye volt, kiteve a francia és más kalózok támadásainak. Csak a XVIII. század elején lendült fel a dohány- és cukortermelése. Az egyházi tized és a spanyol merkantilizmus itt is a gazdasági élet legfőbb akadályozója volt. 1717-ben a kubai dohányt állami monopóliummá tették: a termelő veguerók megszabott áron, kizárólag az államnak adhattak el. E rendkívül kedvezőtlen intézkedés ellen egymásután lobbantak fel a veguero-felkelések. 1762-ben az angolok elfoglalták Havannát és csak Florida ellenében adták át a következő évben. A régi viszonyokat már nem

lehetett teljességgel restaurálni, s III. Károly "felvilágosult" intézkedései Kubában is viszonylag pozitíven éreztették hatásukat. 1774-ben lehetővé vált az észak-amerikai brit gyarmatokkal való kereskedelem, majd 1777-ben Kuba független gyarmati kormányzatot kapott, élén a főkapitánnyal.

Az észak-amerikai függetlenségi háború újabb lendületet adott a gyarmati uralom lazítására irányuló törekvéseknek. A spanyol kormány elnéző volt az észak-amerikaiakkal való érintkezés tekintetében, és amikor 1779-ben kitört a spanyol-angol háború, megjelent Havannában az első észak-amerikai ügyvivő. 1784-ben ugyan a "liberalizálási" politika törést szenvedett, de a szabadkereskedelmi törekvéseknek már csak rövid ideig lehetett útját állni.

A szerző gondos elemzést ad a társadalmi szerkezet változásairól, azokról az ellentétekről, melyek 1, a rabszolgák és földbirtokosok, 2, a fehér kubaiak és a spanyol merkantilizmus között, 3, a Kubán belüli spanyolok és kubaiak között fennálltak. Az 1708-as rendelkezés, mely megengedte, hogy a néger rabszolga megváltha a szabadtságát, nem változtatott semmit a rabszolgarendszeren, az 1789-es rabszolgatörvény is csak papíron biztosított bizonyos jogokat a szabad négereknek. A rabszolgafelkelések végigvonultak a spanyol gyarmati korszak történetén. A "félszigeti" spanyolok /peninsulares/ és a kreolok között csak a rabszolgaság fenntartásában volt érdekközösség, a kreolok érdekeltek voltak a gazdasági reformokban és lépésről-lépésre ellentétbe kerültek a spanyol kormánnyal és hiveikkel, a "félszigetiekkel".

A XVIII. század végén három nagy esemény hatott észrevehetően a kubai társadalomra: az észak-amerikai függetlenségi háború, a francia polgári forradalom és az 1791-es rabszolgafelkeléssel kezdődő haiti események, amelyek 1803-ban a független néger köztársaság létrejöttéhez vezettek. Egyrészt arról van szó, hogy a haiti cukorültetvények lehanyaglása kedvezett a kubai cukortermelés fokozódásának, másrészt mintegy 30.000 francia telepes költözött át Kelet-Kubába. A haiti példa ösztönzően hatott a kubai rabszolgákra, és a rabszolgafelkelésektől való páni félelem állandósult a kubai uralkodó osztályban. A századvég meghozta a szabadkereskedelmi irányzat győzelmét. A spanyol kormányzat előbb a francia, majd az angol hajók blokádjának átszakítására megengedte a semleges országokkal való kereskedelmet. Az USA ekkor lépett be Kuba életébe mint gazdasági tényező, s 1798-ban áruforgalma elérte a Spanyolországgal való kereskedelem színvonalát.

A gazdasági megélénkülés a kreol reformerek hangját is fokozta, bár az nem terjedt túl a szabad kereskedelem követelésén és az autonómia hangoztatásán. 1808-1820 között Kuba a spanyol korona számára a "mindig hűséges sziget" maradt, forradalmi veszély nélkül. A latin-amerikai függetlenségi háborúk nem sodorták magukkal Kubát. Ennek okait a szerző a következőkben látja: 1, a spanyoloknak erős katonai támaszpontja volt Kubában, ugyanakkor az USA sem látta szívesen a sziget függet-

lenedését, mert az a francia vagy az angol befolyást vonhatta volna maga után. 2, A haladó gondolatok üldözését erős apparátus látta el /cenzura stb./ 3, Az anyaország mintegy 20.000 emigránsával a spanyol párt nagyon megerősödött. 4, A többi latin-amerikai országgal ellentétben, ahol a függetlenségi politika erős bázisa volt az alsópapság, Kubában a pápság legnagyobb része "fél-szigeti" volt. Csak az 1820-as spanyolországi liberális mozgalom hatására indul meg az erjedés Kubában. A sarjadó patrióta mozgalom összefüggésben volt a rabszolga-kereskedelem megszüntetésére irányuló követelésekkel, melyeket az angol abolícionizmus támasztott alá.

Az angol parlament 1833-as törvénye a rabszolgaság eltörléséről megnövelte a rabszolga munkaerő árát. Kubában ugyan akkor olcsó maradt a munkaerő, és így a cukor termelési költségei is. A sziget gazdasága ekkor újabb felvirágzás szakaszába érkezett. A kubai cukor keresett lett, és annak következtében megnőtt a rabszolga munkaerő iránti igény is. 1846-ban a 896.294 lakos közül 252.534 rabszolga munkás, 65.414 szabad néger munkás és 113.310 fehér munkás volt. A 30-40-es években a rabszolga mozgalmak felfokozódtak, az abolícionista mozgalom megerősödött. Az 1844-es Escalera-összeszküvés megtorlása után egy ideig lehetetlenné vált a haladó erők megmozdulása. Ugyanakkor fordulópont állott be a kubai észak-amerikai kapcsolatok történetében is: mindkét országban megszületett az annexiós mozgalom, mely a szigetországnak az USA-hoz való csatolására irányult.

A könyv ezzel elérkezett ahhoz az időponthoz, amelyben a két ország közti kapcsolatok jelentősége elsőrendűvé vált Kuba történetében.

Wittmann Tibor

Алперович-Руденко: Мексиканская революция 1910-1917 гг.

и политика С.Ш.А. Соцекгиз, М. 1958. 328 стр.

/Az 1910-1917 évi mexikói forradalom és az

Egyesült Államok politikája/

A mexikói nép története a hősiesség és az önfeláldozás példáiban bővelkedő véres harc. Történelmének legnagyobb korszaka közé tartozik az 1910-1917-es polgári demokratikus forradalom. Erről az időszakról számos történeti tanulmány jelent meg, nemcsak Mexikóban, hanem az Egyesült Államokban is, ahol a kutatók hosszú ideje foglalkoznak a forradalom történetével. A reakciós amerikai történészek azt igyekeznek bebizonyítani, hogy az Egyesült Államok szerepe a forradalom idején pozitív volt és az intervenció is a mexikói nép érdekeit szolgálta.

A szovjet történetírás a mexikói forradalommal a legutóbbi időkig nem foglalkozott behatóan. Bár Alperovics és Rugyenko korábbi tanulmányaikban Mexikó történetének néhány kérdését, valamint az 1910-1917-es forradalom eseményeit elemezték.

A jelen munkájukban a mexikói forradalom történetét tárgyalják, bonyolult eseményeit elemzik. Olyan alapvető problémákat vizsgálnak, mint a társadalmi-gazdasági feltételek, a forradalom jellege és mozgatóerői, majd rátérnek a néptömeg szerepének és a forradalom történelmi jelentőségének a méltatására. A szerzők különös gonddal tanulmányozzák azokat a belső erőket, amelyekkel a forradalomnak meg kellett küzdeni, elsősorban a hazai reakcióval, később pedig a külső intervenciókkal.

Az első fejezetben /Mexikó az 1910-1917-es forradalom előestéjén/ az ország gazdasági, szociális és társadalmi-politikai fejlődésének fő irányát mutatják be a XX. század utolsó harmadában és a XX. század elején. Ez az időszak a Diaz diktatura szomorú korszakát öleli fel, amikor a társadalom legreakciósabb rétegei uralkodtak, a földbirtokosok, a katolikus egyház, és az amerikai tőkésekkel együttműködő hazai burzsoázia. E fejezetben a szerzők a parasztság szörnyű nyomorát, a földbirtokosok embertelen önkényét, a munkások kegyetlen kihasználását is megrajzolják.

Diaz reakciós rendszere Mexikó gazdasági, politikai és kulturális fejlődésének egyik legfőbb akadálya volt és a nép egységesen szembeállt a rendszerrel. A szerzők bemutatják, hogy Diaz agrárpolitikájának következtében egyre jobban éleledik az osztályharc falun. A XX. század első évtizedének végé felé tömegméretet ölt a parasztmozgalom. Különösen a déli Morelos államban folytatott aktív harcot a parasztság. Vezetőjük Emiliano Zapata volt. Az északi Chihuahua államban, ahol a mozgalom központja volt, a mexikói parasztság egyik legkiemelkedőbb vezetője Doroteo Arango, ismertebb nevén Francisco Villa működött. 1910 végére több államban a parasztság megmozdulásai fegyveres felkelésbe csaptak át.

A XX. század első felében a munkásmozgalom is kibontakozott és a forradalom mozgatóereje lett. A későbbiek során a kispolgárság is bekapcsolódott a harcba, sőt a nemzeti burzsoázia liberális része is ellenzékbe vonult.

A liberális földbirtokosok és a nemzeti burzsoázia félt attól, hogy a parasztság megmozdulása népforradalommá terebélyesedik, ezért a reformok bevezetését és a Diaz diktatura felszámolását sürgették. A burzsoa-földbirtokos ellenzék vezére a liberális gondolkodású Francisco Madero volt, aki Mexikó leggazdagabb földbirtokosai közé tartozott.

Az 1910 őszen lezajlott eseményekből a szerzők azt a következtetést vonták le, hogy "Mexikóban végérvényesen forradalmi helyzet alakult ki".

A második fejezet "Diaz diktaturájának bukása és az Egyesült Államok politikája" címmel az Egyesült Államok kormányának kapcsolataival foglalkozik, megállapítja azokat az összefüggéseket, amelyek a Mexikóban működő amerikai monopoliумok és a hivatalos amerikai kormánykörök között fennállt. Diaz

diktatúrája ebben az időben már az amerikai köröknek sem tetszett, megvonták a további támogatást a rendszertől és új jelelt után néztek. Választásuk Maderóra esett, akit 1911-ben Mexikó köztársasági elnökévé választottak. Madero politikája kompromisszumokkal volt terhes és a reakciós elemek "megbékítésére" törekedett. A nemzeti burzsoázia érdekeit képviselve azonban politikája szembekerült az északi szomszéd és a Mexikóban működő amerikai tőkések érdekeivel.

A liberális Madero elnök kevés megértést tanúsított a földreform kérdésében. A parasztok jogos követeléseit nem teljesítette. Ekkor Zapata felkelésre szólította fel a parasztokat.

A szerzők részletesen elemzik az "Ayala tervet" /ez később a parasztság forradalmi programja lett/amelyet Zapata hívei előtt megtartott gyűlésen ismertetett. A "Terv" programja: fel kell osztani a nagybirtokot és földhöz kell juttatni a parasztokat, a földbirtokokat részleges kártérítés mellett ki kell sajátítani.

A továbbiakban a könyv a belső reakció összeesküvéseit tárgyalja, valamint az amerikai hadsereg szerepét a forradalom leverésében. A reakciós erők összefogva az amerikaiakkal, kihasználták a Madero kormány gyengeségét és az amerikai követ irányítása mellett államcsínyt hajtottak végre, megdöntötték Madero kormányát és létrehozták Huerta diktatúráját.

A negyedik fejezet Mexikó és az Egyesült Államok viszonyát tárgyalja a Huerta diktatúra időszakában. Ekkor került sor az amerikai fegyveres intervencióra. Az úgynevezett "Tampicói incidensre" hivatkozva az amerikai csapatok 1914 áprilisában betörték Mexikóba és elfoglalták Veracruzot. A mexikói nép elkeseredett ellenállást tanúsított az intervenciókkal szemben. A sikeres népi forradalom következtében a reakciós Huerta rendszer összeomlott. Az amerikai csapatok kénytelenek voltak kivonulni Mexikóból.

Az ötödik fejezet középpontjában a mexikói polgárháború és az Egyesült Államok intervenciójának története áll. Az amerikaiak kihasználva a Mexikóban dúló polgárháborút 1916 március 15-én ismét behatoltak Mexikó területére, és beleavatkoztak a polgárháborúba. A külföldi intervenció hatására nagyarányú népmozgalom bontakozott ki és ebben a mexikói társadalom valamennyi képviselője egységesen résztvett. Carranza, aki a Huerta diktatúrája elleni mozgalom vezetője volt, és később elnöknek is megválasztották, nem támogatta ezeket a mozgalmakat. Mindenképpen korlátozni igyekezett a forradalom erőit, kerülte a radikális társadalmi reformokat elsősorban az agrárreformot. A mexikói nép határozott ellenállása, a latinamerikai országok dolgozóinak erélyes tiltakozása azonban az amerikai imperialistákat meghátrálásra késztette. 1917 február 5-én az utolsó amerikai katona is elhagyta Mexikó területét.

A hatodik és egyben utolsó fejezet "Az új mexikói Alkotmány és az Egyesült Államok helyzete" címmel az 1917-ben elfogadott Alkotmányt részletesen ismerteti. W. Foster szavaival kifejezve "az akkori idők legdemokratikusabb alkotmánya volt."

Befejezésül a szerzők méltatják a mexikói forradalom történelmi jelentőségét, megállapítják, hogy az imperialista ellenes burzsoá-demokratikus jellegű volt. Megállapítják, hogy a forradalom hajtóereje a parasztság és a munkásosztály volt, harcukban őket a városi kispolgárság valamint a liberális nemzeti burzsoázia is támogatta. A monográfia pontos és hű képet ad az osztályerők csoportosulásáról a forradalom különböző szakaszaiban. Hangsúlyozzák ösztönző hatását a nemzeti-fel szabadító mozgalom fejlődésére Latin-Amerika valamennyi országában.

Alperovics és Rugyenko monográfiája az első összefoglaló jellegű marxista munka az 1910-1917-es mexikói polgári forradalom történetéről. A kötet végén gazdag forrásmunka és irodalomjegyzék található.

Sobieski Artur

A.Bremauntz: Panorama Social de la revoluciones de México.

Mexico, 1960. 420 p.

/A mexikói forradalmak társadalmi panorámája/

Az író elemző részletességgel mutatja be a mexikói társadalmat a spanyol hódítástól napjainkig. Előljáróban kitér az indián kultúrákra és a mexikói társadalmi állapotokra a spanyolok érkezése előtt. Elemzi a függetlenségi forradalmat, az első forradalmi megmozdulásokat, az első független mexikói alkotmányt, a "nemzeti egység" hamis tézisé, a függetlenségi forradalom programját és jelentőségét. A továbbiakban sorra veszi a reformforradalmat, az 1857-es alkotmányt, a reformfürvényeket, Mexikó helyzetét 1871 és 1910 között, az 1910-1917-es forradalmat, a forradalom okait, a főbb politikai és katonai eseményeket, az 1917-es alkotmányt, a függetlenség védelmét a külföldi imperializmussal szemben, a munkásosztály fejlődését és részvételét a forradalomban, a mexikói nép harcát a földért a forradalom alatt, a forradalom programját, a forradalom utáni rendszerek előremutató és progresszív munkáját, a forradalom ideológiáját és filozófiáját, a kapitalista rendszer átalakulását Mexikóban. A mexikói forradalom jelenlegi programját az író a következő pontokban összegezi. Mexikó gazdasági felszabadítása, az ország iparosítása, az agrárreform, az életszínvonal emelése, a proletáriátus jogos követelése, a személyi szabadság tiszteletbentartása, a nevelési kérdés, új sajtótörvény, a női egyenjogúsítás, az alkotmánnyal való mindenmű visszaélés megszüntetése, a politikai függet-

lenség megvédése, külföldi kölcsönök, politikai egység, új törvény a közalkalmazottak felelősségének szabályozására.

A mexikói forradalmak tárgyalása során az író analógiai példákat hoz, s megjelöli azokat az eltéréseket, amelyek a mexikói, illetve latinamerikai, valamint az európai forradalmak közt mutatkoznak. Az 1910-17-es forradalommal kapcsolatban hangsúlyozza, hogy azok a vívmányok, amelyeket a forradalom elért, végérvényesen meghatározták a mexikói társadalom struktúráját és fejlődési lehetőségeit és hatását ma is éreztetik a társadalmi, gazdasági és művészeti élet minden ágában. Ez a forradalom egy teljesen új, harcos ifjúságot nevelt ki, amely az ellenforradalom uralomrajutásával is biztos és hű támogatója maradt a forradalmi eszméknek.

Bremauntz könyve rendkívül finom érzékkel és hozzáértéssel fejtegeti, milyen fontos szerepük volt a mexikói forradalmaknak és kiváltképpen milyen döntő jelentőségű változást hozott az 1910-17-es forradalom az ország életében. Mint előszavában írja, a mexikói forradalom alapos elemzésén kívül azt a feladatot szánta könyvének, hogy általános érvényű megállapításokat vonjon le a mai társadalom számára és élessze a forradalmi lángot és hitet a széles néptömegekben s elsősorban az ifjúságban. Erdeme az írónak az is, hogy a történelmi megállapításokon túlmenően olyan általános észrevételeket tesz a mexikói forradalomról, amelyek többé-kevésbé más latin-amerikai országok forradalmaira is érvényesek. A történész és a forradalmár együttes terméke ez a könyv, hisz írója - amiről ugyyszintén az előszóban szerzünk tudomást - résztvett a forradalomban és 1918 óta tagja volt a Michoacano Szocialista Pártnak. Bremauntz kiváló történész, marxista szemlélettel elemzi az eseményeket, gyakran idéz Lenintől, és biztos ítéllettel vonja le a következtetéseket. Művéből az olvasó teljes és hű képet nyer a mexikói forradalmakról, az egész mexikói társadalomról.

Sobieski Artúr

P. Chevalier: Land and Society in Colonial Mexico: the great hacienda. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1963, 334 p.

/Föld és társadalom a gyarmati Mexikóban: a nagy hacienda/

A mexikói földbirtokrendszer kutatásával már jóideje foglalkozik a latinamerikai történetírás, bár összefoglaló munka e kérdésről még nem készült. Az utolsó évtizedben látott napvilágot Chevalier munkája, a hacienda /azaz a nagybirtok/ geneziséről és fejlődéséről a 16. és 17. század folyamán, első ízben, 1952-ben franciául, majd 1963-ban, némileg átdolgozva, angolul.

Chevalier anyagát a mexikói és spanyolországi levéltárakból, valamint az egykoru krónikákból merítette s ezek ismeretében fontos következtetéseket tudott levonni a 16.-17.-századi spanyol gyarmati fejlődésről is.

Chevalier szerint a hacienda és Mexikó földbirtokos arisztokráciája lassan fejlődött ki a 15. század folyamán, s fejlődésének érett szakaszát a 17. század végén élte. Közép-Mexikóban az újonnan alapított spanyol városok körül a spanyolok hivatalos áron szerezhettek kisebb földbirtokot, amelyen gabonát és takarmányféléket termeszthettek. A földbirtokosok a spanyol és indián nemesektől vásárlás révén igyekeztek növelni birtokaikat. Bár az uralkodó az indián falusi birtokokat elidegeníthetetleneknek nyilvánította, 1535 után az alkormányzók szabad, vagy elhagyott földek elfoglalását lehetővé tették. Így közép és dél Mexikóban a 16. század közepére már jelentékeny nagyságu földbirtokok alakultak ki.

A hacienda - amelyen főleg az állattenyésztést üzték - legerőteljesebben észak Mexikó füves pusztaságain indult fejlődésnek. E fejlődést a 16. század második felében siettette a nagy ezüstitányák megnyitása, amelyek a nyersbőr, faggyu és hus fogyasztását lényegesen megnövelték.

Chevalier a földbirtokok munkaerőellátásának a kérdéséről is ír. A 16. század végén szabad munkaerőt alkalmaztak a bányákban és a haciendákon. A földesur azonban, hogy magához láncolja az indián munkásokat, olyan kölcsönöket erőszakolt rájuk, amelyeket azok soha nem tudtak visszafizetni. Így keltették életre a peon rendszer intézményét, amely már javában virágzott a 17. század végén. Ekkorra már a mexikói haciendák félig-független gazdasági egységekké váltak. E birtokok növelésére a spanyolok most már társadalmi presztizs okok miatt törekedtek. A helyzet nagyjából változatlan maradt az 1910-es agrárforradalmat követő évekig.

H.H.É.

M.T.A. K.E.Sz. Sokszorosító üzeme
F.v.: Szabó Gyula